

ՀՏԴ 830-3 Հեստե

ԳՄԴ 84.4 Գերմ.

Հ 546

Հրատարակված է
պետական պատվերով

Թարգմանությունը բնագրից, վերջաբանը և
ծանոթագրությունները՝ Արա Առաքելյանի

Herman Hesse, Gesammelte Schriften, Suhrkamp Verlag,
Frankfurt am Uian, 1987, Vierter Band

Überetzung, Nachwort und Anmerkungen von
Ara Arakeljan

Հեստե Հ.

Հ 546 Տափաստանի գայլը: Վեպ /Հերման Հեստե. թարգմ. Արա
Առաքելյան, Եր.: Նաիրի, 2003, 240 էջ:

Հերման Հեստեն (1877-1962) գերմանացի մեծանուն գրող է, 20-րդ
դարի եվրոպական գրականության ամենաճանաչված անուններից
մեկը: «Տափաստանի գայլը» վեպը, որ հայերեն հրատարակվում է
առաջին անգամ, առանձնահատուկ տեղ է գրավում նրա ժառանգու-
թյան մեջ:

4702460100

Հ ----- 2003

705(01)2003

ԳՄԴ 84.4 Գերմ.

ISBN 5-550-01320-7

© «Նաիրի» հրատարակչություն, 2003

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԻ ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

Այս գիրքը բովանդակում է մեզ մոտ մնացած գրառումները¹ մի մարդու, որին մենք, օգտվելով արտահայտությունից, որ անձամբ գործածում էր նա, շատ անգամներ անվանում ենք «Տափաստանի գայլ»։ Նրա ձեռագիրն ունի², արդյոք, նախաբանի կարիք՝ դժվար է ասել, ամեն դեպքում ես անհրաժեշտություն եմ տեսնում Տափաստանի գայլի էջերին ավելացնելու մի քանիսը, որոնցում կփորձեմ ներկայացնել նրա մասին իմ հիշողությունները։ Ես քիչ բան գիտեմ նրա մասին, մանավանդ նրա ամբողջ անցյալը և ծագումը ինձ համար մնում են անհայտ։ Բայց նրա անհատականությունից մնացել է ուժեղ և ինչը հակառակ ամեն բանի՝ ստիպված եմ ասել, հաճելի տպավորություն։

Տափաստանի գայլը հիսունին մոտ մարդ էր², որը մի քանի տարի առաջ երևաց մորաքրոջս տանը և հետաքրքրվում էր հարմար սենյակով։ Չեղնահարկում վարձելով մի սենյակ և կողքի նկղիկ ննջախուցը, մի քանի օր անց նա վերադարձավ երկու ճամպուրակով ու զրքերի ծանր արկղով և ապրեց մեզ մոտ ինը, թե տասը ամիս։ Ապրում էր շատ անաղմուկ, ինքն իր համար, և եթե չլիներ մեր ննջասենյակների հարևանությունը, որի հետևանքով պատահաբար հանդիպում էինք աստիճանների վրա կամ միջանցքում, առհասարակ անժամոք կմնայինք միմյանց, քանի որ այդ մարդը շփվող չէր, անմարդամտությունը անսովոր չափի էր։ Նման բան ես չեմ նկատել ոչ մեկի մոտ։ Ուր, իրոք, ինչպես ինքն էր իրեն երբեմն անվանում, տափաստանի գայլ էր, օտար, վայրի, վեհերոտ, անգամ շատ վեհերոտ մի գոյություն այլ աշխարհի, որը տարբեր էր իմից։ Թե որքան խոր մենակության մեջ էր նա թաղել ինքն իրեն սեփական հակումների ու ճակատագրի հետևանքով և թե որքան զիստակցորեն էր նա ընկալում այդ մենակությունը՝ իբրև իր ճակատագիր, անշուշտ, իմացա միայն նրա թողած գրառումներից։

Բայց դրանից առաջ էլ, կարճատև հանդիպումների ու գրույցների շնորհիվ, արդեն որոշ չափով ճանաչել էի նրան և այն կերպարը, որ գրառումների միջոցով ստեղծեցի նրա մասին և գտնում եմ, որ հիմնականում համապատասխանում է, անշուշտ, առավել դժգույն և առավել թերի այն կերպարին, որ ինձ համար գծագրվեց մեր անձնական ծանոթության շնորհիվ:

Պատահաբար ես այնտեղ էի այն պահին, երբ Տափաստանի գայլն առաջին անգամ մտավ մեր տուն և սենյակ վարձեց մորաքրոջս մոտ: Նա եկավ միջօրեի մի ժամի, ավստեները դեռ սեղանի վրա էին, և ես աշխատավայրս վերադառնալու համար դեռ կես ժամ ունեի: Չեմ մոռացել այն երկակի ու զարմանալի տպավորությունը, որ նա թողեց ինձ վրա առաջին հանդիպմանը: Նա ներս մտավ ապակեպատ դռնով՝ նախապես հնչեցնելով զանգը, և մորաքույրս կիսամուր սենյակում հարցրեց նրան, թե ինչ է կամենում: Բայց նա՝ Տափաստանի գայլը, վեր տնկելով իր սուր, կարճամազ գլուխը, քթով նյարդայնորեն հռտոտում էր շուրջըլուրդ և մինչ կպատասխաներ կամ կհայտներ իր անունը, ասաց.

– Օ՛, ինչ լավ հոտ է փչում այստեղ:

Այդ ասելով՝ նա ժպտաց, և իմ բարի մորաքույրը ժպտաց նրա հետ, բայց, իմ կարծիքով, ողջույնի նման խոսքերը շատ ծիծաղելի էին, և նրա նկատմամբ ես ինչ-որ հակակրանք զգացի:

– Այս, հա, – ասաց նա, – եկել եմ վարձու սենյակի համար, որ Դուք ունեք:

Միայն այն ժամանակ, երբ երեքով բարձրացանք ձեղնահարկի աստիճանները, ես կարողացա ավելի լավ տեսնել այդ մարդուն: Շատ բարձրահասակ չլր, սակայն բարձրահասակ մարդու քայվածք ու պահվածք ուներ, կրում էր ժամանակակից հարմարավետ ձմեռային վերարկու և, առհասարակ, հագնված էր վայելուչ, բայց ոչ խնամքով, մաքուր սավիթված էր և գլխին ուներ կարճ մազեր, որոնք տեղ-տեղ փայլում էին ճերմակով: Նրա քայվածքը հենց սկզբից ինձ դուր չեկավ, նրա մեջ ինչ-որ լարվածություն ու անվճռականություն կար, որը չէր համապատասխանում նրա սուր, ուժեղ դիմագծերին, ինչպես նաև խոսքի հնչերանգին ու բնույթին: Միայն հետո ես նկատեցի և հասկացա, որ նա հիվանդ է, և որ քայլերը նրան տառապանք է պատճառում: Առանձնահատուկ մի ժպիտով,

որ նույնպես այն ժամանակ ինձ համար անտանելի էր, նա զննում էր սանդղոտքները, պատերը և լուսամուտները, սանդղահարթակի եին, բարձր պահարանները, թվում էր, որ այդ ամենը նրա համար դուրեկան էր, միաժամանակ նաև ինչ-որ ծիծաղելի:

Առհասարակ, այդ մարդն ամբողջապես այնպիսի տպավորություն էր թողնում, կարծես թե մեզ մոտ էր գալիս օտար մի աշխարհից, անդրծովյան ինչ-որ երկրներից, ու թեև այստեղ ամեն ինչ գտնում էր գեղեցիկ, սակայն փոքր-ինչ ծիծաղաշարժ: Նրա վարվելակերպը, ես այլ կերպ խոսք չեմ կարող գտնել, քաղաքավարի էր, անգամ բարեկամական, նա միանգամից և անանց առարկությունների հավանեց նաև տունը, սենյակը, համաձայնեց սենյակի ու նախաճաշի վարձաչափին, և, այդուհանդերձ, այդ մարդն ամբողջությամբ շրջապատված էր օտար և, ինչն այն ժամանակ թվում էր իմ սրտով, չար կամ թշնամական մթնոլորտով: Նա վարձեց սենյակը, վարձեց նաև ննջախուցը, խոսք բացեց ջեռուցման, ջրի, սպասարկման և տան կարգ ու կանոնից, ուշադիր լսեց ամեն բան, համաձայնեց ամեն ինչին, անգամ վարձի կանխավճար առաջարկեց, սակայն, այդ ամենով հանդերձ, թվում էր ոչ համոզիչ, թվում էր, որ նրա համար իր արարքները ծիծաղելի են, և դրանք ինքը չի ընդունում լրջորեն, որ իր համար տարօրինակ ու նոր բան է սենյակ վարձելը և մարդկանց հետ զերմաներեն խոսելն այն դեպքում, երբ էությանը, ներքնապես զբաղված էր միանգամայն այլ գործերով: Մոտավորապես սա էր իմ տպավորությունը, և այն ավելի չէր բարեփոխվի, եթե նրա հետ չգտնվեինք հակասության մեջ և չփորձեինք ճշգրտել առանձին մանրամասներ: Ամենից առաջ՝ նրա դեմքը, որն ինձ դուր եկավ հենց սկզբից. այն դուր եկավ՝ հակառակ նշածս օտարտյի տպավորության, դա, հավանաբար, ինչ-որ ինքնատիպ, նաև տխուր, զգոն, շատ խելացի, հստակորեն ձևավորված ու ոգեշունչ դեմք էր: Նրա հանդեպ ինձ ավելի բարեհաճության տրամադրեց նաև այն, որ քաղաքավարության ու սիրալիրության նրա ձևի մեջ, թեև դա նրանից պահանջում էր որոշակի լարում, բոլորովին չկար մեծամտություն, ընդհակառակը, նրանում հուզականին ~~մոտեցող~~ մի բան կար, ադերսանքի մմանվող մի բան, որի համար միայն հետո բացատրություն գտա:

Մինչ կապարտվելին երկու սենյակները դիտելը և մնացած բանակցությունները, սպառվեց նաև իմ ընդմիջման ժամանակը, և ես պետք է գնայի գրասենյակ: Ես հեռացա և նրան քողեցի մորաքրոջս հետ: Երբ երեկոյան վերադարձա, մորաքույրս պատմեց, որ օտարականը սենյակը վարձել է և մոտակա օրերին կտեղափոխվի, նա խնդրել է միայն, որ իր գալու մասին ոստիկանական գրանցում չարվի, քանի որ հիվանդ-մարդ է, այդ ձևականությունները ոստիկանական միջանցքներում գրանցումներով և նման բաներով քարշ գալն իր համար անչափ անտանելի են: Դեռ հստակ հիշում եմ, քեզ այն ժամանակ դա ինչպես շփոթեցրեց ինձ և քեզ ինչպես էի զգուշացնում մորաքրոջս՝ չհամաձայնել այդ պայմանին: Յուրահատուկ օտարության և անվստահության հետ միասին ոստիկանության հանդեպ այս երկյուղը ինձ թվաց արդեն կասկածելի: Ես հայտարարեցի մորաքրոջս, որ գործ ունենալով միանգամայն անծանոթ անձնավորության հետ՝ ոչ մի կերպ չի կարելի համաձայնել այս տարօրինակ պահանջին, որի կատարումն առիթի դեպքում կարող է իր ետևից շատ տհաճ հետևանքներ ունենալ նրա համար: Բայց պարզվեց, որ մորաքույրս արդեն խոստացել է կատարել նրա ցանկությունը, և որ նա առհասարակ հմայված է այդ օտարականով և հավատարիմ կլինի նրան տված խոսքին, քանի որ նա ոչ մի անգամ դեռ չի ընդունել կենվորների, որոնց նկատմամբ ինչ-որ մարդկային մտերիմ և ազգակցական, ավելի ճիշտ՝ մայրական կապերի մեջ չկարողանա մտնել, մի բան, որից նախկին կենվորները լիառատորեն օգտվում էին: Եվ առաջին շաբաթների ընթացքում ստացվեց այնպես, որ նոր կենվորի մեջ ես նորանոր թերություններ էի գտնում, մինչ մորաքույրս ամեն անգամ ջերմորեն պաշտպանում էր նրան:

Քանի որ ինձ դուր չէր գալիս ոստիկանությունից խոսափելու հանգամանքը, ցանկանում էի գտնել իմանալ, թե արդյոք ինչ տեղեկություն ունի մորաքույրս օտարականի, նրա ծագման ու մտադրությունների մասին: Պարզվեց, որ նա այդ մասին գիտեր, քեզ ընդմիջումից հետո աշխատանքի վերադառնալուցս հետո անծանոթն այստեղ մնացել էր շատ կարճ: Նա մորաքրոջս ասել էր, որ մտածում է մի քանի ամիս մնալ մեր քաղաքում, օգտվել գրադարաններից և տեսնել քաղաքի հնությունները: Ըստ էության, մորաքրոջս այնքան էլ հարմար չէր ընդո-

նել կենսական, որը ցանկանում է տեղավորվել այդքան կարճ ժամանակով, բայց նա արդեն շահել էր մորաքրոջս համակրանքը՝ չնայած իր տարօրինակ ձևով ներս մտնելուն: Կարճ ասած՝ սենյակներն արդեն վարձված էին, իմ առարկությունները՝ այլևս ուշացած:

– Բայց ինչո՞ւ ասաց, թե այստեղ լավ հոտ է փչում,– ասացի ես:

Մորաքույրս, որ ժամանակ առ ժամանակ շատ ճշգրիտ ենթադրություններ էր կատարում, դրա վրա ասաց.

– Ես դա գիտեմ ստույգ: Այստեղ՝ մեզ մոտ փչում է մաքրության ու կարգուկանոնի, հարմարավետ ու վայելուչ կյանքի հոտ, որը նրան դուր է գալիս: Նա այնպիսի տեսք ունի, որ կարծես սովոր չէ մնան կյանքի և ունի դրա կարիքը:

«Դե ինչ, մտածեցի, հնարավոր է»:

– Բայց,– ասացի,– եթե նա կանոնավոր ու վայելուչ կյանքի սովոր չէ, ապա ինչ է լինելու: Ինչ ես անելու, եթե նա մաքրասեր չէ և շուրջբոլորն ամենուրեք թողնելու է իր փնթիության հետքերը, կամ եթե նա ամեն գիշեր տուն գա հարբած:

– Կտեսնենք,– ասաց նա և ծիծաղեց, և ես թողեցի այդ մասին խոսելը:

Եվ փաստորեն, իմ մտավախություններն անհիմն էին: Տնվորը թեև կանոնավոր ու խոհեմ կյանք չէր վարում, մեզ ոչ անհանգստացնում էր, ոչ էլ վնաս պատճառում. մենք նրան միմյնիսն այսօր էլ հիշում ենք սիրով: Ներքուստ, սակայն, հոգու մեջ, այդ մարդը երկուսիս էլ՝ մորաքրոջս և ինձ, խանգարել է շատ ու շատ, անհանգստության մատնել և, պարզ ասած, ես նրանից բոլորովին էլ չեմ ազատվել: Գիշերները երբեմն նրան տեսնում եմ երագում և զգում եմ, որ նա, նրա մման մի արարածի գոյությունը, ըստ էության, խանգարում ու անհանգստացնում է ինձ, թեև դարձել է սիրելի:

Երկու օր անց կառապանը բերեց իրերը օտարականի, որին կոչում էին Հաքրի Հալլեր³: Կաշվե շատ գեղեցիկ ճամպուկն ինձ վրա լավ տպավորություն թողեց, իսկ մեծ, տափակ ճամպուրդականը վկայում էր մալսկին հեռավոր ճանապարհորդությունների մասին, ամեն դեպքում նրա վրա փակցված էին զանազան, մաև անդրծովյան երկրների հյուրանոցների ու տրանսպորտային գործակալությունների դեղնած ազդագրեր:

Ապա երևաց ինքն անձամբ, և սկսվեց այն շրջանը, որի ընթացքում աստիճանաբար ճանաչելի այդ խորհրդավոր մարդուն: Սկզբում այդ նպատակով ես իմ կողմից ոչինչ չէի ձեռնարկում: Թեև առաջին բույներինց սկսած, երբ տեսա Հայկերին, նա հետաքրքրեց ինձ, սակայն առաջին մի քանի շաբաթներին ոչինչ չէի անում, որպեսզի հանդիպեմ նրան կամ գրույցի բռնվեմ հետը: Դրան հակառակ, խոստովանում եմ, ես, անշուշտ, հետևում էի նրան, նույնիսկ բացառության կարգով մտնում էի նրա սենյակը կամ, հետաքրքրությունից դողված, առհասարակ, մի քիչ լրտեսում նրան:

Տափաստանի գայլի արնաքինի մասին մի քանի տեղեկություններ տվել եմ արդեն, նա անպայմանորեն և առաջին իսկ հայացքից թողնում էր նշանավոր, բացառիկորեն ընդունակ և անսովոր մարդու տպավորություն, նրա դեմքը լի էր խելացիությամբ, իսկ գծերի արտակարգ նուրբ ու շարժուն խաղերն արտացոլում էին ուշադրավ, չափազանց կենդանի, բացառիկ խոր ու զգայուն ներաշխարհը: Երբ մարդ խոսում էր նրա հետ, և նա, ինչը պատահում էր ոչ հաճախ, դուրս էր գալիս սովորականի սահմաններից ու հաղթահարելով օտարությունը՝ արտահայտում էր սեփական, անձնական մտքեր, գրուցակիցը ստիպված էր լինում առանց այլևայնության ենթարկվել նրան, նա ավելի երկար էր մտածում, քան սովորական մարդիկ, և դրսևորում էր սառնությունը մոտ այն ճշգրտությունը, այն հուսալի խելամտությունն ու գիտելիքները, ինչով օժտված են միայն իրոք հոգևոր անհատները, որոնք զուրկ են երբևէ փայլելու կամ մյուսներին համոզելու, կամ իրավացի դուրս գալու որևէ փառասիրությունից:

Նրա՝ աշատեղ լինելու վերջին ժամանակներից հիշում եմ նման մի արտահայտություն, որն արտահայտություն էլ չէր, այլ բաղկացած էր նրա սոսկ մի հայացքից: Մի համբավավոր իմաստասեր և մշակույթի քննադատ, եվրոպական հեղինակություն ունեցող մի անձնավորություն համալսարանի դահլիճում պետք է դասախոսություն կարդար, և ինձ հաջողվեց Տափաստանի գայլին, որն սկզբում բոլորովին էլ չուրախացավ դրա համար, համոզել գնալու այդ դասախոսությանը: Մենք գնացինք միասին և դահլիճում նստեցինք կողք կողքի: Երբ գլկուցողը բեմ բարձրացավ և սկսեց իր խոսքը, հիասթափեցրեց շատ ունկնդիրների, որոնք նրա մեջ մի տեսակ մարգարեի էին

ակնկալում տեսնել, սակայն նրա մուտքը ինչ-որ ծեփծեփում, ինչ-որ ունայն բան ուներ իր մեջ: Երբ նա սկսեց խոսել և սկզբի համար ունկնդիրներին մի քանի շողոքորթ խոսքեր ասաց, շնորհակալություն հայտնեց լեփլեցում դափիճի համար, Տափաստանի գայլն այդ պահին մի կարճ հայացք զցեց ինձ վրա, բննադատական մի հայացք այս խոսքերի և զեկուցողի ողջ անձնավորության առնչությամբ, օհ, անմոռանալի և սարսափազդու մի հայացք, որի նշանակության մասին կարելի է գիրք գրել: Հայացքը բննադատում էր ոչ միայն տվյալ զեկուցողին և հանրահայտ մարդուն՝ ոչնչացնելով նրան թեև նուրբ, բայց սպանիչ հեզմանքով, բայց դա դեռ ոչինչ: Հայացքն ավելի շատ տխուր էր, քան հեզմող, այն նույնիսկ անհունորեն և անհուսալիորեն տխուր էր, անդորր, ինչ-որ չափով՝ հուսալի, ինչ-որ չափով այլևս սովորույթ ու ձև դարձած հուսահատությունն էր այդ հայացքի բովանդակությունը: Իր հուսահատ պարզությամբ նա լույս էր սփռում ոչ միայն սին իմաստասեր անձի վրա՝ ծաղրելով ու տեղը դնելով տվյալ պահի իրադրությունը, հասարակության սպասումներն ու տրամադրությունը, հայտարարված դասախոսության փոքր-ինչ հավակնոտ վերնագիրը, ոչ, Տափաստանի գայլի հայացքը ներթափանցում էր մեր ողջ ժամանակաշրջանը, ողջ գործարար իրարանցումը, ողջ հառաջավազքը, ողջ սնափառությունը, ծանծաղ հոգու երևութական ողջ խաղը: Այդ հայացքը, ցավոք, ավելի խորանում էր՝ ուղղվելով շատ ավելի հեռուն, հասնում էր մեր ժամանակների արմատներին ու հուսահատությանը, մեր հոգևոր աշխարհին, մեր մշակույթին: Այն ուղղված էր մարդկության սրտին, մեն մի ակնթարթում նա պարզորոշ կերպով արտացոլում էր մտածողի, գուցե իմաստունի ողջ թերահավատությունն արժանապատվության, մարդկային կյանքի իմաստի մասին առհասարակ: Այդ հայացքն ասում էր. «Ահա, ինչպիսի կապիկներ ենք մենք: Ահա, սա է մարդը», և ամենայն հեղինակություն, ամենայն խելացիություն, ոգու ամենայն ձեռքբերում, մարդկային ամենայն ձգտում դեպի վեհություն, մեծություն և հավերժականություն փլուզվում էին ու դառնում կապկային խաղ:

Ես շատ առաջ անցա և, ըստ էության, իմ կամքին ու ծրագրին հակառակ, հիմնականում արդեն ասացի էականը Հալլերի մասին, մինչդեռ սկզբնապես իմ մտադրությունն այն էր, որ

նրա կերպարը գծեի միայն աստիճանաբար՝ նրա հետ իմ ծանոթության հետևողական պատմությանը գուգահեռ:

Քանի որ արդեն առաջ եմ անցել, այլևս չարժե շարունակել խոսակցությունը Հայլերի հանկուկային «օտարոտության» մասին և առանձին-առանձին տեղեկացնել, թե ինչպես աստիճանաբար կռահեցի ու ճանաչեցի այդ օտարոտության, այդ անսովոր ու վեհերոտ մենակության հիմքերն ու իմաստը: Այդպես ավելի լավ կլինի, քանի որ ցանկանում եմ իմ անձը հնարավոր չափով սովերի տակ բողմել: Ուզում եմ ոչ իմ խոստովանությունները ներկայացնել, ոչ նովելներ պատմել, ոչ էլ խորանալ հոգեբանության մեջ, այլ միայն, իբրև ականատես, ինչ-որ բան ավելացնել դիմանկարին այն մարդու, որը թողել է Տափաստանի գայլի սույն ձեռագրերը:

Դեռ առաջին հայացքից, երբ նա ներս մտավ մորաքրոջս ապակեպատ դռնով, բռնի մման ետ գցելով գլուխը և շնչելով տան դուրեկան օդը, այդ մարդու մեջ նկատեցի ինչ-որ առանձնահատկություն, և իմ առաջին պարզամիտ վերաբերմունքը տեղափոխվեց էր: Ես զգացի (և իմ մորաքույրը, որ, ի տարբերություն ինձ, բոլորովին մտավորական աշխարհի մարդ չէր, զգաց միևնույնը), որ այդ մարդը հիվանդ է հոգու, խառնվածքի կամ բնավորության ինչ-որ հիվանդությամբ, և առողջ մարդու բնագործ զգուշանում էի նրանից: Ժամանակի ընթացքում այս զգուշավորությունը մարեց համակրանքը, որը հիմնված էր մեծ կարեկցանքի վրա հանդեպ նրա, ով այդպես խոր ու երկար տառապում էր, և որի մենակեցությունն ու ներաշխարհի մահացումն ընթանում էին իմ աչքի առաջ: Այս շրջանում իմ գիտակցության համար ավելի պարզ դարձավ, որ տառապյալի հիվանդությունը չի կապվում նրա բնավորության ինչ-ինչ արատների հետ, այլ միանգամայն հակառակը՝ ներդաշնակության չհասած նրա ուժերի ու շնորհների արտակարգ առատության արդյունք է: Ես հասկացա, որ Հայլերը տառապանքի հանճարն է, որ նա, Նիցշեի որոշ ասոնյոսների հիման վրա, իր համար մշակել է տառապանքի մի հանճարեղ, չսահմանափակված, ահավոր սկզբունք: Միաժամանակ հասկացա, որ ոչ թե աշխարհի, այլ սեփական անձի հանդեպ ատելությունն է նրա հոռետեսության հիմքը, քանի որ անողոր ու ոչնչացնող շեշտով խոսելով կարգերի ու մարդկանց մասին՝ նա երբևէ իրեն դուրս չէր բողմում, մշտապես առաջինն ինքն

էր, ում դեմ ուղղում էր իր նետերը, իր անձն առաջինն էր, ում նա առում էր ու ժխտում..

Այստեղ ես պետք է հոգեբանական մի մեկնաբանություն տամ: Թեև ինքս Տափաստանի գայի կյանքի մասին շատ քիչ բան գիտեի, սակայն բոլոր հիմքերն ունեի ենթադրելու, որ նա սիրառատ, բայց խտրապահանջ ու բարեպաշտ ծնողների և ուսուցիչների կողմից դաստիարակվել է այն ոգով, ինչն ընկած է «Կամքի մանձահարում» դաստիարակչական սկզբունքի հիմքում: Անհատականության ոչնչացումը և կամքի սանձահարումն այս դեպքում, սակայն, չէին ստացվել, այդ պատճառով էլ նա ծանր հիվանդ էր, դաժան, շատ հպարտ ու խելացի: Մեփական անհատականությունը ոչնչացնելու փոխարեն նրան միայն հաջողվել էր ինքն իրեն առելուն սովորեցնելը: Եվ իր դեմ, այդ ազնվական ու անմեղ նյութի դեմ, քանի դեռ ապրում էր, նա ուղղեց իր երևակայության ողջ հանճարը, իր գիտակցության ամբողջ ուժը: Քանի որ, ամեն ինչին հակառակ, հենց նրանով էր նա իսկական քրիստոնյա և իսկական մարտիրոս, որ ցանկացած կծու խոսք, ցանկացած քննադատություն, ցանկացած չարություն և ատելություն, որին նա ընդունակ էր, բոլորից և ամեն ինչից առաջ վերցնում էր անձամբ իր վրա: Ինչ վերաբերում էր մյուսներին, շրջապատի մարդկանց, ապա նա շարունակ ամենափերոսական, ամենախամառ ջանքերն էր գործադրում՝ նրանց սիրելու, նրանց արդարացի վերաբերվելու, ցավ չպատճառելու համար, քանի որ «Միրի մերձավորիդ» պատվիրանն այնքան խորն էր նստած նրա մեջ, որքան իր անձի հանդեպ ատելությունը, և այսպիսով՝ նրա ողջ կյանքն օրինակ էր այն բանի, թե սեփական անձի հանդեպ առանց սիրո անհնար է նաև սերը դեպի մերձավորը, որ ինքն ատելությունը ճիշտ և ճիշտ նույն բանն է և ուղղակիորեն հանգեցնում է նույն սարսափելի մեռալությանը և հուսահատությանը, ինչպես որ ուժեղ եսասիրությունը:

Բայց արդեն ժամանակն է, որ մի կողմ դնեմ իմ դատողությունները և խոսեմ իրական փաստերով: Այսպիսով՝ առաջին բանը, որ իմացա Հարրի Հալլերի մասին, մասամբ իմ լրտեսության, մասամբ էլ մորաքրոջս դիտարկումների շնորհիվ, վերաբերում է նրա կենցաղին: Որ նա մտքի ու գրքերի մարդ էր և ոչ մի գործնական մասնագիտություն ձեռք չէր բերել, պարզ դարձավ շուտով: Նա անկողնում միշտ շատ երկար էր պառ-

կամ մնում, հաճախ վեր էր կենում կեսօրից քիչ առաջ միայն և խալաթով թեթևակի անցողարձ էր անում ննջախցում և ընդհանուր սենյակում: Չեղնահարկի մեծ ու հաճելի սենյակը, որ երկու պատուհան ուներ, մի քանի օր էր արդեն, որ այն տեսքը չուներ, ինչ նախկին կենվորների ժամանակ էր: Այն լցվել էր կյանքով և ժամանակի ընթացքում գնալով ավելի ու ավելի լցվեց: Պատերից կախվեցին նկարներ⁴, ամրացվեցին թերթերից կտրված-հանժած պատկերներ, որոնք հաճախակի փոփոխվում էին: Հարավային մի բնանկար, գերմանական գավառական մի քաղաքի, հավանաբար Հալլերի ծննդավայրի համապատկերը մեջընդմեջ կախված էին այնտեղ գունագեղ, լուսավոր ջրանկարների հետ միասին, հետո իմացանք, որ դրանք նկարված են իր ձեռքով: Այնուհետև լուսանկարը գեղեցիկ, երիտասարդ մի կնոջ կամ ջահել աղջկա: Որոշ ժամանակ պատից կախված մնաց սիամական մի Բուդդա, նրան հաջորդեց Միքելանջելոյի «Գիշերվա» մի վերատպություն, ապա Մահաթմա Գանդիի դիմանկարը: Գրքերը զբաղեցնում էին ոչ միայն մեծ պահարանը, այլև լցված էին ամենուրեք՝ սեղանների, հին, գեղեցկատես գրասեղանին, բազմոցին, աթոռների, հատակին, գրքեր՝ թերթերի մեջ դրված քոթե ներդիրներով, որոնք նույնպես շարունակ փոխվում էին: Գրքերի թիվը գնալով ավելանում էր, քանի որ նա ոչ միայն գրադարաններից բերում էր ամբողջական կապոցներ, այլև հաճախակի փոստով ստանում էր ծանոթացներ: Մարդը, որն ապրում էր այս սենյակում, գիտնական լինելու բոլոր նշաններն ուներ: Դրան համապատասխանում էին նաև ծխախոտի ծուխը, որն այստեղ ծածկում ու պարուրում էր նաեւ քան, և ամենուրեք թափված ծխախոտի մնացորդներն ու մոխրամանները: Սակայն գրքերի մեծ մասը գիտական չէին, մեծաթիվ գրքեր ներկայացնում էին բոլոր ժամանակների ու ժողովուրդների բանաստեղծների երկերը: Բազմոցի վրա, որտեղ հաճախ էր պառկած անցկացնում իր ամբողջ օրը, ժամանակ ընկած մնացին 18-րդ դարի վերջերի մի հաստափոր գրքի բոլոր վեց հատորները, վերնագիրն էր. «Սոֆիի ճանապարհորդությունը Մեմելից Մաքսոնիա⁵»: Գյոթեի և Ժան Պոլի լիակատար ժողովածուները մաշված տեսք ունեին, ինչպես նաև Նովալիսը, բացառություն չէին կազմում Լեսինգը, Յակոբին և Լիխտենբերգը: Դոստոևսկու հատորների մեջ խցկված էին գրոտած քոթեր: Մեծ սեղանի վրա՝ բազմա-

թիվ թղթերի ու ձեռագրերի մեջ, հաճախ երևում էր մի ծաղկաման, այդտեղ էր նաև ջրաներկերի տուփը, որը, սակայն, մշտապես ծածկված էր փոշով, դրա կողքին՝ մոխրամաններ և, սա էլ չպետք է մոռանալ, զանազան շշեր՝ խմիչքներով հանդերձ: Ծղոտահյուսքով պատված շիշը մեծ մասամբ լցված էր լինում իտալական կարմիր գինով, որ նա բերում էր մոտակա փոքր խանութից, երբեմն հայտնվում էր բուրգունդական գինի: Երբեմն՝ մալագա, իսկ բալի թրմօղիով հաստափոր շիշը, ինչպես նկատեցի, կարճ ժամանակում գրեթե դատարկվեց, իսկ ապա անհետացավ ինչ-որ անկյունում ու ծածկվեց փոշով՝ այլևս չարժանանալով ուշադրության: Չեմ ցանկանում իմ լրտեսությունն արդարացնել և ազնվորեն ասում եմ, որ սկզբնական շրջանում այս բոլոր, թեկուզև մտավոր հետաքրքրություններով լցված, բայց իրականում թեթևամիտ ու անկանոն կյանքի նշաններն իմ մեջ ծնում էին հակակրանք ու անվստահություն: Ես ոչ միայն չափավոր քաղքենու կյանքով ապրող մեկն եմ, որ սովոր է իր աշխատանքը և ժամանակը ճշգրտորեն կարգավորել, նաև չիմող ու չծխող եմ, և Հալլերի սենյակում այդ շշերն ինձ համար ավելի տխած էին, քան մնացած նկարչական անկարգությունները:

Ինչ վերաբերում է քնին ու աշխատանքին, ապա օտարականը դրանց նույնպես նայում էր շատ անկանոն ու քմահաճ: Օրեր էին պատահում, երբ նա առհասարակ դուրս չէր գալիս և, առավոտյան սրճից բացի, ուրիշ ոչնչով չէր սնվում, երբեմն, իբրև նրա ճաշի մնացորդ, մորաքույրս այլ բան չէր գտնում, բան ընդամենը մեկ բանանի կեղև, բայց այլ օրերին նա սնվում էր ռեստորաններում, հաճախ շատ լավ, ընտիր ռեստորաններում, երբեմն էլ որևէ փոքրիկ, արվարձանային պանդոկում: Նրա առողջությունը, ինչպես երևում էր, ամուր չէր: Ոտքերի արզկլակումից բացի, որի պատճառով հաճախ բավական դժվարությամբ էր բարձրանում սանդուղքները, նրան հավանաբար տանջում էին նաև այլ հիվանդություններ, ինքն էլ մի անգամ, իմիջիպալոց, ասաց, որ արդեն ևրկար տարիներ է ոչ կարգին մարսում է, ոչ էլ կանոնավոր քնում: Ես դա ամենից առաջ կապեցի նրա խմելու հետ: Ավելի ուշ, երբ մի անգամ նրա հետ մտա այն պանդոկներից մեկը, որտեղ ճաշում էր, տեսա, թե ինչպես էր արագորեն և ինքնահաճորեն խմում գի-

նի՝ գավաթ գավաթի ետևից, սակայն բունդ հարբած նրան ոչ ինքս, ոչ էլ մեկ ուրիշը չտեսավ:

Երբեք չեմ մոռանա մեր առաջին անձնական հանդիպումը: Մենք միմյանց ճանաչում էինք այնքան, որքան ճանաչում են հարևան սենյակներում վարձով ապրողները: Մի անգամ՝ երեկոյան, վերադառնալով գրասենյակից, ի զարմանս ինձ, տեսա պարոն Հալլերին երկրորդ և երրորդ հարկերի միջակա սանդղահարթակի մոտ նստած: Նստել էր սանդուղքի ամենավերին աստիճանին և մի կողմ թեքվեց, որ ինձ անցնելու հնարավորություն տա: Հարցրեցի՝ արդյոք իրեն վատ չի՞ զգում և առաջարկեցի ուղեկցել աստիճաններով մինչև վերջ: Հալլերն ուշադիր նայեց ինձ, և ես հասկացա, որ նրան դուրս էի բերել ինչ-որ երազային վիճակից: Դանդաղորեն սկսեց ժպտալ իր գեղեցիկ ու խղճահարույց ժպիտով, որով հաճախ տանջել էր իմ սիրտը, ապա խնդրեց ինձ նստել իր կողքին: Ես շնորհակալություն հայտնեցի և ասացի, որ սովոր չեմ ուրիշների սենյակների առաջ նստել աստիճանների վրա:

– Ախ, այո, – ասաց նա և ժպտաց ավելի ուժեղ, – Դուք իրավացի եք: Բայց մի պահ սպասեք, ես Ձեզ ցույց կտամ, թե ինչու այստեղ նստեցի-մնացի մի փոքր:

Ապա ցույց տվեց երկրորդ հարկի բնակարաններից մեկի առջևի հարթակը, որտեղ ապրում էր այրի մի կին: Մանրահատակով ծածկված փոքրիկ հրապարակում, սանդուղքների, պատուհանի և ապակեպատ դռան միջև, պատի մոտ կանգնած էր կարմրափայտի պահարան՝ անագե հին զարդապատկերներով, իսկ պահարանի առջևում՝ հատակին, երկու ցածրիկ պատվանդաններով մեծ թաղարներում դրված էին երկու թուփ՝ լեռնավարդ և արաուկարիա*։ Թփերը հրաշալի տեսք ունեին և միշտ պահպանվում էին շատ մաքուր ու անթերի, դա ինձ համար էլ հաճելի ու դուրեկան էր:

– Տեսնում եք, – շարունակեց խոսքը Հալլերը, – արաուկարիայով այս փոքրիկ հրապարակը, որ բուրում է կախարդիչ բուրմունքով, հաճախ չեմ կարողանում անցնել դրա կողքով՝ առանց մի փոքր կանգ առնելու: Ձեր մորաքոջ տանը նույնպես անուշահոտություն կա, իշխում են կարգուկանոնը և ար-

* Արաուկարիա – մշտադալար փշատերև զարդաբույս Ավստրալիայում և Հարավային Ամերիկայում:

տակարգ մաքրությունը, բայց այստեղ՝ արաուկարիայի այս փոքրիկ հրապարակում, որն այնպես է շողում մաքրությամբ, այնպես է մաքրված փոշուց ու լվացված, ձեռք չտալու չափ այնքան մաքուր է, որ պարզապես ճառագում է: Այստեղ մշտապես ուզում եմ լիաթոք շնչել: Դուք նույնպես՞ զգում եք բուրմունքը: Ինչպես է ռաճանկամոմի և բևեկնախեծի թույլ հոտը, միախառնված կարմրափայտի, բույսերի լվացված տերևների և մնացյալ բոլորի անուշահոտությունների հետ, ստեղծում մի ախորժկի բուրմունք, ստեղծում բյուրգերական մաքրության, բարեխղճության և ճշգրտության ամենավերին արտահայտությունը, պարտքի և հավատարմության իրականացումը՝ փոքր չափերի մեջ: Ես չգիտեմ, ով է այդտեղ ապրում, բայց այս ապակեպատ դռների ետևում պետք է որ լինի մաքրության և փոշուց զերծ բյուրգերականության դրախտը, դրախտը կարգուկանոնի և մանր սովորությունների ու պարտականությունների հանդեպ սրտառուչ-վեհերոտ նվիրվածության:

Քանի որ ես լսում էի, ուստի նա շարունակեց.

– Խնդրեմ, մի կարծեք, թե հեզնում եմ: Միրելի պարոն, ոչինչ ինձնից ավելի հեռու չէ, որքան այս քաղերնիությունն ու կարգուկանոնը: Դիշտ է, ես ինքս ապրում եմ այլ աշխարհում, ոչ այստեղ և, հավանաբար, մեկ օր էլ չէի դիմանա այն տան մեջ, որտեղ կան նման արաուկարիաներ: Բայց քեզ ձեր ու ողորմելի Տափաստանի գայլ եմ, այդուամենայնիվ, նույնպես իմ մոր զավակն եմ, և իմ մայրն էլ քաղերնի կին էր, ծաղիկներ էր աճեցնում, հետևում էր սենյակների ու սանդուղքների մաքրությանը, կահույքին ու վարագույրներին և ձգտում իր բնակարանին ու իր կյանքին հաղորդել որքան կարելի է շատ մաքրություն, խնամվածություն և օրինականություն: Ինձ այդ բանը հիշեցնում է բևեկնախեծի բուրմունքը, հիշեցնում է արաուկարիան, և ահա, ժամանակ առ ժամանակ նստում եմ այստեղ, նայում եմ կարգուկանոնի այս փոքրիկ պարտեզին և ուրախանում, որ աշխարհում դեռ նման բան կա:

Նա ցանկացավ վեր բարձրանալ, բայց պարզվեց, որ դա դժվար է նրա համար, իսկ երբ առաջարկեցի օգնություն՝ չմերժեց: Ես լուռ էի մնում, բայց շարունակ, ինչպես դա նախկինում մորաքրոջս հետ էր պատահում, ենթարկվելով ինչ-որ կախարդանքի, որ այս տարօրինակ մարդն ունենում էր կր-

բեմն: Մենք դանդաղորեն բարձրացանք սանդուղքները, և իր տան առաջ, արդեն ձեռքին բռնած բանալիները, նա մի անգամ էլ ուղիղ և շատ բարեկամաբար նայեց ինձ ու ասաց.

– Դուք հիմա գալիս էք Ձեր գրասենյակի՞ց: Դե, հա, ես այդ գործից ոչինչ չեմ հասկանում, ապրում եմ մի քիչ կողքի քաշված, գիտեք, մի քիչ ճանապարհից դուրս: Բայց, հավանաբար, Դուք նույնպես հետաքրքրվում եք գրքերով ու նման բաներով, Ձեր մոտաքույրն ինձ մի անգամ ասաց, որ ավարտել եք գիմնազիան և լավ գիտեք հունարենը: Այսօր առավոտյան Նովալիսի մոտ ես մի արտահայտություն գտա, կարելի՞ է այն ցույց տալ Ձեզ: Դուք էլ դրանից բավականություն կզգաք:

Նա ինձ տարավ իր սենյակը, որտեղ ծխախոտի ուժեղ հոտ էր նստած, գրքերի կույտից վերցրեց մի գիրք ու սկսեց փրփելով փնտրել...

– Այս մեկն էլ լավն է, շատ լավը, – ասաց նա, – լսեք. «Պետք է հպարտանալ ցավով, յուրաքանչյուր ցավ հիշեցնում է մեզ մեր բարձր կոչման մասին»: Հրաշալի է: Նիցշեից ութսուն տարի առաջ: Բայց սա այն արտահայտությունը չէ, որը ես ի նկատի ունեի, սալասեր, գտա: Ահա այն. «Մարդկանց մեծ մասը չի ցանկանում լողալ, մինչև չի սովորում»: Սրամիտ չէ՞: Իհարկե, նրանք չեն ցանկանում լողալ: Չէ՞ որ նրանք ծնվել են ցամաքի համար, ոչ թե ջրի: Եվ, բնականաբար, նրանք չեն ցանկանում մտածել, չէ՞ որ նրանք ծնվել են ապրելու համար, ոչ մտածելու: Այո, իսկ ով մտածում է, ով դրա մեջ տեսնում է իր գլխավոր գործը, թեև կարող է շատ բանի հասնել, սակայն հենց իրար հետ խառնեց ցամաքն ու ջուրը, օրերից մի օր կխեղդվի:

Այսպես նա պահեց և հետաքրքրեց ինձ, և ես կարճ ժամանակով մնացի նրա տանը: Այդ օրվանից հաճախակի էինք հանդիպում սանդուղքների վրա կամ զրույցի բռնվում փողոցում: Եվ սկզբնական շրջանում, ինչպես այն անգամ արատկարիայի մոտ, ես ունենում էի այն զգացումը, որ նա հեզնում է: Բայց դա այդպես չէր: Ինչպես արաուկարիայի, այնպես էլ իմ հանդեպ նա ուներ անկեղծ հարգանք, այնքան խորն էր համակված իր մենակության, ջրում լողալու իր դատապարտվածության, արմատներից իր կտրվածության գիտակցությամբ, որ կրթեմն իրապես և առանց որևէ հեզմանքի կարող էր ոգևորվել, օրինակ, առօրյա, կենցաղային որևէ արարքով, գրասենյակի գնալ-գալու իմ ճշտապահությամբ, որևէ սպասա-

վորի կամ տրամվայի հսկիչի մի խոսքից: Սկզբում դա ինձ թվում էր բավականին ծիծաղաշարժ չափազանցություն, մի տեսակ հեզմանք և կեղծ սենսիվենտալություն, որ յուրահատուկ է ազնվական և անբան մարդկանց: Բայց ստիպված էի համոզվել, որ նա, փաստորեն, նայում է մեր փոքրիկ, քաղքենի աշխարհին իր անօդ տարածությունից, իր օտարացումից ու Տափաստանի գայլի բնությունից՝ ուղղակի զարմացած այդ փոքրիկ աշխարհով և սիրելով այն՝ իբրև ամուր ու հաստատուն, իբրև իր համար հեռու և անհասանելի մի բան, իբրև հայրենիք ու խաղաղություն, դեպի ուր նա չէր կառուցել ոչ մի ճանապարհ: Մեր դոմապանուհու առաջ, որ շատ կարգին կին էր, նա միշտ հանում էր գլխարկը առանց կեղծ հարգանքի, իսկ երբ մորաքույրս նրա հետ գրուցում էր կամ հիշեցնում, որ նրա սպիտակեղենը կարկառելու կարիք ունի, կամ թուլացել է վերարկուի կոճակը, նա մորաքրոջս լսում էր շատ ուշադիր ու լուրջ, կարծես անասելի և հուսահատ ջանք թափելով, որպեսզի կարողանա ինչ-որ բացվածք գտնել և թափանցել այդ փոքրիկ, այդ մաերմիկ աշխարհը՝ այնտեղ իրեն, ինչպես տանը, գտնե մեկ ժամով զգալու համար:

Այն առաջին խոսակցության ժամանակ դեռ, արաուկարիայի մոտ, նա իրեն անվանեց Տափաստանի գայլ, և դա նույնպես մի փոքր վանեց և ալեկոծեց ինձ: Դա ի՞նչ արտահայտության ձև էր: Բայց սովորեցի ընդունել ընտելացա ոչ միայն սովորությամբ ասված այդ արտահայտությանը, այլև ինքս էլ շուտով, մտքիս մեջ այլ կերպ չէի անվանում նրան, քան Տափաստանի գայլ, և հիմա էլ նրա համար չկարողացա գտնել ավելի դիպուկ բառ: Դեպի մեզ, դեպի մեր քաղաքներն ու հոտային կյանքը խենթորեն մղվող Տափաստանի գայլ՝ ուրիշ ոչ մի պատկեր ավելի ճշգրտորեն չի ներկայացնում այդ մարդուն, նրա վեհերոտ մեհակությունը, նրա վայրենությունը, անհանգստությունը, բաղձանքն առ հայրենիք և հայրենագրկությունը:

Մի անգամ ես կարողացա նրան ուսումնասիրել ամբողջ երեկոյի ընթացքում, սիմֆոնիկ երաժշտության համերգի ժամանակ, որտեղ, ի զարմանս ինձ, նրան տեսա ինձնից ոչ հեռու նստած, իսկ ինձ նա չէր նկատում: Սկզբում կատարվում էր Հենդել, ազնիվ ու զեղեցիկ մի երաժշտություն, բայց Տափաստանի գայլը նստած էր՝ խորասուզված ինքն իր մեջ, անհա-

դորդ ոչ միայն երաժշտությանը, այլև իր շրջապատին: Նա
նստած էր մեկուսի, մենակ և օտար՝ սառը, սակայն մտախռի
աչքերով դեմքը ցած կախած: Ապա սկսվեց մեկ այլ պիես,
Ֆրիդեման Բալսի փոքր սիմֆոնիան, և ես մեծ զարմանքով
տեսա, թե ինչպես առաջին մի քանի գործողությունից հետո իմ
օտարականը սկսեց ժպտալ և համակվել երաժշտությամբ, նա
ամբողջությամբ թաղվել էր ինքն իր մեջ ու, երևի, մի տասը րո-
պե շարունակ երջանկորեն այնքան ինքնամոռաց ու բարի ե-
րագների մեջ կորածի տեսք ուներ, որ ավելի նրան, քան ե-
րաժշտությանն էի ուշադրություն դարձնում: Երբ պիեսն ա-
վարտվեց, նա արթնացավ, նստեց ավելի ուղիղ, թվաց, որ ու-
զում է վեր կենալ և դուրս գալ, բայց հետո մնաց նստած և լսեց
մակ վերջին պիեսը: Կատարվում էին Ռեգերի վարիացիանե-
րը, երաժշտություն, որը շատերի համար ընդունվում է իբրև
երկարավիզ ու հոգնեցուցիչ: Տափաստանի գայլը նույնպես,
որ սկզբում լսում էր շատ ուշադիր ու բարյացակամ, դարձավ
անտարբեր, գրպանը խոթեց ձեռքերը և վերստին խորասուզ-
վեց ինքն իր մեջ, այս անգամ, սակայն, ոչ երջանիկ ու երագ-
կոտ, այլ տխուր և, ի վերջո, չարացած, նրա դեմքը կրկին դար-
ձավ բացակա, գորշ ու հանգած, նրա տեսքը ծեր էր, հիվանդ
ու անբավական:

Համերգից հետո, փողոցում, նրան նորից տեսա և զնացի
հետևից: Փաթաթված վերարկուի մեջ, անուրախ ու հոգնած՝
նա քայլում էր մեր թաղամասի ուղղությամբ, բայց փոքր,
հնաժոճ մի պանդոկի առաջ կանգ առավ, անվճռական մայեց
ժամացույցին ու ներս մտավ: Ակնթարթորեն ծագած ցանկութ-
յամբ ես հետևեցի նրան և նույնպես ներս մտա: Նա նստեց
այն սեղաններից մեկի մոտ, որ նախատեսված էին մանր քաղ-
քենիների համար: Տիրուհին և սպասավորները ողջունեցին
նրան՝ իբրև ծանոթի, ես նույնպես բարևեցի ու նստեցի նրա
մոտ: Այստեղ նստեցինք մեկ ժամ, ու մինչ ես կխմեի երկու բա-
ժակ հանքային ջուր, նա խնդրեց բերել նախ՝ կես, ապա՝ քա-
ռորդ լիտր զինի: Ասացի, որ գալիս եմ համերգից, բայց նա ու-
շադրություն չդարձրեց դրան: Կարդալով իմ հանքային ջրի
պիտակը՝ նա հարցրեց, թե չեմ ուզում զինի լամել, ինքը պատ-
րասա է հյուրասիրել: Երբ լսեց, որ զինի բնավ չեմ խմում, դեմ-
քին կրկին հայտնվեց անօգնականության արտահայտություն,
և նա ասաց.

Այո, իրավացի եք: Ես նույնպես տարիներով ապրել եմ ժուժկալ ու գինուց հեռու, բայց հիմա նորից Ջոնսի նշանի տակ եմ⁶, մութ ու խոնավ նշանի:

Եվ երբ-կառաւիժով ուշադրություն դարձրեցի այդ արտահայտությանը և հասկացրի, որ անհավանական է թվում, թե նա հավատում է աստղագիտությանը, նա վերստին դիմեց չափազանց քաղաքավարի այն հնչերանգին, որն ինձ հաճախ թվում էր վիրավորական ու ասաց.

– Միանգամայն ճիշտ եք, այս գիտությունը նույնպես, ցավոք սրտի, իմ մեջ հավատ չի ներշնչում:

Ես ցտեսություն ասացի և դուրս եկա, իսկ նա սուրն եկավ շատ ուշ, միայն գիշերը, բայց նրա քայլերը սովորականից չէին տարբերվում, և, ինչպես միշտ, անմիջապես չմտավ անկողին (իբրև սենյակի հարևան, ես դա զգում է անսխալ), այլ մի ժամի չափ, լույսը վառած, մնաց հյուրասենյակում:

Մեկ այլ երեկո նույնպես իմ մտքից դուրս չի գալիս: Տանը ես մենակ էի, մորաքույրս բացակայում էր, տան դարպասի զանգը տվեցին, և երբ բացեցի այն, իմ առջև կանգնած անսաշախել, գեղեցիկ մի տիկին:

Երբ նա հարցրեց պարոն Հալլերի մասին, ճանաչեցի՝ դա նրա սենյակում փակցրած լուսանկարի աղջիկն էր: Նրան ցույց տվեցի Հալլերի դուռը և հեռացա, նա որոշ ժամանակ մնաց վերևում, բայց շուտով լսեցի, թե ինչպես երկուսով իջան սանդուղքներով ու դուրս եկան՝ աշխուժորեն և մեծ բավականությամբ զրուցելով ու կատակներ անելով: Շատ զարմացա, որ մեր կենվորը սիրած աղջիկ ունի, ընդ որում՝ այդքան ջախել, այդքան գեղանի, այդքան շքեղ, և նրա ու նրա կյանքի մասին իմ բոլոր ենթադրությունները նորից ինձ թվացին անհավանական: Բայց մեկ ժամ էլ չանցավ, նա տուն վերադարձավ, մենակ, ծանր, տխուր քայլերով, դժվարությամբ բարձրացավ սանդուղքները և ապա ժամկետով ետ ու առաջ էր քայլում սենյակում ամբողջ գիշեր, իրոք, ինչպես գայլ՝ վանդակում: Նրա լույսը վառվում էր մինչև առավոտ:

Ես այդ հարարերություններից բնավ ոչինչ չգիտեմ և կարող եմ միայն ավելացնել. մեկ անգամ էլ նրան տեսա այդ կնոջ հետ միասին, քաղաքի փողոցներից մեկում: Նրանք քայլում էին թևանցով, Հարրիի տեսքը երջանիկ էր, ես նորից զարմանքով նկատեցի, թե որքան զրավչություն, անգամ մանկակա-

նություն կարող է ունենալ նրա մտախոհ, օտարացած դեմքը, և հասկացա այդ կնոջը, հասկացա նաև մորաքրոջս կարեկցանքը, որ դրսևորվում էր այդ մարդու հանդեպ: Բայց այդ օրը նույնպես նա վերադարձավ տխուր ու դժբախտ: Ես նրան հանդիպեցի տան դարպասի մոտ: Վերաբերելի տակ, ինչպես շատ անգամներ էի տեսել, նա պահել էր խալակա՛ն գինու շիշ և վերևում, ամբողջ գիշեր, նստեց դրա հետ իր դժոխքում: Ես ցավում էի նրա համար. այդ ինչ անհույս, կորած ու անպաշտպան կյանքով էր ապրում նա:

Դե, բավական խոսեցինք: Այլևս պետք չեն ոչ պատմություններ և ոչ էլ նկարագրություններ՝ ցույց տալու համար, որ Տափաստանի գայլը վարում էր ինքնասպանի կյանք: Բայց, այդուամենայնիվ, ես չեմ կարծում, որ նա ինքնասպան է եղել այն բանից հետո, երբ մի օր, առանց հրաժեշտ տալու, բայց բոլոր պարտքերը փակելուց հետո հանկարծ բողեց մեր քաղաքը և անհետացավ: Դրանից հետո մենք նրա մասին այլևս չլսեցինք և շարունակում էինք պահպանել նրա անունով հետո եկած մի քանի նամակներ: Նրանից մնաց միայն ձևազիրը, որ նա գրել էր այստեղ մնալու օրերին և որը բողեց ինձ մի քանի նկատառումների հետ միասին, որոնցից երևում էր, որ կարող եմ դրանց հետ վարվել՝ ինչպես կամենամ:

Ես հնարավորություն չունեի ստուգել, թե որքանով էին իրադարձությունները, որ ներկայացնում էր Հալլերի ձևազիրը, համապատասխանում իրականությանը: Չէի կասկածում, որ դրանք մեծամասամբ հորինված, բայց ոչ կամայական մտա-հղացումներ են, այլ ինչ-որ բան արտահայտելու փորձ, որ խորապես ապրված հոգևոր անցքերը ներկայացնում էին տեսա-նելի իրադարձությունների շղարշով: Հալլերի պատմության մեջ մասնակիորեն ֆանտաստիկ դեպքերը, հավանաբար, առնչվում են այստեղ ապրելու վերջին ժամանակահատվածի հետ, և ես կասկած չունեմ, որ դրանց հիմքում ընկած են ինչ-որ չափով իրական, արտաքին տպավորություններ: Այդ օրերին մեր հյուրի վարքը և տեսքը, իրոք, փոխված էին, երկար էր բացակայում տնից, երբևէ նույնիսկ ամբողջ գիշերներով, և նրա գրքերը մնում էին ձեռք չտված: Այն քիչ անգամներին, երբ հանդիպում էի նրան, աչքի ընկնելու չափ աշխույժ ու ջահելացած էր թվում, երբեմն «նույնիսկ՝ ուրախ: Դրան, իհարկե, հետևում էր նոր, ծանր ճգնաժամ, նա ամբողջ օրերով մնում էր

անկողնում պառկած, առանց ուտելիքի մասին մտածելու, հենց այդ ժամանակներում պատահեց մինչ այդ չտեսնված բուռն ու անգամ կռախտ վեճը իր վերստին հայտնված սիրեցյալի հետ, վեճ, որ տակնուվրա արեց ողջ տունը, և որի համար Հալլերը ներողություն խնդրեց մորաքրոջիցս:

Ոչ, ես համոզված չեմ, որ մա ինքնասպան է եղել: Նա դեռ ապրում է, քայլում է ինչ-որ տեղ՝ իր հոգնած ոտքերով բարձրանալով ու իջնելով օտար տների սանդուղքներով, ինչ-որ տեղ ուշադիր դիտում է փայլուն մանրահատակն ու մաքուր մշակված արաուկարիաները, օրեր շարունակ նստում է գրադարաններում և գիշերներ անցկացնում պանդոկներում կամ պառկում է վարձու բազմոցին, պատուհանից այն կողմ ալանջ դնում աշխարհի ձայներին ու մարդկանց կյանքին, հասկանում, որ ինքը կտրված է նրանցից, բայց ինքնասպան չի լինում, քանզի հավատի վերջին փշրանքն ասում է նրան, որ նա պետք է մինչև վերջ դատարկի ահավոր ցավի այդ բաժակը, և որ դա այն ցավն է, որից պետք է մեռնի նա: Ես հաճախ մտածում եմ նրա մասին. նա իմ կյանքը չի թեթևացրել, նա չունեք այն շնորհը, որպեսզի իմ մեջ զարգացներ, հենարան դարձներ Ուժն ու Չվարքությունը, օհ, ոչ, ընդհակառակը: Բայց ես Հարրին չեմ և չեմ ապրում նրա պես, այլ իմ՝ փոքր, քաղքենու, սակայն անվտանգ և պատասխանատվություններով լի կյանքով: Եվ մենք նրա մասին հիշում ենք խաղաղ և բարեկամական զգացումով, ես և իմ մորաքույրը, որը նրա մասին կարող էր գիտենալ ավելի շատ, քան ինքս, բայց դա թաքուն կմնա նրա բարի սրտում:

Ինչ վերաբերում է Հալլերի գրառումներին, այդ զարմանալի, մասամբ հիվանդագին, գեղեցիկ ու խորիմաստ ֆանտագիաներին, ապա պետք է ասեմ, որ այդ թղթերը, եթե ձեռքս ընկնեին պատահաբար, և նրանց հեղինակն ինձ ծանոթ չլիներ, անշուշտ, վրդաված մի կողմ կնետելի: Բայց Հալլերի հետ ունեցած ծանոթությանս շնորհիվ ես կարողացա դրանք մասամբ հասկանալ, անգամ հավանություն տալ դրանց: Ես ձեռնպահ կմնայի դրանց մասին ուրիշներին պատմելուց, եթե դրանց մեջ տեսնեի սոսկ միայնակ մեկի, մի խեղճ խելագարի հիվանդագին ֆանտագիաները: Բայց դրանք ինձ համար շատ ավելին են՝ ժամանակաշրջանի փաստաթուղթ, քանզի

Հայերի հիվանդությունը (դա ինձ համար այսօր պարզ է) ոչ թե մեկ անհատի քնահաճույքն է, այլ հենց ժամանակաշրջանի հիվանդությունը, նյարդախտն այն սերնդի, որին պատկանում է Հայերը, և գուցե նյարդախտով տառապում են ոչ միայն բույերն ու ոչ լիարժեք անհատները, այլև մամավանդ ուժեղները, ամենախելացիները, ամենատաղանդավորները:

Այս գրառումները, միևնույն է, քեզ որքանով և՛ հիմնված իրական դեպքերի վրա, փորձ են ոչ թե շրջանցիկ ուղիներով, ոչ թե գեղագաղղելով խուսափել դարի մեծ հիվանդությունից, այլ դա ուղղակի դարձնել պատկերման նյութ: Այդ գրառումները, բառի ուղղակի իմաստով, իրենցից ներկայացնում են անցում դժոխքով, մեկ՝ երկյուղալի, մեկ՝ հանդուգն անցում մթագնած հոգու խառնաշփոթի միջով, որ որոշել է հաստատապես կտրել-անցնել դժոխքը, չափվել քառսի ուժերի հետ, մինչև վերջ տառապել-սպառել չարիքը: Հայերի մի խոսքը բանալի եղավ այս ամենն հասկանալու համար: Մի անգամ, այն բանից հետո, երբ մենք խոսում էինք, այսպես կոչված, միջնադարյան դաժանությունների մասին, նա ինձ ասաց.

– Իրականում դրանք բնավ էլ դաժանություն չեն ներկայացնում: Միջնադարի մարդուն մեր այսօրվա կենսակերպը կարող էր թվալ ավելի քան դաժան, սարսափելի ու վայրենի: Յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան, յուրաքանչյուր մշակույթ, յուրաքանչյուր սովորություն ու սովորույթ ունի իր ոճը, իրեն համապատասխան քննությունն ու դաժանությունը, գեղեցկությունն ու կուպտությունը, ինչ-ինչ տառապանքներ նրանց համար թվում են բնական, չարության ինչ-որ տեսակ թվում է տանելի: Մարդկային կյանքն իսկական տառապանք, դժոխք է դառնում այնտեղ, որտեղ հանդիպում են երկու ժամանակաշրջաններ, երկու մշակույթ, երկու կրոն: Եթե անտիկ դարաշրջանի մարդը ստիպված լիներ ապրել միջնադարում, ասկա նա ողորմելիորեն շնչահեղձ կլիներ, նմանապես որևէ վայրենի շնչահեղձ կլիներ մեր քաղաքակրթության պայմաններում: Բայց կան ժամանակներ, երբ ամբողջական սերունդներ հայտնվում են երկու դարաշրջանների, երկու կենսակերպերի միջակայքում այնպես, որ ոչնչանում է ցանկացած բնականություն, ցանկացած ավանդույթ, ցանկացած պաշտպանվածություն ու անմեղություն: Բնականաբար, դրա ազդեցությունը ոչ բոլորն են զգում: Այնպիսի մարդը, ինչպիսին էր Նիցշեն,

այսօրվա ցաւը զգաց և տառապեց շատ և մի ամբողջ սերունդ
ավելի վաղ, ինչ նա ապրեց մենակության և չհասկացված լի-
նելու պայմաններում, այսօր հազարավորների ճակատագիրն է:

Գրառումները կարդալիս՝ այս խոսքերի վրա հաճախ եմ
մտածում: Հալլերը պատկանում է նրանց թվին, ովքեր
հայտնվել են երկու դարաշրջանների միջակայքում, ովքեր
ոչնչով պաշտպանված չեն, չունեն անմեղ մեծալո ապահո-
վություն, որոնց ճակատագիրն է մարդկային կյանքի ողջ տա-
րակուսելիությունը, իբրև սևփական տառապանք և դժոխք
զգալու ծանր ոգևորությունը:

Դրա մեջ է, իմ կարծիքով, այն իմաստը, որ նրա գրառում-
ներն ունեն մեզ համար, և հենց դրա համար վճռեցի դրանք
հրապարակել: Իսկ, ընդհանուր առմամբ, ես ցանկություն չու-
նեմ դրանք ոչ պաշտպանության տակ առնել, ոչ էլ դատողութ-
յուններ անել դրանց մասին, թող յուրաքանչյուր ընթերցող ին-
քը դա անի՝ համաձայն իր խղճի:

ՀԱՐԻԻ ՀԱԼԼԵՐԻ ԳՐԱԴՈՒՄՆԵՐԸ

Միայն խելագարների համար

Օրն անցավ, ինչպես բոլոր օրերն են անցնում, ապրելու իմ վեհերոտ, պարզունակ եղանակով ես մաշել-մեռցրել էի, ես ոչնչացրել էի այն. աշխատել էի մի քանի ժամ, քոքրել էի հին գրքեր, երկու ժամ շարունակ զգացել էի ցավեր, որ սովորաբար զգում են ծեր մարդիկ, ընդունել էի դեղավոշի և ուրախացել, որ կարողացել եմ խորամանկությամբ խաբել ցավին, պառկել էի լոգարանում և ըմբռնվել հաճույի ջերմությամբ, երեք անգամ ինձ փոստ էին բերել և աչքով էի անցկացրել բոլոր նամակներն ու փաթեթները, որ բանի պետք չէին, կատարել էի իմ շնչառական վարժությունները, իսկ այսօրվա մտավոր վարժություններս, թուլությունից, թողել էի վաղվան, գրոսնել էի մեկ ժամ և երկնքում տեսել փետրավոր ամպերի գեղեցիկ, քնքշամուրր և անմեղ զարդանախշեր: Դ-ա անչափ դուրեկան էր՝ հին գրքեր ընթերցելու, տաք լոգանք ընդունելու նման, բայց, ընդհանուր առմամբ, օրը հիասքանչ չէր, երջանկությամբ և ուրախությամբ փայլողներից չէր, այլ այն օրերից, որոնք ինձ համար արդեն երկար ժամանակ դարձել են սովորական ու բնականո՞ն՝ ծեր, անբավական մարդու չափավորապես դուրեկան, միանգամայն տանելի, հարմարավետ, անփոփոխ օրեր, առանձնակի ցավից, առանձնակի հոգսերից, իսկական տառապանքից, հուսահատությունից զուրկ օրեր, օրեր, կրթ Աղալբերտ Շքիֆտերին⁷ նմանվելու հարցը, թե ժամանակը չէ՞ արդյոք սավորվելիս մահացու վիրավորվել և վերջ տալ այս ամենին, ընկալվում է առանց հուզմունքի կամ վախի, այլ կշռադատվում է հանգստությամբ:

Ով ճաշակել է այլ օրեր, չար, հողատապի նոպաներով լեցուն կամ ծանր, ակնախնձորների հետևում բնավորված, սատանայի պես աչքի և ականջի համար յուրաքանչյուր գործու-

նեութիւն ուրախութիւնից տանջանքի փոխող զլիսացալի կամ հոգեւոր ամայութեան այն օրերը, ներքին դատարկութեան և հուսահատութեան այն գեշ օրերը, երբ ամայացած և բաժնետիրական ընկերությունների կողմից հարստահարված հողերեն երկիրը մարդկանց և, այսպէս կոչված, մշակույթն իրենց պատիր, էժանագին, շուկայական փայլով ժամանակ առ ժամանակ սրտխառնուք են առաջացնում, և թանձրանալով՝ դրանց ամենաանտանկի արտահայտությունն է դառնում մեր սեփական հիվանդ ես-ը, ով ճաշակել է այսպիսի դժոխսային օրեր, շատ գոհ կլինի բնականոն, այսօրվա նման օրերից, բավականությամբ կարող է նստել տաք վառարանի մոտ, առավոտյան լրագրերը կարդալիս՝ բավականությամբ հաստատել, որ այսօր ևս պատերազմ չի բռնկվել, ոչ մի նոր դիկտատուրա չի հաստատվել, քաղաքականության և տնտեսության մեջ չի բացահայտվել արտաքո կարգի ոչ մի կեղտոտ գործարք, գոհունակությամբ կարող է հարմարեցնել իր ժանգոտված քնարի լարերը զուսպ, չափավորապէս ուրախ, համարյա զվարթ փառաբանական սաղմոսին, որով նա ձանձրույթով է պարուրում իր խաղաղ, հեզաբարո, բրոնից փոքր-ինչ խլացած, բավականության տարտամ աստծուն, և այդ բավականության ձանձրույթի հեղձուկ օղի, երախտագիտության արժանի ցավի բացակայության մեջ երկուսն էլ՝ խուլ, զլուխը հավանությամբ շարժող տարտամ աստվածը և փոքր-ինչ վախեցած, ցածրաձայն սաղմոս երգող տարտամ մարդը, ինչպէս երկվորյակներ, նման են իրար:

Գեղեցիկ բան է բավականությունը, ցավի բացակայությունը, այս տանելիորեն զլխիկոր օրերը, երբ ոչ ցավը, ոչ էլ ուրախությունը չեն հանդգնում աղաղակել, երբ նրանք խոսում են միայն կիսաձայն ու քայլում միայն ռոմանթաթերի վրա: Միայն թե վատն այն է, որ ես հենց այս բավականությունը բռնաբռնում եմ կարողանում տանել, այն ինձ համար կարճ ժամանակ անց դառնում է անտանելիորեն տհաճ ու զգվելի, և ես հուսահատված, ստիպված եմ լինում փախչել եղանակային այլ տարածքներ, եթե հնարավոր է՝ ուրախության, ծայրահեղ դեպքում՝ նաև ցավի ճանապարհներով: Երբ մի կարճ ժամանակ չեմ ապրում ոչ ուրախություն, ոչ էլ վիշտ և շնչում եմ, այսպէս կոչված, լավ օրերի գաղջ, անհամ տանելիությունը, իմ մանկական հոգին այնպէս է պարուրվում անափ վշտով, որ բավա-

սպասելի՝ տխրությամբ գլխի ընկնելով իր ավելորդությունը: Մի քանի քայլ ետ գնացի, մտա ուղիղ ցեխի մեջ, տատերն այլևս չէին երևում, խաղը դադարել էր, երկար մնացի ցեխի մեջ կանգնած ու սպասեցի, բայց իզուր:

Եվ հանկարծ, երբ հույսս կտրել էի և արդեն վերադարձել էի դեպի մայքը, իմ դիմաց՝ թաց, հայելանման ասֆալտի վրա, լուսավառվեցին գունավոր մի քանի տատեր:

Ես կարդացի.

Միայն – խելագարների – համար:

Ոտքերս թրջվել էին, ու մրսում էի, այդուհանդերձ դեռ ևրկար մնացի կանգնած ու սպասեցի: Բայց էլ ոչինչ չերևաց: Եվ երբ դեռ կանգնած մտածում էի, թե որքան գեղեցիկ էր գունագարդ տատերի խաղը խոնավ պատի և սևափայլ ասֆալտի վրա, հանկարծ հիշեցի իմ նախկին մտքերից մի պատուհիկ՝ համեմատությունը ոսկե, շողշողուն ցուլի հետ, որ անսպասելիորեն կորչում, անհետանում է հեռվում:

Մրսում էի և շարունակեցի քայլել՝ երագելով ոսկե ցուլի մասին, կարտտելով դարպասները մոզական թատրոնի, որ միայն խելագարների համար է: Արդեն հասել էի շուկայի մոտերքը, որտեղ երեկոյան զվարճալիքների պակաս չէր զգացվում, յուրաքանչյուր քայլափոխին պակասներ էին կախված, և ցուցանակները բարբառում էին՝ կանանց երգչախումբ-վարյետտե-կինո-պարեր, բայց այդ ամենն ինձ համար ոչ մի արժեք չուներ, դա «յուրաքանչյուրի» համար էր, կանոնավոր մարդկանց համար, որոնց ես իրականում տեսնում էի խմբերով՝ դարպասներով ելումուտ անելիս: Այդուհանդերձ իմ տխրությունը փոքր-ինչ անցավ, չէ՞ որ ես այն աշխարհից ողջուն էի ստացել, մի քանի գունագեղ տատեր, պարկով, խաղացել էին իմ հոգում և դիպել քաբուն լարերի, ոսկեղեն ցուլի ադոստ լույսը կրկին դարձել էր տեսանելի:

Ես որոնեցի, գտա հնաժոճ այն զինետունը, որտեղ այս քաղաք իմ առաջին այցելությունից հետո, քսանհինգ երկարուձիգ տարիների ընթացքում, ոչինչ չէր փոխվել, և տնտեսուհին՝ այն օրերից դեռևս մնացած, և այսօրվա հյուրերից շատերը մույնպես, այն օրերի մնան, նստած էին մույն տեղում, միևնույն զավաթների առաջ: Ես մտա այդ համեստ զինետունը, դա ա-

պատարան էր: Ու քեւ ապաստարան էր՝ ճիշտ և ճիշտ մնան
 սանդուղքների վրա՝ արատկարիայի մոտ եղածին, բայց այս-
 տեղ ևս ես չգտա հայրենիք ու հասարակություն, այլ միայն,
 իբրև հանդիսական, խաղաղ մի անկյուն բնմի առաջ, որի վրա
 խաղում էին օտար պիւսաներ, բայց այդ լռիկ անկյունն արդեն
 ինչ-որ բան նշանակում էր՝ ոչ մարդաշատ էր, ոչ էլ՝ աղմկոտ,
 չկար երաժշտություն, միայն լուռումուճ մի քանի հոգի՝
 չծածկված սեղանների մոտ (ոչ մարմար, ոչ էմալապատ իրերի
 փայլ, ոչ բավիշ և ոչ էլ պղինձ) և յուրաքանչյուրի առաջ՝ երե-
 կոյան ըմպելիքը՝ ընտիր, պատվարժան գինի: Հավանաբար,
 այս մի քանի մշտական այցելուները, որոնց բոլորին ճանա-
 չում էի տեսքից, իսկական քաղքենիներ էին և տանր, քաղքե-
 նու իրենց սենյակներում, բավականության բութ չաստվածնե-
 րի առաջ, կանգնած էին տնային ձանձրալի սրբարաններ,
 կամ գուցե միայնակ ու ճանապարհից շեղված ջախելներ էին,
 ինձ մնան լռակյաց ու մտախռի հարբեցողներ, որ կորցրել էին
 իղեալները, տափաստանի գայլեր և ողորմելի չարացածներ
 էին, ես դա չգիտեի: Նրանցից յուրաքանչյուրին այստեղ էր
 ձգում հայրենաբաղձությունը, հուսախաբությունը, փոխա-
 տուցման կարիքը, ամուսնացածն այստեղ փնտրում էր ամու-
 րի ժամանակների ուրախությունները, ծեր պաշտոնյան՝ ուսա-
 նողական տարիների կանչերը, նրանք բոլորն էլ բավականա-
 չափ լուռ էին և նրանք բոլորն էլ խմողներ էին և ինձ պէս մա-
 խրմուրտում էին մտել կես լիտրանոց էլզասյան գինու առաջ,
 քան կանացի երգչախմբի: Այստեղ ես խաբիսխ ձգեցի, այս-
 տեղ կարելի էր դիմանալ մի ժամ, գուցե և երկու: Հազիվ էի էլ-
 զասյանից մի կում արել, երբ զգացի, որ այսօր ոչինչ չեմ կերել՝
 առավոտյան մախաճաշից բացի:

Չարմանալի է, ինչ ասես, որ չի կարող կույ տալ մարդը:
 Մոտ տասը ռուպլ ես ինչ-որ քերթ էի կարդում՝ աչքերիս միջով
 դեպի իմ ներսը ներարկելով մտքերն անպատասխանատու մե-
 կի, որ հաճույքով իր բերանում ծամում էր ուրիշի բառերը և
 դուրս տալիս՝ չմարսելով դրանք: Ես այդ բառերն էի, մի ամ-
 բողջ սյունակ, քաշել իմ առաջ: Եվ հետո խժոնցի լյարդի մի
 լավ կտոր, որ կտրել-հանել էին սպանված հորքից: Չարմանա-
 լի է: Ամենից լավը էլզասյան գինին էր: Ես չեմ սիրում, զոնե սո-
 վորական օրերում, կատաղի, կրակոտ գինիներ, որ տապալում
 են քեզ իրենց ուժեղ քովչությամբ և առանձնահատուկ համ ու-

նեն: Ամենից շատ սիրում են բոլորովին մաքուր, թեթև, տեղական համեստ գինիները՝ առանց աչքի ընկնող անուոնների, դրանցից կարելի է շատ խմել և դրանք այնպես համովացնում ու մտերմացնում են հոդը, երկիրը, երկինքն ու անտառները: Սի գավաթ էլզասյան գինի և մի կտոր ընտիր հաց՝ ահա աշխարհիս ամենալավ կերակուրը: Բայց ես իմ ներսում արդեն ունեի լյարդի մեկ բաժին՝ անսովոր վայելք ինձ համար, որ հազվադեպ եմ միս ուտում, և առջևումս դրված էր երկրորդ գավաթը: Նաև այն էր զարմանալի, որ ինչ-որ տեղ՝ կանաչ հովիտներում, առողջ, առաքինի մարդիկ աճեցնում են խաղողի որթը և գինի են ստանում, որպեսզի աշխարհի տարբեր կողմերում, նրանցից հեռու ընկած վայրերում հուսալքված, լուրջան մեջ խմող ինչ-որ մարդիկ և մոլորված տափաստանի գայլեր իրենց գավաթներից մի փոքր արիություն և ուրախություն կարողանան քամել:

Իրոք, այս ամենը կարող էր և զարմանալի լինել: Դ-ս լավ էր, դա օգնեց, որ տրամադրությունը բարձրանա: Թերթային հողվածի բառային շիվան հարուցեց իմ ուշացած, բայց քերականող ծիծաղը, ապա հանկարծ մորից հիշեցի փայտյա փողերով երաժշտությունը, այն բարձրացավ իմ մեջ օճառի փոքրիկ պղպջակի նման, փայլվում, գունազեղ ցլանքներով, ինչպես աշխարհի փոքրիկ պատկեր և կրկին անշշուկ ցնդեց: Նթե հնարավոր լինեք, որ այդ երկնային փոքրիկ երաժշտությունը քարուն արմատ զցեր իմ հոգում և մի օր իր հրաշագեղ ծաղիկը վեր պարզեր բոլոր երանգներով հանդերձ, ես կնեռնեի վերջնականապես: Թեև ես մոլորյալ կենդանի էի, որը չի կարողանում հասկանալ իրեն շրջապատող աշխարհը, սակայն իմ հիմար կյանքը, այդուհանդերձ, ինչ-որ իմաստ ուներ, իմ ներսում ինչ-որ մեկը պատասխան էր տալիս, ընդունում էր հեռավոր, բարձր աշխարհներից եկող կանչեր, իմ ուղեղում իրար վրա էին դիզվում հազարավոր պատկերներ:

Ձիտտուռյի հրեշտակների երանը Պաղոսայի փոքրիկ եկեղեցու կապույտ գմբեթի ներքո և նրանց կողքին քայլում էին Համլետը և պսկազարդ Օֆելյան՝ ամենագեղեցիկ օրինակներն աշխարհում բոլոր վշտերի և բոլոր թյուրիմացությունների, վառվող գնդի վրա կանգնած էր օղագնաց Ջանոցցոն¹¹ և փող էր փչում, Աթիլա Շմեյլսի¹² ձեռքին իր մոր գլխարկն էր, Բորբորուդուրը¹³ երկինք էր բարձրացնում իր քանդակների լեռ-

նակույտը: Այս գեղեցիկ պատկերները բոլորն էլ կարող էին ապրել հազարավոր այլ սրտերում, բայց գոյություն ունեին տասնյակ հազարավոր, անծանոթ այլ պատկերներ ու կանչեր, որոնց հայրենիքը, որոնց տեսնող աչքը և խող զգայուն ականջը միմիայն իմ հոգին էր: Հոսպիտալի հնօրյա պատը, իր վաղնջական, հողմահարված, գորշականաչ երանգներով ու պիսակներով, որի ճեղքերում ու թափվածքների մեջ կարելի է գուշակել-տեսնել հազարավոր որմնանկարներ՝ ո՞վ նրան պատասխան տվեց, ո՞վ նրան առավ իր հոգու մեջ, ո՞վ սիրեց, ո՞վ ընկալեց նրա փխրուն, մեռնող գույների կախարդանքը: Վանականների հին գրքերը՝ շողշողացող մանրանկարներով, գրքերը՝ իրենց ժողովրդի կողմից մոռացված գերմանացի գրողների, որ ապրել են երկու հարյուր, հարյուր տարի առաջ, բոլոր այդ քրքրված, խոնավություն փչող հաստորները և հնօրյա երաժիշտների տպագիր ու ձեռագիր էջերը, նոտաների ամբապինդ, դեղնած թերթերը՝ հնչյունների քարացած տեսիլքներով՝ ո՞վ էր լսում նրանց հոգելից, նրանց խորամանկ ու անձկնությամբ սպասող ձայները, ո՞վ էր կրում նրանց խոհերով ու կախարդանքով լեցուն սիրտը՝ տանելով այն ուրիշ, նրանց համար անծանոթ ժամանակների միջով: Ո՞վ հիշեց այն փոքրիկ, դիմացկուն, Գուրիո¹⁴ բարձր լեռան լանջերի կիսարիսի մասին, որ վայր գլորվող քարերից թեքվել էր ու ջարդվել, բայց չէր լքել կյանքը և նոր, թեկուզև ոչ փաթրամ, ճյուղ էր տվել: Ո՞վ էր, որ ըստ արժանվույն գնահատեց երկրորդ հարկի աշխատասեր տանտիրուհուն և մաքրությունից փայլող նրա արաուկարիան: Ո՞վ էր գիշերները Հոենոսի վրա կարդում մառախուղների ամպեղ երկարաձիգ տառերը: Դա տափաստանի գայլն էր: Իսկ ո՞վ էր, որ իր կյանքի ավերակների վրա որոնում էր տարտամ ուրվագծվող խորհուրդը, տառապում իբրև անխելքի տպավորություն բողմողի, ապրում իբրև քվացյալ խելագար, թաքուն հավատում էր Աստծո հայտնությանն ու մերժությանն անգամ ամենավերջին մտազրկության ու խառնաշփոթի մեջ:

Վեր կացա՝ ձեռքիս մեջ ամուր սեղմած գավաթը, որ տանտիրուհին ուզում էր նորից լցնել: Այլևս գիճու կարիք չունեի: Ոսկեղեն ցուլը վերստին շողաց՝ ինձ հիշեցնելով հավերժականի, Մոցարտի, աստղերի մասին: Էս կարող էի էլի մի բանի ժամ ազատ շնչել, կարող էի ապրել, իրավունք ունեի գոյություն ունենալ, չտառապել, չսարսափել, չամաչել:

Երբ դուրս եկա փողոց, պաղ քամուց քշված մանրիկ անձրեր շառաչով խփում էր լապտերներից ու շողում ապակու փայլով: Հիմա ո՞ր գնալ: Եթե այս պահին կատարվեր հրաշք, և հնարավոր լիներ իմ ցանկացած երազանքի իրականացումը, ապա ես կխնդրեի մի փոքրիկ, գեղեցիկ դահլիճ՝ Լյուտովիկոս Տասնվեցերորդի ոճով կառուցված, որտեղ ինձ համար մի բանի երաժիշտներ կատարեին Հենդելից ու Մոցարտից մեկ-երկու ստեղծագործություն: Դա համապատասխան կլիներ իմ գոյության իմաստին այս պահին, և ես կըմբռնջանեի այդ գով, ազնվական երաժշտությունը, ինչպես աստվածները՝ նեկտարը: Օ՛, եթե հիմա մի բարեկամ ունենայի, մի բարեկամ որևէ ձեղնահարկում, և նա, մտքերի մեջ ընկած, նստեր մոմի լույսի տակ, իսկ կողքին լիներ նրա ջութակը: Անշուշտ, գիշերային լուսության մեջ ես կգտնեի նրան, անաղմուկ կրարձրանայի արմունկավոր սանդուղքները և հանկարծակիի կբերեի նրան, և մենք, զրույցի ու երաժշտության ուղեկցությամբ, կտոնեինք վերերկրային մի քանի ժամ: Հաճախ, անցյալ օրերում, ես ուրախանում էի այսպիսի երջանկությամբ, բայց ժամանակների հետ այն ևս կորսվեց ինձ համար ու հեռացավ, այն օրերի ու ներկայի միջև ընկած են թառամած տարիներ:

Վարանած ճանապարհվեցի տուն՝ բարձրացնելով վերարկուիս օձիքը և ձեռնափայտս ամուր իջեցնելով թաց սալահատակին: Որքան էլ դանդաղորեն անցնեի ճանապարհը, միևնույն է, շուտով նորից նստելու էի իմ ձեղնահարկում, իմ փոքրիկ, թվացյալ հայրենիքում, որը ես չէի սիրում, բայց և որից չէի կարող խուսափել, քանզի անցել էին այն ժամանակները, երբ ինձ համար ոչ մի նշանակություն չէր ներկայացնում ամբողջ գիշերներ թափառել դրսում: Աստված վկա, վճռեցի ես, որ թույլ չեմ տա երևոյի այս լավ վայելքը որևէ բանով խանգարվի՝ ոչ անձրևով, ոչ հողատապով, ոչ արաուկարիայով, ու թեև չունեի ոչ կամերային երգչախումբ, ոչ էլ ջութակ ունեցող միայնակ բարեկամ գտնելու հույս, այդուամենայնիվ, կախարդական երաժշտությունը հնչում էր իմ ներսում, և ես կարող էի, շնչառությանս ուժով մրմնջալով, ինձ համար հանդարտ վերարտադրել այն: Մտախոհ՝ քայլեցի առաջ: Ոչ, աշխարհը չի կործանվել ոչ կամերային երգչախմբի, ոչ էլ բարեկամի բացակայության պատճառով, և ծիծաղելի բան էր կործանել ինքն իրեն ջերմության հանդեպ անգոր կարոտից:

Մենակությունը անկախություն է, ես ինքս եմ այն ցանկացել ու նվաճել ինձ համար երկար տարիների ընթացքում: Մենակությունը սառն էր, այո, բայց և անաղմուկ, զարմանալի անաղմուկ ու մեծ, ինչպես սառը, անաղմուկ տարածությունը, որի մեջ շարժվում եմ աստղերը:

Պարահրապարակը, որի կողքով անցնում էի, իմ դեմքին խփեց ջազային ուժեղ երաժշտություն՝ տաք և հոտ, ինչպես հոտ մսի կտորը: Մի պահ ես կանգ առա, որքան էլ խուսափում էի այդ կարգի երաժշտությունից, այն ինձ համար մշտապես թաքուն ինչ-որ կախարդանք էր պարունակում: Ջազն ինձ համար տեհած էր, բայց ես այն տասն անգամ ավելի էի սիրում, քան այսօրվա ակադեմիական երաժշտությունը, իր ուրախ, կոշտ վայրենությամբ նա խոքապես դիպչում էր իմ բնագղնեքին և շնչում իր պարզունակ, ազնիվ զգայնությամբ:

Մի պահ ես կանգ առա՝ հոտոտելով գիլ հնչող արյունոտ երաժշտությունը, չարությամբ ու ազախորեն ներծծելով այդ հրապարակի մթնոլորտը: Այս երաժշտության մի կեսը՝ քնարականը, քաղցրահունչ էր, հաճելի, սենտիմենտալությամբ ողողված, մյուս կեսը մոլեգին էր, տրամադրող և ուժով լեցուն, բայց երկու կեսերն էլ, հաշտությամբ ու պարզությամբ միախառնվելով իրար, ստեղծում էին մի ամբողջություն: Դա անկման երաժշտություն էր, վերջին կայսրերի ժամանակների Հոմերոս, երևի, գոյություն է ունեցել նման երաժշտություն: Բնականաբար, Բախի, Մոցարտի և լուրջ երաժշտության համեմատությամբ, այն խոգություն էր, սակայն՝ խոգություն էր մեր ողջ արվեստը, մեր ողջ մտածողությունը, մեր ողջ թվացյալ մշակույթը: Եթե դրանք համեմատության մեջ դնեինք իսկական մշակույթի հետ: Իսկ այս երաժշտությունն ուներ ուղղամտության՝ պարզեցիկ ու դուրեկան ներդրականության և զվարթ, մանկական տրամադրության մեծ առավելությունը: Նա ինչ-որ բան էր պարունակում նեգրից և ինչ-որ բան ամերիկացուց, որ մեզ՝ եվրոպացիներին վրա, իր ամբողջ ազդեցիկությամբ հանդերձ, բողոքում է երեխայական քարմության և մանկականության տպավորություն: Եվրոպան մույնպե՞ս այդպիսին է լինելու: Նա արդեն՝ այդ ճանապարհի վրա է: Արդյո՞ք մենք՝ հնաշխարհիկ Եվրոպայի, անցյալի ընտիր երաժշտության, անցյալի ընտիր բանաստեղծության գիտականերս ու երկրպագուներս, ուղղակի հիմար փոքրամասնություն-

նը չէինք իմաստակ ջղայինների, որոնք վաղը մոռացության
են տրվելու և արժանանալու են ծաղրի: Այն, ինչ մենք անվա-
նում ենք մշակույթ, հոգի, ոգի, գեղեցիկ, սրբազան, սոսկ ուր-
վական չէ՞ արդյոք, վաղուց արդեն մեռած մի բան, որին միայն
մենք ենք՝ մի բուռ հիմարներս, համարում ճշմարիտ ու կենդա-
նի: Հնարավո՞ր է, որ այն, ինչի համար մենք՝ հիմարներս,
տանջում ենք մեզ, մշտապես եղել է ընդամենը անիրական
ինչ-որ տեսիլք:

Քաղաքի հին թաղամասն իր մեջ առավ ինձ, հանգած և
անգո՜ իր գորշության մեջ կանգնած Լ. Եկեղեցին: Հանկարծ
ես հիշեցի երեկոյան դեպքը, հեքիաթային կամարակապ դար-
պասները, հեքիաթային ցուցանակը՝ հեզնոթեն պարող լուսա-
տառերով: Ինչ էր գրված այնտեղ. «Մուտքը ոչ բոլորի հա-
մար»: Եվ ապա՝ «Միայն խելագարների համար»: Չմոռո հա-
յացքս անցավ հնօրյա պատի վրայով, թաքուն ցանկանում էի,
որ գուցե կախարդանքը նորից կսկսվի, և գրությունը նորից
ինձ՝ խելագարիս, հրավիրի դարպասից ներս: Հավանաբար,
ներսում կար այն, ինչ փափագում էի ես, հավանաբար, այն-
տեղ կատարվում էր իմ երաժշտությունը:

Մութ, քարե պատը քանձր մառախուղի միջով նայում էր
ինձ անխռով, խոր թաղված իր երազի մեջ: Եվ ոչ մի դարպաս,
ոչ մի կամար՝ միմիայն մութ, լուռ պատն էր՝ առանց բացվածք-
ների: Ծիծաղելով քայլեցի առաջ՝ մտերմաբար աչքով անելով
քարե պարսպին: «Հանգիստ քնիր, պատ, ես քեզ չեմ արթ-
նանցնի: Կզա ժամանակը, և նրանք քեզ կքանդեն կամ կծած-
կեն ընչաքաղց ֆիրմաների գովազդներով, բայց դու դեռ կաս,
դեռ գեղեցիկ ես, խաղաղ և ինձ համար սիրելի»:

Փողոցի սև նրբանցքից, ուղղակի հենց իմ դեմ-դիմաց
տնկվելով, ինձ վախեցրեց մեկը՝ միայնակ և ուշացած մի ան-
ցորդ՝ հոգնած քայլերով, գլխին գլխարկ, հագած կապույտ
վերնաշապիկ, ուսին դրած՝ նա տանում էր պլակատ, իսկ գո-
տու վրա՝ փորին կպած ուներ բաց արևոլիկ, ինչպիսիք ունե-
նում են առևտրականները տոնավաճառների ժամանակ: Նա
հոգնած քայլում էր իմ առջևից՝ ետ չնայելով իմ կողմը, այլա-
պես ես նրան կողջունեի ու ծխախոտ կտայի: Հաջորդ լապտե-
րի լույսի տակ փորձեցի կարդալ նրա դրոշակի, ձողի վրայի
նրա կարմիր պլակատը, բայց այն օրորվում էր այս ու այն
կողմ, և ես չկարողացա որևէ բան զանազանել: Այդժամ ես

ծայն տվեցի նրան և խնդրեցի ցույց տալ պլակատը: Նա կանգ առավ և ձողը պահեց ավելի ուղիղ, և ես կարողացա կարդալ պարտը, տարտուրեքովո՞ղ տառերը.

Երեկոյան անարխիստական ժամանց

Մեզական թատրոն

Մուտքը ոչ բոլորի հա...

– Ես հենց Ձեզ էլ փնտրում էի,– ուրախ կանչեցի ես:– Այդ Ի՞նչ ժամանց է: Որտե՞ղ է լինելու: Ե՞րբ:

Նա նորից սկսեց քայլել:

– Բոլորի համար չէ,– ասաց նա անտարբեր, քնկոտ ձայնով ու շարունակեց քայլել: Նա հոգնած էր արդեն, տուն էր ուզում գնալ:

– Կանգնիր,– կանչեցի ես և վազեցի հետևից:– Ի՞նչ կա Ձեր արկղիկի մեջ: Ուզում եմ Ձեզնից որևէ բան գնել:

Առանց կանգ առնելու՝ մարդը մեքենաբար ձեռքը մտցրեց իր արկղիկը և այնտեղից հանեց փոքրիկ մի գրքույկ ու պարզեց ինձ: Արագ վերցրի այն ու թաքցրեցի: Մինչ արձակում էի վերաբերուս և դրամ փնտրում, նա քերվեց դեպի կողքի դարպասը, իր ետևից փակեց այն ու անհետացավ: Բակում հնչում էին նրա ծանր քայլերը, նախ՝ բարե սալահատակին, ապա՝ սանդուղքի վրա, որից հետո այլևս ոչինչ չլսեցի: Եվ հանկարծ ես էլ ինձ շատ հոգնած զգացի և հասկացա, որ արդեն շատ ուշ է և լավ կլինի վերադառնալ տուն: Զայլերս արագացրեցի և շուտով անցնելով քնած արվարձանի փողոցներով՝ հասա իմ թաղամասը, որտեղ քաղաքային հիմ հողապատմեշի տեղում զգված զբոսայգու մեջ՝ սիգամարգերի և բաղեղների հետևում, վարձով տրվող փոքրիկ, մաքուր տներում ապրում են ծառայողներ ու մանր վարձակալներ: Անցնելով բաղեղների, սիգամարգերի, փոքրիկ եղևնու մոտով՝ ես հասա տան դռանը, գտա բանալու անցքը, գտա լույսը վառելու սևղմակը, սահելով անցա ապակյա դռների, ողորկափայլ պահարանների ու ծաղկամանների կողքով և բացեցի իմ սենյակը, իմ փոքրիկ, կարծեցյալ հայրենիքը, որտեղ ինձ էին սպասում բազկաթոռը և վառարանը, թանաքամանը և նկարչատուփը, Նովալիսը և Դոստոևսկին, սպասում էին այնպես, ինչպես սպասում են մյուս, կանոնավոր կյանքով ապրող մարդկանց, մայրը կամ կինը, ե-

ընկաները, ծառայողները, շները, կատուները, երբ սրանք տուն են գալիս:

Երբ հանեցի թաց վերարկուս, ուշադրությունս կրկին գրավեց փոքրիկ գրքույկը: Հանեցի գրպանիցս. դա բարակ, անորակ թղթի վրա վատ տպագրված մի տոնավաճառային հրատարակություն էր, նման «Հունվարին ծնված մարդիկ» կամ՝ «Ինչպես ութ օրում երիտասարդանալ քսան տարով» գրքույկներին:

Բայց երբ տեղավորվեցի¹⁵ բազկաթռի մեջ և դրեցի ակնոցս, զարմանքով, հանկարծակի ծնված զգացումով, թե սա հենց ճակատագիրն ինքն է, գրքույկի կազմի վրա կարդացի նրա վերնագիրը. «Զննախոսություն Տափաստանի գայլի մասին: Ոչ բոլորի համար»:

Եվ ահա թե ինչ էր բովանդակում գիրքը, որ ես, մշտապես աճող զարմանքով, կարդացի մի շնչով.

ՔՆՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ԳԱՅԼԻ ՄԱՍԻՆ

Միայն խելագարների համար

Ժամանակով ապրում էր Հարրի անունով մեկը՝ մականունը՝ Տափաստանի գայլ։ Նա քայլում էր երկու ոտքերի վրա, հագուստ էր կրում և մարդ էր, բայց, ըստ էության, նա տափաստանի գայլ էր։ Շնչառ բան էր սովորել, ինչ կարող են առհասարակ սովորել դատողությամբ օժտված մարդիկ, և բավականին խելացի էր։ Բայց չէր սովորել մի բան՝ զոռ լինել իրենից և իր կյանքից։ Դա նրան չէր հաջողվում, նա դժգոհ մարդ էր։ Դա գալիս էր, հավանաբար, նրանից, որ նա իր սրտի խորքում մշտապես հասկանում էր (կամ կարծում էր, թե հասկանում է), որ էությանը ինքը բոլորովին էլ մարդ չէ, այլ գայլ է՝ տափաստանից։ Խելացի մարդիկ կարող են դա վիճարկել, արդյոք իրականում գայլ է, արդյոք նա ինչ-որ ժամանակ՝ երևի իր ծննդից առաջ, մի կախարդանքով գայլից վերածվել է մարդու կամ ծնվել է մարդ, բայց օժտվել ու համակվել է գայլի հոգով, կամ այս համոզվածությունը, թե, իբր, ինքն իրականում գայլ է, սոսկ նրա երևակայության կամ հիվանդության հետևանքն է։ Չէ՞ որ, օրինակ, հնարավոր է, որ այդ մարդը մտավորապես իր մանկության տարիներին եղել է վայրենի՝ անպանձ, անկարգ մեկը, որ նրա դաստիարակները փորձել են նրա մեջ սպանել գազանին և դրանով իսկ նրա մեջ առաջ են բերել այն երևակայությունն ու հավատը, որ ինքը, իսկապես, գազան է՝ միայն թե դաստիարակության ու մարդկայնության թեթև քողի տակ ծածկված։ Դրա մասին կարելի է երկար-բարակ խոսել, անգամ գրքեր գրել, բայց Տափաստանի գայլին դրանք ոչինչ չէին տա, քանզի նրա համար բոլորովին մեկ էր, թե իր մեջ գայլը կախարդանքով է հայտնվել, հետևանք է ծեծի, թե՞ իր մտքի երևակայության։ Ինչ էլ այդ մասին մտածեին մյուսները, ինչ էլ այդ մասին մտածեր ինքն անձամբ, դա նրա

համար ոչ մի նշանակություն չունեք, դա գայլին դուրս չէր բերի նրա միջից:

Այսպիսով, Տափաստանի գայլը երկու բնություն ուներ՝ մարդու և գայլի, դա նրա ճակատագիրն էր, և հնարավոր է, որ դա առանձնահատուկ և հազվագյուտ ճակատագիր էր: Շատ ու շատ մարդիկ են եղել, որոնք շան կամ աղվեսի, կամ ձկան, կամ օձի գծեր են ունեցել իրենց մեջ, առանց դրա համար առանձնահատուկ նեղություն կրելու: Այդ մարդկանց մեջ միասին ապրել են մարդը և աղվեսը, մարդը և ձուկը, ոչ մեկը մյուսին վնաս չի հասցրել, նույնիսկ մեկն օգնել է մյուսին, այն մարդիկ, ովքեր շատ առաջ են անցել և որոնց նախանձել են, շատ հաճախ իրենց երջանկության համար պարտական են եղել ոչ թե մարդուն, այլ աղվեսին կամ կապիկին: Այս փաստերին ծանոթ է յուրաքանչյուր ոք: Հարրիի մոտ, ընդհակառակը, ամեն ինչ այլ էր, նրա մեջ մարդը և գայլը չէին համակերպվում, և ոչ թե օգնում էին իրար, այլ մշտապես մահացու կռիվ մեջ էին իրար դեմ, և մեկն ապրում էր սոսկ մյուսին տառապանք պատճառելու համար, իսկ երբ միևնույն արյան, միևնույն հոգու մեջ առկա են միմյանց ներքակ երկու մահացու թշնամիներ, ապա ապրելը դառնում է աղետ: Դե, յուրաքանչյուր ոք ունի իր ճակատագիրը, ոչ մեկինն էլ մյուսից ավելի թեթև չէ:

Մեր Տափաստանի գայլն ապրում էր այնպես, որ թեև իրեն մեկ զգում էր գայլ, մեկ՝ մարդ, ինչպես բոլոր խառնուրդ էությունների դեպքում է, բայց երբ գայլ էր դառնում, մարդը նրա մեջ միշտ դարան էր մտնում՝ իրրև դիմող, քննադատող և իրրև դատավոր, իսկ այն ժամանակ, երբ նա մարդ էր, նույնն էր անում գայլը: Օրինակ՝ երբ Հարրին՝ իրրև մարդ, մի գեղեցիկ միաք էր հղանում, ապրում էր նուրբ, ազնիվ զգացմունքներ կամ կատարում էր, այսպես կոչված, մի բարի գործ, այդ ժամանակ գայլը նրա վրա էր կրճտացնում առամները, ծաղրում, անհաշտ ոխերիմությամբ ցույց տալիս, թե որքան ծիծաղաշարժ, որքան օտար է այդ ամբողջ ազնիվ ներկայացումը տափաստանային գազանի՝ գայլի տեսանկյունից, որը սրտանց և ճշգրտորեն գիտի իր գործը, գիտի, ինչն է իրեն հաճելի, այն է՝ մենակ թափառել տափաստանով մեկ, ժամանակ առ ժամանակ արյուն լակել կամ քարշ գալ էգ գայլի հետևից: Եվ գայլի աչքերով ընկալված մարդկային յուրաքանչյուր արարք դառ-

նում էր սարսափելիորեն գվարճայի, հիմար և ունայն: Եվ միանգամայն նույն բանն էր պատահում, երբ Հարրին իրեն զգում էր գայլ և իրեն պահում էր, ինչպես գայլ, երբ ատամ էր ցույց տալիս մյուսներին, երբ ատելություն ու մահացու թշնամանք էր զգում բոլոր մարդկանց, նրանց կեղծ ու այլասերված շարժումների ու բարքերի հանդեպ: Այդ ժամանակ նրա մեջ զգաստանում էր մարդկային կեսը, հետևում էր գայլին, անվանում նրան անասուն ու գազան, փչացնում ու դառնացնում էր նրա ողջ ուրախությունն իր գայլային պարզ, առողջ ու վայրի էության մեջ:

Ահա, այսպիսին էին Տափաստանի գայլի գործերը, և կարելի էր պատկերացնել, որ Հարրին ուղղակի հաճելի ու երջանիկ կյանքով չէր ապրում: Բայց դա չի նշանակում, որ նա դժբախտ էր առանձնահատուկ չափով (թեև նրան անձամբ այդպես էր թվում, չէ՞ որ յուրաքանչյուրին իրեն բաժին ընկած տառապանքները թվում են ամենածանրը): Այդպես չի կարելի խոսել ոչ մեկի մասին: Բայց ով իր մեջ ոչ մի գայլ չունի, ուստի չունի կարիք երջանիկ լինելու: Եվ անգամ ամենադժբախտ կյանքն ունի իր արևային ժամերը և երջանկության փոքրիկ ծաղիկները ժայռերի ու ավազների մեջ: Այդպես էր և Տափաստանի գայլի կյանքում: Նա մեծ մասամբ շատ դժբախտ էր, դա ժխտել չէր կարելի, և դժբախտացնում էր ուրիշներին, հատկապես երբ սիրում էր նրանց, և նրանք էլ իրեն: Բանգի բոլորը, ովքեր սիրում էին նրան, տեսնում էին նրա մի կողմը: Ծառերը նրան սիրում էին իբրև նուրբ, խելացի և ինքնատիպ մարդու և սարսափում ու հիասթափվում էին, երբ նրա մեջ հանկարծ հայտնաբերում էին գայլին: Եվ հայտնագործել չէին կարող, քանի որ Հարրին, ինչպես բոլորը, ցանկանում էր, որ իրեն սիրեն ամբողջությամբ, ուստի չէր կարողանում նրանցից, ում սերն իր համար շատ բան էր նշանակում, թաքցնել գայլին և ստել: Բայց կային նաև այնպիսիները, որ նրա մեջ սիրում էին հենց գայլին, հենց ազատությունը, վայրենությունը, սարսափը և ուժը, և նրանց նույնպես սոսկալի հուսախաբության էր մատնում ու տանջում, երբ հանկարծ պարզվում էր, որ այդ կատաղի, չար գայլն ընդամենը նույնպես մարդ էր և իր մեջ դեռ բաղձանք ուներ առ բարին և առ բնօրնությունը, նաև Մոցարտ լսել, բանաստեղծություններ կարդալ, մարդկային իդեալներ ունենալ էր ցանկանում: Ամենից շատ, սովորաբար,

հենց սրանք էին հիասթափվում ու չարանում, և այդպիսով՝ Տափաստանի գայլն իր սեփական երկատվածությունն ու հակասականությունը փոխանցում էր նաև այն օտար ճակատագրերին, որոնց հետ շփվում էր:

Բայց ով կարծում է, թե ճանաչում է Տափաստանի գայլին և ընդունակ է պատկերացնել նրա ողորմելի, բզկտված կյանքը, սխալվում է, քանզի գիտի բոլորովին էլ ոչ ամեն ինչ: Նա չգիտի (ինչպես որ չկա օրենք, առանց բացառության և ինչպես որ հանգամանքների բերումով մի մեղավորը կարող է⁶ ավելի սիրելի լինել Աստծուն, քան իննասունինը արդարներ), որ Հարրիի մոտ նույնպես պատահում էին բացառություններ ու երջանիկ իրադարձություններ, որ նրա մեջ երբեմն գայլը, երբեմն մարդը շնչում, մտածում ու զգում էր մաքուր և ամաղալու, որ երկուսն էլ միասին, շատ հազվադեպ ժամերի, հաշտություն էին կնքում ~~իրար~~ հետ և ապրում էին սիրով, այնպես որ՝ միշտ չէ, երբ մեկը քնած, իսկ մյուսը մնում էր արթուն, այլ երկուսն էլ գորացնում էին մեկմեկու, և յուրաքանչյուրը կրկնապատկվում էր մյուսով: Այս մարդու կյանքում նույնպես, ինչպես ամենուրեք աշխարհում, սովորական, առօրյա, ծանոթ և օրինաչափ ամեն ինչ, թվում է, ուներ մեն-մի նպատակ՝ երբեմն-երբեմն կարճ, փայրկենական հանգիստ առնել, հաղթահարել դա և ապա տեղը զիջել անծանոթ, գարմանալի, զթառատ ինչ-որ բանի: Արդյոք թեքնացնում ու մեղմացնում էին երջանկության այս կարճ, այս հազվագյուտ ժամերը Տափաստանի գայլի դժվարին ճակատագիրը, արդյոք երջանկությունն ու տառապանքը վերջնականապես հավասարակշռում էին միմյանց կամ գուցե նույնիսկ այդ ~~հազվադեպ~~ ժամերի կարճ, բայց ուժեղ երջանկությունը սրբում, տանում էր ողջ տառապանքը և ուժ առլիս նրան՝ դա նույնպես հարց է, որի մասին պարապ մարդիկ կարող են խորհրդածել որքան կամենան: Գայլը նույնպես խորհրդածում էր դրա մասին, և դրանք նրա պարապ ու անօգուտ օրերն էին:

Այստեղ պետք է անել մի դիտողություն ևս: Հարրիի նման մարդիկ, հավանաբար, բավականին շատ են, օրինակ, նկաթիչները պատկանում են այդ տեսակին: Բոլոր նկաթիչներն իրենց մեջ թաքցնում են երկու հոգի, երկու էություն, նրանց մեջ առկա ամսվածայինը և սատանայականը, հայրական և մայրական արյունները, երջանկության ընդունակությունը և տա-

ռապանքի ընդունակությունը հաջորդում ու միախառնվում են իրար նույն քննամանքով ու խառնակ ընթացքով, ինչպես որ գայլը և մարդը Հարրիի մեջ: Եվ այդ մարդիկ, որոնց կյանքը չափազանց անհանգիստ է, իրենց երջանկության հազվադեպ ակնթարթների մեջ երբեմն այնպիսի ուժ ու անասելի գեղեցկություն են զգում, երջանկության փրփուրը երբեմն տառապանքի ծովից այնպիսի կուրացուցիչ բարձրության է հասնում, որ այդ կարծառու բռնկման լույսը հասնում է նաև մնացած բոլոր մարդկանց ու կախարդում նրանց: Այդպես՝ իբրև երջանկության թանկարժեք, փախչող փրփուրներ տառապանքի ծովի վրա, ծնվում են այն բոլոր արվեստի գործերը, որանցում տառապյալ մարդը մեկ ժամով այնքան է բարձրանում իր սեփական ճակատագրից, որ նրա երջանկությունը շողում է ինչպես աստղ, և բոլոր նրանց, ովքեր տեսնում են դա, թվում է հավիտենական ինչ-որ բան, թվում է նման երջանկության մասին իրենց սեփական երազանքին: Այդ բոլոր մարդիկ, ինչպես էլ անվանեն իրենց արարքներն ու գործերը, ըստ էության, կյանք չունեն առհասարակ, այսինքն՝ նրանց կյանքն իրենից չի ներկայացնում լինելիություն, չունի որոշակի կերպարանք, նրանք հերոսներ կամ նկարիչներ, կամ մտածողներ չեն այն իմաստով, ինչ իմաստով մյուսները հանդիսանում են դատավորներ, բժիշկներ, կոչկակարներ կամ ուսուցիչներ, ոչ, նրանց կյանքը հավերժական, տանջալից շարժում է ու ալեբախություն, այն դժբախտ է, ցավալիորեն բզկտված, զարհուրելի է և անմիա, եթե իմաստ չհաշվենք հենց այն հազվագյուտ իրադարձությունները, արարքները, մտքերը, ստեղծագործությունները, որոնք շողարձակում են այդպիսի կյանքերի խառնաշփոթի վերևում: Նման մարդկանց միջավայրում է առաջ եկել վառագավոր ու սարսափելի այն միտքը, որ, հավանաբար, ողջ մարդկային կյանքը մի չար մոլորություն է, նախամոր տաքարյուն ու ծախաղակ վիժում, բնության վայրի, սոսկալիքներն անհաջող փորձ: Բայց նրանց միջավայրում է ծագել նաև մեկ այլ միտք՝ որ մարդը, գուցե, պարզապես կենդանի չէ՝ օժտված հայտնի բնավորությամբ, այլ աստվածների որդին է և կոչված է անմահության:

Մարդկային յուրաքանչյուր տեսակ ունի իր նշանները, իր տարբերակիչ գծերը, յուրաքանչյուր որ ունի իր առաքինություններն ու արաաները, յուրաքանչյուր որ՝ իր մահացու մեղ-

քր: Տափաստանի գայլի նշաններից մեկն այն էր, որ նա գիշերվա մարդ էր: Առավոտը նրա համար օրվա վատթար ժամանակն էր, որից նա վախենում էր, և որը նրան ոչ մի լավ բան չէր բերում: Երբեք իր կյանքում որևէ առավոտով նա իսկապես չէր ուրախացել, երբեք որևէ լավ բան չէր կատարել կեսօրից առաջ, երբեք չէր ունեցել իրեն և ուրիշներին օգնելու մասին բարի մարքեր: Միայն կեսօրից հետո էր նա կամաց-կամաց ջերմանում ու դառնում եռանդուն, և միայն երեկոյան դեմ էր, իր լավ օրերին, դառնում բեղմնավոր, գործուն, իսկ երբեմն էլ՝ կրակոտ ու զվարթ: Դրա հետ էր կապված մենակության ու անկախության հանդեպ նրա պահանջը: Երբեք ոչ մեկը չի ունեցել մենակության այնպիսի կրքոտ պահանջ, ինչպես նա: Իր պատանության տարիներին, երբ նա դեռ աղքատ էր ու դժվարությամբ էր վաստակում իր հացը, նախընտրում էր լինել սոված և քայլել քրքրված շորերով, բայց դրանով փրկել իր փոքրիկ անկախությունը: Նա երբեք չէր ծախվում ոչ դրամին ու հաճույքներին, ոչ աղջիկներին ու այս աշխարհի եզորներին և հարյուր անգամ, իր ազատությունը պահպանելու համար, մերժել ու արհամարհել էր այն, ինչը, բոլորի կարծիքով, կարող էր լինել նրա բախտն ու երջանկությունը: Ոչ մի բան նրա համար ավելի առելի ու զարեւորելի չէր աշխարհում, քան այն, որ նա պետք է ինչ-որ պաշտոն զբաղեցներ, ինչ-որ կերպ տնօրիներ օրերն ու տարիները, ենթարկվեր ուրիշներին: Աշխատավայրը, գրասենյակը, ծառայողական հաստատությունը նրա համար մահու չափի ատելի էին, իսկ ամենազարհուրելին, որ կարող էր երևալ նրան երագում, գորանոցի գերությունն էր: Այս բոլորից նա կարողանում էր խուսափել, հաճախ՝ մեծ գոհություններով: Այստեղ էր նրա ուժն ու առաքինությունը, այստեղ նա անդդովելի էր ու անկաշառ, նրա բնավորությունն այս գործերում ամուր էր ու շիտակ: Միայն քն այդ առաքինության հետ շատ սերտորեն կապված էին նրա տառապանքն ու ճակատագիրը: Նրա հետ պատահում էր այն, ինչ պատահում է բոլորին, այն, ինչ փնտրում, ինչի ձգտում էր ամենից համառորեն իր էության ամենախոր մղումներով, փնտրելով էր նրան, բայց ավելի մեծ չափով, քան դա անհրաժեշտ է բարություն անելու համար: Սկզբնապես դա նրա երագանքն էր ու երջանկությունը, հետո՝ դառը ճակատագիրը դարձավ: Իշխանասերը կործանվում է իշխանությունից, դրամասերը՝ դրա-

մից, ստորուկը՝ ստորկութուննից, գվարճասերը՝ գվարճութիւննից: Այդպես էլ Տափաստանի գայլը կործանվեց իր անկախութիւննից: Նա հասավ իր նպատակին, ավելի ու ավելի անկախ դարձավ, ոչ որ նրան ոչինչ հրամայել չէր կարող, ոչ մի բանի նա չպետք է ընտելանար, նա ինքն էր միշտ վճռում իր գործերն ու իրավունքները: Քանի որ յուրաքանչյուր ուժեղ մարդ անպայման հասնում է այն բանին, ինչը որոնելուն կոչում է նրա իսկական մղումը: Մակայն ձեռք բերած ազատութեան մեջ Հարրին համկարժ գգաց, որ իր ազատութիւնը մահ է, որ ինքը մնացել է մենակ, որ աշխարհը ինչ-որ չար կախարդանքով իրեն թողել է հանգիստ, որ ինքն այլևս պետք չէ մարդկանց, ինչպես որ ինքն իրեն, որ նա մենակութեան ու մեկուսացման ավելի ու ավելի նոսրացող մթնոլորտում շնչահեղձ է լինում: Քանզի պարզվեց, որ մենակութիւնը և անկախութիւնն այլևս նրա ցանկութիւնն ու նպատակը չէին, այլ նրա բախտը, նրա դատապարտութիւնը, որ կախարդական բաղձանքն արդեն մտահոգացված և այլևս փոփոխման ենթակա չէ, որ նա այլևս ոչինչ չի կարող փոխել, որքան էլ կարոտով լի ու բարենտորեն պարզի իր թերքը և պատրաստ լինի շփման ու միասնութեան. այժմ նրան թողել էին մենակ: Դրանով նա բոլորովին էլ ատելի չէր ու մարդկանց համար տհաճ: Ընդհակառակը, նա շատ բարեկամներ ունէր: Շատերն էին նրան սիրում: Բայց դա միշտ միայն համակրանք ու բարեկամութիւն է, ինչ գտնում էր նա, նրան հրավերքներ էին անում, ընծաներ տալիս, գրում էին հաճելի նամակներ, սակայն նրան ոչ որ չէր մոտենում ինչպես հարկն է, ոչ որի հետ կապ չէր ստեղծվում, նրա կյանքի մասնակիցը լինելուն ոչ համաձայն էին, ոչ էլ պատրաստ: Այժմ նրան շրջապատում էր միայնութեան օդը, այն խաղաղ մթնոլորտը, միջավայրի այն հանդարտ չքացումը, առնչութիւնների հանդեպ այն անկարողութիւնը, որի առաջ անգործ է որևէ կամք, որևէ կիրք:

Այուս հատկանշական կողմն ալն էր, որ նա պատկանում էր ինքնասպանների թվին: Պետք է նշել, որ սխալ է ինքնասպան անվանել միայն այն մարդկանց, ովքեր, իրոք, սպանում են իրենց: Այս վերջինների մեջ անգամ շատերը կան, որոնք մարդասպան են մեծամասամբ պատահական բերումով, բանզի ինքնասպանութիւնը նրանց էութեան համար անհրաժեշտութիւն չէ: Անհատականութիւն չունեցող մարդկանց շրջապատում, մարդկանց, ովքեր գերծ են ուժեղ հոգեկառուցված-

քից, չունեն ընդգծված ճակատագիր, դյուժիններով ու հոտային կյանքով ապրող մարդկանց մեջ թեև կան շատերը, ովքեր իրենց կյանքն ավարտում են ինքնասպանությամբ, սակայն իրենց հաակահիշներով ու հոգեկառուցվածքով հանդերձ չեն պատկանում ինքնասպանների տեսակին, մինչդեռ շատերը նրանցից, ~~ովքեր~~ ըստ էության, պատկանում են ինքնասպաններին, երբեք իսկապես ձեռք չեն բարձրացնում իրենց վրա: Ինքնասպանը, իսկ Հարրին այդպիսի մեկն էր, անհրաժեշտությամբ չունի մաքուր հեռ առանձնապես սկսած առնչությունների մեջ ապրելու, դա կարելի է անել՝ առանց ինքնասպան լինելու: Բայց ինքնասպանին յուրանամուկ է այն, որ նա իր «ես»-ին նայում է, կարևոր չէ՝ արդարացիորեն, թե անարդարացի, իբրև բնության ինչ-որ վտանգավոր, անհուսալի և անպաշտպան սաղմի, որ նա ինքնիրեն թվում է անսովոր չափով անպաշտպան, կարծես կանգնած լինի ժայռի սուր կատարին, որտեղ արտաքին մի փոքրիկ երամբ կամ ներքին աննշան թուլությունը բավական են, որպեսզի ընկնի դատարկության մեջ: Այս տեսակի մարդկանց ճակատագիրը հատկանշական է նրանով, որ նրանց համար ամենահավանական վաղ ինքնասպանությունն է, զոհն պատկերացման մեջ: Նախապայմանն այս տրամադրության, որը նկատվում է դեռևս վաղ պատանության տարիներից և ուղեկցվում է այդ մարդկանց ողջ կյանքի ընթացքում, կենսական ուժի ինչ-որ առանձնահատուկ չափով պակասը չէ, ընդհակառակը, «ինքնասպանների» մեջ գտնվում են անսովոր համառ, ազաի, անզամ հանդուգն բնավորություններ: Բայց ինչպես որ կան մարդիկ, որոնք ամենաաննշան հիվանդության դեպքում իսկ հակվում են քրտնեղում, այդպես էլ այդ բնավորությունները, որոնց անվանում ենք «ինքնասպան», և որոնք մշտապես շատ տպավորվող ու զգայուն են, ամենավտր ցնցման դեպքում ամբողջությամբ տրվում են ինքնասպանության զաղափարին: Եթե ունենայինք այնպիսի գիտություն, որը քաջություն և պատասխանատվություն ունենար մարդուն և ոչ թե սոսկ կենսական երևույթների մեխանիզմները հետազոտելու, եթե մենք ունենայինք մարդարանություն, հոգեբանության նման ինչ-որ բան, ապա այս փաստերը հայտնի կլինեին բոլորին:

Ինքնասպանների մասին վերևում մեր ասածը, ինքնին հասկանալի է, վերաբերում է սոսկ խնդրի արտաքին կողմին, դա հոգեբանություն է, այսինքն՝ ֆիզիկայի ոլորտ: Մետաֆիզի-

կայի հայեցակետից խնդիրն այն շատ ավելի պարզ տեսք ունի, քանզի նման դիտարկման դեպքում «ինքնասպանները» մեզ ներկայանում են իբրև իրենց մեկուսացումից ծնված մեղքի գիտակցությամբ համակվածներ, իբրև այն հոգիները, որոնց համար այլևս կյանքի նպատակ են համարվում ոչ թե ինքնակատարելությունն ու ինքնակատարելագործումը, այլ ինքնավերումը, վերադարձը դեպի մայրը, վերադարձը դեպի Աստված, վերադարձը դեպի համաշխարհը: Այս բնավորություններից շատերը բոլորովին անընդունակ են երբևէ ինքնասպանություն կատարելու, քանի որ իրապես գիտակցում են դրա մեղսականությունը: Այդուհանդերձ, նրանք մեզ համար ինքնասպաններ են, քանզի մահվան, ոչ թե կյանքի մեջ են տեսնում փրկությունը, նրանք պատրաստ են զոհել, ընծայաբերել, ոչնչացնել իրենց և վերադառնալ սկզբին:

Եթե յուրաքանչյուր ուժ կարող է (առանձին դեպքերում՝ պետք է) վերածվել թուլության, ապա բնույթով ինքնասպանը, ընդհակառակը, կարող է իր թվացյալ թուլությունը վերածել ուժի ու հենարանի, և այդ էլ անում է արտակարգորեն հաճախ: Դրա օրինակն է և Հարրին՝ Տափաստանի գայլը: Ինչպես և հազարավոր իր նմանները, Հարրին այն պատկերացումից, թե ինքն ազատ է յուրաքանչյուր ժամ կնքելու իր մահկանացուն, ոչ միայն ստեղծում էր սոսկ պատանեկան-մեկամաղձիկ երևակայության ինչ-որ խաղ, այլ այդպիսի մարերից կառուցում էր հույս ու հենարան: Ինչպես իր տեսնակի բոլոր մարդկանց, այնպես էլ նրա մեջ յուրաքանչյուր ցնցում, յուրաքանչյուր ցավ, կյանքի յուրաքանչյուր մոդկալի իրավիճակ անմիջապես առաջ էր բերում դրանցից ազատվելու ցանկություն՝ մահվան միջոցով: Աստիճանաբար, սակայն, այս հակումներից նա մշակեց կյանքին պետք եկող փիլիսոփայություն: Անձնական ծանոթությունն այն մտքին, որ այդ պահեստային ելքը մշտապես բաց է, նրան ուժ էր տալիս, ցավի և գեշ իրավիճակների հանդեպ օժտում հետաքրքրությամբ, և երբ խկապես ընկնում էր շատ մեղ դրության մեջ, սկսում էր երբեմն դաժան ուրախությամբ, ինչ-որ չար հրճվանքով մտածել. «Հետաքրքիր է տեսնել, թե ինչեր կարող է կրել մարդը: Եթե հասնեմ տառապանքի վերջին սահմանին, այդ ժամանակ բախկան է բացեմ պահեստային դուռը, և հոգիս ազատ կլինի»: Շատ ինքնասպաններ կան, ուլքեր պյս զադափարից անսովոր ուժ են ձեռք բերում:

Մյուս կողմից՝ բոլոր ինքնասպաններին ծանոթ է կռիվը, որ նրանք ունենում են ինքնասպանությամբ իրենց վերջ տալու գայթակղության դեմ: Յուրաքանչյուրն իր հոգու ինչ-որ անկյունում հասկանում է, որ ինքնասպանությունը թեև ելք է, բայց փոքր-ինչ ստոր և ոչ օրինական պահեստային ելք, որ, ըստ էության, ավելի ազնիվ, ավելի գեղեցիկ է հաղթել ու դիտապաստ ընկնել հենց կյանքից, քան սեփական ձեռքով: Այս գիտակցությունը, այս անհանգիստ խլիզը, որը միևնույն ակունքն ունի, ինչպես, այսպես կոչված, ձեռնամուխ անմաքուր խիզը, «ինքնասպանների» մեծ մասին մղում է տևական կռիվ իրենց գայթակղությունների դեմ: Նրանք պայքարում են այնպես, ինչպես իր արատների դեմ պայքարում է գողամուլը: Տափաստանի գայլին նույնպես այս կռիվը լավ ծանոթ էր: Կռվելով՝ նա անընդհատ փոխում էր իր գեները: Վերջապես, ապրելով մինչև քառասունյոթ տարի, նա հանգեց երջանիկ և ծիծաղելի լինելուց ոչ գերծ մի մտքի, որը նրան հաճախ էր ուրախություն պատճառում: Նա վճռեց, որ իր հիսնամյա աաքեդարձը լինելու է այն օրը, երբ ինքն իրեն թույլ է տալու ինքնասպան լինել: Այդ օրը, այդպես էր նա պայմանավորվել ինքն իր հետ, նրան ազատ հնարավորություն պետք է տրվեր պահեստային ելքից օգտվելու կամ չէր տրվելու՝ կախված տրամադրությունից: Եվ թող նրա հետ պատահի՝ ինչ հնարավոր է, թող հիվանդանա, աղքատանա, բող նրա զխիճն թափվեն տառապանքներն ու աղետները. ամեն ինչ սահմանափակված էր լինելու, ամեն ինչ տեղի էր ունենալու ամենաշատն այդ մի քանի կարճ տարիների, ամիսների, օրերի ընթացքում, որոնց թիվն օրեցօր նվազելու է: Եվ, իսկապես, այժմ նա ավելի թեթև էր տանում ամեն տեսակի ահաճությունները, որոնք նախկինում պետք է որ տանջեին նրան ավելի ուժեղ ու ավելի երկար, հնարավոր է նաև ցնցեին՝ թափանցելով մինչև էության խորքը: Երբ նրա գործերն ինչ-որ պատճառով առանձնապես վատթարանում էին, երբ նրա կյանքի ամայությանը, մենակությանը և վայրենությանն ավելանում էին նաև առանձնահատուկ ինչ-որ ցավեր ու կորուստներ, նա կարողանում էր այդ ցավերին ասել. «Մպասեք ևս երկու տարի, և ես կհաղթեմ ձեզ»: Եվ ապա սիրով խորասուզվում էր երևութական այն օրվա մեջ, երբ իր հիսնամյակի տարեդարձին՝ առավոտյան, ստանալու էր նամակներ ու ողջույններ, մինչդեռ ին-

քը, վստահ իր ամերուն, հրաժեշտ կտար բոլոր ցավերին ու իր հետևից կծածկեր դուռը: Այդ ժամանակ ոսկրացավք՝ ոսկորներում, քախիծը, գլխացավը և ստամոքսի ախտերը կարծող են գործել, որքան ուզում են:

Մնում է մահ մեկնաբանել Տափաստանի գայլի անհատականության երևույթը և, մասնավորապես, նրա ինքնատիպ վերաբերմունքը քաղբենիությանը՝ երկու երևույթներն էլ հանգեցնելով իրենց հիմնական օրենքներին: Բանի որ խնդիրն ինքնին ծառանում է մեր առաջ, ուստի, իբրև ելման կետ, ընդունենք նրա վերաբերմունքը հենց նույն «քաղբենիականի» հանդեպ:

Տափաստանի գայլը, սեփական պատկերացման համաձայն, միանգամայն դուրս էր կանգնած քաղբենիական աշխարհից, քանի որ չէր վարում ընտանեկան կյանք և չէր ճանաչում դասային պատասխանատվություն: Նա իրեն զգում էր սոսկ իբրև անհատ, մեկ՝ իբրև-ինքնօրինակ ու հիվանդ մենակյաց, մեկ՝ իբրև գերկանոնավոր, իբրև հանճարեղ օժտվածությամբ մեկը, սովորական կյանքի մանր չափանիշներից բարձր կանգնած անհատականություն: Նա գիտակցաբար արհամարհում էր քաղբենուն և հպարտանում նրանով, որ ինքն այդպիսին չէ: Այդուհանդերձ, առանձին առումներով նա ապրում էր միանգամայն իբրև քաղբենի, նա դրամ ուներ դրամատանը և օգնում էր աղքատ հարազատներին, թեև հագնվում էր անփույթ, բայց վայելուչ և ոչ աչքի ընկնելու չափ հանդիսավոր, նա փորձում էր ուստիկանության, հարկային ծառայությունների և իշխանական մարմինների հետ բարի դրացիական հարաբերությունների մեջ մնալ: Բացի դրանից, ինչ-որ ուժեղ, խորհրդավոր բաղձանք նրան մշտապես ձգում էր դեպի քաղբենիական մանրուքների աշխարհը, դեպի խաղաղ, վայելուչ ընտանեկան օջախները՝ իրենց մարուր, փոքրաչափ պարտեզներով, մաքրությունից փայլող սանդուղքներով և կարգուկանոնի ու բարեկամության ողջ մթնոլորտով: Նրան դուր էր գալիս մանր արատներ և խենթություններ ունենալ, իրեն զգալ քաղբենիական միջավայրից դուրս, իբրև մենակյաց կամ իբրև հանճար, բայց երբևք մշտապես չէր բնակվում ու ապրում, եթև կարելի է այսպես արտահայտվել, կյանքի արվարձաններում, որտեղ այլևս գոյություն չունեին քաղբենիները: Նա իրեն ազատ չէր զգում ոչ ուժեղ ու բացառիկ մարդկանց միջավայ-

բամ, որոնք իրենց հարցերը լուծում են ուժով, ոչ էլ հանցագործների և ավագանների, այլ միշտ մնում էր ապրելու քաղքենիական արվարձաններում, որոնց սովորույթների, որոնց չափանիշների և միջավայրի հետ նա շարունակ կապված էր, ևրե նույնիսկ այդ կապը դրսևորվում էր ընդդիմությամբ և հեղափոխությամբ: Բացի դրանից, նա մեծացել էր մանրբուրժուական միջավայրում և այնտևդից իր հետ էր բերել բազմաթիվ պատկերացումներ ու վարքի կադապարներ: Տեսականորեն նա ոչինչ չունեի պոռնկության դեմ, սակայն անձամբ անընդունակ էր պոռնիկին ընդունել լքողերեն և իսկապես վերաբերվել իբրև իր նմանի: Քաղաքական հանցագործին, ըմբռստին՝ կամ հոգևոր կեղծ առաջնորդին, որոնց օրենքից դուրս էին հայտարարում պետությունն ու հասարակությունը, նա ընդունակ էր իբրև եղբոր սիլել, բայց ավագակի, գողի, մարդասպանի հանդեպ հոգում չէր գտնվի այլ բան, քան բավականին քաղաքենիավարի ցավակցելը:

Այսպիսով՝ իր բնության մի կեսով նա մշտապես ընդունում էր և հաստատում այն, ինչ մյուս կեսով վիճարկում էր ու ժխտում: Հասակ առնելով մշակված քաղաքենիական ընտանիքում, ձևերի և չափանիշների պահպանողական մթնոլորտում, իր հոգու մի մասով կապված էր մնացել այդ աշխարհի կարգուկանոնին, թեև դրանից հետո երկար ժամանակ հնարավոր չափով մեկուսացել էր քաղաքենիությունից և ազատագրվել քաղաքենիական իդեալների ու հավատի գաղափարական բեռից:

«Քաղաքենիությունն» էլ՝ իբրև մշտապես առկա մարդկային վիճակ, այլ բան չէ, քան հավասարակշռություն գտնելու փորձ, քան ձգտում դեպի մարդկային վարքի անթիվ ծայրահեղությունների և բևեռացումների հավասարակշռված միջինը: Եթե, օրինակ, վերցնենք այդ բևեռացում-գույգերից որևէ մեկը, ասենք՝ սրբինը և անառակինը, ապա մեր համեմատությունը ինքնին հասկանալի կդառնա: Մարդը հնարավորություն ունի ամբողջովին տրվելու հոգևոր կյանքին, մերձենալու Աստծո սրբազան իդեալին: Ընդհակառակը, նա բոլոր հնարավորություններն ունի արվելու նաև բնագղական կյանքին, իր զգայական պահանջներին և իր բոլոր ջանքերն ուղղել ակնբարբային հաճույքներ ստանալուն: Շանապարհներից մեկը տանում է դեպի սուրբը, դեպի հոգու մահատակը, դեպի ինքնամերժումը՝

հանուն Աստծո: Մյուսը տանում է ղեպի անասակը, ղեպի բնագոյներից տառապողը, ղեպի ինքնամերժումը՝ հանուն Մարմնի: Ահա, այս երկուսի միջև էլ, չափավոր միջակայքում, փորձում է ապրել քաղքենին: Նա երբեք չի հրաժարվում ինքն իրենից, չի տրվում ոչ արդեցմանը, ոչ ասկետականությանը, երբեք չի դառնում նահապետ, չի համաձայնվում իր ոչնչացմանը, ընդհանրապես, նրա իդեալը ոչ թե անձնվիրումն է, այլ ես-ի պահպանությունը, նա չի ձգտում ոչ սրբանալու, ոչ էլ դրա հակոտնյան դառնալու, պարտադրականությունը անտանելի է նրա համար, նա թեև ուզում է ծառայել Աստծուն, բայց նաև մարմնավոր բերկրանքին, թեև ուզում է առաքինի լինել, բայց ուզում է նաև երկրի վրա մի քիչ էլ բարիք ու հարմարություններ ունենալ: Կարճ ասած՝ նա փորձում է տեղավորվել ծայրահեղությունների միջակայքում՝ չափավոր և օգտակար մի տարածքում, առանց փոթորիկների և ամպրոպների, և դա նրան հաջողվում է, թեև ի հաշիվ կյանքի և զգացմունքների այն լիարժեքությանը, որ հաղորդում է պարտադրականության և ծայրահեղության ձգվումը: Լիարժեք ապրել կարելի է միայն ես-ի հաշվին: Քաղքենին, սակայն, ոչինչ ավելի բարձր չի գնահատում, քան իր ես-ը (անշուշտ, թույլ զարգացած): Այսինքն՝ լիարժեքության հաշվին նա հասնում է ապահովության և անվտանգության, Աստծով ներշնչվելու փոխարեն ունենում է խղճի հանգստություն, զվարթության փոխարեն՝ վայելք, ազատության փոխարեն՝ հարմարավետություն, մահացու տապի փոխարեն՝ հաճելի ջերմաստիճան: Ուստի քաղքենին, իր էությանը, կյանքի հանդեպ թույլ մղումներ ունեցող արարած է, վեհերաժ, որ վախենում է զոռն ինչ-որ չափով իր ես-ի հույսին մնալ, հեշտությամբ կառավարվում է: Այդ նպատակով էլ իշխանության փոխարեն նա հաստատում է մեծամասնությունը, ուժի փոխարեն՝ օրենքը, պատասխանատվության փոխարեն՝ քվեարկության գործառնությունը:

Պարզ է, որ այդ թույլ ու վեհերաժ էակը, որքան էլ բազմաքանակ լինի, չի կարող պահպանել իրեն, որ նա իր առանձնահատկությունների շնորհիվ այս աշխարհում այլ դժվարություն չի կարող ունենալ, քան գառնուկների հոտի դերը՝ արնախում գայլերի միջավայրում: Այդուամենայնիվ, մենք տեսնում ենք, որ չնայած այն ժամանակներում, երբ իշխում են ուժեղ բնավորությունները, քաղքենուն անմիջապես սեղմում են պատին,

նա, միևնույն է, չի ոչնչանում երբեք, իսկ երբևմն էլ, թվում է, իշխում է աշխարհին: Ո՞րն է գաղտնիքը: Ոչ նրա հոտի բազմաբանակությունը, ոչ առաքինությունը, ոչ common sense-ն*, ոչ էլ կազմակերպվածությունը ի վիճակի չէին լինի, թվում է, նրան փրկել կործանումից: Նրան, ում կենսական ուժերը սկզբից էլ շատ թուլացած են, ոչ մի բժիշկ էլ չի կարող կյանքի կոչել: Եվ, այդուհանդերձ, քաղքենիությունն ապրում է, հզոր է և ծաղկում: Ինչո՞ւ:

Պատասխանն այս է. Տափաստանի գայլերի շնորհիվ: Իրականում քաղքենիության կենսական ուժերը հիմնված են բոլորովին էլ ոչ նրա կանոնավոր անդամների հատկանիշների վրա, այլ բազմաթիվ ծախողակների, որոնց նա, իր գաղափարների անորոշության և առածգականության շնորհիվ, կառողանում է ընդգրկել իր մեջ: Քաղքենիության ներսում մշտապես առկա են մեծ քանակությամբ ուժեղ և վայրի բնավորություններ: Մեր Տափաստանագայլ Հարրին դրա բնորոշ օրինակն է: Նա, ում անհատականության զարգացումը բավականին գերազանցում էր քաղքենու համար հնարավոր սահմանը, նա, որին ինքնահայեցման վայելքը ծանոթ է այնքան, որքան և ատելության ու ինքնատելության մոայլ ուրախությունները, նա, ով ատում է օրենքը, բարեգործությունը և common sense-ն, այդուամենայնիվ, քաղքենիության գերյալն է և նրանից ազատվել չի կարող: Այսպիսով՝ քաղքենիության անաղարտ զանգվածը, ինչպես մրջյուկ, օղակված է մարդկության լայն շերտերով, բազմաթիվ կյանքերով և ուղեղներով, որ թեև ներառել են քաղքենիությանը, թեև կոչված են վերապահություններ չրնդունելու, վեր սյանալու դեպի բացարձակը, սակայն քաղքենիությանը կապված են մանկական զգացումներով, զգալիորեն վարակված են նրա կենսական ուժերի թուլությամբ, ուստիև քաղքենիության մեջ ինչ-որ կերպ բարացած-մնացած, ինչ-որ կերպ նրան հնազանդ, ինչ-որ չափով երախտապարտ ծառայելու պատրաստ կեցվածքով: Քանզի քաղքենիությունը հավատարիմ է մնում այս աշխարհի հզորների սկզբունքին հակադրվելուն. «Ով իմ դեմ չէ, նա ինձ հետ է»:

Եթե այս հայեցակետով դիտարկենք Տափաստանի գայլի հոգին, ապա նա իրենից կներկայացնի մարդ, որն իր անհա-

* Common sense -- առողջ բանականություն (անգլ.):

տականության բարձր աստիճանի շնորհիվ կոչված չէ քաղքե-
նի լինել, քանզի յուրաքանչյուր վառ անհատականություն
ընդվզում է իր ես-ի դեմ և հակվում նրա ունչացմանը: Մենք
տեսնում ենք, որ նա օժտված է ուժեղ ազդակներով՝ ինչպես
սուրբ, այնպես էլ անառակ դառնալու համար, բայց որոնք ինչ-
որ թուլությունների կամ ծուլության հետևանքով չեն կարողա-
ցել ուսանել, դուրս գալ համաշխարհի վայրի տարածություն-
ներ և շարունակում են շղթայված մնալ քաղքենիության մայ-
րական աստղի ծանր ձգողականությամբ: Այդպիսին է աշ-
խարհաստեղծման մեջ նրա տեղը, այդպիսին է նրա շղթայվա-
ծությունը: Մտավորականների մեծ մասը, արվեստագետների
ճնշող մեծամասնությունը պատկանում են այս տեսակին:
Նյութից միայն ամենաուժեղներն են կարողանում դուրս գալ
քաղքենիական երկրի մթնոլորտից և հասնել տիեզերականին,
մնացյալ բոլորը համձնվում են կամ հաշտություն կնքում, ար-
համարիում են քաղքենիությունը և, այդուհանդերձ, պատկա-
նում են նրան, զորացնում և փառավորում են այն, քանի որ
վերջիվերջո պարտադրված են հաստատել այն, որպեսզի կա-
րողանան ինչ-որ կերպ պահպանել իրենց գոյությունը: Անթիվ-
անհամար այս մարդկանց ուժերից վեր է ողբերգականությու-
նը, բայց տանելի են բավականին չարաքաստիկ ճակատա-
գիրն ու բախաղ, որի դժոխքում եփվում ու պաղաբերում են
նրանց տաղանդները: Քչերը, ովքեր փրկվում են, հասնում բա-
ցարձակին և պատվարժանորեն մեռնում, ողբերգական ան-
հատներն են, դրանց թիվն աննշան է: Իսկ մյուսների՝ շղթայ-
ված-մնացածների առաջ, որոնց տաղանդը քաղքենիությունը
բարձր է գնահատում, բաց է երրորդ արքայությունը, երևակա-
յական, բայց ինքնակա աշխարհը՝ երգիծանքը: Անհանգիստ
Տափաստանագայլերը՝ այդ մշտական ու վեհերոտ տառապ-
յալները, որոնց ողբերգականության՝ դեպի աստղային տարա-
ծություններ դուրս գալու համար տրված չէ անհրաժեշտ հզո-
րություն, որոնք իրենց զգում են բացարձակի համար կոչված,
բայց բացարձակի մեջ ապրել չեն կարող՝ նրանց համար, եթե
նրանց հոգին տառապանքից ավելի ուժեղացել է և դարձել
ճկուն, երգիծանքի մեջ գտնվում է հաշտարար ելը¹⁷: Երգիծան-
քը միշտ, ինչ-որ չափով, մնում է քաղքենիական, քնն իսկա-
կան քաղքենին ընդունակ չէ այն հասկանալ: Նրա երևակա-
յական ոլորտում իրականացվում են բոլոր Տափաստանագայ-

լերի խճճված, հակասական խղեալները. այստեղ կարելի է ոչ միայն քաջալերել սրբին ու անառակին միաժամանակ, միմյանց մոտեցնել բևեռները, այլև քաղքենու վրա տալուածել այդ քաջալերանքը: Չէ՞ որ Աստծով ներշնչված մարդը, շատ հնարավոր է, հավանություն տա հանցագործին, և, ընդհակառակը, բայց նրանք երկուսն էլ, քացարծակ, անառարկելի ծայրահեղությունների մարդիկ բոլորն էլ, չեն կարող հավանություն տալ նաև չեզոք, հույլ միջինին՝ քաղքենիությանը: Միմիայն երգիծանքն է հոյակապ հայտնագործությունը նրանց, որոնց ծայրահեղականությունը կաշկանդված է, ով գրեթե արդեն ողբերգական է, ով դժբախտ է և միևնույն ժամանակ չափազանց օժտված, միմիայն երգիծանքն է (մարդկության գուցեև ամենահինքնատիպ և հանճարեղ նվաճումը), որ իրականություն է դարձնում անհնարինը՝ իր պրիզմաների լույսերով ընդգրկելով ու միավորելով մարդկային բնության բոլոր ոլորտները: Ապրել աշխարհում, կարծես թե դա աշխարհի չէ, հարգել օրենքը, բայց, այդուհանդերձ, նրանից վեր կանգնել, ափրել, «ասես թե չափրելով», հրաժարվել, կարծես թե դա բոլորովին էլ հրաժարում չէ, — կենսական քարձրագույն իմաստության սիրված և հաճախ ձևակերպում ստացած այս բոլոր պահանջները կատարելուն ընդունակ է միմիայն երգիծանքը:

Եվ եթե Տափաստանի գայլը, որը դրա համար ուներ և՛ ընդունակություն, և՛ հակում, կարողանար իր դժոխքի հեղձուկ խառնաշփոթից դուրս մղել այդ կախարդական ըմպելիքը, ապա կփրկվեր: Բայց դրա համար նրան շատ բան էր պակասում: Մակայն հնարավորությունը, հույսը կալին: Ով նրան սիրում է, ով հաղորդակից է նրան, թող ցանկանա նրա համար այդ փրկությունը: Այդ ժամանակ նա, թեև կխրվեր-կմնար քաղքենիության մեջ, բայց նրա տառապանքները տանելի կլինեին, կլինեին բեղմնավոր: Քաղքենի աշխարհի հետ առնչությունները թե՛ սիրո, թե՛ ատելության մեջ կորցնելու սենսիվենտությունը և այս աշխարհի հետ կապը՝ իբրև ինչ-որ ամոթալի բան, կդադարեին մշտապես տանջել նրան:

Դրան հասնելու կամ, ի վերջո, գուցեև ափեզկոք թռչելու խիզախության համար այդպիսի Տափաստանի գայլին անհրաժեշտ էր մի անգամ ղեմառդեմ հանդիպել ինքնիրեն, խոր հայացք գցել իր հոգու քառսից ներս, և հասնել ամբողջական ինքնագիտակցության: Այդ ժամանակ նրա կասկածելի գոյություն-

նը կբացվեր նրա առաջ իր ողջ անփոփոխելիության մեջ, և հետագայում նա այլևս իր բնագոյների դժոխքից ժամանակ առ ժամանակ չէր վախճի դեպի սենահմենտալ-ինաստասիրական սփռվածքները, ապա դրանցից վերստին դեպի իր գայլային բնության կույր արբեցումը: Մարդը և գայլը ստիպված կլինեին միմյանց ճանաչել առանց զգացմունքներն աղավաղող դիմակների, պարտադրված կլինեին ուղղակի-հայելիորար աչքերի մեջ: Այդ դեպքում նրանք կամ կպայքեն ու կհեռանային միմյանցից ընդմիջտ, կամ էլ երգիծանքի համատարած լույսի տակ կկնքեն իրենց բնական ամուսնությունը:)

Բացառված չէ, որ Հարրիին երբևէ կարող է ներկայանալ այս վերջին հնարավորությունը: Հնարավոր է, որ երբևէ նա կարող է ճանաչել ինքնիրեն՝ ստանալով մեր փոքրիկ հայելիներից մեկը¹⁸, հանդիպելով անմահներին¹⁹ կամ, գուցե, մեր մոգական քատրոններից մեկում գտնելով այն, ինչ հարկավոր է նրան՝ իր վայրենացած հոգուց ազատվելու համար: Հազարավոր մեծ հնարավորություններ սպասում են նրան, նրա ճակատագիրն անհաղթահարելիորեն ձգում է նրանց, քաղեն նիության այս բոլոր ոչ լիարժեք անդամներն ապրում են նշված կախարդական հնարավորությունների ոլորտում: Բավական է չնչին մի բան, որպեսզի կայծակը հարվածի:

Եվ այս ամենը շատ լավ ծանոթ է Տափաստանի գայլին, եթե անգամ նրա աչքով երբեք չի ընկնում իր ներքին կենսագրության այս ուրվագիծը: Նա կռահում է իր վիճակը աշխարհաստեղծման մեջ, նա զգում է և գիտի անմահներին, նա գուշակում է նրանց հետ հանդիպման հնարավորությունը և երկյուղ է կրում դրանից, նա գիտի հայելիների գոյության մասին, որոնց մեջ նայելն այնքան շատ պետք կլիներ նրան և որոնց մեջ նայելուց նա սարսափում է մահու չափ:

Մեր քննախոսության ավարտին մնում է լույս սփռել մի վերջին կեղծիքի, մի սկզբունքային խաբեության վրա: Բոլոր «մեկնաբանությունները», ցանկացած հոգեբանություն ըմբռնելու բոլոր փորձերը, անշուշտ, կարիք ունեն օժանդակ միջոցների, տեսությունների, դիցաբանության, ստի, և կարգին հեղինակը փորձ չէր անի հնարավորության սահմաններում այդ սուտը ցրել գրվածքի վերջում: Երբ ես ասում եմ «վերևում» կամ «ներքևում», ապա դա արդեն իսկ վկայություն է, որը պա-

հանջում է մեկնաբանություն, քանզի վերևը և ներքևը գոյություն ունեն միայն մտածողության, միայն վերացականության մեջ: Իսկ աշխարհը, ինքնին, չի ճանաչում ոչ վեր, ոչ էլ վար:

Կարճ ասած՝ «տափաստանի գայլը» նույնպես կեղծիք է: Եթե Հարրին իրեն զգում է մարդագայլ և կարծում է, որ բաղկացած է երկու թշնամական ու հակադիր էություններից, ապա դա ընդամենը պարզեցված դիցարանություն է: Հարրին բոլորովին էլ մարդագայլ չէ, և եթե մենք ինչ-որ կերպ ընդունում էինք նրա կողմից գտնված և հավատ ընծայված սուտը և փորձում նրան դիտարկել իրրև, իրոր, երկակի էություն, իբրև տափաստանի գայլ, ապա մեզ հեշտ հասկանալու հույսով օգտվում էինք ստից, որն այժմ անհրաժեշտ է ուղղել:

Գայլի և մարդու, բնագդի և ոգու տարանջատումը, որ Հարրին գործածում է իր ճակատագիրն ավելի հասկանալի դարձնելու համար, խիստ կուպիտ պարզեցում է, դա բռնություն է իրականության վրա՝ հանուն օգտաշահ, բայց անճիշտ մեկնաբանության հակասությունների, որոնք իր մեջ հայտնագործել է այդ մարդը, և որոնք նրան թվում են իր անթիվ տատապանքների ակունքը: Հարրին իր մեջ հայտնագործում է «մարդուն», այսինքն՝ մտքերի, զգացմունքների, մշակույթի, սանձահարված ու նրբացված բնության աշխարհ, բայց կողքին, իր մեջ հայտնագործում է նաև «գայլին», այսինքն՝ բնագդային, դաժան, անմշակ բնության աշխարհը: Չնայած դրան, չնայած սեփական բնության՝ արտաքինից այդպիսի պարզ բաժանմանը երկու թշնամական ուղորտների, նա ժամանակ առ ժամանակ նկատում էր, որ գայլը և մարդը ինչ-որ պահի, ինչ-որ երջանիկ մի ակնբարթի ընթացքում, իրար հետ դառնում են հաշտ: Եթե Հարրին ուզեմար ճշտել, թե որքան է իր՝ Հարրիի կյանքի յուրաքանչյուր պահի, յուրաքանչյուր արարքի, յուրաքանչյուր զգացողության մեջ մարդու մասնակցության և գայլի մասնակցության աստիճանը, ապա անմիջապես կհայտնվեր փակուղում, և նրա հրապուրիչ գայլային ողջ տեսությունը կփլուզվեր: Քանզի ոչ մի մարդ, անգամ պարզունակ նեգրը, անգամ ապուշը հաճելիորեն այնպես պարզ չէ, որպեսզի հնարավոր լինի նրա էությունը բացատրել իբրև երկու կամ երեք հիմնական տարրերի հանրագումար, և մանավանդ այնպիսի բազմաշերտ անձնավորության, ինչպիսին էր Հարրին, գայլի և մարդու պարզունակ բաժանումով մեկնաբանելը մանկական

անհուսալի փորձ է: Հարբին բաղկացած է ոչ թե երկու, այլ հարյուրավոր, հազարավոր էություններից: Նրա կյանքը (ինչպես և յուրաքանչյուր մարդու կյանք) տարրաբերվում է ոչ թե միայն երկու բևեռների, ասենք՝ բնագոյի և ոգու, կամ սրբի և անառակի, այլև հարյուր-հազարավոր, անթիվ, անհամար բևեռված գույգերի միջև:

Որ այնպիսի գիտակ և խելացի մարդը, ինչպիսին է Հարբին, իրեն կարող է համարել «տափաստանի գայլ», որ նա իր կյանքի հարուստ ու բարդ կառույցը հանգեցնում է այդքան հասարակ բանաձևի, չպետք է մեզ զարմացնի: Մտածելու ընդունակությանը մարդը տիրապետում է միայն մի փոքր չափով, անգամ ամենաեղևոր և ամենակիրթ անձնավորությունն աշխարհն ու ինքնիրեն մշտապես տեսնում է շատ պարզունակ, հասարակ ու խեղաթյուրված բանաձևերի ակնոցների միջից, ամենից շատ, սակայն, ինքնիրեն: Չէ՞ որ դա, ինչպես երևում է, յուրաքանչյուր մարդու բնածին պահանջն է, որ գործում է լիովին ինքնաբերաբար՝ ամեն մարդ իր ես-ը պատկերացնում է իբրև մեկ ամբողջություն: Որքան էլ հաճախ և որքան էլ ծանր փորձությունների ենթարկվի այս պատրանքը, միևնույն է, վերստին նորանում է: Դատավորը, որ նստում է մարդասպանի դիմաց և մայում նրա աչքերի մեջ, որոշակի մի պահի լսում է, թե ինչպես է մարդասպանը խոսում իր սեփական (դատավորի) ձայնով, ինչ-որ մի պահի իր մեջ նույնպես գտնում է մարդասպանի բոլոր մղումները, ընդունակությունները, հնարավորությունները, սակայն հաջորդ ակնթարթին արդեն նորից ձեռք է բերում ամբողջականություն, դառնում դատավոր, մտնում իր երևակայելի ես-ի պատշաճի մեջ, կատարում իր պարտականությունները և դատապարտում է մարդասպանին մահապատժի: Եվ եթե առանձնաեատուկ և նուրբ կառուցվածք ունեցող մարդկանց հոգիներում առկայծում է իրենց բազմաշերտության զգացումը, եթե նրանք, ինչպես յուրաքանչյուր հանճար, դուրս են գալիս մարդկային միասնության պատրանքից, զգում են իրենց իբրև բազմամաս, իբրև եսերի կծիկ, ապա բավական է, որ նրանք քեթևակիորեն արտահայտվեն այդ մասին, որ մեծամասնությունը փակի նրանց քեռանը, օգնության կանչի գիտությանը, արձանագրի մտազարություն և պաշտպանի մարդկությանը, որպեսզի այս դժբախտների բերանից չլսվի ճշմարտության կանչը: Բայց ին-

չու այստեղ բառեր ծախսել, ինչու խոսել բաների մասին, որոնք բոլորին, ուրքեր մտածում են, առանց այդ էլ հայտնի են, սակայն դրանց մասին ընդունված չէ խոսել: Նշանակում է՝ նա, ով իր ես-ի երևակայական միակությունը հասցնում է լայնացնել զոնեն մինչև երկատվածության, ապա արդեն գրեթե հանճար է, ամեն դեպքում՝ հազվագյուտ և հետաքրքիր բացառություն: Իսկ իրականում յուրաքանչյուր «ես», անգամ ամենապարզունակը, միակություն չէ, այլ բազմաբարդ աշխարհ, աստղային լայնարձակ երկինք, ձևերի, աստիճանների և վիճակների, ժառանգականության և հնարավորությունների քառս: Իսկ որ յուրաքանչյուրը, առանձին վերցրած, ձգտում է այդ քառսին նայել իբրև միակություն և խոսել իր ես-ի՝ իբրև ինչ-որ պարզ, հաստատուն ձև, պարզորոշ գծագրություն ունեցող երևույթի մասին, ապա յուրաքանչյուր (անգամ ամենաբարձր թռիչքի ընդունակ) մարդու բնորոշ այդ խաբկանքը, ըստ երևույթին, նույնպիսի անհրաժեշտություն է, կյանքի նույնպիսի պահանջ, ինչպիսին է շնչելը և ուտելը:

Այդ խաբկանքը հիմնված է պարզ փոփոխության վրա: Յուրաքանչյուր մարդու մարմին ամբողջական է, հոգին՝ ոչ: Բանաստեղծությունը՝ նույնպես, անգամ ամենանուրբ բանաստեղծության մեջ ավանդարար մշտապես գործում են կեղծ ամբողջական, կեղծ միասնական կերպարներ: Մինչև այսօր գոյություն ունեցող բանարվեստի մեջ մասնագետները և գիտակաները ամենից բարձր գնահատականը տալիս են դրամային, և արդարև, քանի որ նա ամենամեծ հնարավորությունն ունի (կամ կարող է ունենալ) ես-ը ներկայացնելու իբրև բազմազանություն, եթե միայն չլինի տեսողական հակասությունը, որ յուրաքանչյուրիս դրամայի ամեն մի առանձին գործող անձի ներկայացնում է իբրև միակություն, քանի որ նա անատարկեյիորեն ներկայանում է եզակի, միասնական, ներփակ մարմնական ձևի մեջ: Պարզունակ գեղագիտությունն ամենից բարձր գնահատում է նույնիսկ, այսպես կոչված, բնավորությունների դրաման, որտեղ յուրաքանչյուր դեմք ներկայանում է իբրև ինչ-որ հստակորեն գծագրված և առանձնացված ամբողջություն: Միայն տարտամորեն և աստիճանաբար ինչ-որ մեկը սկսում է կռահել, որ այդ ամենը, գուցե թե, էժանագին, մակերեսային գեղագիտություն է, որ մենք մոլորվում ենք, երբ մեր մեծ դրամատուրգների նկատմամբ գործածում ենք հոյակապ,

բայց մեզ համար ոչ բնածին, այլ պարտադրված պատկերացումներ գեղեցիկի մասին, պատկերացումներ հնադարի մասին, որը, մշտապես ելնելով տեսանելի մարմնից, ըստ էության, հայտնաբերել է ես-ի, անձի կեղծիքը: Հին Հնդկաստանի բանաստեղծության այդ հասկացությունը բոլորովին անծանոթ է, հնդկական էպոսի հերոսներն անձեր չեն, այլ անձերի կուտակումներ, անձնավորությունների շարքեր: Եվ մեր արդի աշխարհում էլ գոյություն ունեն ստեղծագործություններ, որոնց մեջ անձերի և բնավորությունների խաղի ետևում հեղինակը, գուցե ոչ ամբողջապես գիտակցված ձևով, փորձ է անում ներկայացնել հոգու բազմադիմությունը: Ով ցանկանում է հայտնաբերել դա, պետք է վճռի մնան ստեղծագործության հերոսներին նայել ոչ իբրև առանձին էակների, այլ իբրև մասեր, իբրև կողմեր, իբրև ինչ-որ բարձրագույն միակության (եթե հարմար է՝ գրողի հոգու) զանազան հայեցակետեր: Ով այդպես կտեսնի, ասենք, «Ֆաուստը», նրա համար Ֆաուստը, Մեֆիստոֆելը, Վազները և մյուս բոլորը կկազմեն որոշակի միասնություն, որոշակի գերանձ, և միայն այս բարձրագույն միասնության, և ոչ թե առանձին անձերի մեջ, ինչ-որ ակնարկ կա հոգու իսկական էության մասին: Երբ Ֆաուստն արտասանում է խոսքերը, որոնք հայտնի են դայրոցական ուսուցիչներին և հիացմունք են առաջացնում քաղերեխների միջավայրում՝ «Ախ, երկու հոգի են ապրում կրծքիս տակ», նա մոռանում է Մեֆիստոֆելին և մնացած բազմաթիվ հոգիներին, որոնք նույնպես բնակվում են նրա կրծքի տակ: Մեր Տափաստանի գայլը նույնպես հավատացած է, որ իր կրծքի տակ կրում է երկու հոգի (գայլ և մարդ) և գտնում, որ դրանով արդեն իր հոգում չափազանց նեղ է: Կուրծքը, մարմինը միշտ էլ եզակի են, բայց դրանում բնակվող հոգին, սակայն, երկուսը չեն կամ հինգը, այլ անթիվ: Մարդը հարյուրավոր նրբակեղևներից բաղկացած սոխ է, բազմաթիվ թելերից հյուսված գործվածք: Դա հասկանում և լավ գիտեին հին ասիացիները, և բուդդայական յոգան բնցահայտել է ամբողջական եղանակներ, որպեսզի մերկացնի անձի ինքնախաբեությունը: Հետաքրքիր և բազմազան են մարդկության խաղերը. ինքնախաբեությունը, որի մերկացման համար Հնդկաստանը ճիգ էր քափում հազարավոր տարիներ, միևնույն ինքնախաբեությունն է, որի հզորացման և ամրացման համար այնքան ուժեր է ծախսում Արևմուտքը:

Եթե մենք Տափաստանի գայլին նայենք այս հայեցակետից, մեզ համար պարզ կդառնա, թե ինչու է նա այդպես տառապում իր ծիծաղելի երկակիությունից: Նա, Ֆաուստի պես, կարծում է, որ երկու հոգի՝ մեկ կրծքի համար արդեն չափազանց չափ է, նրանք պետք է կուրծքը պատռեն: Իսկ այդ քանակությունը, ընդհակառակը, չափազանց քիչ է, և Հարրին սարսափելի բռնանում է իր խեղճ հոգու վրա՝ աշխատելով այդպիսի պարզունակ պատկերացմամբ հասկանալ նրան: Թեև նա շատ կրքոված մարդ է, սակայն վարվում է զրեթե այնպես, ինչպես կվարվեր վայրենին, որը գիտի հաշվել միայն մինչև երկուսը: Նա իր մի մասն անվանում է մարդ, իսկ մյուսը՝ գայլ և զտնում, որ դրանով գործն արդեն ավարտել է, և ինքն սպառված է: «Մարդու» մեջ նա խցկում է ողջ հոգևորը, նրբացվածը կամ գոնե մշակվածը, ինչ զտնում է իր մեջ, իսկ գայլի մեջ՝ ողջ բնագոյայինը, վայրին և քառսայինը: Բայց կյանքում ամեն ինչ այնպես պարզ չէ, ինչպես մեր մտածումներում, ամեն ինչ այնպես կոպիտ չէ, ինչպես մեր ռոմանտիկ, ապուշային լեզվում, և Հարրին կրկնակի է խաբում ինքնիրեն, երբ դիմում է «գայլի» այս վայրենարարո եղանակին: Հարրին, ի երկյուղս մեզ, արդեն իսկ մարդուն է հատկացնում իր հոգու ամբողջական տարածքները, որոնց համար մինչև մարդկայինը դեռևս շատ ճանապարհ կա, իսկ գայլին՝ իր բնության այնպիսի մասեր, որոնք վաղուց ի վեր գերազանցել են գայլին:

Ինչպես բոլոր մարդիկ, Հարրին նույնպես կարծում է, որ քավականին լավ է հասկանում, թե ինչ է մարդը, իսկ իրականում ոչինչ էլ չի հասկանում, թեև ոչ հազվադեպ երազներում և գիտակցության դժվար կառավարելի իրավիճակներում դա կոռնում է: Երանի այդ կոռնումները նա չմոռանալ, երանի, որքան հնարավոր է, յուրացնել դրանք: Չէ՞ որ մարդն ինչ-որ քարացած և անփոփոխ կառուցվածք չէ (այդպիսին էր, ի հեռուկս իմաստունների կոռնումների, անտիկ դարաշրջանի նրա իդեալը), այլ ավելի շուտ՝ ինչ-որ փորձ, մարդն այլ բան չէ, բան նեղ, փառնգավոր կամբջով²⁰ բնության և ոգու միջև անցում: Դեպի ոգին, դեպի Աստված ձգում է նրա սրբազան կողմը, ետ՝ դեպի մայր բնությունը՝ խորագույն բնագոյը. այս երկու ուժերի միջակայքում՝ վախի ու տագնապի մեջ, տարտերբվում է նրա կյանքը: Այն, ինչ մարդիկ յուրաքանչյուր տվյալ պահի ներդնում են «մարդ» հասկացության մեջ, մշտապես միայն

անցողիկ, քաղթենիական պայմանավորվածություն է: Այս պայմանականությունը մերժում և դատապարտում է մի շարք առանձնապես կոպիտ բնագղներ, պահանջում է որոշակի գիտակցականություն, որոշակի բարեկրթություն և կենդանական սկզբի հաղթահարում, նա ոչ միայն թույլատրում է, այլև փորձաչափ քանակի ոգին հայտարարում է անհրաժեշտ: Այդ պայմանականության «մարդը», ինչպես և յուրաքանչյուր քաղթենու իդեալ, համաձայնություն է, վեհերոտ, պարզունակ, խորամանկ փորձ՝ խաբելու, մի կողմից՝ չափ նախամորը՝ բնությանը, մյուս կողմից՝ տաղտկալի նախահորը՝ ոգուն, իրենց տաքարյուն պահանջների համար և ապրելու նրանց գաղջ միջակայքում: Այդ պատճառով էլ քաղթենին թույլատրում է և համբերում այն, ինչ նա անվանում է «անձնավորություն», բայց միաժամանակ անձնավորությանը հանձնում է մոլորի՝ «պետության» արամաշխությանը, և մշտապես միմյանց դեմ դուրս բերում երկուսին: Այդ պատճառով էլ քաղթենին հերետիկոսի պես այրում, հանցագործի պես կախում է նրան, ում վաղը չէ մյուս օրը կանգնեցնելու է հուշարձաններ:

Որ «մարդը» ոչ թե այլևս արդեն արարված ինչ-որ գոյություն է, այլ ոգու պահանջ, հեռավոր, որքան ցանկալի, նույնքան և սարսափազդու հնարավորություն, և որ դեպի նա տանող ճանապարհով շատ դանդաղ, փոքրաչափ քայլերով, ահավոր տառապանքների ու ոգևորությունների զնով, մշտապես ընթանում են հենց այն հազվագյուտ անհատները, որոնց այսօր սպասում է կառավիարանը, վաղը՝ հուշարձանը: Այս զգացումն ապրում է նաև Տափաստանի գայլի մեջ: Բայց այն, ինչ նա, ի հեծուկս իր «գայլի», իր մեջ անվանում է «մարդ», մեծամասամբ այլ բան չէ, քան հենց այդ քաղթենիական պայմանականության *mediokre*՝ «մարդը»: Հարթին բավականին լավ հասկանում է, որ գոյություն ունի դեպի ճշմարիտ մարդը տանող ճանապարհ, ժամանակ առ ժամանակ նույնիսկ քայլում է այդ ճանապարհով՝ առաջ ընթանալով աննշան, վարանոտ քայլերով՝ դրա համար վճարելով ծանր տառապանքով, հիվանդագին մեռակությանը: Մակայն այդ ամենավերին պահանջներին, այդ անաղարտ, ոգու կողմից փնտրված մարդկայնացմանը կատարելապես հակվելուց և դրան ձգտելուց,

* Mediokre – միջին (ստո.):

դեպի անմահացում տանող միակ նեղ ճանապարհով քայլելուց նա, այնուամենայնիվ, իր հոգու խորքում երկնչում է: Նա հստակորեն զգում է. դա տանելու է ավելի մեծ տառապանքների՝ օրենքից դուրս հայտարարվելուն, վերջին գրկանքների, գուցե՝ կառավարան: Եվ որքան էլ զայթակղիչ է անմահությունն այդ ճանապարհի վերջում, նա չի կամենում բոլոր այդ տառապանքներով տառապել, այդ բոլոր մահերով մեռնել: Թեև մարդկայնացումը, իբրև նպատակ, նրան հասկանալի է ավելի, քան քաղերենում, բայց նա փակում է աչքերը և կարծեր չգիտի, որ իր «են»-ից հուսահատորեն կախվելը, հուսահատորեն կյանքից հնաչելը դեպի հավերժական մահ տանող ամենավստահ ճանապարհն է, մինչդեռ մեռնել կարողանալը, կադապարը մի կողմ նետելը, հանուն փոփոխությունների «են»-ը գոհարերելը տանում են դեպի անմահություն: Երբ նա աստվածացնում է անմահների շարքում գտնվող իր սիրելիներին, օրինակ՝ Մոցարտին, ապա վերջինիս, ընդհանուր առմամբ, նայում է դեռ քաղերենու աչքերով, և իսկական դպրոցական ուսուցչի նման հակված է նրա կատարելությունը բացատրել սոսկ նրա մասնագիտական բարձր օժտվածությամբ, այլ ոչ թե անձնվիրումի վեհությամբ, տառապելու պատրաստակամությամբ, քաղերենիական խղեալի հանդեպ նրա անտարբերությամբ: Ծայրաստիճան մենակության ընդունակությամբ, ինչը նոսրացնում, ինչը տիեզերքի սառցային եթերի է վերածում ցանկացած քաղերենիական մթնոլորտ նրա շուրջը, ով տառապում է և դառնում մարդ, այն մենակության պատրաստականությամբ, որ շնորհում է Գեթսեմանի այգի²¹:

Եվ այդուհանդերձ, մեր Տափաստանի գայլն իր մեջ բացահայտեց ֆաուստյան երկատվածությունը, գտավ, որ իր կյանքի միասնության հետևում բոլորովին էլ կանգնած չէ իր հոգու միասնությունը, այլ որ ինքը, լավագույն դեպքում, ընդամենը ճանապարհին է, երկարատև ուխտագնացության մեջ՝ ներդաշնակության այդ խղեալին հասնելու համար: Նա կամ ցանկանում է իր մեջ հաղթահարել գայլին և ամբողջովին դառնալ մարդ, կամ հրաժարվել մարդուց և գոնե իբրև գայլ՝ ապրել ամբողջական, չերկատված կյանքով: Հավանաբար երբեք, ինչպես՝ հարկն է, նա չի հետևել իսկական գայլի, այդ դեպքում, գուցե, կտեսներ, որ կենդանիները նույնպես չունեն ամբողջական հոգի, որ նրանց մարմնի գեղևիկ, ձիգ ձևերի տակ ապ-

ըստ է ծգառումների և վիճակների բազմազանություն, որ գայլը նույնպես իր ներսում ունի վիհեր, որ գայլը նույնպես առաապում է: Ոչ, «Եա՝ դեպի բնությունը» ասելով՝ մարդը մշտապես քայլում է մի ճանապարհով, որ լի է տառապանքով ու հուսահատությամբ: Հարրիին այլևս երբեք չի հաջողվի դառնալ ամբողջական գայլ, և եթե անգամ դառնար, ապա կտեսներ, որ գայլը նույնպես ինչ-որ պարզ ու նախնական գոյություն չէ, այլ արդեն իսկ շատ քաղվածաբան ու քարո: Գայլը նույնպես իր գայլային կրծքի տակ կրում է երկու և ավելի հոգի, և ով տենչում է գայլ լինել, մոռացկոտ է այն տղամարդու պես, որ կրգում է. «Երանությունը արված է լոկ մանուկներին»²²: Համակրելի, սակայն սենտիմենտալ տղամարդը, որը երգում է մանուկների կրանության մասին, նույնպես կամենում է վերադառնալ բնությանը, անմեղությանը, նախնական ակունքներին՝ բոլորովին մոռանալով, որ մանուկները նույնպես լիովին երջանիկ չեն, որ նրանք ընդունակ են շատ հակասությունների, շատ երկվությունների, ամեն տեսակի տառապանքների:

Ընդհանրապես, ճանապարհ ետ՝ ոչ դեպի գայլը, ոչ դեպի մանուկը, ընդհանրապես, չկա: Իրերի սկզբում չկա անմեղություն, չկա պարզություն: Արարված ամեն ինչ, տեսքով նույնիսկ ամենաամենը, արդեն իսկ մեղսավոր է, արդեն իսկ բազմաձև է, նա նետված է կազմավորման անմաքուր հասքի՝ մեջ և այլևս երբեք, այլևս երբեք չի կարող լողալ դեպի ետ՝ հոսանքին հակառակ: Դեպի անմեղություն, դեպի ոչ արարչություն, դեպի Աստված տանող ճանապարհը տանում է ոչ թե դեպի ետ, այլ առաջ, ոչ թե դեպի գայլը կամ մանուկը, այլ դեպի ավելի մեծ մեղքը, ավելի խոր մարդկայնացումը: Եվ քեզ, խեղճ Հարրի, լրջորեն չի օգնի նաև ինքնասպանությունը, դու չես կարող խուսափել մարդկայնացման երկարատև, դժվարին ու տաժանակիր ճանապարհից, դու դեռ ստիպված կլինես ամեն կերպ քաղմապատկել քո երկատվածությունը, ամեն կերպ բարդացնել քո բարդությունը: Փոխանակ մեղացնելու քո աշխարհը, պարզեցնելու քո հոգին, դու ստիպված կլինես տանջալիորեն լայնացնել, ավելի ու ավելի բացահայտել այն աշխարհի համար և ապա նրա մեջ առնել ողջ աշխարհը, որպեսզի օրերից մի օր գուցե հասնես ավարտին և անդորրին: Այդ ճանապարհով է քայլել Բուդդան, դրանով են քայլել բոլոր մեծ մարդիկ, գիտակցաբար, թե անգիտակցաբար՝ ով ինչպես կարողացել է.

ընթանալ: Յանկացած ծնունդ նշանակում է առանձնացում համաշխարհից, նշանակում է սահմանափակում, մեկուսացում Աստծուց, տանջալից գոյավորում վերստին: Վերադառնալ համաշխարհին, հրաժարվել տանջալից մեկուսացումից, դառնալ Աստված՝ նշանակում է սեփական հոգին այնպես լայնացնել, որ նա կրկին կարողանա ընդգրկել համաշխարհը:

Այս դեպքում խոսքն այն մարդու մասին չէ, որին ի նկատի ունի դպրոցը, տնտեսությունը, վիճակագրությունը, այն մարդու մասին չէ, որը միլիոններով քայլում է փողոցներում և ուրոնց մասին կարելի է ասել նույնը, ինչ ավագահատիկների՝ ծովափին կամ ալեքախության ջրացայտերում. մեկ միլիոն ավելի կամ պակաս՝ կարևոր չէ, դրանք ընդամենը նյութ են և ոչ ավելին: Ոչ, մենք այստեղ խոսում ենք մարդու մասին՝ վերին իմաստով, մարդկայնացման երկար ճանապարհի նպատակի մասին, արքայադստիկ մարդու մասին, անմահների մասին: Հանճարն այդքան հազվադեպ չէ, որքան մեզ թվում է հաճախ, անշուշտ, նաև ոչ այնքան հաճախադեպ, ինչպես համարում են գրականության պատմաբանները, պատմագիրները և հատկապես՝ թերթերը: Տափաստանի գայլը՝ Հարրին, մեր կարծիքով, բավականին հանճարեղ է, որպեսզի հանդգնի մարդկայնացման փորձին դիմելու՝ փոխանակ ամեն մի դժվարության դեպքում բողոքելով՝ մեղքը զցի իր հիմար տափաստանի գայլի վրա:

Եթե նման հնարավորություն ունեցող մարդիկ հույսը դնում են տափաստանի գայլի և «ախ, երկու հոգի» արտահայտության վրա, ապա դա նույնքան զարմանալի և տխուր է, որքան այն, որ նրանք հաճախ այդքան վեհերոտ սեր են տաժում քաղբենիության հանդեպ: Մարդը, որն ընդունակ է հասկանալ Բուդդային, պատկերացումներ ունի երկնքի և մարդկային հոգու անդունդների մասին, պետք չէ, որ ապրի մի աշխարհում, որտեղ թագավորում է common sense-ն, ժողովրդավարությունը և քաղբենիական կրթությունը: Նա այնտեղ ապրում է միայն վախկոտությունից, և երբ նրան ճնշում են այդ աշխարհի չափերը, երբ նեղվիկ, քաղբենիական սենյակը նրան դարձնում է ավելի ու ավելի նեղ, նա ամեն ինչում մեղադրում է «գայլին» և չի ուզում տեսնել, որ գայլը երբեմն իր լավագույն մասն է: Վայրի ամեն բան իր մեջ նա անվանում է գայլ և դա համարում է չար, փտանգավոր, քաղբենիական տեսակետից՝ սար-

սափեւի բան, ու թեւ իրեն զգում է իբրև արվեստագետ, թեւ համոզված է իր զգացմունքների նրբությանը, ի վիճակի չէ տեսնել, որ գայլից բացի, գայլի ետևում իր մեջ ապրում է նորիշ շատ բան, և բոլորը չէ, որ գայլ են, այսինքն՝ այնտեղ ապրում են նաև աղվես, հրեշ, վագր, կապիկ և դրախտային քոչուն: Եվ որ այդ ողջ աշխարհը՝ հաճելի և սարսափազդու, մեծ և փոքր, ուժեղ և թույլ արարածների այդ դրախտային այգին, նույն կերպ ճնշված ու շղթայված է գայլի մասին հեքիաթով, ինչպես որ նրա՝ Հարրիի մեջ է ճնշված. քաղքենու՝ կեղծ մարդու կողմից շղթայված է իսկական մարդը:

Պատկերացրեք ձեզ համար այգի, որտեղ կան հարյուրավոր տեսակի ծառեր, հազարավոր տեսակի ծաղիկներ, մրգերի, խոտերի հարյուրավոր տեսակներ: Եթե այդ այգու տերն անզիտակ լինի բուսաբանական զանազանություններին, բացի «ուտելին» և «մոլախտոը» զանազանելուց, ապա այգու ինք տասներորդ մասից նա ոչինչ չի հասկանա, արմատախիլ կանի ամենակախարդական ծաղիկները, կկտորի ամենաազնիվ ծառատեսակները կամ կառի դրանք ու ծուռ կնայի դրանց: Այդպես է վարվում և Տափաստանի գայլը իր հոգու հազարավոր ծաղիկների հետ: Ինչ չի համընկնում «մարդ» կամ «գայլ» անվանմանը, Հարրին դա պարզապես չի տեսնում: Եվ ի՞նչ միայն չի վերագրում «մարդուն»: Ամենայն վեհերոտություն, ամենայն կապկայնություն, ամենայն մանրախնդրություն ու հիմարություն, քանի որ դրանք գայլային չեն, վերագրում է «մարդուն», իսկ ամենայն հզորություն և ազնվականություն վերագրում է իր գայլային սկզբին միայն այն պատճառով, որ ինքը դեռ չի դարձել իր տերը:

Մենք հրաժեշտ ենք տալիս Հարրիին, մենք թողնում ենք, որ նա իր ճանապարհը գնա մենակ: Եթե նա արդեն անմահների հետ լիներ, եթե լիներ այնտեղ, դեպի մոր, թվում է, տանում է նրա դժվարին ճանապարհը, որքան զարմացած կնայեր այս շրջադարձերին, իր ճանապարհի այս անվճռական, այս կատաղի գիզգզանքին, քաջալերանքով, կշտամբանքով, կարեկցանքով և ուրախությամբ ինչպես կժպտար այդ Տափաստանի գայլին:

Երբ ընթերցեցի, վերջացրի գրքույկը, չհիշեցի, որ տարիներ առաջ՝ մի անգամ գիշերը, գրել եմ տարօրինակ մի բանաս-

տեղծութիւն, որտեղ խոսվում է հենց Տափաստանի գայլի մասին: Թղթերով ծանրաբեռ իմ գրասեղանի վրա փնտրեցի, գտա այն և կարդացի.

Տափաստանի գայլս՝ վազում եմ տանջահար²³,
Երկիրն է քաղվել խոր ձյունների տակ,
Ազոավն է քոչում տանձենուց, ահա,
Բայց ո՞ր եմ կորել եղնիկ, մապաստակ:
Սիրահարվել եմ այնպես եղնիկին,
Ի՞նչ կա աշխարհում համեղ ավելի,
Իմ երախի մեջ նշան կառնելի,
Թե հանդիպելի ես գոնե մեկին:
Եվ կլինելի ես քարի, անշուշտ,
Ազդրը ճանկած տենչանքով համակ՝
Կարմիր արյունը կիսնելի կուշտ,
Որ գիշերը ողջ ոռոմայի մենակ:
Կզոհանայի և մապաստակով,
Գիշերն համեղ է մա էլ անսահման,
Ո՞նց քաղցրացնեմ իմ կյանքը, ինչո՞վ,
Ավաղ, փակվել է իմ դեմ ամեն բան:
Իմ մորթու վրա՝ մազս ճերմակել,
Աչքերս արդեն հատակ չեմ տեսնում,
Տաշիներ առաջ կորցրի կնոջս էլ,
Հիմա վազում եմ, եղնիկ երազում:
Եվ մապաստակ եմ հիմա երազում,
Քամու ոռոնցն եմ գիշերով լսում,
Չյունով հով անում ներսիս կրակին,
Սատանային եմ տանում իմ հագին:

Եվ ահա ես ձեռքումս ունեի իմ երկու պատկերները, մեկը՝ ինքնանկար, հանգավոր բանաստեղծությամբ, տխուր ու տագնապով լեցուն, ինչպիսի ես ինքս, մյուսը՝ շատ սառը և, ինչպես երևում է, խիստ ճշմարտացի, գրված օտարի կողմից, որը մայում է ինձ կողքից, վերից վար և գիտի շատ բան, այդուհանդերձ՝ մաև քիչ, քան ես: Եվ այս երկու դիմանկարներն էլ միասին՝ իմ ծանրաթորով ու տխուր բանաստեղծությունը և անծանոթ մեկի իմաստուն ուսումնասիրությունը, ինձ վիշտ էին պատճառում, երկուսն էլ ճշմարտացի էին, երկուսն էլ առանց

գումագարդման պատկերում էին իմ անհույս գոյությունը, ցույց էին տալիս պարզորեն իմ վիճակի անտանելիությունն ու անկայունությունը: Այս Տափաստանի գայլը պետք է մեռներ: Նա պետք է իր սեփական ձեռքերով վերջ դներ իր ատելի գոյությանը կամ էլ պետք է ինքնաբերականորեն մորացման մահացու կրակի մեջ վերածուլվեր, պոկեր իր դիմակը և ընդառաջ զմար նորացող ես-ին: Այս, այդ ճանապարհն ինձ համար նոր չէր և անծանոթ, այն ինձ հայտնի էր, մի քանի անգամ արդեն ես անցել էի նրանով յուրաքանչյուր ամենաժանր հուսահատության օրերում: Յուրաքանչյուր անգամ այդ ծանր խառնաշփոթի ընթացքում ցաքուցրիվ էր լինում իմ նախկին ես-ը, յուրաքանչյուր անգամ խորքային ուժերը ցնցում էին այն և ավերում, յուրաքանչյուր անգամ այդ ընթացքում իմ կյանքի որևէ լավ պահպանված և առանձնապես սիրելի հատված դավաճանում էր ինձ և կորստյան մատնվում: Մի անգամ ես կորցրեցի իմ քաղերեսիական հռչակը՝ իմ ունեցվածքի հետ միասին, և ստիպված էի ընդունել, որ այլևս չեմ արժանանալու նրանց ուշադրությանը, ովքեր մինչ այդ իմ առաջ միշտ հանում էին գլխարկը: Մեկ այլ անգամ հանկարծակի փուլ եկավ իմ ընտանեկան կյանքը. հոգեկան հիվանդություն ստացած իմ կինը²⁴ ինձ դուրս քշեց տնից ու հաճելի կյանքից, սերը և վստահությունը հանկարծ փոխվեցին ատելության և մահացու թշնամանքի, հարևաններն իմ ետևից մայրս էին խղճահարությանը և արհամարհանքով: Այդ ժամանակ սկիզբ առավ իմ մենակությունը: Իսկ մի քանի տարի անց, մի քանի ծանր, դառնադի տարիներ անց, երբ լիակատար մենակության մեջ, դաժան ինքնակարգապահության շնորհիվ ստեղծեցի իմ նոր՝ ասկետիկ-հոգևոր կյանքը և իդեալը՝ նվիրվելով մտածողության վերացական վարժություններին և խստորեն կանոնարկված կենտրոնացման, վերստին հասա որոշակի խաղաղության ու բարձունքի: Կյանքի այս ձևը ես փլուզվեց հանկարծ՝ կորցնելով իր ազնիվ, բարձր իմաստը, աշխարհով մեկ վայրի, տենդագին ճանապարհորդություններում ես կրկին ելք էի որդնում, կուտակվում էին նորանոր տառապանքներ ու նոր մեղքեր: Եվ յուրաքանչյուր անգամ դիմակը պոկելու, իդեալի փլուզվելու այս իրադարձություններին նախորդում էին այն մույն սարսափելի դատարկությունն ու անդորրը, այն մույն մահացու կաշկանդվածությունը, մեկուսացումը և օտարացու-

մը, հուսահատության և անտարբերության այն նույն դժոխս-
յիքի անապատը, որոնց միջով ես անցնում եմ հիմա:

Իմ կյանքի այդպիսի յուրաքանչյուր ցնցման ժամանակ,
վերջիվերջո, ես ինչ-որ բան նաև ձեռք էի բերում, դա անժխտե-
լի էր, դառնում էի ավելի ազատ, հոգով ավելի հարուստ, խոր,
բայց և ավելի ու ավելի միայնակ, անհասկանալի, սառը: Զաղ-
քենու նկատառումով իմ կյանքը, ցնցումից ցնցում, ներկայաց-
նում էր մշտական անկում, որ գնալով ավելի էր մեծացնում
կանոնավոր, թույլատրելի և առողջ կյանքից ունեցած տարբե-
րությունը: Տարիներ շարունակ ես չունեի ոչ մի զբաղմունք, ըն-
տանիք, հայրենիք, դուրս էի հասարակական բոլոր խավերից,
միայնակ էի, չսիրված ոչ մեկից, շատերի մեջ կասկածներ հա-
րուցող՝ հասարակական կարծիքի, հասարակական բարոյա-
կանության հետ մշտապես գտնվելով դաժան հակադրության
մեջ ու թեև դեռ ապրելով քաղքենիական միջավայրում՝ իմ բո-
լոր մտքերով ու զգացմունքներով ես օտար էի այդ աշխարհին:
Կրոնը, հայրենիքը, ընտանիքը, պետությունն ինձ համար
կորցրել էին իրենց արժեքը և ոչ մի նշանակություն չունեին,
գիտության, արվեստների, արհեստակցական խմբերի փառա-
սիրությունը առաջ էին բերում իմ զգվանքը, իմ հայացքները,
իմ ճաշակը, իմ ամբողջ մտածողությունը, որոնցով մի ժամա-
նակ, իբրև ընդունակ և սիրված մարդ, ես փայլել էի, այժմ
մատնվել էին անուշադրության, վայրիացել, մարդկանց հա-
մար դարձել կասկածելի: Եթե այս տանջալից փոփոխություն-
ների ընթացքում ես ձեռք էի բերում անտեսանելի և անկշռելի
ինչ-որ բան, բայց դրա համար վճարում էի շատ քանկ, ու ա-
մեն անգամ իմ կյանքը դառնում էր ավելի ծանր, ավելի դա-
ժան, ավելի միայնակ ու ավելի վտանգավոր: Իսկ եթե ուզում
եք ճշմարիտն իմանալ, ես ոչ մի հիմք չունեի ցանկանալու շա-
րունակությունն այն ճանապարհի, որն ինձ մշտապես առաջ-
նորդում էր օղային տարածքներ, նման այն ծխին, որ կա Նից-
շեի աշնանային երգում²⁵:

Անշուշտ, ինձ ծանոթ էին այդ զգացումները, այդ փոփո-
խությունները, որ ճակատագիրը սահմանում է իր դժվար, իմ
ամենամուրբ երեխաների համար, շատ լավ ծանոթ էին դրանք
ինձ: Ես դրանց ծանոթ էի, ինչպես պատվախնդիր, սակայն
անհաջողակ որսորդն է ճանաչում որսի բոլոր փուլերը, ինչպես
փորձառու բորսային գործակալը կարող է իմանալ չարաշա-

հոսքյան, օգուտ ստանալու, անվստահության, տատանումների, սնանկացման բոլոր ձևերը: Մի՞թե ես պետք է նորից անցնեմ այս ամենի միջով: Այդ ամբողջ տառապանքի, այդ բոլոր խելագար դժվարությունների, սեփական ես-ի անփոփոխականության և ոչնչականության այդ բոլոր վկայությունների, պարտությունից ծնվող այդ սարսափելի երկյուղի, մահվան վախի միջով: Ավելի խելոք, ավելի պարզ չէ՞ր լինի այդքան տառապանքները կանխելը, փախուստ տալը դրանցից: Իհարկե, դա կլինե՞ր թե ավելի խելոք, թե ավելի պարզ: Տափաստանի գայլի մասին գրքույկում ինչ էլ որ ասվեր «ինքնասպանների» մասին, այդուհանդերձ, ոչ ոք ինձ չէր կարող զրկել բավականությունից՝ ածխագազի, ածելու կամ ատրճանակի օգնությամբ ազատվելու կրկնությունից այն գործընթացների, որոնց դառնադի ցավը ես, իրոք, ճանաչել եմ բավականաչափ հաճախ և բավականաչափ խորը: Ոչ, սատանան տանի, աշխարհում չկա ոչ մի ուժ, որը կարողանա ստիպել ինձ մի անգամ ևս, հանդիպելով նրան, դողալ մահվան սարսուռով, մի անգամ ևս վերածնվել և վերամարմնավորվել, ընդ որում՝ ոչ թե այն նպատակով, որպեսզի վերջապես ձեռք բերեմ հանգիստ և խաղաղություն, այլ մի նոր ինքնասպանություն, նոր վերակերտում: Ինքնասպանությունը գուցե և հիմար, փոքրոգի և ստոր բան է, գուցե անփառունակ և ամոթալի ելք է, սակայն տառապանքի այս ջրաղացից յուրաքանչյուր ելք, անգամ ամենամոթալին, ցանկալի է, այս դեպքում այլևս հարկ չկար հերոսականության և մեծահոգության ներկայացում տալու, այստեղ ես կանգնում էի սովորական ընտրության առաջ՝ փոքր, անցողիկ ցա՞վ, թե՞ մտքից դուրս դաժան և անվախճան տառապանք: Իմ այդքան դժվարին, այդքան խելագար կյանքում բավականին հաճախ ես եղել էի մեծահոգի Դոն Կիխոտ, պատիվը մախրոնորել էի հարմարավետությունից, հերոսականությունը՝ բանականությունից: Բավական է, և վերջ այլևս դրան:

Լուսաբացն արդեն հորանջում էր պատուհանից՝ ձմեռվա անձրևային օրվա կապարե, անիծյալ առավոտը, երբ վերջապես պառկեցի: Ես անկողին մտա՝ հետս վերցնելով իմ վճիռը: Բայց քուն մտնելու ակնթարթին, գիտակցության վերջին սահմանի վրա, աչքերիս առաջ վայրկենապես փայլատակեց Տափաստանի գայլի մասին գրքույկի այն հիշարժան տեղը, որտեղ խոսք է գնում «ամմահների» մասին, և ես աղաւ կերպով

հիշեցի, որ ես ոչ քիչ անգամներ և անգամ բոլորովին վերջերս ինձ այնքան մոտ էի զգացել անմահներին, հին երաժշտության մի տակտի մեջ կարողացել էի հասկանալ անմահների սառը, պայծառ, դաժանորեն զվարթ ողջ իմաստությունը: Այն հանկարծ հայտնվեց, վայլատակեց, հանգավ և ծանր, ինչպես լեռ, քուն մտավ ճակատիս վրա:

Կեսօրին մոտ արթնանալով՝ անմիջապես զգացի իրավիճակի պարզությունը, գրքույկն իմ բանաստեղծության հետ զիշերասեղանի վրա էր, և իմ վճիռը, որ հասունացել և ամրացել էր քնիս ընթացքում, իմ կյանքի վերջին խառնաշփոթից ինձ էր նայում մտերիմ-սառը հայացքով: Շտապել պետք չէր, մահվան իմ վճիռը մի ժամկա տրամադրության արդյունք չէր, դա արդեն հասուն, ամուր պտուղ էր, որ այդպիսին էր դարձել դանդաղ աճելով ու ծանրանալով՝ պատրաստ վայր ընկնելու ճակատագրի առաջին իսկ քամու հարվածից, որն ստայծմ միայն օրորում էր այն:

Ճանապարհորդական իմ դեղարկդի մեջ ունեի ցավազրկող մի գերազանց միջոց՝ օպիումի ուժեղ պատրաստուկ, որի հաճույքը միայն շատ հազվադեպ էր ինձ թույլ տալիս և հաճախ ամիսներով հեռու էի մնում, սուր, բթացնող այս դեղն ընդունում էի միայն անտանելի ֆիզիկական ցավերի ժամանակ: Ինքնասպանության համար, ցավոք, անպետք էր, շատ տարիներ առաջ այն արդեն փորձել էի: Մի պահի, երբ ինձ վերստին համակել էր հուսահատությունը. բավական մեծ քանակություն խմեցի դրանից, այնքան շատ, որ բավարար էր վեց մարդ սպանելու համար, բայց այն ինձ չսպանեց: Թեև քնեցի խոր քնով և մի քանի ժամ պառկեցի կատարյալ բթության մեջ, բայց հետո, ի խոր հիասթափություն ինձ, արթնացա ստամոքսիս ուժեղ կծկումներից, և ամբողջովին խելքի չգալով՝ ներսիս ողջ թույնը փսխեցի դուրս ու նորից քնեցի, որպեսզի վերջնականապես արթնանամ հաջորդ օրվա կեսօրին՝ զգվելիորեն լուրջ, այրվող, դատարկ ուղեղով և գրեթե գուրկ որևէ հիշողությունից: Որոշ ժամանակ տևած անքնությունից և ստամոքսի տհաճ ցավերից բացի թույնը, առհասարակ, ոչ մի ազդեցություն չբողեց:

Այսպիսով, այդ միջոցի գործածումը դառնում էր ավելորդ: Այդուհանդերձ, իմ վճռին ես հետևյալ տեսքը տվեցի. եթե իմ գործերը գնան այնպես, որ ես ստիպված լինեմ դիմելու օպիու-

մին, ուրեմն՝ կարող եմ այդ կարճաժամկետ փրկությունը փոխարինել երկարաժամկետով՝ մահվամբ, ընդ որում՝ սառույզ, հուսալի մահվամբ, գնդակից կամ ածելուց: Դրանով իրնավիճակը պարզվեց: Իմ հիսնամյակին սպասելը, ինչպես խորհուրդ էր տվել Տափաստանի գայլի մասին գրքույկի սրամիտ ղեղաւորմանը, իմ կարծիքով, կտևեր շատ երկար, երկու ասափեղեռ կար: Կարևոր չէր, մեկ տարի հետո, թե մեկ ամիս կամ արդեն վաղը՝ դարպասները բաց էին: Ե

Չեմ կարող ասել, թե «վճիռը» արմատապես փոխեց իմ կյանքը: Նա ինձ մի փոքր ավելի անտարբեր դարձրեց դժվարությունների հանդեպ, մի փոքր ավելի անհոգ օպիումի և գինու գործածության մեջ, մի փոքր ավելի հետաքրքրասեր տանելիության սահմանի նկատմամբ, ահա և բոլորը: Ավելի ուժեղ ազդեցին այդ երեկոյան մյուս տպավորությունները: Ժամանակ առ ժամանակ ես թերթում էի Տափաստանի գայլի մասին քննախոսությունը, մեկ ինքնամոռացությամբ և երախտագիտությամբ՝ ասես ընդունելով, որ ինչ-որ անտեսանելի կախարդ իմաստությամբ ուղղություն է տալիս ճակատագրին, մեկ՝ քննախոսության լրջության հանդեպ հեզմանքով ու արհամարհանքով, բանի որ ինձ թվում էր, թե գիրքը չի հասկանում իմ կյանքի առանձնահատուկ լարվածությունն ու տրամադրությունը: Տափաստանի գայլերի և ինքնասպանների մասին այնտեղ ասվածը, հնարավոր է, ամբողջությամբ խելացի է և հոյակապ, բայց դա վերաբերում էր տեսակին, տիպին և շատ խելացի վերացարկում էր, հակառակի պես իմ անձնավորությունը, իմ սեփական հոգին, իմ առանձնահատուկ, մեկ անգամ տրված անհատական ճակատագիրն այդպիսի կոպիտ ցանցերով, թվում է, անհնար էր որսալ:

Մնացյալ ամեն ինչից ավելի խոր իմ միտքը զբաղեցնում էր եկեղեցու պատի վրա երևացած զգայախարությունը կամ տեսիլքը, պարզ լուսատառերի բազմախոստում հայտարարությունը, որը համապատասխանում էր գրքույկի ակնարկներին: Այնտեղ ինձ շատ բան էր խոստացվում, իմ հետաքրքրությունը շատ ուժեղ բորբոքեցին այն օտար աշխարհի ձայները, հաճախ ժամեր շարունակ խորասուզված՝ ես խոչնդոդվում էի այդ մասին: Եվ այդ ժամանակ ինձ հետ ավելի պարզորոշ էր խոսում «Ոչ բոլորի համար» և «Միայն խելագարների համար»

խոսքերի նախազգուշացումը: Այսինքն՝ խելագարը և բոլորից շատ հեռացածը պետք է որ ես լինեի, եթե այն ձայները հասել են ինձ, եթե այն աշխարհները խոսում են ինձ հետ: Աստված իմ, մի՞թե ես վաղուց ի վեր չեմ հեռացել բոլորի կյանքից, կանոնավոր մարդկանց կենցաղից ու մտածողությունից, մի՞թե չեմ առանձնացել նրանցից, մի՞թե չեմ խելագարվել: Այդուամենայնիվ, հոգուս խորքում շատ լավ հասկանում էի խելագարվելու այդ պահանջը, բանականությունը, կաշկանդվածությունը, քաղքենիական պայմանականությունները մի կողմ դնելու հորդորները և օրենքներ չճանաչող հոգուն, երևակայության աշխարհին եռանդորեն տրվելը:

Մի օր, այն քանից հետո, երբ փողոցներում և հրապարակներում իզուր փնտրում էի պլակատով մարդուն և մի քանի անգամ անցել էի անտեսանելի դարպասներ ունեցող պատի մոտով, քաղաքի ս. Մարտին արվարձանում հանդիպեցի²⁶ թաղման թափորի: Սինչ ես դիտում էի դեմքերը հուղարկավորների, որ բայլում էին դագաղի ետևից, մտքովս անցավ. «Այս քաղաքում, այս աշխարհում որտե՞ղ է ապրում այն մարդը, որի մահն ինձ համար կորուստ կլիներ: Եվ որտե՞ղ է այն մարդը, որի համար իմ մահը ինչ-որ նշանակություն կունենար: Իհարկե, դա Էրիկան էր, իմ սիրեցյալը, քայց երկար ժամանակ է, ինչ մենք ապրում էինք առանձին, տեսնվում էինք շատ հազվադեպ, առանց վիճաբանելու, և հիմա ես չգիտեի, թե որտեղ է նա ապրում: Նա երբեմն գալիս էր ինձ մոտ կամ ես էի գնում նրա մոտ, և քանի որ երկուսս էլ մենակյաց ու դժվարահաճ մարդիկ էինք, ինչ-որ տեղ հոգով և հոգու հիվանդությամբ իրար հարազատ, ամեն ինչին հակառակ՝ մեր միջև ինչ-որ կապ մնում էր: Բայց արդյո՞ք ազատ շունչ չի քաշի նա և իրեն շատ թեթևացած չի՞ զգա, երբ լսի իմ մահվան լուրը: Ես դա չգիտեմ, ինչպես որ չգիտեմ նաև իմ զգացմունքների վստահելիության մասին: Պետք է ապրել կանոնավորության և հնարավորի պայմաններում, որպեսզի կարելի լինի ինչ -որ բան գիտենալ մյան բաների մասին»:

Այդ ընթացքում, առաջնորդվելով ինչ-որ տրամադրությամբ, ես միացա սգո թափորին և նրա հետևից քայլեցի դեպի գերեզմանատուն, որ արդիական էր, ցեմենտապատ, դիակիզաբանով և ամեն տեսակի հարմարություններով: Բայց մեր հանգուցյալին չայրեցին, այլ դագաղը ցած դրեցին անշուք

փոսի կողքին, ես սկսեցի հետևել քահանայի և մյուս զիշակերների՝ թաղման բյուրոյի աշխատակիցների գործողություններին, որոնք աշխատում էին ստեղծել բարձր հանդիսավորության և սգի տպավորություն, սակայն անխառն թատերականության, շփոթմունքի և կեղծիքի հետևանքով ջանք էին թափում չափից դուրս և ծիծաղ էին հարուցում: Ես տեսնում էի, թե ինչպես էր սև համագգեստը թափահարվում նրանց հագին և թե ինչպես էին նրանք ձգտում հավաքվածներին հաղորդել համապատասխան տրամադրություն և ծնկի բերել մեծն մահվան առաջ: Դա իզուր աշխատանք էր, ոչ ոք չէր արտասվում, թվում էր, թե հանգուցյալը ոչ մեկին պետք չէ: Ոչ մեկն էլ համակված չէր բարեպաշտության զգացմունքներով, և երբ քահանան հավաքվածներին դիմեց՝ իբրև «սիրելի հավատակից քրիստոնյաներ մեր», բոլոր այդ առևտրականների, հացթուխների և նրանց կանանց գործարար դեմքերը լուռ, ջղածիզ լրջությամբ հակվեցին ցած՝ շփոթահար, շինծու, սոսկ մեկ ցանկությամբ համալրված, որ այս տիպի արարողությունը, որքան հնարավոր է՝ շուտ ավարտվի: Դե ինչ, այն ավարտվեց, առջևի կանգնած երկու հավատակից քրիստոնյաները սեղմեցին խոսողի ձեռքը, մոտակա սիգամարգի եզրաքարերի վրա մաքրեցին իրենց կոշիկները, որ պատվել էին խոնավ կավով, ինչի մեջ նրանք տեղավորել էին իրենց հանգուցյալին, նրանց դեմքերն արագորեն վերստին սովորական մարդկային տեսք ստացան, և հանկարծ նրանցից մեկն ինձ թվաց ծանոթ: Դա այն մարդն էր, ինչպես թվաց ինձ, որ այն ժամանակ պլակատ էր տանում և իմ ձեռքն էր խցկել գրքույկը:

Այն պահին, երբ ես հագիվ էի ճանաչել նրան, նա շրջվեց, կռացավ, սկսեց զբաղվել իր սև անդրավարտիքով, որ խնամքով սոթնել էր կոշիկների վրա և արագորեն հեռացավ՝ քատակին սեղմելով անձրևանոցը: Ես վազեցի նրա հետևից, կանգնեցրի, խոնարհվեցի, բայց նա ինձ չճանաչեց:

– Այսօր երեկոյան ներկայացում չկա², հարցրեցի ես և փորձեցի նրան աչքով անել, ինչպես անում են դավադրության մասնակիցները, երբ խոսում են իրենց գաղտնիքների մասին: Բայց այդպիսի դիմախաղերից վաղուց ի վեր ես էի վարժվել, սալբելու իմ կերպի մեջ ես մոտ էի, առհասարակ, լեզուն մոռանալուն, ինքս էլ զգացի, որ ինձ մոտ միայն հիմար ծամածռություն ստացվեց:

– Երեկոյան ներկայացո՞ւմ,– քրթմնջաց մարդը և օտարոտի նայեց իմ դեմքին:– Բարեկամս, եթե մնան բանի կարիք ունեք, գնացեք «Սև արծիվ»²⁷:

Ես արդեն համարյա վստահ չէի, որ դա նա է: Հուսախարքայեցի առաջ, չիմանալով՝ ուր, ինձ համար չկար նպատակ, չկային ձգտումներ, պարտականություններ: Կյանքը զգալիորեն դառը համ ուներ, զգում էի, թե ինչպես է վաղուց ի վեր եասունացող սրտխառնուքը հասնում իր գագաթնակետին, թե ինչպես է կյանքն ինձ դուրս հրում և մի կողմ շարտում: Կատաղած՝ քայլում էի գորշ քաղաքով, ամեն ինչից խոնավ հողի և թաղման հոտ էի առնում: Ոչ, իմ թաղմանն այդ բվեճներից ոչ մեկը՝ իր փարաջայով և հավատակից քրիստոնյայի իր բարբաջանքներով չպետք է կանգնած լինի: Այս, ո՞ւր կարող էի ուղղել իմ հայացքը, իմ մտքերը, ոչ մի կողմից ինձ չէր սպասում ուրախությունը, ինձ ոչինչ չէր կանչում, չէր հրապուրում, ամեն ինչից ծույլ մաշվածության, ծույլ կիսաբավարարվածության հոտ էր փչում, ամեն ինչ զառամած էր, թառամած, գորշ, մեղկ, սպառված: Աստված իմ, ինչպե՞ս հնարավոր եղավ այս ամենը: Ինչպե՞ս հասա ես դրան, ես՝ ոգևորված պատանիս, բանաստեղծս, մուսաների բարեկամս, աշխարհով մեկ թափառելու սիրահարս, կրակոտ իդեալիստս: Ինչպե՞ս կարողացան այդպես դանդաղորեն, այդպես զաղտագողի ինձ մոտենալ սրանք, այս անշարժությունը, իմ և բոլորի հանդեպ այս ատելությունը. բոլոր զգացումների այս քարացումը, այս չար, խորագնա սրտնեղությունը, հուսահատության և հոգևոր ամայության այս կեղտոտ դժոխքը:

Երբ անցնում էի գրադարանի կողքով, ինձ հանդիպեց մի պրոֆեսոր, որի հետ նախկինում ժամանակ առ ժամանակ զրուցում էի, այս քաղաքում վերջին անգամ գտնվելուս օրերին մի քանի անգամ մույնիսկ այցելեցի նրա բնակարան, որպեսզի զրուցեմ հետը արևելյան դիցաբանության մասին, մի բնագավառ, որով այն ժամանակ շատ էի զբաղվում: Գիտնականը գալիս էր ինձ ընդառաջ, խստաբարո էր և փոքր-ինչ կարճատես, և ինձ ճանաչեց միայն այն ժամանակ, երբ արդեն մտածում էի կողքով հենց այնպես անցնելու մասին: Նա մեծ սրտաբացությամբ նետվեց դեպի ինձ, և ես, գտնվելով այդպիսի խղճալի վիճակում, շնորհակալ էի նրան դրա համար: Նա շատ ուրախ էր, աշխուժացած, հիշեցրեց ինձ մեր նախկին

գրույցներից ինչ-ինչ մանրամասնություններ, հավատացրեց, որ շատ և շատ բաների համար երախտապարտ և ինձնից ստացած ոգևորությանը և որ հաճախ է մտածել իմ մասին, այն ժամանակներից հետո նա շատ հազվադեպ է ունեցել այդքան հետաքրքիր և օգտակար գրույցներ գործընկերների հետ: Նա հարցրեց, թե որքան ժամանակ է, ինչ քաղաքում եմ (ես խաբեցի՝ մի քանի օր) և ինչու իրեն չեմ այցելել: Ես մայրում էի այդ կարգին մարդու բարի, ուսյալ դեմքին, գտնում նրա հետ հանդիպելը, առհասարակ, ծիծաղաշարժ, բայց իբրև քաղցած գայլ- ըմբռնված էի ջերմության փշրանքներ, մի լուսավ սեր, մի կտոր ճանաչում: Տափաստանի գայլ Հարրին զգացված ժպտում էր՝ ցույց տալով ատամները, նրա չորացած կոկորդն ի վար վազում էին բերանի ջրերը, սենտիմենտալիզմը վերստին, հակառակ նրա կամքի, ծռում, խոնարհեցնում էր նրա մեջքը: Այո, ես խաբում էի, թե եկել եմ այստեղ ոչ երկար ժամանակով, ուսումնական գործերի բերումով, ինձ այնքան էլ լավ չեմ զգում, այլապես բնականաբար կայցելեի նրան: Բայց երբ նա սրտանց ինձ հրավիրեց հենց այս երեկոն անցկացնել իր հետ, ես այն ընդունեցի շնորհակալությամբ, խնդրեցի հաղորդել իմ ողջույնը իր կնոջը, և այն բանից, որ այդքան շատ խոսեցի և ուրախացա այդ օրը, այտերս ցավեցին, քանզի սովոր չէին մնան լարումների: Ու մինչ ես՝ Հարրի Հայլես, կանգնած էի փողոցում՝ հանկարծակիի եկած ու սիրաշահված, քաղաքավար ու ջանասեր, ժպտալով այս սիրալիր մարդուն և մայելով նրա բարի, կարճատես աչքերով դեմքին, մյուս Հարրին կանգնել էր կողքիս և քթի տակ ծիծաղում էր ու մտածում, թե որքան տարօրինակ, որքան աղավաղված ու խաբուսիկ գուգընկեր եմ ես, որ երկու բույե առաջ չարությունից ատամներս էի կրճտացնում ողջ անիծյալ աշխարհի վրա, իսկ հիմա, պատվարժան մի անձնավորության հենց առաջին կանչից, հենց առաջին պարզունակ ողջույնից զգացվում եմ և խիստ ոգևորված ասում այո, տալիս իմ համաձայնությունը և, ինչպես խոճկոր, անձնատուր եմ լինում չնչին բարեհաճության, հարգանքի և բարեկամության հաճույքին: Այդպես կանգնել էին երկու Հարրիները, երկու ամենակին ոչ համակրելի կերպարները սիրալիր պրոֆեսորի առաջ, ծաղրում էին միմյանց, ուսումնասիրում՝ քթելով իրար ոտքերի առաջ և, ինչպես միշտ մնան պարագաներում, վերստին հարց էին տալիս. արդյո՞ք

դա սովորական մարդկային հիմարություն է և թուլություն, այսինքն՝ մարդկային ընդհանրական արատ է, թե՞ այդ սեմտիմենտալ եսասիրությունը, բնավորության այդ բացակայությունը, զգացմունքների այդ անհատականությունն ու երկատվածությունը սոսկ անհատական, Տափաստանի գայլին բնորոշ առանձնահատկություն է։ Եթե այդ ստորությունը համամարդկային է, ինչ արած, այդ դեպքում աշխարհի հանդեպ իմ արհամարհանքը կարող էր փլվել նրա գլխին նոր թափով, եթե դա միմիայն իմ անձնական թուլությունն էր, ուրեմն՝ առիթ կտար ինքնարհամարհանքի խրախճանքի։

Զույգ Հարրիսների վեճի ընացքում պրոֆեսորը մատնվել էր մոռացության, հանկարծ նա վերստին դարձավ ձանձրալի, և ես շտապեցի հեռանալ նրանից։ Երկար նայում էի նրա հետևից և տեսնում, թե ինչպես է հեռանում մերկ ծառուղիով՝ հավատացյալի, իդեալիստի փոքր-ինչ ծիծաղելի ու բարեհոգի ընթացքով։ Իմ ներսում բորբոքվում էր կռիվ, և մինչ ես մեքենայարար բացում և փակում էի սառչող մատներս, դիմադրելով թաքուն այրող հողատապին, ստիպված էի ինքս ինձ խոստովանել, որ հիմար դրության մեջ եմ, որ ընդունեցի երեկոյան ութն անց կեսին ընթրիքի հրավերը՝ մտնելով ուրիշի ընտանեկան երջանկությունը զննելու, գիտական զազրախոսություններ անելու և քաղաքավարական պարտականություններ ցուցադրելու ծանրության տակ։ Զայրացած ուղևորվեցի սույն, իրար խառնեցի կոնյակն ու ջուրը, դրա վրա կուլ տվեցի հողատապիս դեղահաբերը, պառկեցի բազմոցին և փորձեցի կարդալ։ Երբ վերջապես ինձ հաջողվեց մի քանի էջ կարդալ «Մոֆիայի ճանապարհորդությունը Մեմֆից Մաքսոնիս» գրքույկից, որ տասնութերորդ դարի անարժեք գրքերից ամենագնայելիս է, իմ մտքով վերստին անցավ հրավերը, և այն, որ սափրված չեմ և ինձ անհրաժեշտ է հագնվել։ Աստված գիտի, թե ինչի համար ես այդ հոգսը պատճառեցի ինձ։ Դե ինչ, Հարրի, վեր կաց, գիրքդ մի կողմ դիր, օճաովիր, արյունոտվելու աստիճան քերիք կգակո, հագնվիր և մտիր մարդկանց տրամադրության տակ։ Եվ օճաովելով՝ ես մտածում էի գերեզմանատան կավահողի տեհած փոսի մասին, որի մեջ այսօր պարաններով իջեցրել էին անծանոթ հանգուցյալին, և ձանձրացող քրիստոնյա եղբայրակիցների՝ քնծիծաղով ծամածոված դեմքերի մասին, և չկարողացա անգամ ծիծաղել այդ ամենի

վրա: Այնտեղ, այն կեղտոտ կավեղեն փոսի մոտ, ինչպես պատկերանում էր ինձ, քահանայի հիմարավուն խոսքերի ներքո, սգո մասնակիցների հիմարավուն, շինծու կերպարանքների ներկայությամբ, այդ բոլոր խաչերի և թիթեղյա ու մարմարյա տախտակների տխուր պատկերի առկայությամբ, այդ բոլոր արհեստական ծաղիկների միջավայրում, որ պատրաստված են ապակուց և մետաղալարից, ահա այդտեղ ավարտվում է ոչ միայն անծանոթը, այդտեղ, եթե ոչ վաղը, ապա վաղը չէ մյուս օրը ինքս նույնպես կավարտվեմ՝ թաղվելով հողի մեջ՝ սգո մասնակիցների շփոթության ու երեսպաշտության ներքո տրվելով հող ու ցեխին, ոչ, այդպես կավարտվի ամեն բան, մեր բոլոր ձգտումները, մեր ողջ մշակույթը, մեր ողջ հավատը, կյանքի մեր ողջ ուրախությունն ու բերկրանքը, որ այդպես հիվանդ էր և շուտով թաղվելու է այնտեղ: Մի գերեզմանոց էր մեր մշակութային աշխարհը, այնտեղ Հիսուս Քրիստոսը և Սոկրատեսը, Մոցարտը և Հայդնը, Դանտեն և Գյոթեն սոսկ խումսացած անուններ էին թիթեղյա ժանգոտված տախտակների վրա՝ շրջապատված շփոթահար ու երեսպաշտ սգացողներով, որ շատ բան կտային նրա համար, որպեսզի դեռ կարողանային հավատալ թիթեղյա տախտակներին, որ մի ժամանակ նրանց համար սրբազան են եղել, որ շատ բան կտային նրա համար, որպեսզի կարողանային գոնե վշտի, հուսահատության ինչ-որ ազնիվ, լրջմիտ խոսք ասել այդ անցյալ կյանքի մասին և ոչ թե սոսկ շփոթահար բնօրինակ կանգնել գերեզմանի մոտ: Ես չարությունից կտրեցի կզակիս այն տեղը, որը միշտ կտրում են, վերքը դադեցի մի քանի բույս, այդուհանդերձ, ստիպված էի փոխել հենց նոր հագած թարմ օձիքս, թեև բոլորովին չէի հասկանում, թե ինչի համար են անում այդ բոլորը, քանզի ամենափոքր ուրախություն իսկ չէի զգում հրավերքի զնայու համար: Մակայն Հարրիի մի ինչ-որ մասը նորից ներկայացում էր խաղում, նրան անվանում էր պատվարժան մարդ, երագում էր մի փոքր մարդկային միջավայր, շաղակրատանք ու շփում, հիշում էր պրոֆեսորի գեղեցիկ կնոջը, սրտաբաց հյուրընկալողների հարկի տակ երեկո անցկացնելու միտքը համարում էր, հիմնականում, շատ ոգևորիչ, նա օգնեց, որպեսզի կզակիս փակցնեմ անգլիական սպեղանի, օգնեց ինձ հագնվել և կապել պատշաճ փողկապ ու նրբորեն ինձ համոզում էր ետ կանգնել սեփական ցանկությունից և տանը չմնալ:

Միաժամանակ մտածում էի. այնպես, ինչպես հիմա ես եմ հագնվում ու դուրս գալիս, գնում եմ պրոֆեսորի մոտ, գրուցում նրա հետ ավելի կամ պակաս շինծու քաղաքավարությամբ, ըստ էության, չկամենալով այդ բոլորը, նույն այդ կերպ է վարվում, ապրում ու գործում մարդկանց մեծ մասն ամեն օր, ամեն ժամ, պարտադրաբար և չկամենալով այդ բանը՝ նրանք կատարում են այցելություններ, վարում են զրույցներ, անցկացնում են աշխատանքային ժամերը, ամեն ինչ պարտադրաբար, մեքենայորեն, անկամ, այդ ամենը կարող էր կատարվել և մեքենաների կողմից կամ ընդհանրապես չկատարվել, և այս հավերժորեն չընդհատվող մեխանիկան այն է, ինչը խանգարում է մարդկանց քննադատաբար նայել, ինչպես ես եմ նայում, սեփական կյանքին, սեփական հիմարությանը և դատարկությանը, ճանաչել սեփական ստոր կասկածամտությունն ու քմծիծաղը և զգալ սեփական անհույս տխրությունն ու մերկությունը։ Օ՛, և նրանք ճշմարիտ են, անսահման ճշմարիտ են մարդիկ, որ այդպես են ապրում, որ խաղում են իրենց մանր խաղերը և վազ տալիս իրենց արժեքների հետևից, փոխանակ դիմադրելու այդ բթացնող մեխանիկային և հուսահատորեն նայելու դեպի դատարկությունը, ինչպես ես եմ անում՝ ճանապարհից շեղված։ Երբ այս էջերում երբևէն արհամարքում եմ մարդկանց և ծաղրում, ապա բոլ ոչ մեկը մաքով չանցկացնի, որ նրանց վրա եմ ուզում զցել մեղքը, մեղադրել նրանց, ուրիշների վրա բարդել իմ անճնական դժբախտության պատասխանատվությունը։ Բայց ես, ես, որ այդքան հեռուն եմ գնացել և կանգնած եմ կյանքի սահմանագծին, որտեղից այն կողմ այլևս անհատակ խավարն է, անիրավացի եմ վարվում և սառն եմ, երբ փորձում եմ ինքս իմ և մյուսների առաջ ձևացնել, թե իբր այդ մեխանիկան շարունակվում է ինձ համար նույնպես, իբր թե ես նույնպես դեռ պատկանում եմ այդ հրաշալի, մանկամիտ աշխարհի հավերժական խաղին։

Երեկոն, իսկապես, զարմանալի ընթացք էր ստանում։ Իմ բարեկամի տան առաջ մի պահ կանգ առա և նայեցի վեր՝ նրա պատուհանին։ Ահա այստեղ է ապրում այդ մարդը, մտածեցի ես, և տարեցտարի առաջ է տանում իր աշխատանքը, կարդում է և ծանոթագրում տեքստեր, փնտրում կապեր առաջափորասիական և հնդկական դիցաբանությունների միջև և գոհ է նրանով, որ հավատում է իր գործի արժեքին, նա հավատում է

գիտությանը, որի սպասավորն է, հավատում է մարտը գիտելի-
քի արժեքին, փաստերի ուժին, քանզի հավատում է առաջըն-
թացին, զարգացմանը: Նա սլատերագմ չի ապրել, ոչ էլ ժամա-
նակակից մտածողության հիմքերի այն ցնցումը, որ առաջ բե-
րեց էյնշտեյնը (նրա կարծիքով՝ դա վերաբերում է միայն մա-
թեմատիկոսներին), նա չի տեսնում, թե ինչպես է իր շուրջը մա-
խապատրաստվում մոր պատերազմ, նա հրեաներին և կոմու-
նիստներին համարում է ատելության արժանի, նա բարի, ան-
միտ, բավարարված, իրեն կարգին պահող երեխա է, նրան
կարելի է միայն մախանձել: Ես գոտեպնդվեցի և ներս մտա:—

Ինձ դիմավորեց սպիտակ զոզնոց հագած սպասուհին, ինչ-
որ մի մախագգացմամբ ես ճշգրտորեն մտապահեցի այն տե-
ղը, ուր նա տարավ իմ գլխարկը և վերարկուն, ապա առաջ-
նորդեց տաք, լուսավոր մի սենյակ, խնդրեց սպասել և փոխա-
նակ աղոթք անելու կամ փաթր-ինչ ննջելու, ենթարկվելով ա-
կամա ինչ-որ մղման, ձեռքս առա առաջին պատահած առար-
կան, որ ընկավ աչքովս: Դա շրջանակի մեջ առնված փոքրա-
չափ նկար էր, դրված կլոր սեղանի վրա, թեք կանգնելու հա-
մար նա ուներ ամուր, ստվարաթղթե ոտնակ: Դա փորագրութ-
յուն էր և ներկայացնում էր բանաստեղծ Գյոթեին, խստաբա-
րո, հանճարեղորեն սանրված ծերունուն՝ գեղեցիկ գծված դեմ-
քով, որի վրա ոչ հանրահայտ հրավառ աչքն էր բացակայում,
ոչ պալատականությամբ թեթևակիորեն շղարշված ռդերեզա-
կանության ու մենակության տրամադրությունը, որի վրա նկա-
րիչը առանձնահատուկ ջանքեր էր թափել: Նրան հաջողվել էր
այդ դիվային ծերունուն, առանց վնաս հասցնելու նրա խո-
րությանը, հաղորդել պրոֆեսորական կամ մույնիսկ դերասա-
նական հանգստության ու ազնվականության ինչ-որ արտա-
հայտություն և նրանից, ընդհանուր առմամբ, դուրս բերել ար-
դարև գեղեցկատես, ծեր մի պարոնի, որը կարող էր զարդարել
ուզած բյուրգերական տուն: Այս նկարը, հավանաբար, ավելի
վատը չէր, քան նմանատիպ մյուս նկարները, քան բոլոր այդ
ընտիր-ընտիր փրկիչները, առաքյալները, հերոսական ոգու
կտրիճները և պետական այրերը՝ պատրաստված ջանասեր
արհեստավորների ձեռքերով, հավանաբար այն ինձ վրա ազ-
դում էր սոսկ անսովոր վարպետությամբ:

Ինչպիսին էլ այն լինեի, ծեր Գյոթեի այդ մեծամիտ ու ինք-
նագոհ նկարը, ամեն դեպքում, ուղղակի ճշում էր իմ դեմքին

իրբն տեաճ աններդաշնակություն, իսկ ես արդեն իսկ բավականաչափ գրգռված էի ու լցված, որ այստեղ իմ գտնվելը թյուրիմացություն է: Այստեղ իրենց տեղում էին գեղեցիկ ոճով արված արվեստի ականավոր դեմքերն ու ազգային արժեքները, բայց ոչ Տափաստանի գայլերը:

Եթե հիմա տանտերը ներս մտներ, հավանաբար, ինձ կհաջողվեր խոսք բացել ինչ-որ մի պատրվակով այստեղից ծլկելու մասին, բայց ներս մտավ նրա տիկինը, և ես ենթարկվեցի ճակատագրի քնահաճույքին, թեև նախագգում էի աղետը: Մենք ողջունեցինք միմյանց, և առաջին աններդաշնակությանը հաջորդեցին նորերը: Տիկինն ինձ շնորհավորեց լավ տեսքիս համար, մինչդեռ ես լավ գիտեի, թե որքան եմ ծերացել մեր վերջին հանդիպումից հետո, արդեն իմ ձեռքսեղմումի ժամանակ ցավով վերհիշեցի մատներիս անդուր հողատապը: Այո, իսկ հետո նա հարցրեց, թե ինչպես է զգում իմ սիրտի տիկինը, և ես ստիպված էի նրան հայտնել, որ նա լրել է ինձ, և մեր ընտանիքն այլևս գոյություն չունի: Մենք շատ-տրախացանք, երբ պրոֆեսորը ներս մտավ: Նա նույնպես սրտանց ողջունեց ինձ, և իրավիճակի կեղծությունն ու ծիծաղելիությունը շուտով ստացավ ամենակատարյալ արտահայտություն: Նրա ձեռքին թերթ կար, որի բաժանորդն էր ինքր, ռազմաշունչ, պատերազմ սանձազերծող կուսակցության պաշտոնաթերթը, և ձեռքս սեղմելուց հետո պրոֆեսորը ուշադրություն հրավիրեց թերթի վրա և պատմեց, որ այնտեղ հողված կա իմ մի ազգանվանակցի՝ հրապարակախոս Հալլերի մասին, որը պետք է որ սովորական մի ողորմելու ու անհայրենիք անարգի մեկը լինի, նա ձեռ է առել կայզերին և այն կարծիքը հայտնել, թե իր հայրենիքը պատերազմ սկսելու մեջ մեղավոր է նույնքան, որքան թշնամական երկրները: Ահա թե ինչպիսի ստորն ունի: Բայց այստեղ այդ ստահակի հախից եկել են, խմբագրությունն այդ վնասարարին խայտառակել է և ինչպես հարկն է, իր տեղը դրել: Բայց մենք անցանք այլ թեմայի, երբ նա տեսավ, որ այդ խնդիրն ինձ չի հետաքրքրում, և տանտերերից ոչ մեկի մտքով իսկ չէր անցնում, որ իրենց դեմ դիմաց կարող է նստած լինել այդ ստահակը, իսկ բանը հենց այդպես էլ կար, և ստահակը ես ինքս էի: Դե, ինչ կարիք կա, արդարև, աղմուկ անել և մարդկանց անհանգստություն պատճառել: Ինքս իմ մեջ ծիծաղեցի, կորցրեցի ամեն հույս, որ այս երկոյից որևէ բավական

նություն եւ ստանալու: Լավ հիշում եմ այդ պահը: Հենց այդ պահին, երբ պրոֆեսորը խոսում էր հայրենիքի դավաճան Հալւերի մասին, իմ ներսում քանձրանում էր հոտառնատության և ընկճվածության նողկալի զգացումը, որ աճում ու զորանում էր թաղումից՝ հետո անընդհատ՝ դառնալով վայրենի մի ծանրություն, մարմնապես (որովայնիս ներքևի մասում) զգալի ցավ, ճակատագրի ճնշող, տագնապեցնող զգացում: Ինչ-որ բան, ես դա զգում էի, սպառնում էր ինձ, ինչ-որ վտանգ գաղտագողի մոտենում էր ինձ թիկունքից: Բարեբախտաբար, հայտնեցին, որ ընթրիքը պատրաստ է: Մենք անցանք ճաշասենյակ, և մինչդեռ ես ինքս ինձ անընդհատ ստիպում էի ասել կամ հարցնել բարեհոգի ինչ-որ բան, կերա ավելի, քան սովոր էի, և վիճակս ակնթարթից ակնթարթ ավելի ողորմելի էր դառնում: Աստված իմ, մտածում էի շարունակ, ինչու ենք այդպես լարվում: Ես պարզորոշ զգում էի, որ իմ հյուրընկալողները նույնպես իրենց բոլորովին լավ չեն զգում, և որ աշխուժությունը նրանց էլ հեշտ չէր հաջողվում, գուցե դա նրանից էր, որ ես կաշկանդող ազդեցություն էի թողնում, գուցե և նրանից, որ տանն ինչ-որ տհաճ տրամադրություն կար: Նրանք ինձ հարցնում էին այնպիսի բաներից միայն, որոնց հնարավոր չէր ոչ մի կերպ որոշակի պատասխան տալ, շուտով ես ամբողջովին խճճվեցի ստի մեջ և նողկանքով կռիվս էի տալիս յուրաքանչյուր բառ արտաբերելիս: Վերջապես, որպեսզի նրանց միտքը շեղեմ, սկսեցի պատմել թաղման մասին, որի ակամատեսն էի եղել այսօր, բայց ինձ չհաջողվեց գտնել ճիշտ հնչերանգը, հումորին դիմելու իմ ձեռնարկները տհաճ ազդեցություն էին թողնում, մենք ավելի ու ավելի հեռանում էինք միմյանցից դեպի հակառակ կողմեր, իմ ներսում, ատամները մերկացնելով, քմծիծաղ էր տալիս Տափաստանի գայլը, իսկ վերջում, աղանդերի հետ, երեքուս էլ ավելի շատ լռում էինք:

Մենք ետ եկանք այն սենյակ, որտեղ նկզբում էինք եղել, սուրճ ու օղի խմելու, հավանաբար, դա մեզ փոքր-ինչ կօզներ: Բայց այդ ժամանակ բանաստեղծների արքան կրկին ընկավ աչքովս, թեև այն արդեն առանձնացված ու դրված էր կոմոդին: Ես նրանից հանգիստ չունեի, և ոչ առանց անսալու իմ ներսի զգաստացնող ձայներին՝ կրկին ձեռքս առա նկարը և սկսեցի գրուցել հետք: Ես կարծես համակված էի այն զգացմամբ, որ դրությունն անտանելի է, որ հիմա պետք է կամ ջեր-

մացնեմ իմ տանտերերին, ընթանամ նրանց հետ միևնույն ճանապարհով և նրանց համակեմ իմ տրամադրությամբ, կամ գործը հասցնեմ կատարյալ պայթյունի:

– Հուսանք,– ասացի ես,– որ Գյոթեն իրականում այդպիսի տեսք չի ունեցել: Այս սնափառությունը և ազնվաշուք կեցվածքը, դիտողի հետ աչքունքով սիրախաղ անող այս մեծարված արժանապատվությունը և ամենաքաղցր սենտիմենտալության այս աշխարհը՝ ծածկված այրականության բողի տակ: Անշուշտ, կարելի է շատ բան ունենալ Գյոթեի դեմ, ես էլ հաճախ շատ եմ ընդդիմացել այս ծեր սնապարծին, բայց այսպես պատկերել նրան՝ ոչ, դա արդեն չափից դուրս է:

Դեմքին խոր տազնապի դռշմը՝ տանտիրուհին լցրեց սուրճը, ապա շտապեց դուրս գալ սենյակից, իսկ ամուսինը, շփոթահար, կես կշտամբանքով բացատրեց, որ Գյոթեի այդ նկարը պատկանում է կնոջը և նրա կողմից սիրվում է առանձնապես:

– Եվ եթե անգամ օբյեկտիվորեն ճիշտ եք, ինչը ես առհասարակ բացառում եմ, Դուք իրավունք չունեիք այդքան խստորեն արտահայտվել:

– Դուք իրավացի եք,– պատասխանեցի ես:– Ցավոք, դա իմ սովորությունն է, իմ արատը՝ ամեն անգամ ընտրել հնարավոր ամենախիստ արտահայտությունը, ինչը, ի դեպ, Գյոթեն մույնպես, իր լավագույն ժամանակներում, անում էր: Այս քաղցրավուն, քաղքենի, սալոնային Գյոթեն, անշուշտ, երբեք չէր գործածի կտրուկ, ճշմարիտ, անմիջական արտահայտություններ: Ես խնդրում եմ Ձեր և Ձեր տիկնոջ ներողամտությունը, ասեք նրան, որ ես մտազար եմ: Միաժամանակ խնդրում եմ թույլատրեք հրաժեշտ տալ:

Հուզված տանտերը քիկ փորձեց առարկել, նորից խոսեց այն մասին, թե որքան գեղեցիկ ու հետաքրքիր էին մեր մախորդ գրույցները, և որ, այո, Միքրայի ու Կրիշնայի վերաբերյալ իմ դատողությունները նրա վրա այն ժամանակ թողել են խոր տպավորություն, և որ մա հույս ունեք այսօր նորից... և այլն: Ես շնորհակալություն հայտնեցի նրան և ասացի, որ դրանք շատ մտերիմ խոսքեր են, սակայն իմ հետաքրքրությունը, ցավոք, Կրիշնայի, ինչպես մաս առհասարակ գիտական գրույցների նկատմամբ կորել է ամբողջովին, և այսօր ես խաբել եմ նրան զանազան, բազմաթիվ առիթներով, օրինակ, այս

քաղաքում եւ ոչ թե մի քանի օր, այլ մի քանի ամիս, բայց ապրում եւ ինձ համար առանձին և այլևս չեմ կարողանում շփվել լավագոյն ընտանիքների հետ, քանի որ, ամենից առաջ, շարունակ վատ տրամադրության մեջ եմ, ինձ տանջում է հողատապը, և երկրորդ՝ մեծ մասամբ հարբած եմ լինում: Այնուհետև, որպէսզի վերջ տայի այս ամենին և գոնե չհեռանայի իբրև ստախոս, պետք է հարգարժան պարոնին հայտնի, որ նա այսօր, ճիշտն ասած, խոր վիրավորանք հասցրեց ինձ: Հալերի հայացքների առնչությամբ նա պաշտպանում էր հետադիմական ինչ-որ թերթոնի կարծիքը, որը սազական կլիներ որևէ հիմար, պնդաճակատ, անբան սպայի, բայց ոչ գիտնականին: Իսկ այդ «ստահակը» և անհայրենիք տղայամիտը ես ինքս եմ, որ կամ, և մեր երկրի ու ողջ աշխարհի գործերը շատ ավելի լավ ընթացք կունենային, եթե թեկուզ և մի քանի մարդ, ովքեր ընդունակ են մտածելու, ճանաչեն բանականությունը և սերը՝ փոխանակ, կուրորեն և խելացնորությամբ համակված, նոր պատերազմի ձգտելու: Այսպես, ահա, և Աստված մեզ օգնական:

Դրանից հետո վեր կացա, հրաժեշտ տվեցի Գյոթեին և պրոֆեսորին, կախիչից պոկեցի իմ իրերը և վազեցի դուրս: Իմ հոգում բարձրաձայն ոռնում էր չարախիճ գայլը, մեծ պատերազմ էր ընթանում երկու Հարրիների միջև: Ինձ համար ողորակի պարզ էր, որ այս անհաճո երեկոն շատ ավելի մեծ նշանակություն ուներ ինձ համար, քան վրդովված պրոֆեսորի, նրա հաճախ այն հուսախաբություն էր և աննշան գայրույթ, բայց ինձ համար՝ վերջնական տապալում ու փախուստ, հրաժեշտ բյուրգերական, բարոյական, գիտական աշխարհի հետ, դա կատարյալ հաղթանակն էր Տափաստանի գայլի: Եվ ես հրաժեշտ տվեցի իբրև փախստական և պարտություն կրած՝ ընդունելով իմ ձախողումը, ես հրաժեշտ տվեցի՝ առանց սփոփանքի հույսի, առանց գերազանցության որևէ զգացման, առանց հումորի: Ես չէի կարող իմ այն ժամանակվա աշխարհից ու հայրենիքից, բյուրգերականությունից, բարոյականությունից, գիտնականությունից բաժանվել այլ կերպ, քան այն մարդու պես, որը հիվանդացել է ստամոքսի խոցով և պետք է հրաժարվի խոզի տապակած մսից: Ես կատաղած վազում էի լապտերների տակով, կատաղած և մեռնելու չափ տխուր: Այս ինչ անուրախ, ամոքալի, չար օր էր՝ առավոտից մինչև երեկո,

գերեզմանոցից մինչև պրոֆեսորի հետ ունեցած պատմությունը: Ինչի՞ համար: Ո՞րն է նպատակը: Իմաստ ունի՞ նորից մտնել նման օրերի ծանրության տակ, շարունակել ճաշակել նման դառնապատուղի: Ոչ: Եվ հենց այս գիշեր ես վերջ կտամ այս կատակերգությանը: Տուն գնա, Հարրի և կտրիր կոկորդո: Բավական սպասել ես դու դրան:

Աղետից հալածված՝ փողոցներում խփվում էի այս ու այն կողմ: Բնականաբար, հիմարություն էր իմ կողմից բարի մարդկանց տան մեջ թուր ու մուր քսել տան գարդարանքին, դա հիմարություն էր և ահարզանք, բայց ես չէի կարող, չէի կարող այլ կերպ, չէի կարող այլևս տանել այդ գարդարուն, կեղծ, քաղցր-մեղցր կյանքը: Եվ բանի որ, ինչպես երևաց, մեմակությունը նույնպես չէի կարող տանել այլևս, բանի որ իմ սեփական հասարակությունը այդպես անասելի ատում էր ինձ և ինձ համար դարձել էր նողկալի, բանի որ իմ սեփական դժոխքի անօդ տարածության մեջ ես խեղդվում էի և պատեպատ խփվում, և ի՞նչ էր մնում ինձ անել: Օ՛, հայր և մայր, օ՛, հեռավոր պատանության սրբազան կրակ, օ՛, դուք՝ հազարավոր ուրախություններ, զործեր և նպատակներ իմ կյանքի: Այդ ամենից ոչինչ չմնաց ինձ, անգամ զոջում, մնաց միայն զարշանք ու ցավ: Դեռ երբեք, այդպես էր թվում ինձ, ապրելու անհրաժեշտությունն ինքնին չէր պատճառել ցավ այնքան, որքան այս ժամին՝

Ես մի փոքր հանգիստ առա արվարձանային մի տխուր գինետանը, խմեցի ջուր՝ կոնյակով և սատանայից հալածված՝ շարունակեցի վերովար անել հին քաղաքի զառիվեր, ծուռ փողոցներով, ծառուղիներով, կայարանամերձ հրապարակով: «Մեկնել»,— անցավ մտքովս, մտա կայարան, պատերի վրա կարդացի չվացուցակները, մի քիչ զինի խմեցի, փորձեցի մտքերս հավաքել: Ավելի ու ավելի մոտիկից, ավելի պարզորոշ սկսում էի տեսնել այն ուրվականը, որից սարսափում էի: Դա տուն վերադառնալն էր, վերադարձը իմ սենյակ, որ նշանակում էր հուսահատության հետ հաշտվելու անհրաժեշտություն: Դրանից ազատվել չէի կարող, որքան էլ այս ու այն կողմ վազեի՝ անհնար էր խուսափել վերադարձից դեպի իմ դուռը, իմ սեղանը՝ զրքերով, իմ բազմոցը՝ վերևում սիրեցյալիս նկարով, խուսափել այն ակնթարթից, երբ հարկ կլինի հանել ածելին և կտրել սեփական կոկորդո: Իմ առաջ ավելի ու ավելի

սլարգորոշ էին բացվում այս պատկերները, արագ-արագ տյու-
փող սրտով ես զգում էի բոլոր վախերի վախը՝ մահվան վախը:
Այո, մահվան հանդեպ ունեի մեծ երկյուղ: Թեև չէի տեսնում ոչ
մի ելք, թեև զգվանքը, տանջանքը և հուսահատությունը կանգ-
նած էին կողքիս՝ իրենց մեջ առած ինձ, թեև այլևս ոչինչ ի վի-
ճակի չէր հրապուրել ինձ ուրախություն և հույս պարզելու
համար, ես անասելի վախենում էի մահապատժից, վերջին
ակնթարթից, սեփական մարմինը սառնասրտորեն կտրտելուց:

Ես ոչ մի ճանապարհ չէի տեսնում՝ սարսափելիից փա-
խուստ տալու համար: Եթե անգամ այսօր հուսահատության և
վախկոտության միջև հաղթանակ տաներ վախկոտությունը,
վաղը կամ մնացյալ բոլոր օրերին իմ դեմ դիմաց էր կանգնելու
հուսահատությունը վերստին՝ էլ ավելի խորացված ինքնատե-
լությամբ: Այդպես ես կրկին ձեռքս էի վերցնելու դանակը և
կրկին մի կողմ էի դնելու այնքան ժամանակ, մինչև որ, ի վեր-
ջո, կատարվեր դա: Ուրեմն, ավելի լավ է՝ հենց այսօր: Ես հա-
մոզում էի ինքս ինձ, ինչպես վախեցած երեխայի, և համոզում
էի լուրջ խոսքերով, բայց երեխան չէր լսում, նա փախչում էր,
նա ուզում էր ապրել: Կրկին մեծ ցանկություն ունեցա քաղա-
քով քայլելու, բայց շրջանով պտտվեցի իմ տան շուրջը՝ շարու-
նակ մտածելով վերադարձի մասին, շարունակ վարանելով դա
անել: Ժամանակ առ ժամանակ ես ոտքս կախ էի զգում որևէ
զինետանը, խմելով առաջին գավաթ զինին, ապա երկրորդը,
ապա վերստին տրվում քաղաքի փողոցներին՝ մեծ շրջան գծե-
լով իմ նւպատակի, ածելու և մահվան շուրջը: Մահացու հոգ-
նած՝ ժամանակ առ ժամանակ դադար էի առնում որևէ նստա-
րանի վրա կամ պատվանդանի մոտ, շատրվանի եզրին, լսում
էի, թե ինչպես է խփում իմ սիրտը, մաքրում էի ճակատիս
քրտինքը և մահվան վախով, կյանքի հանդեպ առկայծող բաղ-
ձանքով լի նորից ընթանում առաջ:

Այդպես, ուշ գիշերով, ես մտա արվարձանային, հեռու ըն-
կած և ինձ քիչ ծանոթ մի ռեստորան, որի պատուհաններից
այն կողմ բարձր հնչում էր պարի երաժշտություն: Ներս մտնե-
լիս՝ դռան վրայի հին ցուցանակի վրա կարդացի՝ «Մե արժիվ»:
Ներսում գիշերային ռեստորանի կյանք էր, մարդկային իրա-
բանցում, ծուխ, զինու հոտ և աղմուկ, ռեստորանի ետնամա-
սում պարում էին, այնտեղ մոլեգնում էր պարի երաժշտությու-
նը: Ես մնացի առջևի սրահում, որտեղ բոլորը սովորական,

անգամ խղճուկ հազնված մարդիկ էին, մինչդեռ պարահանդեսային դահլիճում երևում էին նաև պճնասերներ: Հրմշաոցից քշված՝ առանձնացա դահլիճի մի անկյունում, բուֆետի կողքի սեղանի մոտ, որտեղ պատի տակ դրված նստարանին նստած էր գունատ, գեղեցկատես մի աղջիկ՝ հագած նուրբ, պարահանդեսային խոր կարվածք ունեցող շրջագգեստ, մագերին՝ քառամած ծաղիկ: Երբ տեսավ, որ մոտենում եմ, աղջիկը ինձ նայեց ուշադիր ու մտերիմ հայացքով, ժպտալով մի կողմ քաշվեց՝ տեղ տալով ինձ:

– Կարելի՞ է, – հարցրի ես և նստեցի կողքին:

– Իհարկե, քեզ կարելի է, – ասաց նա, – ո՞վ ես դու:

– Շնորհակալություն, – ասացի ես, – ոչ մի կերպ չեմ կարող տուն գնալ, չեմ կարող, չեմ կարող, ուզում եմ այստեղ մնալ, Չեր կողքին, երե քույլ տաք: Ոչ, ես տուն գնալ չեմ կարող:

Նա գլխով արեց, ասես, հասկանալով ինձ, և երբ գլխով էր անում, ուշադրությունս գրավեց նրա խոպուպը, որ ճակատից գնում էր դեպի ակամջը, և ես տեսա, որ դա քառամած կամեղիս է: Մյուս դահլիճից լսվում էր երաժշտության աղմուկը, բուֆետի մոտ մատուցողուհիները բարձրաձայն և արագ-արագ հնչեցնում էին իրենց պատվերները:

– Մնա այստեղ, – ասաց աղջիկը մի ձայնով, որը բարի ներգործություն ունեցավ վրաս: – Ինչո՞ւ չես կարող տուն գնալ:

– Չեմ կարող: Տանը ինձ սպասում է ինչ-որ բան, ոչ, չեմ կարող, դա շատ սարսափելի է:

– Ուրեմն՝ սպասիր և մնա այստեղ: Բայց նախ մաքրիր ակնոցդ, ախր, դրանով դու բան չես տեսնի: Այսպես, սուր ինձ քո քաշկինակը: Ի՞նչ ենք խմելու: Բուրգունդական:

Նա մաքրեց իմ ակնոցը, միայն այդ ժամանակ պարզորոշ տեսա նրան՝ գունատ, ընդգծված դեմքը՝ արնակարմիր շրթունքներով, պայծառ, գործ աչքերով, հարթ, սառը ճակատով, ակամջակողքերի կարճ, ձիգ խոպուպներով: Բարեհոգաբար և փոքր-ինչ հեզմանքով նա սկսեց ինձ խնամել, պատվիրեց գինի, բաժակը խփեց իմ բաժակին և այդ անելով՝ նայեց ցած՝ իմ կոշիկներին:

– Աստված իմ, այդ որտեղի՞ց ես գալիս: Դու այնպիսի տեսք ունես, կարծես՝ ոտքով ևկել ես Փարիզից: Ախր, այդ տեսքով պարահանդես չեն գնում:

Անորոշ պատասխաններ տալով՝ ես փոքր-ինչ ծիծաղեցի՝ և քույլ տվեցի, որ նա խոսի: Նա ինձ շատ ևր դուր գալիս, և ան-

չափ գարմացել էի, որ այդպիսի ջահել աղջիկներից մինչև օրս խուսափել էի ու կասկածանքով նայել: Եվ նա էլ ինձ հետ վարվում էր հենց այնպես, ինչպես որ պետք էր ինձ հետ վարվել այս պահին. օհ, նա այդ օրվանից միշտ էլ հասկացավ, թե ինչպես պետք է վարվել ինձ հետ: Նա այնքան հոգատար էր իմ նկատմամբ, որքան որ ես էի կամենում, և հեզնում էր այնչափ, որչափ անհրաժեշտ էր: Նա պատվիրեց բուտերբրոդ և ստիպեց, որ ուտեմ: Գինի լցրեց ինձ համար և հրամայեց խմել, բայց ոչ շատ արագ: Ապա գովեց իմ հնազանդությունը:

– Կեցցես դու, – ոգևորեց նա ինձ, – ծանրություն չես դառնում մարդկանց գլխին: Գրագ կգամ, որ երկար ժամանակ է՝ ինչ որևէ մեկին չես լսել:

– Այո, Դուք գրագը շահեցիր: Բայց որտեղի՞ց գիտեք դա:

– Դժվար չէ հասկանալ: Հնազանդվելը ուտելու և խմելու պես է՝ ով երկար ժամանակ չի կերել և չի խմել, նրա համար աշխարհում ամենաթանկ բանը ուտելիքն է և խմելիքը: Զեզ դուր է գալիս ինձ լսելը, այդպես չէ՞:

– Շատ: Դուք ամեն ինչ գիտեք:

– Զեզ հետ հեշտ է: Բարեկամ, հավանաբար, ես կարող եմ նաև ասել, թե ինչ է քեզ տանը սպասում և ինչից ես դու այդքան վախենում: Բայց դու ինքդ էլ դա գիտես, մենք դրա մասին խոսելու կարիք չունենք, ճիշտ է: Հիմարություն: Կամ դու կախվում ես, դե ինչ, ուրեմն՝ կախվիր, ուրեմն՝ դրա համար ունեիր պատճառ, կամ շարունակում ես ապրել, և այդ ժամանակ պետք է հոգալ ապրելու մասին: Մրանից ավելի պարզ բան չկա:

– Օհ, – բացականչեցի ես, – եթե դա այդքան պարզ լիներ: Ես բավականաչափ հոգացել եմ ապրելու մասին, Աստված վկա, բայց դա չի օգնել: Կախվելը, հավանաբար, դժվար է, չգիտեմ: Սակայն ապրելը շատ, շատ ավելի ծանր է: Աստված ինքն է տեսնում, թե որքան ծանր է դա:

– Դու կտեսնես, թե որքան մանկականորեն հեշտ է դա: Սկիզբը մենք արդեն դրել ենք, դու մաքրել ես քո ակնոցը, կերել ես, խմել: Այժմ մենք կգնանք և փոքր-ինչ կմաքրենք քո անդրավարտիքը և կոշիկները: Դրա կարիքը կա: Եվ հետո դու ինձ հետ կպարես շիմմի*:

* Շիմմի – հյուսիսամերիկյան խմրային պար:

Ահա, տեսնում եք, — գրգռված բացականչեցի ես, այդուամենայնիվ, ևս իրավացի էի: Ինձ համար ոչինչ այնքան դժվար չէ, որքան Ձեր որևէ պատվերը չկատարելը: Բայց դա ևս չեմ կարող կատարել: Ես շիմմի չեմ կարող պարել և ոչ վալս, ոչ էլ պոկա կամ դրանց մման պարերը, կյանքումս պարել չեմ սովորել: Տեսնո՞ւմ եք հիմա, որ ամեն ինչ այդքան էլ պարզ չէ, այդպես չե՞ք կարծում:

Գեղեցիկ աղջիկը ժպտաց կարմիր շրթունքներով և օրորեց մանկան պես սանրած գլուխը: Երբ նայեցի նրան, ինձ-թվաց, որ նա մման է Ռոզա Կրեյսլերին, առաջին աղջկան, որին ևս մի ժամանակ, երբ երեխա էի, սիրահարված էի, բայց նա թուխ էր ու սևամազ: Ոչ, ևս չգիտեի, թե ում էր հիշեցնում այս օտար աղջիկը, միայն գիտեի, որ այդ հիշողությունը վերաբերում էր շատ վաղ պատանությանս, մանկությանս տարիներին:

— Հանգիստ, — կանչեց նա, — հանգիստ: Ուրեմն՝ դու չե՞ս կարող պարել: Առհասարա՞կ չես կարող: Նույնիսկ ուսնստե՞ալ*:

Եվ դրա հետ միաժամանակ հաստատում ես, որ հոգ ես տարել ապրելու մասին: Ստում ես: Քո հասակի մարդուն սագական չէ սուտ խոսելը, ֆահել: Ինչպես ես ասում, քե հոգ ես տարել կյանքի մասին, երբ անգամ պարել չես ցանկանում:

— Իսկ եթե չեմ կարողանո՞ւմ: Ես պարել չեմ սովորել:

Աղջիկը ծիծաղեց:

— Բայց կարդալ ու գրել սովորել ես, ճիշտ է, և հաշվել ու, հավանաբար, նաև լատիներեն և ֆրանսերեն և մման զանազան բաներ: Գրագ կզամ, որ դու դպրոցն ավարտել ես տասը կամ տասներկու տարում, իսկ հետո էլ համալսարանը և նույնիսկ հնարավոր է, որ դոկտոր լինես, գիտենաս չինարեն կամ իսպաներեն: Թե՞ ոչ: Այդպես: Մի փոքրիկ ժամանակ և դրամ մի քանի ժամ պարելու վրա ծախսելու համար դու չկարողացար ճարել:

— Դա ծնողներիս մեղքն է, — արդարացա ես, — նրանք ինձ ստիպում էին սովորել լատիներեն ու հունարեն և մման այլ բաներ: Բայց պարել չսովորեցրին: Մեզ մոտ դա սովորություն չէր, իմ ծնողներն իրենք էլ չէին պարում:

Աղջիկը շատ սառը, արհամարհանքով լի հայացքով նայեց ինձ, և նրա դեմքի մեջ ինչ-որ բան ինձ հիշեցրեց իմ վաղ պատանության տարիները:

* Ուսնստեալ — արագ խմբային պար:

– Ուրեմն՝ քո ծնողներն են մեղավոր: Դու նրանց հարցրել ես, թե այսօր երեկոյան իրավունք ունես «Սև արծիվ» ռեստորան գնալու: Հարցրել ես: Նրանք արդեն վաղուց մեռած են, ասում ես: Ահա, թե ինչ: Եթե դու գուտ հնազանդ լինելու պատճառով պատանությանդ տարիներին չես ցանկացել պարել սովորել, չեմ առարկում: Թեև չեմ հավատում, որ դու այն ժամանակ հնազանդ տղա ես եղել: Բայց դրանից հետո, ինչ էիր անում դու դրանից հետո՝ երկար տարիների ընթացքում:

– Այս,– խոստովանեցի ես,– ինքս էլ չգիտեմ: Ուսումնում էի, երաժշտություն էի գրում, գրքեր էի կարդում, գրքեր էի գրում, ճանապարհորդում...

– Կյանքի մասին տարօրինակ հայացքներ ունես: Այսինքն՝ դու միշտ զրադվել ես դժվար և բարդ գործերով, իսկ պարզերը չես յուրացրել: Ժամանակ չի եղել: Տրամադրություն չես ունեցել: Դե, ինչ, փառք Աստծո՝ ես քո մայրը չեմ: Բայց ինչպես կարելի է դրանից հետո կեցվածք ընդունել, թե ճաշակել ես կյանքը և նրա մեջ ոչինչ չես գտել, ոչ, այդպես չի կարելի:

– Մի կշտամբեք,– խնդրեցի ես,– արդեն գիտեմ, որ խելագար եմ:

– Ահա թե ինչ, այ, թե ինչ երգ ես երգում: Դու բոլորովին էլ խելագար չես, պարոն պրոֆեսոր, դու նույնիսկ շատ ու շատ հեռու ես խելագար լինելուց: Դու, ինձ թվում է, ինչ-որ հիմար ձևով ես դատողություններ անում, ոնց որ իսկական պրոֆեսոր: Արի, մի բուտերբրոդ էլ կեր: Դրանից հետո կշարունակես պատմությունդ:

Նա ինձ համար պատվիրեց մի բուտերբրոդ ևս, աղ ցանեց, մանանեխ քսեց վրան, մի կտոր կտրեց իր համար և հորդորեց, որ ուտեմ: Ես կերա: Ամեն ինչ կանեի, ինչ պատվիրեր նա, միայն ոչ պարել: Անչափ հաճելի բան էր՝ հնազանդորեն լսել ինչ-որ մեկին, նստել մեկի կողքին, ով քեզ հարցուփորձ է անում, հրամաններ տալիս, հայեցում: Եթե մի քանի ժամ առաջ պրոֆեսորը կամ նրա կինն անեին միևնույն բանը, շատ հոգսերից ինձ ազատած կլինեի: Բայց՝ ոչ, լավ է, որ այդպես եղավ, թե չէ ես շատ բան կկորցնեի:

– Իսկապես, ի՞նչ է անումդ, հարցրեց նա հանկարծ:

– Հարրի:

– Հարրի՞: Տղայի անուն է: Դու ինքդ էլ տղա ես, Հարրի, թեև մազերիդ մեջ արդեն սպիտակ կա: Տղա ես դու, և պետք է.

մեկնումեկին ունենաս, որ մի քիչ նայի քեզ: Պարելու մասին այլևս չեմ խոսի: Բայց ինչպես ես դու տանրված: Մի՞թե դու կին չունես կամ սիրած աղջիկ:

– Ես արդեն կին չունեմ, մենք բաժանվել ենք: Սիրած աղջիկ ունեմ, բայց նա այստեղ չի ապրում, ես նրան տեսնում եմ շատ հազվադեպ, մեր գործերն այնքան էլ լավ չեն:

Ատամների արանքից նա ցածր սուլեց:

– Դու, ինչպես երևում է, բավական դժվարահաճ պարոն ես, եթե բոլորը քեզ լքում են: Բայց ասա հիմա, թե այսօր երեկոյան արտառոց ի՞նչ է պատահել, որ ամբողջ աշխարհի վրա գայրացած՝ այս ու այն կողմ ես խփվում: Վիճել ես մեկնումեկի հետ: Դրա՞մ ես կորցրել:

Դա դժվար էր ասել:

– Գիտե՞ք ինչ,– սկսեցի ես,– պատճառը, ըստ էության, մի մանրուք էր: Ես հրավիրվել էի մի պրոֆեսորի տուն, ինքս, ի դեպ, պրոֆեսոր չեմ, և, ճիշտն ասած, պետք է, չէր, որ գնայի այնտեղ, ինձ համար այլևս անսովոր է մարդկանց հետ նստելն ու շատախոսելը, ես դա մոռացել եմ: Եվ նրանց տուն մտա արդեն այն զգացումով, որ ինչ-որ վատ բան է տեղի ունենալու, երբ ես կախեցի գլխարկս, որ, հավանաբար, այն ինձ քիչ անց մորից պետք է գալու: Այո, իսկ պրոֆեսորի տանը, ուրեմն, սեղանի վրա դրված էր մի նկար, մի հիմար նկար, որն ինձ գայրացրեց...

– Ի՞նչ նկար: Ինչո՞ւ գայրացրեց,– ընդհատեց նա ինձ:

– Դե, նկարը ներկայացնում էր Գյոթեին, գիտեք, բանաստեղծ Գյոթեին: Բայց նկարում նա բոլորովին այնպիսին չէր, ինչ եղել էր իրականում, այսինքն՝ դա ոչ մեկն էլ ճշգրտորեն չգիտի ընդհանրապես, արդեն հարյուր տարի է, ինչ նա մահացել է: Պարզապես, ժամականակից ինչ-որ նկարիչ Գյոթեին տվել է այն տեսքը, ինչպիսին պատկերացրել է ինքը, և հենց այդ նկարն ինձ գայրացրեց ու ինձ համար զգվելիորեն ատելի էր, չգիտեմ, Դուք հասկանո՞ւմ եք դա:

– Անհոգ մնա, շատ լավ էլ հասկանում եմ: Շարունակիր:

– Դրանից առաջ էլ պրոֆեսորի հետ անհամաձայնություն ունեի, նա, ինչպես բոլոր պրոֆեսորները գրեթե, մեծ հայրենասեր է և պատերազմի ժամանակ կարգին օգնում էր՝ խաբելու ժողովրդին, իհարկե՝ բարի մտքով: Իսկ ես պատերազմին հա-

կառակ եմ: Մի խոսքով: Գնանք առաջ: Ինձ բոլորովին էլ պետք չէր նայել այդ նկարին...

– Իսկապես, պետք չէր նայել:

– Բայց, նախ՝ ես խղճացի Գյոթեին, ես նրան շատ, շատ եմ սիրում, իսկ դրանից բացի հանկարծ մտածեցի... դե, ես մտածեցի կամ զգացի մոտավորապես այսպիսի մի բան՝ ես, ահա, նստած եմ մարդկանց հետ, որոնց համարում էի ինձ մնան և որոնց մասին կարծում էի, թե նրանք նույնպես պետք է, որ սիրեն Գյոթեին, ինչպես ես և տեսնեն նրան նույն կերպ, ինչպես ես եմ տեսնում, բայց նրանց սեղանին դրված է այդ անճաշակ, շինճու, քաղցր-մեղցր նկարը, որը գտնում եմ հրաշալի արված և բոլորովին չեմ նկատում, որ այդ նկարի ոգին Գյոթեի ոգու ճիշտ հակառակն է: Նրանց համար դա փառավոր նկար է, իմ կարծիքով, դա նրանց իրավունքն է, բայց ես այլևս ոչ մի վստահություն չունեմ նրանց հանդեպ, նրանց հետ բարեկամ լինելու, մտերմության և ընդհանրության որևէ զգացում այլևս չկա: Առանց դրա էլ, առհասարակ, մտերմությունը մեծ չէր: Եվ այդտեղ ես զայրացա, տխրեցի և տեսա, որ բոլորովին միայնակ եմ, և ոչ ոք չի կռահում միտքս: Հասկանո՞ւմ եք:

– Դժվար չէ հասկանալ, Հարրի: Հետո՞: Դու նրանց գլխովը տվեցիր նկարը:

– Ոչ, վիրավորեցի, հետո դուրս փախա, ես տուն էի ուզում, բայց...

– Բայց այնտեղ չէր լինի մայրիկը, որպեսզի սփռվեր հիմար տղային կամ նախատեր: Հարրի, ես համարյա խղճում եմ քեզ, դու մնանը չունեցող երեխա ես:

Անշուշտ, իմ կարծիքով էլ ես այդպիսին էի:

Նա մի գավաթ զինի տվեց, որ խմեմ: Նա ինձ հետ, իրոք, վարվում էր մոր պես: Բայց ժամանակ առ ժամանակ ես նայում ու տեսնում էի, թե որքան ջահել ու գեղեցիկ է նա:

– Ուրեմն, – խոսքը նորից շարունակեց նա, – ուրեմն՝ Գյոթեն մահացել է հարյուր տարի առաջ, և Հարրին շատ սիրում է նրան և հրաշալիորեն պատկերացնում, թե ինչպիսի տեսք կարող էր ունենալ նա, և դրա իրավունքը ունի Հարրին, այնպես չէ՞: Բայց նկարիչը, որը նույնպես Գյոթեով սրանչանում է և իր համար ստեղծում նրա նկարը, նա չունի ոչ մի իրավունք, և պրոֆեսորը նույնպես չունի, և, առհասարակ, ոչ մեկը, քանզի դա Հարրիի սրտով չէ, նա չի կարող դա տանել, նա կարող է

հայիոյանքներ դուրս տալ և փախչել: Եթե մա խելոք լիներ, պարզապէս կծիծաղեր նկարիչի և պրոֆեսորի վրա: Եթե խելագար լիներ, նրանց դեմքին կշարտեր իրենց Գյոթեին: Բայց քանի որ փոքրիկ տղա է ընդամենը, փախչում է տուն և ուզում է կախալել... Ես ճիշտ հասկացա քո պատմությունը, Հարրի: Ծիծաղելի պատմություն է դա: Այն իմ ծիծաղն է շարժում: Սպասիր, այդքան արագ մի խմիր: Բուրգունդականը խմում են դանդաղ, թե չէ քրտնացնում է: Բայց քեզ պետք է ամեն ինչ ասել, փոքրիկ տղա:

Նրա՝ ինչպէս տասնվեցամյա տնային դաստիարակչուհու հայացքը խիստ էր ու խրատող:

– Օ՛, այո,– խնդրեցի ես երախտագիտությամբ,– ասեք ինձ ամեն ինչ:

– Ի՞նչ պետք է ես ասեմ քեզ:

– Ամեն ինչ, ինչ ուզում եք:

– Լավ, ես քեզ ինչ-որ բան կասեմ: Արդեն մեկ ժամ է՝ լսում ես, որ ես քեզ «դու» եմ ասում, իսկ դու ինձ շարունակ դիմում ես «դուք»-ով: Անվերջ լատիներեն և հունարեն ես բանեցնում, միայն թե բարդացնես խոսքդ: Եթե որևէ աղջիկ քեզ դիմում է «դու»-ով, և տեհած չէ քեզ համար, ապա դու նույնպէս նրան պետք է դիմես նույն կերպ: Ահա, դու ինչ-որ բան սովորեցիր: Եվ երկրորդը՝ կես ժամ է արդեն, ինչ ես գիտեմ, որ քո անունը Հարրի է: Ես գիտեմ դա, քանի որ հարցրել եմ քեզ: Բայց դու չես ուզում իմանալ, թե ինչ է իմ անունը:

– Օ՛, ոչ, շատ եմ ուզում:

– Ուշ է, փոքրիկ: Եթե մենք կրկին հանդիպենք, կարող ես հարցնել նորից: Ես այսօր այն չեմ ասի քեզ: Այսպէս, իսկ եիմա ուզում եմ պարել:

Քանի որ նրա դեմքը վեր կենալու արտահայտություն ստացավ, հանկարծ իմ տրամադրությունը խիստ ընկավ, ես վախեցա, որ մա կգնա և կթողնի ինձ մենակ, այդ դեպքում ամեն ինչ կլինի այնպէս, ինչպէս նախկինում էր: Ինչպէս որ անսպասելի վերադառնում է ատամնացավր և այրում կրակի պէս, ճիշտ այդպէս մի ակնթարթում վերադարձան իմ վախը և սարսափը: Օ՛, Աստված իմ, մի՞թե ես մոռացության էի տվել, թե ինչ է սպասում ինձ: Մի՞թե փոխվել է որևէ բան:

– Սպասիր,– խոսեցի ես պաղատանքով,– մի հեռանա, իհարկե, դու կարող ես պարել, որքան սիրող կամենում է, բայց երկար մի մնա, վերադարձիր, վերադարձիր:

Նա ժպտալով վեր կացավ: Ես նրան կանգնած ավելի բարձրահասակ ևի պատկերացնում, նա սլացիկ հասակ ուներ, բայց ոչ շատ բարձր: Նա ինձ նորից հիշեցրեց ինչ-որ մեկին, ո՞ւմ: Դա մնում էր գաղտնիք:

– Դու նորից կգա՞ս:

– Ես նորից կգամ, բայց դա կարող է որոշ ժամանակ տևել, կես կամ մի ամբողջ ժամ: Ի՞նչ եմ ուզում ասել քեզ՝ փակիր աչքերդ և քնիր, դա այն է, ինչ անհրաժեշտ է քեզ:

Ես նրան ճանապարհ տվեցի, և նա գնաց, նրա շրջագգեստը քսվեց իմ ծնկներին, գնալիս նայում էր գրպանի փոքրիկ, կլոր հայելու մեջ, բարձրացնելով հոնքերը՝ փոքրիկ խավափնջիկով պտղրա քսեց կզակին ու անհետացավ պարադանիլի-ծում: Ես նայեցի շուրջս՝ օտար դեմքեր, ծխող տղամարդիկ, մարմարյա սեղանի վրա թափված գարեջուր, աղմուկ և իրարանցում ամենուրեք, կողքի հետ՝ պարային երաժշտություն: Ես պարտավոր եմ քնել, ինչպես ասաց աղջիկը: Ախ, բարի մանկիկ, եթե կռահեիր, որ իմ քունը սովելի վախկոտ է, քան աքիսը: Քնել այս տոնավաճառի մեջ, նստած սեղանի մոտ, գարեջրի գավաթների չխկոցների տակ: Ես գիմուց մի կում առա, գրպանիցս հանեցի ծխախոտը, հայացքով փնտրեցի լուցկի, բայց, արդարև, ծխել չէի ուզում, ծխախոտս դրեցի սեղանին: «Փակիր աչքերդ», ասաց նա ինձ: Աստված գիտի, թե այդ աղջկան որտեղից այդպիսի ձայն, այդ խոր, բարի ձայնը, որ մայրական էր: Լավ էր այդ ձայնին հնազանդվելը, ես դա հասկացա: Հնազանդորեն փակեցի աչքերս, զուխս հենեցի պատին, ականջներիս մեջ՝ հարյուրավոր ուժեղ ձայներ, որ աղմկում էին իմ շուրջը, ծիծաղեցի այստեղ քնելու գաղափարի վրա, վճռեցի գնալ դահլիճի դռան մոտ և նայել ներս՝ չէ՞ որ ես պարտավոր էի տեսնել իմ գեղեցիկ աղջկա պարը, աթոռի տակ շարժեցի ոտքերս, միայն հիմա զգացի, թե որքան անասելիորեն հոգնած եմ ժամերով այս ու այն կողմ թափառելուց և մնացի նստած: Եվ ահա ես արդեն քնած էի, մայրական պատվերին հավատարիմ, քնած էի ազահորեն և երախտագիտությամբ, տեսնում էի երազ, պարզ ու հրաշալի երազ, այնպիսին, որ վաղուց չէի տեսել: Երազում տեսնում էի.

Ես նստել և սպասում էի հնաճ մի ընդունարանում: Սկզբում միայն գիտելի, որ իմ մասին հայտնվել է Նորին Գերագանցությանը, հետո մաքուս անցավ, որ դա հենց պարոն

Ֆոն Գյոթեն է, որն ինձ ընդունելու է: Յավոր, ես այստեղ էի ոչ իբրև մասնավոր անձ, այլ իբրև մի թերթի թղթակից, այդ համագամանքն ինձ շատ խանգարում էր, և ես չէի կարողանում հասկանալ, թե որ սատանան է այդ գործի մեջ ինձ խցկել: Բացի այդ՝ ինձ անհամզուտացնում էր մի կարիճ²⁸, որը երևաց միայն հենց նոր և փորձում էր բարձրանալ իմ ոտքն ի վեր: Ես, ճիշտ է, այդ սև սողունից պաշտպանվում էի և թափ տվեցի նրան, բայց չգիտեի, թե հիմա ուր մտավ, և երկյուղից չէի կարողանում ոչ մի տեղս շոշափել:

Նաև լիովին վստահ չէի, որ իմ մասին սխալմամբ Գյոթեի փոխարեն չեն հայտնել Մատիսոնին²⁹, որին, սակայն, քնիս մեջ շփոթելով Բյուրգերի³⁰ հետ, վերագրում էի Մոլլիին³¹ ուղղված բանաստեղծությունները: Առհասարակ, ես շատ կկամենայի հանդիպել Մոլլիի հետ, նրան պատկերացնում էի հրաշալի, նրբագեղ, երաժշտական, երեկոյան կին: Եթե միայն այստեղ մտած չլինեի այդ անիծյալ խմբագրության պահանջով: Իմ անբավականությունը գնալով մեծանում էր և աստիճանաբար փոխանցվեց Գյոթեին, որի դեմ հանկարծ իմ մեջ ծագեցին հնարավոր ամեն տեսակի կասկածներ և կշտամբանքներ: Շատ հրաշալի ընդունելություն էր ստացվելու: Իսկ կարիճը թեև վտանգավոր էր և, հավանաբար, թաքնվել էր մոտերքում, ինձնից ոչ հեռու, այնքան էլ վատը չէր: Նա կարող էր, ինչպես ինձ թվաց, նույնպես ինչ-որ հաճելի բան նշանակել, միանգամայն հնարավոր է, որ նա ինչ-որ տեղ կապ ունի Մոլլիի հետ, կարիճը, կարծես թե, նրա սուրհանդակը լինի կամ նրա զինանշանային կենդանին, կանացիության և մեղքի գեղեցիկ, վտանգավոր զինանշանային կենդանին: Հնարավոր է, որ այդ կենդանին կոչվի Վուլպիուս³²: Բայց ծառայողներից մեկը բացեց դուռը, ես բարձրացա և մտա ներս:

Այնտեղ կանգնած էր ծեր Գյոթեն՝ փոքրամարմին և շատ խստաբարո, և դասականի իր կրծքին, իրոք, ուներ հաստ շքանշան՝ աստղ: Թվում էր, որ նա շարունակում էր իր վայմարյան թանգարանից նախկինի պես վերահսկել աշխարհը, նախկինի պես ընդունելություններ տալ, նախկինի պես կառավարել: Զանգի, հագիվ ինձ տեսած, ծեր ազոռավի պես օրորեց գլուխը և հանդիսավոր ասաց.

— Դե, երիտասարդներ, դուք, ինչպես երևում է, այնքան էլ համամիտ չեք մեզ և մեր ջանքերին:

– Միանգամայն ճիշտ է,– ասացի ես՝ սառչելով նախաբա-
րական նրա հայացքից:– Մենք՝ երիտասարդներս, իրականում
համաձայն չենք Ձեզ հետ՝ ձեր պարոնիդ: Մեր կարծիքով՝
Դուք շատ հանդիսավոր եք, Ձերդ Գերագանցություն, շատ
սնափառ ու գոռոզ և չափից դուրս ոչ անկեղծ: Սա, թերևս, ա-
մենակարևորն է՝ չափից դուրս ոչ անկեղծ:

Փոքրամարմին ծերունին փոքր-ինչ առաջ շարժեց իր ազ-
դեցիկ գլուխը, և այդ ընթացքում նրա՝ պաշտոնապես ամուր
սեղմած բերանը ժպտալով բացվեց և դարձավ զմայելիորեն
կենդանի, իմ սիրտը հանկարծ սկսեց խփել, քանզի հիշեցի
«Մթնշաղմ է իջնում երկնքից» բանաստեղծությունը, և որ այս
մարդն ու այս բերանն է, որից առաջ են եկել այդ բանաստեղ-
ծության բառերը: Դիշտն ասած, այդ պահին ես արդեն ամ-
բողջովին զինաթափվել ու պարտվել էի և սիրով կնետվեի նրա
ոտքերի առաջ: Բայց ինձ պահում էի ձիգ և նրա ժպտացող բե-
րանից լսում այս բառերը.

– Այդպես, ուրեմն, դուք ինձ համարում եք ոչ անկեղծ: Ի՞նչ
են նշանակում այդ խոսքերը: Չե՞ք ուզում ավելի մանրամաս-
նորեն մեկնաբանել:

Սիրով ուզում էի ես դա անել, շատ սիրով:

– Դուք, պարոն ֆոն Գյոթե, ինչպես բոլոր մեծ մտքի տեր
մարդիկ, հստակ ըմբռնել և հասկացել եք մարդկային կյանքի
կասկածելիությունն ու անհուսությունը. ակնթարթի փառահե-
ղությունը և նրա թառամած, խղճալի անկումը, զգացմունքների
վսեմության դիմաց հատուցման անհնարիությունն այլ կերպ,
քան ատօրեականության բանտով, ոգու արքայության այրող
բաղձանքով, որը մույնչափ այրող և մույնչափ սրբազան սի-
րով հավիտյանս մահացու կռվի մեջ է բնության կորուսյալ ան-
մեղության համար: Բոլոր այս սարսափելի տարուրերումները
դատարկության և անորոշության միջև, անցողիկ լինելուն այս
դատապարտվածությունը, մշտական անլիարժեքությունը,
հավերժական փորձարար լինելն ու մակերեսային միտք ունե-
նալը, կարճ ասած՝ մարդկային կեցության ողջ անելանելիու-
թյունը, արհեստականությունը և այրող հիասթափությունը: Այս
ամենը Դուք գիտեիք, երբեմն մույնիսկ ընդունում էիք և, այդու-
հանդերձ, Ձեր ողջ կյանքով քարոզել եք հակառակը, արտա-
հայտել եք հավատ և լավատեսություն, Ձեզ և ուրիշների հա-
մար ներկայացրել եք մեր հոգևոր ձգտումներին իբրև թե յու-

րահատուկ տեսականությունն ու խորհուրդը: Դուք մերժում էիք խորությունը ճանաչողներին, ճնշում ճշմարտության հուսահատ ձայները ինչպես ինքներդ Ձեր, այնպես էլ Քլայստի և Բեթհովենի մեջ: Տասնամյակներ շարունակ վարվում էիք այնպես, կարծես գիտելիքների կուտակումը, հավաքածուներ ստեղծելը, մամակներ գրելն ու ստանալը, Վայմարի՝ Ձեր ծերունական ողջ կենցաղը իսկապես ակնթաքքը հավերժացնելու ճանապարհ են, բայց դրանով Դուք միայն ստեղծում էիք նրա մոմիան, կարծես բնությունը ոգեշնչելու իսկապես ճանապարհն են, բայց դրանով Դուք միայն ռճավորում էիք այն, դիմակ հագցնում: Դա էլ հենց այն անկեղծությունն է, որի համար Ձեզ հանդիմանում ենք:

Շեր գաղտնի խորհրդականը մտախտի մայեց իմ աչքերին, նրա բերանը շարունակում էր ժպտալ:

Ապա, ի զարմանս ինձ, հարցրեց.

– Այդ դեպքում Մոցարտի «Կախարդական սրինգը» պետք է որ ձեզ համար շատ տհա՞ճ լինի:

Եվ մինչ ես կկարողանայի հակառակվել, նա շարունակեց.

– «Կախարդական սրինգը» պատկերում է կյանքն իրրև հրաշալի երգ, նա փառաբանում է մեր զգացմունքները, որոնք թեև անցողիկ, սակայն ինչ-որ հավերժական ու աստվածային երևույթներ են, նա չի համաձայնվում ոչ պարոն Քլայստի և ոչ էլ պարոն Բեթհովենի հետ, այլ քարոզում է լավատեսություն և հավատ:

– Ես դա գիտեմ, գիտեմ, – բացականչեցի չարացած, – Աստված գիտի, թե Դուք ինչպես հիշեցիք հենց «Կախարդական սրինգը», որն ամենասիրելին է ինձ համար աշխարհում: Բայց Մոցարտը չի ապրել ութսուներկու տարի և իր անձնական կյանքում չի ներկայացրել ո՛չ մշտականության, ո՛չ կարգուկանոնի, ո՛չ խստաբարո արժանապատվության պահանջ, ինչպես Դուք: Նա իրեն այդքան կարևոր տեսք չէր տալիս: Նա երգում էր իր աստվածային մեղեդիները, աղքատ էր, մահացավ վաղ և աղքատության մեջ...

Իմ շունչը կտրվում էր: Հազարավոր բաներ այժմ պետք էր ասել մի տասը բառով, ճակատս սկսեց քրտնել:

Գյոթեն, սակայն, շատ բարեկամաբար ասաց.

– Այն, որ ես ապրել եմ ութսուներկու տարի, զուցե աններելի է: Բայց դա ինձ պատճառել է ավելի քիչ բավականութ-

յուն, քան կարծում եք: Դուք իրավացի եք՝ ես շարունակ ունեցել եմ մշտականության պահանջ, շարունակ երկրորդել եմ մահվանից և կովել նրա դեմ: Իմ կարծիքով՝ մահվան դեմ կռիվը, ապրելու պարտադիր և համառ կամքը այն մղումն են, որից գործելու և ապրելու ուժ են առնում ճանաչված բոլոր մարդիկ: Բայց որ պետք է վերջիվերջո մեռնել, ես դա, իմ երիտասարդ բարեկամ, ապացուցել եմ ութսուներկու տարեկան հասկում նույնքան համոզիչ, ինչպես որ եթե մեռած լինեի դպրոցական տարիքում: Նքե դա կարող է ծառայել իմ արդարացմանը, ահա թե ինչ կավելացնեմ ես. իմ բնավորության մեջ շատ էր մանկականությունը, հետաքրքրասիրությունը, խաղեր սիրելու մղումը, ժամանակը հենց այնպես վատնելու ուրախությունը: Այդ պատճառով էլ ինձ անհրաժեշտ եղավ մի փոքր ավելի երկար ժամանակ, մինչև հասկացա, որ բավական է այլևս խաղալը:

Այս ասելիս նա խորամանկ, նույնիսկ աներեսաբար ժպտում էր: Նրա հասակն ավելի մեծացավ, ձիգ կեցվածքը և դեմքի լարված արժանապատվությունը անհետացան: Եվ մեր շուրջբոլորը օդը այժմ լեփեցուն էր երաժշտությամբ, Գյոթեի երգերով, ես պարզ լսում էի Մոցարտի «Մանուշակը» և Շուբերտի «Ճածկում ես կրկին անտառ ու հովիտը»: Եվ Գյոթեի դեմքը հիմա դարձել էր վնդգլուխ ու ջահել և ժպտում էր, և շուտով նմանվեց մեկ Մոցարտին, մեկ Շուբերտին, կարծես նրանք եղբայրներ լինեին, և նրա կրծքի աստղը կազմված էր գուտ մարգագետնային ծաղիկներից, նրա կենտրոնում ուրախ և փարթամ բարձրանում էր դեղին գինարբուկի ծաղկեբաժակը:

Ինձ բոլորովին չէր բավարարում, որ ծերունին իմ հարցերից և մեղադրանքներից ցանկանում էր խուսափել այդպես կատակի տալով, և ես նայեցի նրան կշտամբանքով: Այդ ժամանակ նա կռացավ և իր բերանը, բոլորովին մանկական դարձած իր բերանը մոտեցրեց իմ ականջին և ցածր շշուշաց.

– Պատանյակ իմ, դու շատ լուրջ ես ընդունում ծերունի Գյոթեին: Ծեր մարդկանց, ովքեր արդեն մահացել են, չպետք է լուրջ ընդունել, այլնպես անարդարացի կվարվեն նրանց հետ: Մենք՝ անմահներս, չենք սիրում, երբ մարդիկ լրջանում են, մենք սիրում ենք կատակը: Լրջությունը, պատանյակ իմ, ժամանակի գործն է: Այն ծնվում է, ասեմ քեզ, ժամանակը գերազնահատելիս: Նա էլ մի ժամանակ գերազնահատում էի ժա-

մանակը, այդ նպատակով ուզում եմ ասլրել հարյուր տարի: Հավերժության մեջ, սակայն, հասկանում ես, ժամանակ չկա, հավերժությունը սոսկ մի ակնթարթ է, որը բավական է հենց մի կատակի համար:

Այդ մարդու հետ, խսկապես, հնարավոր չէր այլևս լրջորեն խոսել, նա ուրախ և ճարպկորեն պարում էր, նրա շքանշանի աստղի միջից, ինչպես հրքիռ, շուտով մեկ դուրս էր ցցվում գինարբուկը, մեկ փոքրանում էր ու անհետանում: Մինչ Գյոթեն փայլում էր իր սլարաքայլերով ու շարժումներով, ես մտածեցի, որ այս մարդը, համենայն դեպս, բաց չի թողել պարել սովորելու հնարավորությունը: Նա հրաշալի էր տիրապետում պարին: Այստեղ ես նորից հիշեցի կարիճին կամ, ավելի ճիշտ, Մոլլին, և ձայն տվեցի Գյոթենին.

– Ասացեք, այստե՞ղ է Մոլլին:

Գյոթեն հռիռաց: Նա մոտեցավ իր սեղանին, բացեց զգրոցներից մեկը, հանեց ոչ այն է՝ կաշվե, որ այն է՝ թավշե մի արկղիկ, բացեց և մոտեցրեց իմ աչքերին: Այնտեղ, մուգ թավշի վրա դրված էր փոքրիկ, անթերի և աղոտ լույս արձակող, հագիվ տեսանելի կանացի մի ոտք, մի հրաշագեղ ոտք, ծնկի մոտ փոքր-ինչ ծավաժ, դեպի ցած պարզած ոտնաթաթով, մատների ամենամուրթ ու աչքի ընկնող գծերով:

Ես ձեռքս պարզեցի, որպեսզի վերցնեմ ոտքը, որն ամբողջովին գայթակղել էր ինձ, բայց երբ ուզում էի վերցնել այն երկու մատներով, թվաց, որ խաղալիքը աննշան չափով շարժվեց, և մտքովս անցավ, որ դա զուցե և կարիճն է: Թվաց, որ Գյոթեն հասկացավ դա, թվաց նույնիսկ, որ նա հենց ուզում էր և նպատակ ուներ հասնել այդ խոր շփոթմունքին, ցանկության ու վախի միջև այդ տանջահարույց երկպառակությանը: Փոքրիկ, հրապուրիչ կարիճը նա ընդհուպ մոտեցրեց իմ դեմքին, տեսավ իմ թովչանքը դրա հանդեպ, տեսավ դրանից սաքսափով իմ ետ քաշվելը, և թվաց, որ դա նրան մեծ բավականություն պատճառեց: Մինչ նա ինձ նյարդայնացնում էր իր հրապուրիչ և վտանգավոր առարկայով, նորից դարձավ բոլորովին ծեր, վաղմջական, հագար տարեկան, ճյունասպիտակ մազերով, և ծերունական նրա գունատ դեմքը ծիծաղում էր հանդարտ, անձայն, ծիծաղում էր ինքն իր մեջ կտրուկ, ծերունական անդնդախոր հումորով:

Երբ արթնացա, երազս մոռացա, միայն հետո այն կարողացա վերհիշել: Ես, հավանաբար, քնել էի մեկ ժամի չափ, երաժշտության և իրարանցումի տակ, ռեստորանի սեղանին, երբեք չէի կարող մտածել, որ ես ընդունակ եմ դրան: Իմ սիրելի աղջիկը կանգնած էր իմ դեմ, մի ձեռքը ուսիս:

– Ինձ երկու կամ երեք մարկ տուր,– ասաց մա,– այնտեղ ես ինչ-որ բան կերա:

Նրան տվեցի իմ դրամապանակը, մա գնաց՝ դրամապանակը ձեռքին և շուտով ետ եկավ:

– Այսպես, այժմ կարող եմ մի փոքր էլ նստել քո կողքին, հետո պետք է գնամ, ժամադրություն ունեմ:

Ես սարսափեցի:

– Այդ ո՞ւմ հետ,– արագ հարցրի ես:

– Մի պարոնի, փոքրիկ Հարրի: Նա ինձ հրավիրել է «Օդեոն» սրճարան:

– Օհ, ես կարծում եմ՝ դու ինձ մեմակ չես թողնի:

– Էհ, թող հրավիրեիր ինձ: Բայց մեկը քեզանից առաջ է անցել: Դրա փոխարեն կարգին դրամ կխնայես: «Օդեոնը» ծանոթ է: Կեսգիշերից հետո՝ միայն շամպայն: Փափուկ բազմոցներ: Նեգրական երգչախումբ, շատ ընտիր է:

Ես այդ բոլորը հաշվի չէի առել:

– Ախ,– ասացի խնդրելով,– թույլ տուր ինքն քեզ հրավիրեն: Ես կարծում էի, թե դա ինքնին հասկանալի բան է, չէ՞ որ մենք արդեն ընկերներ ենք: Թույլ տուր հրավիրեն քեզ՝ ուր ուզում ես, խնդրում եմ:

– Դու շատ սիրալիր ես: Բայց զիտես՝ խոսքը խոսք է, համաձայնել եմ, պետք է գնամ: Էլ քեզ մի տանջիր: Ավելի լավ է՝ մոտեցիր, խմիր մի կում էլ, մենք դեռ գինի ունենք շշի մեջ: Դու դա կխմես, հանգիստ կգնաս տուն և կքնես: Խոստացիր:

– Ոչ, տուն գնալ չեմ կարող:

– Այս, հա, քո պատմությունները: Դու դեռ չես վերջացրել Գյոթեի հետ քո գործերը (այդ պահին հիշեցի Գյոթեի մասին երազս): Բայց եթե, իրոք, չես կարող տուն գնալ, ապա մնա այստեղ, սրանք սենյակներում են օտարների համար: Պատվիրե՞մ քեզ համար:

Դա ինձ ուրախացրեց, ես հարցրեցի, թե որտեղ կարող եմ նրան տեսնել նորից: Որտե՞ղ է մա ապրում: Նա այդ չասաց ինձ: Ես պետք է միայն մի քիչ փնտրեմ, այդ դեպքում կգտնեմ:

– Իսկ քեզ չի՞ կարելի հրավիրել:

– Ո՞ր:

– Ուր ցանկանում ես և երբ ցանկանում ես:

– Բարի: Երեքշաբթի կընթերնեք միասին «Ծեր ֆրանցիսկանցի» ռեստորանում՝ երկրորդ հարկում: Յտեսություն:

Նա ձեռքը պարզեց ինձ, և միայն այդ ժամանակ ես ուշադրություն դարձրեցի այդ ձեռքի վրա, ձեռք, որ ամբողջովին սազում էր նրա ձայնին, գեղեցիկ ու առողջ, խելացի և բարի: Նա հեզմանքով ծիծաղեց, երբ նրա ձեռքը համբուրեցի:

Եվ վերջին պահին նա նորից շրջվեց իմ կողմը և ասաց.

– Ես ուզում եմ քեզ էլի մի բան ասել Գյոթեի հետ կապված: Հասկանում ես, նույն բանը, ինչ պատահել է քեզ Գյոթեի հետ, երբ չես կարողացել տանել նրա նկարը, ինձ հետ երբեմն պատահում է սրբերի առնչությամբ:

– Սրբերի՞: Դու այդքան բարեպա՞շտ ես:

– Ոչ, ես բարեպաշտ չեմ, ցավոք, բայց ինչ-որ ժամանակ եղել եմ և ինչ-որ ժամանակ լինելու եմ նորից: Ախր, բարեպաշտության ժամանակ չկա:

– Ժամանակ: Դրա համար ժամանակ է պետք:

– Օ՛, այո: Բարեպաշտ լինելու համար ժամանակ է պետք, ավելին՝ անկախություն ժամանակից: Դու չես կարող լուրջ բարեպաշտ լինել և միաժամանակ ապրել իրականության մեջ ու քեզ նաև բարեպաշտ պահես. ժամանակ, դրամ, «Օղեոն» սրճարան և նման բաներ:

– Հասկանում եմ: Բայց դու ի՞նչ ունես սրբերի հետ:

– Այո, կան սրբեր, որոնց առանձնապես սիրում եմ՝ Աթեֆանը, սուրբ Ֆրանցիսկը և ուրիշներ: Երբեմն տեսնում եմ նրանց նկարները, նաև Փրկչի ու Աստվածամոր, այնքան կեղծ, արհեստական, հիմար նկարներ, որ տանել չեմ կարող այնպես, ինչպես դու՝ Գյոթեի նկարը: Երբ տեսնում եմ նման քաղցր-մեղցր, նման հիմար Փրկչի կամ հիմար Ֆրանցիսկի և տեսնում եմ, թե ինչպես են ուրիշները այդ նկարները համարում գեղեցիկ և ուսանելի, դա ընդունում եմ իբրև վիրավորանք ճշմարիտ Փրկչին և մտածում եմ. ախ, ինչի համար նա ապրեց ու այդքան դաժան տառապանքներ տեսավ, եթե մարդկանց պիտի բավարարեր նաև նրա այդպիսի հիմար պատկերը: Չմայած դրան, ես գիտեմ, որ Փրկչի կամ սուրբ Ֆրանցիսկի իմ կերպարն ընդամենը ինչ-որ մարդու կերպար է և հեռու է բնօ-

րինակից, որ իրեն՝ Փրկչին, իմ ներաշխարհում գտնվող նրա պատկերը կարող էր թվալ նույնչափ հիմար ու պակասավոր, որչափ ինձ այդ քաղցր-մեղցր նկարները: Ես դա քեզ ասում եմ ոչ թե նրա համար, որ արդարացնեմ քո զայրույթը և վիրավորանքը այն նկարի առնչությամբ, ոչ, այդտեղ դու իրավացի չես: Դա ասում եմ միայն ցույց տալու քեզ, որ ընդունակ եմ քեզ հասկանալ: Դուք՝ զիտնականներդ և արվեստագետներդ, ձեր զլուխներում լիքը ամեն տեսակ առանձնահատուկ բաներ ունեք, բայց դուք, ինչպես և բոլորը, մարդիկ եք, և մենք՝ մյուսներս, նույնպես ունենք մեր երազանքները և խաղերը մեր զլուխների մեջ: Ես ախր նկատեցի, զիտնական պարոն, որ դու փոքր-ինչ շփոթության մեջ ընկար, թե ինչպես պետք է պատմես ինձ Գյոթեի հետ պատմությունը, դու պետք է աշխատեիր քո բարձր գաղափարները հասարակ աղջկա համար դարձնել հասկանալի: Դե, ես էլ ուզում եմ քեզ ցույց տալ, որ դու այդքան էլ շատ չարչարվելու կարիք չունեիր: Ես արդեն հասկանում եմ քեզ: Իսկ այժմ՝ վերջացնենք: Քեզ անհրաժեշտ է անկողին մտնել:

Աղջիկը, գնաց, իսկ ինձ մի ծեր սպասավոր առաջնորդեց երրորդ հարկ, ավելի ճիշտ, սկզբում նա հարցրեց ծանրոցի մասին, և երբ տեղեկացավ, որ ծանրոց չունեմ, ասաց, որ նախապես պետք է վճարեմ, ինչպես ինքն ասաց՝ գիշերավարձ: Այնուհետև, մութ, հին սանդուղքներով բարձրանալով, ինձ տարավ մի սենյակ և թողեց մենակ: Այնտեղ դրված էր չոր, փայտե մի մահճակալ, շատ կարճ ու կոպիտ, իսկ պատին կախված էին սուր և Գարիբալդիի գունավոր նկարը, ինչպես նաև ինչ-որ ընկերության տոնահանդեսից մնացած թառամած մի ծաղկեպսակ: Ես շատ բան կտայի մի գիշերաշապկի համար: Գոնե ջուր կար և փոքրիկ սրբիչ, ես լվացվեցի և շորերով պառկեցի մահճակալին, լույսը թողեցի վառված և ազատ ժամանակ ունենալով՝ տրվեցի խորհրդածություններիս: Այսպես, ուրեմն, Գյոթեի հետ հաշիվներս կարգավորվեցին: Հրաշալի է, որ նա երազում ինձ հայտնվեց: Եվ հետո այս անմահ աղջիկը՝ եթե միայն իմանայի նրա անունը: Անսպասելի մարդ, կենդանի մարդ, որ ջարդեց մեռյալիս անթափանց ապակին և ինձ պարզեց իր ձեռքը, բարի, գեղեցիկ, տաք ձեռքը: Համկարձ նորից կյանք առան երևույթներ, որոնք ինչ-որ կապ ունեին ինձ հետ և որոնց մասին ես կարող էի ուրախությամբ, հոգատա-

րությամբ, ուշադրությամբ մտածել: Հանկարծ բացվել էր մի դուռ, որի միջով կյանքն էր գալիս ղեպի ինձ: Հավանաբար, ես նորից կարող եմ ապրել, հավանաբար, նորից կարող եմ մարդ լինել: Հոգիս, որ սառնության մեջ բնած էր, գրեթե սառած, շնչում էր նորից՝ քնեամ թափահարելով փոքրիկ, թույլ քները: Գյոթեն ինձ մոտ է եղել: Աղջիկը պատվիրեց ինձ ուտել, խմել, քնել, ցույց տվեց իր մտերմությունը, ծիծաղեց ինձ վրա, ինձ անվանեց փոքրիկ, հիմար տղա: Եվ նա՝ հրաշալի իմ ընկերուհին, պատմեց մահ սրբերի մասին և ցույց տվեց ինձ, որ անգամ ամենաանսովոր խելագարություններիս մեջ ես մենակ ու չհասկացված չեմ, հիվանդագին բացառություն չեմ, որ ես քույրեր ու եղբայրներ ունեմ, որոնք ինձ հասկանում են: Արդյոք կաեսնե՞մ նրան նորից: Այո, իհարկե, նա վստահելի էր: «Լոսսը խոսք է»:

Եվ նորից ահա ես քնեցի, քնեցի չորս, հինգ ժամ: Ժամը տասի մոտ էր, երբ արթնացա՝ շորերս ճմռքված, հայից ընկած, հոգնատանջ, գլուխս նախորդ օրը տեղի ունեցած ինչ-որ սարսափելի հիշողությամբ ծանրաբեռ, բայց աշխույժ, հույսով լի, փառավոր մտքերով համակված: Երբ վերադառնում էի տուն, բնավ չզգացի այն սարսափների շունչը, որ երեկ զգում էի վերադարձիս:

Սանդուղքների վրա, արաուկարիայից վերև, հանդիպեցի «մորաքրոջը», իմ տանտիրուհուն, որին շատ հազվադեպ էի տեսնում, որի մտերիմ բնավորությունն ինձ շատ էր դուր գալիս: Հանդիպումը հաճելի չէր ինձ համար, ինչ էլ լիներ, իմ տեսքը մի քիչ րափթվված էր ու հոգնած, ես չսափրված էի, չսանրված: Ես ողջունեցի և ուզում էի անցնել: Այլ դեպքերում նա միշտ հաշվի էր առնում մենալ և աննկատ մնալու իմ ցանկությունը, բայց այսօր թվաց, որ իմ Լ-շրջակա աշխարհի միջև վարագույրը, փատորեմ, պատռվել է, արգելափակոցը՝ ընկել, նա ծիծաղեց ու մնաց կանգնած:

– Այ թե լավ շրջեցիք, պարոն Հալլեր, այս գիշեր նույնիսկ տանը չէիք: Պետք է որ հոգնած լինեք շատ:

– Այո, – ասացի և ինքս էլ ժպտացի, – այս գիշեր մի քիչ աշխույժ անցավ, և քանի որ ես չէի ուզում Ձեր տան հանգիստը խանգարել, քնեցի հյուրանոցում: Ձեր տան հանգստի և կարգուկանոնի հանդեպ իմ հարգանքը մեծ է, այստեղ գտնվելով՝ ես երբեմն ինձ զգում եմ իբրև օտար մարմին:

– Մի ծիծաղեր, – պարոն Հալլեր:

– Օ՛, ես ծիծաղում եմ միմիայն ինձ վրա:

– Հենց դա Դուք չպետք է անեք: Դուք իմ տանը չպետք է Ձեզ գգաք իբրև «օտար մարմին»: Ապրեք, ինչպես Ձեր սիրտն է կաննում, և արեք այն, ինչ ուզում եք: Ես արդեն ունեցել եմ շատ, շատ կարգին կենվորներ, պարկեշտության տիպարներ, բայց ոչ մեկն ավելի հանգիստ չէր, քան Դուք և չէր խանգարում մեզ ավելի բիչ, քան Դուք: Իսկ հիմա՝ թեյ, ուզո՞ւմ եք:

Ես չհակառակվեցի: Հյուրասենյակում, որը զարդարված էր նրա պապի գեղեցիկ նկարներով ու կահույքով, ինձ թեյ տվեցին, և մենք մի փոքր շատախոսեցինք, սիրալիք տիկինը, ուղղակի հարցեր չտալով, իմացավ իմ կյանքի և մտքերի մասին ինչ-որ բաներ, մա ինձ լսում էր ուշադրության և մայրական Ոչ – շատ – լուրջ լսելու խառնուրդով, որով խելացի կանայք վերարկվում են տղամարդկանց խենթություններին: Խոսք գնաց մահ նրա զարմիկի մասին, և մա կողքի սենյակներից մեկում ցույց տվեց նրա սիրողական աշխատանքներից մեկը՝ ռադիոընդունիչ: Ահա այստեղ մատում էր ջանասեր երիտասարդը իր ազատ երեկոներին և գլուխ բերում մման մի մեքենա՝ հրապուրված անլար կապի գաղափարով՝ բարեպաշտորեն ծնկի իջած տեխնիկայի աստծո առաջ, որին անհրաժեշտ եղան հազարավոր տարիներ, որպեսզի հայտնագործի և բոլորովին անկատար տեսքով ներկայացնի այն, ինչը մշտապես գիտեր և ավելի խելոք ձևով օգտվում էր յուրաքանչյուր մտածող մարդ: Մենք խոսեցինք այդ մասին, քանզի մորաքույրը փոքր-ինչ հակված էր դեպի բարեպաշտությունը, և կրոնական գրույցները տեղադրվեցին նրա համար: Ես ասացի նրան, որ բոլոր ուժերի և շարժումների ամենուրեք առկայությունը շատ լավ հայտնի էին հին հնդիկներին, և տեխնիկական համընդհանուր գիտակցության է հասցրել այդ երևույթի սոսկ մի փոքր մասը՝ կառուցելով նրա, այսինքն՝ ձայնային ալիքների համար առայժմ դեռ հրեշավոր չափով անկատար ընդունիչ և հաղորդիչ: Իսկ այդ վաղնջական գիտակցության էությունը՝ ժամանակի անորոշությունը, առ այսօր տեխնիկայի կողմից դեռևս նկատված չէ, բայց, հասկանալի է, դա մույնպես «կհայտնագործվի» և կընկնի գործարար ճարտարագետների ձեռքը: Հավանաբար, շատ շուտով կհայտնագործեն մահ, որ մեզ մշտապես շրջապատում են ոչ միայն այսօրվա, այս վայրկյանի նկարներն ու

իրադարձությունները, մման այն բանին, ինչպես որ Լ-
րաժշտությունը Փարիզից ու Բեռլինից այս պահին լսելի է
դառնում Ֆարնկֆուրտում կամ Յյուրիխում, այլև երբեկիցե ակ-
դի ունեցած ամեն ինչ արձանագրվում է նույն կարգով ու ձեռ-
քի տակ մնում, և որ մենք մեկ օր, լարով կամ առանց լարի,
ձայնային ադմոկների ուղեկցությամբ կամ առանց դրա
կլսենք Սոդոմոն թագավորին կամ Վալտեր ֆոն Ֆոգելվիլ-
դեին³³։ խոսելիս։ Եվ որ այդ ամենը, ինչպես որ այսօր ռադիոյի
սաղմերը, ծառայելու են մարդկանց նրա համար, որպեսզի նա
կարողանա փախչել ինքն իրենից և իր նպատակից՝ ավելի ու
ավելի խճճվելով անօգուտ զբաղմունքների և զվարճություննե-
րի խիտ ցանցում։ Բայց ինձ քաջ ծանոթ այդ ամենը ասացի ոչ
թե սովորական դառնությամբ, ժամանակի ու տեխնիկայի
հանդեպ ծաղրանքով, այլ կատակով ու քեթև, և մորաքույրը
ծիծաղում էր, մենք միասին նստեցինք մոտ մեկ ժամ, քնյ լամե-
ցինը և ուրախ էինք։

Երեքշաբթի երեկոյան ես այն գեղեցիկ, զարմանահրաշ-
աղջկան հրավիրել էի «Սև արծիվ», և մնացած ժամանակը
սպաննելը ինձնից քիչ ջանքեր չպահանջեց։ Ու երբ վերջապես
երեքշաբթին եկավ, անծանոթուհու հետ իմ հարաբերություն-
ների կարևորությունը սարսափելիության աստիճան դարձավ
պարզ։ Ես մտածում էի միայն նրա մասին, ես նրանից սպա-
սում էի ամեն ինչ, ես պատրաստ էի նրա համար զոհաբերել
ամեն ինչ և ընկնել նրա ոտքերը՝ առանց նվազագույն չափով
սիրահարված լինելու։ Բավական էր պատկերացնել, որ նա
խախտել է մեր ժամադրությունը կամ մոռացել այդ մասին, որ-
պեսզի հստակ տեսնեի, քն ինչ էր լինելու ինձ հետ այդ դեպ-
քում։ Այդ դեպքում աշխարհը վերստին դատարկվելու էր,
մոռալ ու անարժեք օրեր էին հաջորդելու միմյանց, կրկին վե-
րադառնալու էր ինձ շրջապատող լռության և մահվան ամբողջ
սարսափը, և ոչ մի ելք չէր լինելու այդ համար դժոխքից ազատ-
վելու՝ բացի ածելուց։ Եվ այդ մի բանի օրերի ընթացքում ածե-
լին ինձ համար չդարձավ սիրելի, նա ոչինչ չէր կորցրել իր ա-
հագրու էությունից։ Եվ հենց դա էլ ատելի էր. ես խոր, սիրտս
ճնշող վախ էի զգում կոկորդս կտրելուց։ Վախենում էի մեռնե-
լուց, դիմադրում էի այնպիսի կատաղի, համառ, ըմբոստացող
ուժով, կարծես քն ամենաառույզ մարդն էի աշխարհի, և իմ
կյանքը իսկական դրախտ էր։ Ամբողջական, հաշվենկատ

պարգոթյամբ ես հասկանում էի իմ վիճակը, այն է՝ անհաշտ լարվածություն ապրել չկարողանալու և մեռնել չկարողանալու միջև, ինչն ինձ համար «Մե արծիվ» ռեստորանի անժամոք, փոքրամարմին ու գեղանի պարուհուն դարձնում էր այդքան կարևոր։ Նա փոքրիկ պատուհան էր, լույսի աննշան ճեղք սարսափի դժոխքում։ Նա էր փրկությունը, երբ դեպի ազատությունը։ Նա պետք է ինձ սովորեցներ ապրել կամ սովորեցնել մեռնել, նա պետք է իր ամուր ու գեղեցիկ ձեռքերով հպվեր իմ քարացած սրտին, որպեսզի այն կամ ծաղկեր, կամ կյանքի հպումից փոշիանար։ Որտեղի՞ց էր նա վերցնում այդ եռանդը, որտեղի՞ց էր գալիս կախարդանքը, ի՞նչ զաղտնի պատճառներ էին ընկած ինձ համար նրա խոր իմաստի մեջ՝ դրա մասին ես չէի մտածում, և դա այնքան էլ կարևոր չէր, ինձ համար ոչ մի նշանակություն չուներ դա իմանալը։ Ոչ մի իմացություն, ոչ մի գիտակցություն ինձ համար այլևս որևէ նշանակություն չուներ, չէ՞ որ հենց դրանից էի ես կշտացած, և հենց այն էր ինձ համար ամենասուր, ամենաստորացուցիչ և ամենաամոքալի տառապանքը, որ ամենայն պարգոթյամբ հասկանում էի իմ իրավիճակը։ Ես իմ առաջ տեսնում էի այդ ողորմելուն, այդ անասուն Տափաստանի գայլին ինչպես ճանճ՝ սարդոստայնի մեջ, տեսնում էի, թե ինչպես էր վճռվում նրա ճակատագիրը, ինչպես էր նա խճճվել և որքան անպաշտպան էր, ինչպես էր պատրաստվում սարդը խմել նրա արյունը և ինչպես փրկիչ մի ձեռք երևաց մոտերքում։ Իմ տառապանքի պատճառների և առնչությունների, իմ հոգեկան հիվանդության և կախարդվածության ու նյարդայնության մասին ես կարող էի ամենախելքով, շրջահայաց բաներ ասել, դրա զաղտնիքները ինձ ծանոթ էին։ Սակայն ինձ հարկավոր էին ոչ թե գիտելիքներ, ոչ թե իմացություններ, դրանց կարիքը չէի զգում այդպես հուսահատորեն, այլ տպավորությունների, վճռի, հրման և թռիչքի։

Թեև սպասման այդ մի քանի օրերին ես ոչ մի անգամ չէի կասկածել, որ իմ մտերմուհին պահելու էր իր խոսքը, վերջին օրը շատ տազնապաժ էի և անվստահ. կյանքումս ոչ մի անգամ այդքան անհամբերությամբ չէի սպասել երեկոյի մոտենալուն։ Եվ մինչ լարվածությունն ու անհամբերությունն ինձ համար դառնում էին գրեթե անտանելի, միևնույն ժամանակ դրանք զարմանալի բարերար ազդեցություն էին թողնում վրաս. աներևակայելի գեղեցիկ ու նոր էր ինձ՝ հուսահատվա-

ծիս համար, որ երկար ժամանակ ոչնչի չլի սպասել և ոչնչով չլի ուրախացել, հրաշալի էր դա՝ ամբողջ օրը անհանգստությամբ, երկյուղով լի ու սպասումով լի նետվել այս ու այն կողմ, նախապես պատկերացնել երեկոյան հանդիպումը, խոսակցությունները, արդյունքները, սավորվել դրա համար և հագնվել (առանձին հոգատարությամբ, մոր վերնաշապիկ, մոր փողկապ, կոշիկի մոր քուրեր): Ինչպիսին էլ լիներ այդ խելացի և խորհրդավոր փոքրիկ աղջիկը, իմ նկատմամբ ինչ վերաբերմունք էլ ունենար, միևնույն էր ինձ համար. մա կար, հրաշքը կատարվել էր, քանի որ ես վերստին գտել էի մոր մարդ և կյանքի հանդեպ մոր հետաքրքրություն: Կարևորը միայն այն էր, որ դա շարունակվեր, որ ես տրվեի այդ գրավչությանը, հետևեի այդ աստղին:

Անմոռանալի ակնթարթ էր, երբ նրան մորից տեսա: Հին, հարմարավետ ռեստորանում մտած էի փոքրիկ մի սեղանի մոտ, տեղը պատվիրել էի նախապես հեռախոսով, թեև դրա կարիքը չկար, տեղեկացել էի կերակրացանկի մասին, և ջրով լի բաժակի մեջ դրել էի երկու գեղեցկատես արխիդեա, որ գնել էի նրա համար: Ստիպված էի նրան երկար սպասել, թեև վստահ էի նրա գալուն և ոչ պակաս՝ հուզված: Եվ ահա մա եկավ, կանգ առավ հանդերձարանի մոտ և ողջունեց ինձ միայն իր բաց գորշավուն աչքերի ուշադիր, քննող հայացքով: Անվստահության զգացումով ես հետևում էի, քի ինչպես էր նրան վերաբերվում սպասավորը: Ոչ, փառք Աստծո, որ մի տնավարություն, ընդունված պատշաճության ոչ մի պակաս, մա անառարկելիորեն քաղաքավարի էր: Եվ, այդուամենայնիվ, նրանք ծանոթներ էին, էմիլ էր սպասավորի անունը:

Երբ նրան պարզեցի արխիդեաները, ուրախացավ և ծիծաղեց:

– Դու շատ սիրալիր ես, Հարրի: Ուզում էիր ինձ մի բան նվիրել, ճիշտ է, և չգիտեիր, թե ինչ, լավ չգիտեիր, ինչ ընտրես՝ այնքանով, որքանով, ըստ էության, իրավունք ունես ինձ ինչ-որ բան նվիրել, որպեսզի չվիրավորվեմ, և ահա գնել ես արխիդեաներ, դրանք ընդամենը ծաղիկներ են, սակայն թանկ արժեն: Ծատ շնորհակալ եմ: Ընդհանրապես, կասեմ քեզ հետևյալը՝ չեմ ուզում, որ դու ինձ ինչ-որ բան նվիրես: Ես ապրում եմ տղամարդկանց նվերներով, բայց քո հաշվին չեմ ուզում ապրել: Բայց դու որքան ես փոխվել: Քեզ ճանաչել չի լի-

նի: Վերջին անգամ այնպիսի տեսք ունեիր, կարծես հենց նոր էին քեզ փրկել կախվելուց, իսկ այսօր արդեն համարյա մարդու նման ես: Հետաքրքիր է, իմ պատվերը կատարեցի՞ր:

– Ո՞ր պատվերը:

– Այդքան մոռացկո՞տ ես: Ուզում եմ հարցնել, թե հիմա կարո՞ղ ես ֆոքստրոտ պարել: Դու ինձ ասում էիր, որ ոչինչ այնպես չես ցանկանում, ինչպես ինձնից հրամաններ ստանալը, որ իմ հրամանները քեզ համար ամենասիրելիին են: Հիշո՞ւմ ես:

– Օ՛, իհարկե: Եվ դա մնում է անփոփոխ:– Ես դա ասում էի լրջորեն:

– Եվ, այդուամենայնիվ, դու պարել չես սովորել:

– Մի՞թե հնարավոր է այդքան շուտ, մի քանի օրվա մեջ:

– Իհարկե: Ֆոքս պարել կարելի է սովորել մեկ ժամվա մեջ: Բոստոնը՝ երկու: Տանգոն տևում է ավելի երկար, բայց դու դրա կարիքը բնավ չունես:

– Բայց հիմա, վերջապես, ես կարո՞ղ եմ իմանալ քո անունը:

Նա մի պահ լուռ մայեց ինձ:

– Գուցե դու այն գուշակն՞: Ինձ համար շատ հաճելի կլինի, եթե դու գուշակես այն: Ուշադիր եղիր և լավ մայիր ինձ: Դու արդեն չե՞ս նկատել, որ իմ դեմքը հանկարծ մանկական տեսք է ստանում: Օրինակ՝ հիմա:

Այո, այդ պահին ուշադիր մայելով նրա դեմքին, գտա, որ նա իրավացի է, նրա դեմքը մանկական էր: Եվ երբ մեկ րոպեի չափ ես լուռ էի, այդ դեմքը սկսեց խոսել ինձ հետ և հիշեցրեց ինձ իմ մանկական տարիների մասին և այն ժամանակվա իմ մանկական ընկերոջը, որի անունն էր Հերման: Մի պահ նա ամբողջովին փոխվեց, դարձավ այն Հերմանը:

– Եթե դու տղա լինեիր,– ասացի զարմացած,– Հերման կկոչվեիր:

– Ո՞վ իմանա, գուցե և տղա եմ և պարզապես փոխել եմ շոբլերս,– ասաց նա աշխուժորեն:

– Հերմինե՞ է քո անունը³⁴:

Նա գլխով արեց պայծառացած, ուրախ, որ գուշակել եմ: Այդ պահին հենց մատուցեցին արյուրը, և մենք սկսեցինք ուտել, ու նա մանկան պես զվարթ էր: Նրա մեջ դուրեկան և կախարդիչ գծերից ամենահրաշալիին և ինքնատիպը ինձ համար այն էր, որ անսպասելիորեն խոր լրջությունից կարող էր անց-

նել ամենատուրախ գվարթության և ընդհակառակը, ընդ որում՝ չփոխվելով եւ չաղավաղվելով, ինչպես դա լինում է շնորհալի երեխաների մոտ: Այժմ մի պահ նա ուրախանում էր, փորձում էր ինձ հրապուրել ֆոքստրոտով, նույնիսկ ոտքերով մի երկու անգամ բոթեց ինձ, եռանդով գովում էր ուտելիքը, նկատեց, որ ևս ջանք չեմ խնայել լավ հագնվելու համար, սակայն մի բանի թերություններ նկատեց իմ արտաքինի մեջ:

Նրանից, իմիջիայլոց, հարցրեցի.

– Ինչպե՞ս հաջողվեց քեզ, որ հանկարծ երեխայի տեսք ստացար, և ես գուշակեցի քո անունը:

– Օհ, այդ ամենը հաջողեցրի՞ր դու ինքդ: Ինչպես դու՝ գիտնական այդդ, չես հասկանում, որ ես քեզ դուր եմ գալիս և կարևոր եմ նրա համար, բանի որ մի տեսակ քո հայելին եմ, բանի որ իմ ներսում ինչ-որ բան կա, ինքը քեզ պատասխան է տալիս և հասկանում քեզ: Ըստ էության, բոլոր մարդիկ միմյանց համար պետք է մման հայելիներ լինեն, այդպես պատասխանեն և ներդաշնակեն իրար, սակայն այդպիսի խենթերը, ինչպիսին դու ես, հազվագյուտ են և հեշտությամբ շեղվում են՝ ենթարկվելով հրապուրանքի այնպես, որ այլ մարդկանց աչքերում այլևս ոչինչ չեն կարողանում տեսնել ու կարդալ, նրանց այլևս դա չի հետաքրքրում: Եվ հետո, երբ այդ խենթը հանկարծ գտնում է դեմք, որը, իրոք, նայում է նրան, և որի մեջ նա զգում է պատասխանի և հարազատության մման մի բան, այո, այդ պահին, անշուշտ, ուրախանում է:

– Դու ամեն ինչ գիտես, Հերմինե,– զարմացած բացականչեցի ես:– Ամեն ինչ ճիշտ այնպես է, ինչպես ասում ես: Եվ, այդուամենայնիվ, դու բոլորովին այլ ես, քան ինքս: Դու իմ հակադրությունն ես, դու ունես այն ամենը, ինչ ես չունեմ:

Այդպես թվում է քեզ,– կարճ ասաց նա,– և դա լավ է:

Եվ այդ պահին նրա դեմքի վրայով, որն ինձ համար, իրոք, ինչ-որ խորհրդավոր հայելու պես էր, անցավ լրջության ծանրածանր ամպը, այդ պահին նրա դեմքը արտահայտում էր միմիայն լրջություն, միմիայն ողբերգականություն՝ առհասարակ, ինչպես դիմակի աչքերը: Դանդաղ, կարծես ուժով արտաբերելով բառ բառի հետևից, նա ասաց.

– Լսիր, մի մոռանա, քն ինչ ասացիր ինձ: Դու ասացիր, որ ես պետք է քեզ հրամայեմ և որ քեզ համար ուրախություն է լինելու՝ իմ բոլոր հրամաններին ենթարկվելը: Մի մոռանա: Դու

պետք է իմանաս, փոքրիկ Հարրի. ինչպես որ ես ինքս եմ ներգործում քեզ վրա, որ իմ տեսքը քեզ պատասխան է տալիս, որ ինչ-որ բան իմ ներսում ընդառաջ է գալիս քեզ և հավատ ներշնչում, մույն կերպ էլ դու ներգործում ես ինձ վրա: Երբ վերջին անգամ քեզ տեսա «Սև արծիվ» մտնելիս, հոգնած, բացակա, և այլև ոչ այս աշխարհից, անմիջապես զգացի՝ սա ինձ լսելու է, սա կարիք ունի, որ ես հրամայեմ իրեն: Եվ ես հրամայելու եմ նրան: Այդ պատճառով էլ խոսեցի քեզ հետ, և այդ պատճառով մենք բարեկամներ դարձանք: ,

Նա խոսում էր ծանր լռությամբ այնպես լեցուն, հոգու այնպիսի ճնշվածությամբ, որ նրան կարգին չհասկանալով՝ փորձեցի հանգստացնել և խոսակցությունը փոխել: Նա միայն հոնքերի շարժումով ստիպեց ինձ ետ կանգնել այդ մտքից, և սառը ձայնով շարունակեց.

– Դու պետք է քո խոսքը պահես, փոքրիկ, հիշիր, այլապես կզոջաս: Ինձնից դու կստանաս շատ հրամաններ և կհետևես դրանց, հրաշալի հրամաններ, հաճելի հրամաններ, քեզ համար ուրախալի կլինի դրանք կատարելը: Իսկ վերջում դու կկատարես իմ վերջին հրամանը, Հարրի:

– Կկատարեմ, – ասացի ես տարտամ:– Ո՞րն է լինելու քո վերջին հրամանը:

Բայց ես արդեն, Աստված գիտի, թե ինչպես՝ գլխի էի ընկնում, թե որն է դա լինելու: Նա թափ տվեց իրեն, կարծես թեթև, տենդային դող անցավ վրայով և թվաց, որ դանդաղորեն դուրս եկավ իր ներամփոփումից: Նրա աչքերը ինձ հանգիստ չէին տալիս: Հանկարծ ավելի մոայլվեց:

– Իմ կողմից ավելի խելոք կլինեք, եթե չասեի դա քեզ: Բայց ես չեմ ուզում խելոք լինել, Հարրի, այս անգամ չեմ ուզում: Ինչ-որ բոլորովին այլ բան եմ ուզում: Ուշադիր եղիր, լսիր: Դու դա կլսես, մոռացության կտաս, կծիծաղես դրա վրա, լաց կլինես: Ուշադիր եղիր, փոքրիկ: Եղբայր իմ, ես ուզում եմ քեզ հետ կյանքի ու մահվան խաղ խաղալ և ուզում եմ, մինչև կսկսենք մեր խաղը, բացել քո առաջ իմ խաղաթղթերը:

Որքան գեղեցիկ էր նրա դեմքը, որքան վերերկրային, երբ ասում էր դա: Նրա աչքերում՝ սառը և պայծառ, շողում էր իմացական թախիծը, այդ աչքերը, թվում էր, տառապել էին նրկային բոլոր մտածելի տառապանքներով և դրանց ասել էին՝ այո: Բերանը խոսում էր դժվարությամբ և ինչ-որ բանից խան-

զարված, կարծես՝ խոսեր ուժեղ սառնամանիքի մեջ գտնվող մեկը, երբ սառչում է դեմքը, սակայն շրթունքների արանքում, բերանի անկյուններում հազիվ երևացող լեզվակի շարժումների մեջ, հայացքին և ձայնին հակառակ, պարզ գծազրվում էր քաղցր, խաղացկուն ինչ-որ զգայականություն, ներքին ուրախության ինչ-որ պահանջ: Խաղաղ, հարթոդորկ ճակատի վրա կախված էր մի կարճ խապուպ, և հենց նույն ստեղից, ճակատի նույն անկյունից, որտեղ ցած էր կախված խապուպը, ժամանակ առ ժամանակ ճառագում էր, ինչպես կենդանի շնչառություն, տղայանմանության, երկսեռության կախարդանքի ավիքը: Ուշադիր լսում էի նրան՝ երկյուղած, սակայն, միևնույն է, կարծես՝ քրացած, կարծես՝ կիսով չափ բացակա:

– Ես քեզ համար դուրեկան եմ, – շարունակեց նա, – դրա պատճառն այն է, ինչի մասին քեզ արդեն ասել եմ. ես խափանեցի քո մեծակությունը, քեզ բռնեցի հենց դժոխքի դարպասների առաջ և վերադարձրի կյանք: Բայց ես քեզանից պահանջում եմ ավելին, շատ ավելին: Ես ուզում եմ ստիպել քեզ, որ սիրահարվես ինձ: Ոչ, մի առարկիր, թույլ տուր խոսեմ: Ես քեզ շատ եմ դուրս գալիս, դա զգում եմ, և դու երախտապարտ ես ինձ, սակայն ինձ սիրահարված չես: Ուզում եմ ստիպել, որ սիրահարվես ինձ, դա իմ մասնագիտությունն է, ես չե՞ որ ապրում եմ այն բանի հաշվին, որ ստիպում եմ տղամարդկանց սիրահարվել ինձ: Բայց լավ լսիր, ես դա՛ չեմ անում այն բանի համար, քանի որ քեզ այդքան գրավիչ եմ գտնում: Ես սիրահարված չեմ քեզ, Հարրի, ինչպես որ սիրահարված չես դու ինձ: Բայց ես քո կարիքը զգում եմ, ինչպես որ դու ես իմ կարիքը զգում: Դու իմ կարիքը զգում ես հիմա, հենց այս պահին, քանի որ հուսահատված ես և սպասում ես ցնցումի, որք քեզ կնետի ջուրը և կրկին կենդանություն կտա: Դու իմ կարիքն ունես, որպեսզի սովորես պարել, սովորես ծիծաղել, ապրել սովորես: Բայց ես քո կարիքը կունենամ, ոչ այսօր, ավելի ուշ, նույնպես գեղեցիկ ու կարևոր մի բանի համար: Երբ դու սիրահարված կլինես ինձ, կտամ իմ վերջին հրամանը քեզ, դու կենթարկվես նրան, և դա քեզ ու ինձ համար լավ կլինի:

Եվ նա բաժակի միջից փոքր-ինչ բարձրացրեց գորշամանուշակագույն, կանաչ միջներակներով արխիդեան, մի սրահ դեմքը թևեց դեպի նա և հայացքը սառեցրեց ծաղկի վրա:

– Քեզ համար շատ դժվար կլինի, բայց դու կկատարես այն: Դու կկատարես իմ հրամանը և կսպանես ինձ: Մա է: Ուրիշ բան մի հարցրու:

Շարունակելով նայել արխիդեային՝ նա լռեց, հայացքը խաղաղվել էր, ինչպես բացված ծաղկերածակ, պարզվել էր լարվածությունից ու ճնշումից, և հանկարծ զմայլելի ժպիտ երևաց նրա շրթունքներին, մինչ աչքերը շարունակում էին մի ականթարթ մնալ սառը և կաշկանդված: Իսկ հետո թափահարեց մանկական փոքրիկ խոպուպներով գլուխը, մի կտում ջուր խմեց, կրկին հիշեց, որ մենք ընթրիքի ենք նստած և մեծ ախորժակով անցավ ուտելուն:

Ես բառ առ բառ հստակորեն լսել էի նրա տազնապալի խոսքերը, գուշակել անգամ նրա վերջին հրամանը՝ մինչ այդ կհայտնեն ինքը, և «Դու կսպանես ինձ» բառերից այլևս չվախեցա: Այն ամենը, ինչ ասում էր նա, ինձ համար հնչում էր համոզիչ ու անխուսափելի, ինչպես ճակատագիր, ես ընդունում էի դրանք և չէի բնդդիմանում, և, այդուամենայնիվ, չնայած սարսափի լռությամբ, որով խոսում էր նա, այդ ամենը զրկվում էր լիակատար իսկությունից ու կարևորությունից: Իմ հոգու մի մասը ներծծում էր նրա խոսքերը և հավատում դրանց, մյուս մասը հավանությամբ գլխով էր անում և ընդունում ի գիտություն, որ այդ խելոք, առողջ և ինքնավստահ Հերմիենն էլ ունի իր քմայքներն ու մտքի աղոտության պահերը: Հազիվ էի լսել նրա վերջին բառերը, երբ այս ամբողջ պատկերը ծածկվեց անիրական և անազդեցիկ լինելու տպավորությամբ:

Այդուհանդերձ, ես չէի կարող լարախաղացի թերևությամբ, ինչպես Հերմիենն, թռիչք կատարել ետ՝ դեպի իրականություն և հավանականություն:

– Ուրեմն, օրերից մի օր ես սպանելու եմ քեզ,– հարցրեցի ես՝ հանդարտ երազելով, մինչդեռ նա նորից ծիծաղեց՝ եռանդով մաս-մաս անելով թոչնի միսը:

– Իհարկե,– անհոգ գլխով արեց նա,– այդ մասին հերիք է, հիմա ուտենք: Հարրի, բարի եղիր և ինձ համար էլի մի փոքր կանաչ սալաթ պատվիրիր: Դու ախորժակ չունե՞ս: Ես կարծում եմ, որ դու պետք է սովորես այն ամենին, ինչ ուրիշների մոտ ստացվում է ինքնին, անգամ ուտելիս ուրախ լինելը: Ահա, տես, փոքրիկ, սա բաղի ոտք է, և երբ այս սպիտակ, հրաշալի

միայն առանձնացնում ենք ոսկորից, ապա դա տոն է, և այդ պահին մարդը պետք է զգա, թե ինչպես է բացվում ախորժակը, թե ինչպես է ինքը լարվում և լցվում երախտագիտությամբ իր սրտի մեջ, ինչպես սիրահարվածը, երբ առաջին անգամ իր սիրած աղջկան օգնում է հանել բաճկոնը: Հասկացա՞ր: Ո՞չ: Դու ոչխար ես: Սպասիր, ես քեզ մի կտոր կտամ այս հրաշալի բաղի ոտքից, և դու կհամոզվես: Այդպես, բերանդ բաց արա... Օհ, ինչ հրեշն ես դու: Աստված իմ, հիմա ծուռ աչքով կնայի մյուսներին՝ եթե հանկարծ տեսնեն, թե ինչպես մի կտոր կերավ իմ պատառաքաղից: Հոգ մի արա, կորուսյալ որդի, ես քեզ ամոթանք չեմ բերի: Բայց եթե քեզ, քո իսկ բավականության համար, անհրաժեշտ է ուրիշների թույլտվությունը, ապա դու, իսկապես, ողորմելի մարդ ես:

Նախկին պատկերը ավելի ու ավելի անիրական էր դառնում, ավելի անհավատալի, որ այդ աչքերը դեռ մի քանի րոպես առաջ այնպես ծանրորեն սկեռված ու մռայլությամբ էին լցված: Օհ, հենց դա էր Հերմիենն, ինչպես և ինքը՝ կյանքը, մշտապես միայն ակնթարթ, որը չես կարող նախապես կշռադատել: Այժմ մա ուտում էր, և բաղի ոտքը, սալաթը, սորթը և լիկյորն ընդունվում էին յոթորեն, դառնում էին նյութ ուրախության և դատողությունների, խոսակցության և երևակայության: Հենց որ ավսեն վերցնում էին, սկսվում էր մի մոր զլուխ: Այս կինը, որ այսպես խորությամբ նայեց իմ ներսը, որ, քվում է, կյանքի մասին ավելի շատ բան գիտի, քան բոլոր իմաստունները, տրվում էր մանկականության, ակնթարթի փոքրիկ խաղին այնպիսի արվեստով, որն ինձ անմիջապես դարձնում էր սան՝ նրա առաջ: Գուցե դա բարձրագույն իմաստություն էր, թե պարզագույն դյուրահավատություն, բայց ով կարող էր այդ աստիճան ապրել ակնթարթով, ով այդպես ապրում էր ներկայով, այդպես մտերմորեն-սիրալիիր գիտեր գնահատել ճանապարհի յուրաքանչյուր ծաղիկ, գվարթության նվազագույն հնարավորություն, որ դրված է ակնթարթի մեջ, կարող էր կյանքից վախենալու ոչինչ չունենալ: Եվ այս ուրախ երեխան՝ իր լավ ախորժակով, իր ժիր, համադամ կերակրասիրությամբ, միաժամանակ թե՛ երագող էր, թե՛ ջղային կին, որն իր մահն է տենչում կամ հաշվենկատ գրավչուի, որը գիտակցաբար և սառը սրտով կամենում է հասնել նրան, որ ես սիրահարվեմ իրեն և դառնամ իր ստորո՞ւկը: Դա հավանական չէր: Ոչ, նա

ուղղակի ամբողջությամբ այնպես էր տրվում ակնթարթին, որ նույն այդ պատրաստականությամբ, յուրաքանչյուր զվարթ մտքի մեան, իր ներսում տեղ կտար և կվերապրեր ցանկացած մութ սարսափ, որ կարող էր առկայծել նրա հոգու հեռավոր խորքերում:

Հերմիներն, որին ես այսօր տեսնում էի երկրորդ անգամ, իմ մասին գլխից ամեն ինչ և ինձ անհմար էր թվում նրանից որևէ բան թարցնել: Հնարավոր է, նա ոչ ամբողջությամբ էր պնասկերացնում իմ հոգևոր կյանքը, երաժշտության, Գյոթեի, Նո-վալիսի կամ Բողերի հետ ունեցած իմ կապերի մեջ նա, հնարավոր է, չէր կարող ներթափանցել, բայց դա ևս շատ կասկածելի էր, հավանաբար դա ևս կհաջողվեր նրանց առանց դժվարության: Իսկ եթե չհաջողվեր, այդ դեպքում ինչ կմնար իմ «հոգևոր կյանքից»: Մի՞թե այդ ամենը փուլ չէր գա և չէր կորցնի իր իմաստը: Բայց իմ մյուս, ամենաանձնական խնդիրները և հոգսերը, դրանք բոլորն էլ նա կհասկանար, դրա համար ես կասկած չունեի: Շուտով ես նրա հետ կխոսեմ Տափաստանի գայլի մասին, քննախոսության մասին, ամեն, ամեն բանի մասին, ինչ գոյություն ունի միմիայն ինձ համար, ինչի մասին ես դեռևս ոչ մեկի հետ չեմ խոսել: Ես չէի կարող համբերել և խոսակցություն չսկսել հենց հիմա:

– Հերմիներ, – ասացի, – վերջերս ինձ զարմանալի մի բան պատահեց: Անժամոք մի մարդ ինձ տվեց փոքրիկ մի գրքույկ, տոնավաճառային գրքույկների մեան մի բան, և այնտեղ գրված էր իմ ողջ կյանքի պատմությունը, այն ամենը, ինչ վերաբերում է ինձ, գրված էր ճշգրտությամբ: Չգիտեմ, տարօրինակ չէ՞ դա:

– Ինչպես է կոչվում գրքույկը, – հարցրեց նա հարևանցի:

– «Քննախոսություն Տափաստանի գայլի մասին»:

– Օհ, Տափաստանի գայլ՝ դա հոյակապ է: Եվ Տափաստանի գայլը ո՞րն է: Դա պետք է որ դու լինես:

– Այո, ևս եմ: Ես մեկն եմ, ով կխոսվ չափ մարդ է, կխոսվ չափ՝ գայլ, կամ մեկը, ով լուրճ-այդպես է պատկերացնում:

– Ես ոչ մի պատասխան չտվեց: Նայում էր ինձ՝ աչքերում քննախոյզ ուշադրություն, նայում էր իմ ձեռքերին, և մի պահ նրա հայացքում և դեմքին առաջվա պես մորից հայտնվեցին լրջություն և մոռյալ կրքոտություն: Եթե ճիշտ էի գուշակում նրա մտքերը, նա մտածում էր, որ, արդյոք, բավարար չափով ես գայլ եմ, որպեսզի կատարեմ նրա «վերջին հրամանը»:

– Դ-ա, իհարկե, քո երևակայությունն է, – ասաց նա՝ վերստին զվարթանալով, – կամ, եթե ուզում ես, բանաստեղծական մտահղացումը: Բայց այդտեղ ինչ-որ բան կա: Այսօր դու գայլ չես, բայց վերջերս, երբ մտար այս դահլիճը, ոնց որ լուսնից ընկած, քո մեջ, իրոք, ինչ-որ բան կար գազանից, հենց դա էլ ինձ դուր եկավ:

Հանկարծակի ծագած մի մտքից նա անսպասելիորեն խոսքը կտրեց և ասաց, կարծես, շփոթահար.

– Ինչ էիմար են հնչում «գազան» կամ «զիշատիչ» բառերը: Այդպես չի կարելի խոսել կենդանիների մասին: Իհարկե, նրանք հաճախ են լինում սարսափելի, բայց շատ ավելի իսկական են, քան մարդիկ:

– Ինչ է նշանակում «ավելի իսկական»: Դու ինչպես ես հասկանում դա:

– Դե, նայիր որևէ կենդանու՝ կատվի, շան, թռչունի կամ մեծ, գեղեցիկ կենդանիներից որևէ մեկին կենդանաբանականում՝ կատվառյուծին կամ ընձուղտին: Դու կտեսնես, որ նրանք բոլորը անկեղծ են, որ ոչ մի կենդանի շփոթված չէ կամ չզիտի, թե ինչ է անում և ինչպես պետք է իրեն պահի: Նրանք չեն ուզում քեզ դուր գալ: Թատրոն չկա: Նրանք այնպիսին են, ինչպիսին կան, ինչպես քարերը և ծաղիկները կամ աստղերը երկնքում: Հնասկանո՞ւմ ես:

Ես հասկանում էի:

– Կենդանիները մեծ մասամբ տխուր են, – շարունակեց նա: – Եվ երբ մարդը շատ տխուր է, տխուր է ոչ թե նրա համար, որ ցավում է նրա առամը կամ դրամ է կորցրել, այլ որ հանկարծ զգում է, քե ինչ է այս ամենը, ամբողջ այս կյանքը, և նրա թախիծը անկեղծ է, այդ ժամանակ նա մի փոքր նման է կենդանու, այդ ժամանակ նա տխուր տեսք ունի, բայց նրա մեջ ավելի շատ է անկեղծությունը և գեղեցկությունը, քան այլ պարագայում: Դա այդպես է, և այդպիսին էր քո տեսքը, Տափաստանի գայլ, երբ քեզ առաջին անգամ տեսա:

– Հերմինե, իսկ ի՞նչ ես մտածում գրքույկի մասին, որտեղ նկարագրված են ես:

– Ախ, գիտե՞ս, ես չեմ սիրում մտածել մշտապես: Այդ մասին մենք կխոսենք մեկ ուրիշ անգամ: Կարող ես այն բերել ինձ՝ կարդալու: Կամ էլ՝ ոչ, եթե պետք է դիմեմ կարդալուն, ապա տուր ինձ մեկն այն գրքերից, որ դու ես գրել:

Նա սուրճ խնդրեց և մի պահ թվաց անուշադիր ու ցրված, ապա հանկարծ պայծառացավ և իր խորհրդածություններում հասավ ինչ-որ արդյունքի:

– Էհե՞յ,– կանչեց նա ուրախ,– վերջապես հասկացա:

– Ի՞նչը հասկացար:

– Ֆոքստոթը, ես ամբողջ ժամանակս ծախսում էի դրա վրա մտածելով: Ասա ինձ, դու սենյակ ունե՞ս, որտեղ մենք մի երկու ժամ կարող էինք պարել: Այն կարող է փոքր լինել՝ դա չի խանգարում, միայն թե ուղիղ ներքևում ոչ մեկը չբնակվի, որ-պեսզի ներս չմտնի և աղմուկ չբարձրացնի, եթե առաստաղը նրա գլխավերևում մի փոքր ճոճվի: Լավ կլինի, շատ լավ: Այդ դեպքում դու տանը կարող ես պարել սովորել:

– Այո,– ասացի ես երկյուղած,– ավելի լավ: Բայց իմ կարծիքով՝ դրա համար նաև երաժշտություն է պետք:

– Իհարկե, պետք է: Ուրեմն, լսիր, երաժշտությունը կզնես ինքդ քեզ համար, դա արժե ամենաշատը այնքան, որքան պարի դասընթացը որևէ ուսուցչուհու մոտ: Ուսուցչուհու վարձը կխնայես, քանի որ գործը ես ինքս կամեն: Այդպիսով, մենք կունենանք երաժշտություն, երբ կամենանք, դրան ավելաց-րած նաև, որ կունենանք գրամոֆոն:

– Գրամոֆոն:

– Ինքնին հասկանալի է: Դու կզնես փոքրը և մի քանի ձայ-նակավառակ...

– Հրաշալի է,– բացականչեցի ես,– և եթե քեզ հաջողվի իս-կապես պարել սովորեցնել ինձ, այդ դեպքում կստանաս գրա-մոֆոնը՝ իբրև հոնորար: Համաձայն ես:

Ես դա ասացի շատ հախտուն, սակայն ի սրտե: Իմ փոքր սեղանի վրա, գրքերի հետ, ես չէի կարող պատկերացնել նման օտարտախ մի սարք, պարելու դեմ մույնպես շատ առարկույթ-յուններ ունեի: Առիթի դեպքում, մտածում էի, դա կարելի էր փորձել, թեև համոզված էի, որ շատ ծեր եմ, ոչ ճկուն ու այլևս չեմ կարող պարել սովորել: Բայց այդպես, հանապառաստից՝ ինձ համար դա շատ հապճեպ էր, շեշտակի. և զգում էի իմ նե-րաշխարհի ողջ դիմադրությունը, որ ես, իբրև հին, փորձառու երաժշտագետ, ունեի գրամոֆոնի, ջազի և ժամանակի պարա-յին երաժշտության նկատմամբ: Այն, որ այժմ իմ սենյակում Նովալիսի և Ժան Պոլի կողքին, խորհրդածությունների իմ ճգնարանում և ապաստարանում պետք է հնչեին ամերիկյան

պարային, մոդայիկ նվագներ, և ես դրանց տակ պետք է պարեի, ըստ էության, ավելին էր, քան կարող էին մարդիկ պահանջել ինձնից: Բայց պահանջողը ուրիշ մեկը չէր, այլ Հերմինեն, իսկ նա իրավունք ուներ հրամայելու: Ես հնազանդվեցի: Բնականաբար՝ հնազանդվեցի:

Մենք հաջորդ օրը՝ կեմօրից հետո, հանդիպեցինք մի սրճարանում: Հերմինեն արդեն այնտեղ նստած էր, երբ ես եկա, քեյ էր խմում և ժպտալով ինձ ցույց տվեց մի քերթ, որտեղ գտել էր իմ անունը: Դա իմ հայրենիքի եկտադիմական քերթերից մեկն էր, որը կանոնավոր կերպով, ժամանակ առ ժամանակ, պարսավելի հողվածներ էր տպագրում իմ դեմ: Ես պատերազմի ժամանակ եղել էի պատերազմին դեմ, պատերազմից հետո կոչ էի անում հանգստության, համբերության, մարդկայնության և ինքնաքննադատության՝ ինձ ենթարկելով օրեցօր ավելի սուր, հիմար և վայրենի դարձող ազգայնամոլության հալածանքին: Ահա, այս անգամ էլ այնտեղ տպագրված էր նման մի ելույթ՝ վատ գրված, կիսով չափ սարքված խմբագրի ձեռքով, կիսով չափ թոցրած մմանատիպ քերթերի բազմաթիվ հողվածներից: Ոչ ոք, ինչպես հայտնի է, չի գրում ավելի վատ, քան հնացող գաղափարախոսության պաշտպանները, ոչ ոք իր գործի մեջ չի դրսևորում ավելի մաքրամոլություն ու հոգատարություն, ինչպես նրանք: Հերմինեն կարդացել էր հողվածը և դրանից տեղեկացել, որ Հարրի Հալլերը վնասաբար և անհայրենիք անձնավորություն է, և որ հայրենիքի գործերը, բնականաբար, չեն կարող վատ չլինել, քանի դեռ հանդուրժում ենք նման մարդկանց ու նման գաղափարները և երիտասարդությանը դաստիարակում միասնական մարդկության սենտիմենտալ ոգով՝ փոխանակ դաստիարակելու երդվյալ թշնամու նկատմամբ անհաշտ վրեժով:

– Սա դո՞ւ ես, – հարցրեց Հերմինեն և ցույց տվեց իմ անունը: – Զեզ համար կարգին թշնամիներ ես աճեցրել, Հարրի: Դա քեզ զայրացնո՞ւմ է:

Ես կարդացի մի քանի տող, ամեն ինչ սովորական էր այնտեղ, յուրաքանչյուր առանձին պատճենած հայիտյանք ինձ վաղուց ի վեր ծանոթ էր զգվանք պատճառելու աստիճանի:

– Ոչ, – ասացի, – դա ինձ չի զայրացնում, ես արդեն դրան սովոր եմ: Մի քանի անգամ արտահայտել եմ այն կարծիքը, որ յուրաքանչյուր ազգ, անգամ յուրաքանչյուր անհատ, փոխա-

նակ իրեն խաբելու՝ «Ով է մեղավոր» քաղաքական կեղծ հարցադրումով, պետք է մեղավորին փնտրի իր մեջ, հասկանա, թե որքանով է ինքը իր սեփական սխալների, բացթողումների և գեշ սովորությունների պատճառով մեղավոր պատերազմի և աշխարհի մնացած աղետների մեջ, որ դա միակ ճանապարհն է՝ հաջորդ հավանական պատերազմից խուսափել կարողանալու համար։

Ռա նրանք ինձ չեն ներում, քանզի իրենք անձամբ, բնականաբար, կատարելապես անմեղ են՝ կայգերը, գեներալները, խռչող արդյունաբերողները, քաղաքագետները, ոչ ոք իրեն չնչին չափով անգամ չի մեղադրում, որ ոք որևէ մեղք չունի։ Կարելի է կարծել, որ աշխարհում ամեն ինչ հրաշալի է ընթանում, միայն թե, ահա, տասնյակ միլիոնավոր սպանված մարդիկ են թաղվել հողում։ Եվ հասկանո՞ւմ ես, չեմմի՞նե, եթե այս հայիտյական հողվածները ինձ չեն կարող զայրացնել, ապա երբեմն տխրեցնում են։ Իմ հայրենակիցների երկու երրորդը կարդում է նման կարգի թերթերը, յուրաքանչյուր առավոտյան և երեկոյան կարդում է այդ խոսքերը, ամեն օր այդ մարդիկ ենթարկվում են մշակման, նրանց սովորեցնում, հետապնդում, դարձնում են դժգոհ ու չար, և բոլորի նպատակն ու վախճանը վերստին պատերազմն է, հաջորդ, եկող պատերազմը, որն ավելի տարափելի է լինելու, քան սա էր։ Այս ամենը պարզ ու հասկանալի է, ցանկացած մարդ կարող էր դա ըմբռնել, կարող էր, մտածելով փոքր-ինչ, հանգել նույն եզրակացության։ Բայց ոչ ոք դա անել չի ուզում, ոչ ոք չի ուզում խուսափել հաջորդ պատերազմից, ոչ ոք չի ուզում իրեն և իր երեխաներին պաշտպանել կոտորածից, եթե դա ավելի էժան չէ։ Մտածել մեկ ժամ, մի փոքր խորասուզվել ինքդ քո մեջ և հարց տալ ինքդ քեզ՝ որքանով ես դու մասնակից ու մեղավոր աշխարհում տեղի ունեցող անկարգություններին ու չարությանը, հասկանո՞ւմ ես, ոչ ոք դա չի ուզում։ Եվ, ուրեմն, այդպես էլ շարունակվելու է, և հաջորդ պատերազմը օրեցօր մեծ եռանդով նախապատրաստվելու է հարյուրավոր մարդկանց կողմից։ Այն օրվանից, երբ սա հասկացել եմ, դա ինձ ճնշում է, մառնում հուսահատության, այլևս ինձ համար գոյություն չունի ո՛չ «հայրենիք» և ո՛չ էլ որևէ իդեալ, դրանք սոսկ քեմական զարդարանքներ են ինտերիերի համար, որոնք նախապատրաստում են հաջորդ պատերազմը։ Անիմաստ է մարդկայնորեն մտածելը, խոսելը, գրելը, անիմաստ է բարի մտքեր ունե-

նալը: Մի երկու, երեք մարդուն, որ անուն են դա, ամեն օր բաժին են հասնում հազարավոր թերթեր, ամսագրեր, ճառեր, բաց կամ զաղտնի միստեր, որոնք բոլորն էլ հակառակ նպատակն ունեն և հասնում են դրանց:

Հերմինեն լսում էր կարեկցանքով:

– Այո,– ասաց նա,– այստեղ դու իրավացի ես: Իհարկե, պատերազմ նորից կլինի, կարիք չկա թերթ կարդալ դա հասկանալու համար: Դրա համար, քնականարար, կարելի է տխրել, սակայն տխրելը ոչ մի արժեք չունի: Դա նման է այն բանին, որ մեկը տխրի մահվան պատճառով, այսինքն՝ հակառակ այն ամենի, ինչ ձեռնարկել ես նրա դեմ, միևնույն է, մի օր անխուսափելիորեն մեռնելու ես: Մահվան դեմ կռիվը, սիրելի Հարրի, միշտ էլ գեղեցիկ, ազնիվ, հրաշալի և պատվարժան գործ է, այդպես նաև պատերազմի դեմ կռիվը: Բայց դա նաև անհուսալի դժնկիխտություն է:

– Դա գուցեև ճիշտ է,– խոսեցի ես կտրուկ, բայց այդպիսի ճշմարտությունները, ինչպիսին դա է, որ բոլորս շուտով մեռնելու ենք, և ուստի՝ ամեն ինչի վրա թքած, մարդկային ամբողջ կյանքը դարձնում են տափակ ու հիմար: Դուրս է գալիս, որ մենք պետք է մի կողմ նետենք ամեն ինչ, ամենայն հոգևոր արժեք, ամենայն ձգտում, ամենայն մարդկային, հաշտվենք փառասիրության և դրամի հաղթարշավի հետ և մի բաժակ զարեջրի մոտ նստած՝ սպասենք հաջորդ գորահավաքին:

Չարմանալի էր հայացքը, որով Հերմինեն մայեց ինձ, հայացք, որ լի էր չարաճճիությամբ, ծաղրանքով ու խորամանկությամբ, լրջմիտ ընկերականությամբ, միաժամանակ և ծանրությամբ, իմացությամբ և խորախոր լրջությամբ:

– Այդպես չի լինի,– ասաց նա միանգամայն մայրական ձայնով:– Քո կյանքը տափակ ու հիմար չի լինի, եթե անգամ իմանաս, որ քո կռիվը անօգուտ է լինելու: Շաա սպեկի-տա-փակ բան է, Հարրի, երբ կռվում ես ինչ-որ բարի գործի համար, ինչ-որ իդեալի համար և մտածում, որ դու պարտավոր ես հասնել դրան: Մի՞թե իդեալները նրա համար են, որ՝ նվաճվեն: Մի՞թե մենք՝ մարդիկս, ապրում ենք նրա համար, որ վերացնենք մահը: Ոչ, մենք ապրում ենք, որպեսզի սարսափենք նրանից և ապա նորից սիրենք, և հենց այդ պատճառով էլ կյանքը երբեմն, առանձին ժամերի, այդպես գեղեցկանում է: Դու երևիսա ես, Հարրի: Այժմ լսիր ինձ և արի ինձ հետ, այսօր

մենք շատ բան ունենք անելու: Ես այսօր այլևս միտք չունեմ տխրելու ո՛չ պատերազմի, ո՛չ էլ թերթերի պատճառով: Իսկ դո՞ւ:

Օ՛, ոչ, ես նույնպես պատրաստ էի դրան:

Մենք միասին, դա մեր առաջին գրոսանքն էր քաղաքում միասին, գնացինք երաժշտական սարքերի խանութ և սկսեցինք նայել գրամոֆոնները, բացում և փակում էինք դրանք, միացնում, երգել տալիս: Եվ երբ դրանցից մեկը շատ հարմար և էժան գտանք, պատրաստվեցի այն գնել, բայց Հերմինեն չէր շտապում: Նա ինձ ետ պահեց, և ես ստիպված էի նրա հետ այլ խանութներում շարունակել գրամոֆոն որոնելը, այնտեղ նույնպես փորձեցինք ու լսեցինք բոլոր տեսակների ու չափսերի գրամոֆոնները, ամենաէժանից մինչև ամենաթանկը, և միայն այդ ժամանակ մա համաձայնեց վերադառնալ առաջին խանութը և գնել այնտեղ ընտրած օրինակը:

– Տեսնում ես,– ասացի ես,– մենք դա կարող էինք անել ավելի պարզ ճանապարհով:

– Այդպե՞ս ես կարծում: Իսկ եթե, ասենք վաղը, այդ նույն սարքը մեկ ուրիշ խանութում տեսնեինք դրված քսան ֆրանկով էժա՞ն: Բացի դրանից, գնումները մարդուն ուրախացնում են, իսկ ինչ ուրախացնում է, պետք է այն ճաշակել ամբողջությամբ: Դու սովորելու դեռ շատ բան ունես:

Մի չորեքշաբթի մեր գնածը բերեցինք իմ բնակարան:

Հերմինեն ուշադիր ուսումնասիրեց իմ սենյակը, զովեց վառարանը և բազմոցը, փորձեց աթոռները, զրքերը ձեռքն առավ, երկար կանգնած մնաց իմ սիրեցյալի լուսամտակարի առաջ: Գրամոֆոնը մենք դրեցինք կոմոդի վրա, զրքերի երկու կույտների միջև: Եվ ահա սկսվեց իմ պարապմունքը: Նա ֆոքստրոտ դրեց, իմ առաջ ցույց տվեց առաջին քայլերը, վերցրեց իմ ձեռքը և սկսեց ինձ սովորեցնել: Ես հնազանդորեն շարժվում էի նրա հետ, խփվում էի աթոռներին, լսում էի նրա հրամանները, չէի հասկանում դրանք, տրորում էի նրա ոտքերը և նույնքան անկարող էի, որքան պարտաճանաչ: Երկրորդ պարից հետո՝ մա իրեն նետեց բազմոցի վրա և ծիծաղեց երեխայի նման:

– Աստված իմ, որքան դժվարաշարժ ես դու: Քայլիդ պարզապես, ասես թե զբոսնում ես: Լարվել բոլորովին պետք չէ: Իմ կարծիքով՝ դու նույնիսկ քրտնել ես: Լավ, մի հինգ լուպես համգլիստ շունչ առնենք: Հասկացիր, պարելը, եթե կարողանում

ես, նույնչափ պարզ է, որքան մտածելը, իսկ սովորելը՝ շատ ավելի հեշտ: Այդժամ դու ավելի համբերատար կլինես այն բանի հանդեպ, որ մարդիկ չեն սովորում մտածել, այլ նախընտրում են պարոն Հալլերին անվանել հայրենիքի դավաճան և հանգիստ սպասել մյուս պատերազմին:

Սեկ ժամ հետո նա գնաց՝ հավատացնելով ինձ, որ հաջորդ անգամ գործերն ավելի լավ կգնան: Ես այլ կարծիքի էի և շատ էի հուսահատված իմ հիմարությունից ու ծանրաշարժությունից: Այդ ամբողջ ժամի ընթացքում, ինչպես թվում էր ինձ, ես առհասարակ ոչինչ չէի սովորել և հույս էլ չունեի, թե գործերը հաջորդ անգամ ավելի լավ են գնալու: Ոչ, պարելու համար անհրաժեշտ են ընդունակություններ, որոնք ես չունեմ. զվարթություն, անմեղություն, թեթևամտություն, եռանդ: Դե, ես այդ կարծիքին էի արդեն վաղուց:

Բայց տես՝ որ հաջորդ անգամ գործերը, իսկապես, գնացին ավելի լավ, փոխվեց իմ տրամադրությունը, և դասի ավարտին Հերմինեն հայտարարեց, որ ֆոքստրոտ ես արդեն կարող եմ պարել: Բայց երբ դրանից հետևեցրեց, որ ես վաղը պետք է գնամ որևէ ռեստորան՝ պարելու իր հետ, կարգին վախեցա և կրքոտ պաշտպանվեցի: Նա սառնությամբ հիշեցրեց ինձ հնագանդ լինելու մասին իմ հանդիսավոր խոստումը և պատվիրեց վաղը թեյի ներկայանալ «Բալանս» հյուրանոց:

Այդ երեկոյան ես նստած էի տանը, ցանկություն ունեի կարդալու, բայց չէի կարողանում: Երկյուղ ունեի վաղվա հանդեպ, ինձ համար զարհուրելի էր այն միտքը, որ ես՝ ծեր, երկչոտ և զգայուն անմարդամոտ, ոչ միայն այցելում եմ ժամանակակից ձանձրալի վայրերից մեկը, որտեղ խմում եմ թեյ, պարում և լսում ջազ, այլև այնտեղ՝ այլ մարդկանց միջավայրում, ինձ ցույց եմ տալիս իբրև պարող՝ դեռևս ոչինչ չկարողանալով հանդերձ: Եվ ընդունում եմ, որ ծիծաղեցի ինքս ինձ վրա և ամաչեցի ինքս ինձնից, երբ մենակ, իմ խաղաղ աշխատասենյակում գործի գցեցի սարքը, միացրեցի և հանգիստ, ոտնաթաթերիս վրա փորձեցի ֆոքստրոտի քայլերը:

«Բալանս» հյուրանոցում հաջորդ օրը նվագում էր մի փոքրիկ նվագախումբ, մատուցվել էր թեյ և վիսկի: Ես փորձում էի կաշառել Հերմինեին, առաջն էի դնում քվադրաներ, փորձում էի նրան հյուրասիրել լավ գինով, բայց նա մնում էր անդողվելի:

– Դու այստեղ եկել ես ոչ միայն հաճելի կերուխումի համար: Սա պարի դաս է:

Ես ստիպված էի նրա հետ պարել երկու-երեք անգամ և այդ ընթացքում նա ինձ ծանոթացրեց սաքսոֆոնահարի՝ իսպանական կամ հարավամերիկյան ծագման քուլս, գեղեցիկ, ջահել մի մարդու հետ, որը, ինչպես Հերմիներն ասաց, կարողանում էր նվագել բոլոր գործիքների վրա և խոսել աշխարհի բոլոր լեզուներով: Այդ սինյորը, թվաց, լավ ծանոթ է Հերմիներին և մտերիմ, նա իր առջևում դրած ուներ երկու տաղբեր մեծության սաքսոֆոններ, որոնք օգտագործում էր՝ փոխարինելով մեկը մյուսով և իր սև, փայլուն աչքերով ուշադիր և բավականությամբ ուսումնասիրելով պարողներին: Ի գարմանս ինձ՝ այդ բարեհոգի, հրաշալի երաժշտի հանդեպ զգում էի խանդի պես մի բան, ոչ սիրո խանդ, բանգի իմ և Հերմիների միջև սիրո մասին խոսք չէր կարող լինել, այլ ինչ-որ հոգեկոր, ընկերական խանդի, որովհետև նա ինձ թվում էր ոչ արժանի այն հետաքրքրությանն ու աչք ծակող ուշադրությանը, նույնիսկ՝ մեծարանքին, որ Հերմիներն ցուցադրում էր նրա նկատմամբ: Հետաքրքիր ծանոթություններ եմ այստեղ ունենալու՝ մտածում էի ես անբավական:

Հետո Հերմիներին մի քանի անգամ հրավիրեցին պարի, մենակ մտած մնացի թեյի սեղանի մոտ, լսում էի երաժշտություն, որը չէի կարողանում տանել առայժմ: Աստված իմ, մտածում էի, հիմա պետք է հարմարվեմ այստեղ և ինձ զգամ, ինչպես իմ տանը, ինձ համար այդքան օտար և հակակրեկի, իմ կողմից հոգատարությամբ ուշադրությունից դուրս թողնված, այդքան խորությամբ արհամարհված՝ անբանների և զվարճասերների այս աշխարհում, մարմարյա սեղանների, ջազային երաժշտության, կոկետուհիների, առևտրական շրջիկ գործակալների այս տափակ, պատճենավորված աշխարհում: Ընկճված՝ խմում էի իմ թեյը և ուշադիր նայում կես-պատվարժան ամբոխին: Երկու գեղանի աղջիկներ գրավեցին իմ ուշադրությունը, երկուսն էլ պարում էին, հիացած և նախանձով ես նայում էի, թե ինչպես են նրանք ճարպկորեն, գեղեցիկ, ուրախ և վստահ շարժումներով պարում:

Այդ պահին կրկին նրևաց Հերմիներն, նա դժգոհ էր ինձնից: Ես այստեղ չեմ նրա համար, տիրականորեն ասաց նա, որպեսզի ցուցադրեմ մման կեցվածք և անշարժ մտեմ թեյի սեղանի մոտ, ես պետք է հենց հիմա աշխուժանամ և զնամ պա-

ըելու: Ինչպէ՞ս, ես չգիտեմ ո՞ւմ հետ: Դրա կարիքը բոլորովին չկա: Մի՞թե այստեղ աղջիկներ չկան, որոնք դուր են գալիս ինձ:

Ես նրան ցույց տվեցի նկատածս աղջիկներից մեկին, ավելի գեղեցիկին, որը կանգնած էր մեզանից ոչ հեռու և իր թավշյա սքանչելի կիսաշրջագգևատով, կարճ կարած, խիտ, շեկ մագերով և լիքը, կանացի թևերով հմայիչ տեսք ուներ: Հերմինեն պնդեց, որ անմիջապես մոտենամ և նրան հրավիրեմ պարի: Ես հուսահատորեն դիմադրում էի:

— Ախր, չեմ կարող,— դժբախտ տեսքով ասացի ես:— Այո, եթե գեղեցիկ, ջահել տղա լինեի: Բայց իմ պես ծեր, փայտացած դմբոն, որը պարել էլ չգիտի. նա ինձ կծաղրի:

Հերմինեն արեամարեամբով նայեց ինձ:

— Իսկ այն, որ ծաղրում եմ ես, քեզ համար, անշուշտ, միևնույն է: Ինչ վախկոտն ես: Ծաղրված լինելու վտանգին ենթարկվում է յուրաքանչյուր ոք, ով հանդգնում է մոտենալ աղջիկներին, դա անխուսափելի է: Ուրեմն՝ խիզախի՛ր, Հարրի, և վատթարագույն դեպքում քեզ վրա կծիծաղեն, այլապես ես կղաղարեմ հավատալ, որ դու հնազանդ ես ինձ:

Նա տեղի չէր տալիս: Ընկճված՝ վեր կացա և գնացի դեպի գեղեցիկ աղջիկը, հենց որ երաժշտությունը նորից սկսվեց:

— Ճիշտն ասած՝ ես ազատ չեմ,— ասաց նա և հետաքրքրությամբ նայեց ինձ իր մեծ, կենսալի աչքերով,— բայց ինձ հետ պարողը, կարծես, նստել-մնացել է բարում: Դե, ինչ արած՝ եկեք:

Ես գրկեցի նրան և կատարեցի առաջին քայլերը՝ շարունակելով դեռ զարմանալ, որ նա ինձ չմերժեց, բայց նա արդեն հասկացել էր, թե ինչ դրության մեջ եմ, և ստանձնեց առաջնորդությունը: Նա պարում էր հրաշալի՝ տանելով ինձ իր հետ, և ես մի պահ մտահան արեցի պարելու իմ բոլոր պատրաստակամություններն ու օրենքները, պարզապես լողացի նրա հետ, զգացի նրա պիրկ ազդրերը, դյուրածալ ծնկները և նայելով նրա ջահել, շողացող դեմքին՝ խոստովանեցի, որ իմ կյանքում պարում եմ առաջին անգամ: Նա ժպտաց և քաջալերեց ինձ՝ պատասխանելով իմ հմայված հայացքներին և գայթակղիչ խոսքերին սքանչելի դյուրըմբռնողությամբ, ոչ բառերով, այլ հանգիստ, հմայիչ շարժումներով, որ մեզ կախարդորեն ավելի էին մոտեցնում միմյանց: Աջ ձեռքս ամուր դրել էի նրա կող-

քին, խենթացած և եռանդով հետևում էի նրա ոտքերի, նրա ձեռքերի, նրա ուսերի շարժումներին: Ի գարմանս ինձ՝ ոչ մի անգամ չտրորեցի նրա ոտքերը, և երբ երաժշտությունը վերջացավ, մենք երկուսս մնացինք կանգնած և ծափ էինք տալիս, մինչև որ պարը կրկնվեց, և ես վերստին ինքնամոռաց, սիրահարված և ջերմեռանդորեն ավարտին հասցրեցի ծեսը:

Երբ պարն ավարտվեց, ի դեպ, ավարտվեց շատ վաղ, գեղեցիկ, թավշյա աղջիկը հեռացավ, և հանկարծ կողքիս կանգնեց Հերմինեն, որ հետևում էր մեզ:

— Հիմա դու հասկացա՞ր ինչ-որ բան, — ծիծաղեց նա հավանությամբ: — Հայտնագործեցի՞ր, որ կանացի ոտքերը սեղանի ոտքեր չեն: Ուրեմն՝ ապրես: Ֆոքսն արդեն գիտես, փառք Աստծո, վաղը կձեռնարկենք բոստոն, և երեք շաբաթվա մեջ՝ դիմակահանդես «Գլորուսի» դահլիճներում:

Պարային ընդմիջում էր, մենք նստեցինք, և այդ պահին մոտեցավ նաև գեղեցիկ, ջահել պարոն Պաբլոն՝ սաքսոֆոնահարը, գլուխ տվեց և նստեց Հերմինեի կողքին: Նա Հերմինեի հետ, թվում է, շատ լավ ընկերություն էր անում: Իսկ ինձ, խոստովանում եմ, հենց առաջին հանդիպումից այս պարոնը բոլորովին դուր չեկավ: Նա գեղեցիկ էր, դա ժխտել չէր կարելի, գեղեցիկ հասակով, գեղեցիկ տեսքով, այլ առավելություններ, սակայն, նրա վրա ես չկարողացա գտնել: Բազմաթիվ լեզունների տիրապետելը ևս նրա համար հեշտ էր, քանի որ առհասարակ ոչինչ չէր խոսում, բացի առանձին բառերից, ինչպես, օրինակ, խնդրեմ, շնորհակալություն, շատ ճիշտ է, իհարկե, և նման բառեր, որոնք նա գլխուր բազմաթիվ լեզուներով: Ոչ, նա ոչինչ չէր խոսում, սինյոր Պաբլոն, և թվում էր նաև, որ շատ չի մտածում այդ գեղեցիկ կարալներն: Նրա զբաղմունքը ջազային նվագախմբում սաքսոֆոն փչելն էր, և այդ գործին, թվում է, նա նվիրվում էր սիրով ու եռանդով, նվագելու ժամանակ երբեմն ձեռքերով հանկարածկի ծափահարում էր կամ իրեն թույլ էր տալիս ոգևորության այլ դրսևորումներ, բարձր ու երգեցիկ ձայնով կանչում էր այսպիսի արտահայտություններ՝ օ-օ-օ-, հա-հա, հալլո: Իսկ առհասարակ աշխարհում ապրում էր սոսկ նրա համար, որպեսզի լիներ գեղեցիկ, որպեսզի դուր գար կանանց, նորագույն մոդայի օձիքներ և փողկապներ կրեր, ինչպես նաև բազմաթիվ մատանիներ՝ մատներին: Նրա մասնակցությունը զբոյցներին այն էր, որ նստում էր մեր կողքին,

ժպտում էր մեզ, նայում էր իր ձեռքի ժամացույցին և իր համար սիգար էր փաթաթում, ինչի մեջ շատ հմուտ էր: Կրեոլի* նրա մուգ, գեղեցիկ աչքերը, նրա սև զանգուրնները չէին քաքցնում ոչ մի ռոմանտիկա, ոչ մի նպատակ, ոչ մի միտք. մոտիկից այս գեղեցիկ, տարաշխարհիկ կիսաստվածը զվարճասեր և մի քիչ երես առած տղա էր՝ դուրեկան շարժումներով և ուրիշ ոչինչ: Ես խոսեցի նրա հետ իր գործիքի և ջազային երաժշտության մեջ ձայններանգների մասին, նա պետք է հասկանար, որ գործ ուներ երաժշտական արվեստի փորձառու սիրողի և գիտակի հետ: Բայց բանը դրան չհասավ, և երբ նրա, ավելի շուտ՝ Հերմինեի հանդեպ հարգանքից ելնելով ուզեցի որևէ երաժշտական-տեսական կիմնավորում գտնել ջազի համար, նա, բարեհոգի ժպտալով, խույս տվեց ինձնից էլ, իմ ջանադիր հարցերից էլ, հավանաբար, նա բոլորովին անտեղյակ էր, որ ջազից առաջ և ջազից բացի գոյություն ունի նաև այլ երաժշտություն: Սիրալիր մարդ էր նա, սիրալիր և կարգին, և երաշալի ժպտում էին նրա մեծ, դատարկ աչքերը, սակայն նրա և իմ միջև, թվում է, ընդհանուր ոչինչ չկար, այն ամենը, ինչ նրա համար գրեթե կարևոր ու սուրբ էր, ինձ համար այդպիսին չէր, մենք գալիս էինք հակառակ աշխարհներից, մեր լեզուներն ընդհանուր ոչ մի բառ չունեին: (Բայց հետագայում Հերմինեն պատմեց հետաքրքիր բան: Նա պատմում էր, որ այդ խոսակցությունից հետո Պաբլոն իմ մասին ասել է Հերմինեին, որ նա լավ կանի, եթե այդ մարդու հետ վարվի շատ հոգատար, չէ՞ որ նա այնքան դժբախտ է: Եվ երբ Հերմինեն հարցրել է, թե այդ ինչից է նա հանգել այդ կարծիքին, Պաբլոն պատասխանել է. «Մտեղճ, խեղճ մարդ: Նայիր նրա աչքերին: Նա չի կարող ծիծաղել):

Երբ սևաչք Պաբլոն հեռացավ և երաժշտությունը վերսկսվեց, Հերմինեն վեր կացավ:

– Այժմ մենք պետք է միասին մեկ անգամ էլ պարենք, Հարրի: Թե՞ չես ուզում այլև:

Նրա հետ էլ ես պարեցի շատ թեթև, ազատ և ուրախ, թեև ոչ այնքան անհեղ և ինքնամոռաց, ինչպես մյուս աղջկա հետ: Հերմինեն ինձ ենթարկվում էր հեշտությամբ ու նրբորեն, ինչ-

* Կրեոլ – առաջին իսպանացիների և պորտուգալացիների սերունդը Լատինական Ամերիկայում:

պես ծաղկաթերթ, և նրա մեջ նույնպես շուտով գտա և զգացի ընդառաջ եկող և հեռու փախչող բոլոր գեղեցկությունները, նրանից նույնպես կանացիություն և սեր էր բուրում, նրա պարը նույնպես նրբորեն և սրտաւելից երգում էր սեռի գայթակղիչ ու գեղեցիկ երգը, բայց այդ բոլորին ես չէի կարողանում պատասխանել լիովին ազատ ու զվարթորեն, չէի կարողանում ինքս ինձ մոռանալ և տրվել ամբողջությամբ: Հերմինեն ինձ շատ մոտ էր, նա իմ ընկերն էր, իմ բույրը, այնպիսին էր, ինչպիսին ես ես եմ, նմանվում էր թե՛ անձամբ, թե՛ մանկական բարեկամիս՝ Հերմանին՝ երագողին, բանաստեղծին, իմ հոգևոր տվայտանքների և շվայտությունների կրակոտ ընկերոջը:

– Գիտեմ, – ասաց Հերմինեն ինձ հետո, երբ խոսում էի այդ մասին, – շատ լավ գիտեմ: Ես քեզ դեռ կստիպեմ սիրահարվել ինձ, բայց շտապել պետք չէ: Առայժմ մենք ընկերներ ենք, մարդիկ, ովքեր ընկերներ դառնալու հույս ունեն, քանի որ մենք ճանաչում ենք միմյանց: Հիմա մենք առայժմ կսովորենք միմյանցից և կխաղանք միասին: Ես քեզ ցույց կտամ իմ փոքրիկ թատրոնը, կսովորեցնեմ պարել և մի փոքր ուրախ ու ելմար լինել, իսկ դու ինձ կցուցադրես քո մաքերը և ինչ-որ բան քո գիտելիքներից:

– Ախ, Հերմինե, ցուցադրելու շատ բան չկա, չէ՞ որ դու շատ ավելին գիտես, բան ես: Ինչ գարմանալի մարդ ես դու: Ամեն ինչի մեջ դու հասկանում ես ինձ և իմ առջևում ես: Ես քեզ համար մի՞թե որևէ արժեք ունեմ: Չանձրալի չե՞մ քեզ համար:

Նա մռայլ հայացքը կախեց ցած:

– Ինձ դուր չի գալիս այդպես խոսելը: Հիշիր այն երեկոն, երբ հուսահատությունից ջարդված, քո մենակությունից ու տառապանքից նետվեցիր դեպի ինձ և դարձար իմ բարեկամը: Հապա ինչի՞ համար, քո կարծիքով, այն ժամանակ ես կարողացա ճանաչել և հասկանալ քեզ:

– Ինչի՞ համար, Հերմինե, ասա ինձ:

– Որովհետև ես նույնն եմ, ինչ որ դու: Որովհետև ես էլ այնպես մենակ եմ, ինչպես դու, և ինչպես դու՝ ես էլ չեմ կարող ինձ սիրել ու լրջորեն ընդունել ո՛չ կյանքը, ո՛չ մարդկանց, ո՛չ էլ ինքս ինձ: Չէ՞ որ միշտ էլ գտնվում եմ նման մարդիկ, ովքեր կյանքից պահանջում են ամենաբարձրը և չեն կարող հաշտվել նրա տափակության և կուպտության հետ:

– Տեսնում ես, – բացականչեցի ես՝ խորապես զարմացած:– Ես քեզ հասկանում եմ, բարեկամ, ոչ որ չի հասկանում քեզ այնպես, ինչպես ես: Եվ, այդուամենայնիվ, դու ինձ համար հանելուկ ես: Դու այնպես հմտորեն պատրաստ ես կյանքին, նրա մանրուքների և ուրախությունների հանդեպ օժտված ես զարմանալի հարգանքով, դու գիտես ապրելու արվեստը: Ինչպե՞ս կարող ես դու կյանքով տառապել: Ինչպե՞ս կարող ես դու հուսահատվել:

– Ես չեմ հուսահատվում, Հարրի: Բայց կյանքով տառապել, օ՛, այո, այդ գործում ես փորձառություն ունեմ: Դու զարմանում ես, որ ես երջանիկ չեմ, որովհետև չե՞ որ պարել գիտեմ և ինձ այնպես լավ եմ պահում կյանքի մակերեսին: Իսկ ես, բարեկամս, զարմանում եմ, որ դու ես այդպես հիասթափված կյանքից, դու, որ հրաշալիորեն հասկանում ես ամենագեղեցիկ ու ամենախոր երևույթները՝ հոգու, արվեստի, մտածողության: Դրա համար էլ մենք մոռեցանք միմյանց, դրա համար էլ մենք քույր ու եղբայր ենք: Ես կսովորեցնեմ քեզ պարել, խաղալ և ծիծաղել, բայց ոչ գոհ լինել: Իսկ քեզնից կսովորեմ մտածել, հասկանալ, բայց ոչ գոհ լինել: Գիտես, որ մենք երկուսս էլ սատանայի զավակներ ենք:

– Այո, մենք նրա զավակներն ենք: Սատանան ոգի է, իսկ մենք՝ նրա դժբախտ զավակները: Մենք դուրս ենք ընկել բնությանից և կախված ենք դատարկության մեջ: Բայց ես, ահա, քե ինչ հիշեցի. Տափաստանի գայլի մասին քննախոսության մեջ, որի մասին քեզ պատմել եմ, ինչ-որ բան է գրված հաղագս այն, որ դա սոսկ Հարրիի երևակայությունն է, նա հավատում է, որ ունի մեկ կամ երկու հոգի, որ նա կազմված է մեկ կամ երկու անձերից: Յուրաքանչյուր մարդ կազմված է տասը, հարյուր, հազար հոգիներից:

– Դա ինձ էլ շատ է դուր գալիս, – խոսեց Հերմիոնեն, – օրինակ՝ քո մեջ շատ է զարգացել հոգևորը, և այդ պատճառով դու շատ ես ետ մնացել ամեն տեսակ կենսական հմտություններում: Մտածող Հարրին՝ հարյուր տարեկան, իսկ պարող Հարրին՝ հազիվ կես օրական: Նրան մենք հիմա կյանքի ճանապարհ կտանք և նրա բոլոր կրտսեր եղբայրներին, որ նրա պես փոքր են, հիմարիկ ու անփորձ, ինչպես ինքդ:

Նա ժպտալով նայեց ինձ: Եվ հարցրեց ցածր, վախեցած ձայնով.

– Իսկ Մարիամ դուր եկա՞վ քեզ:

– Մարիա՞ն: Ո՞վ է դա:

– Դա այն աղջիկն է, որի հետ պարում էիր: Գեղեցիկ աղջիկ էր, շատ գեղեցիկ: Որքան ես տեսնում եմ, նրան մի փոքր սիրահարված ես:

– Դու նրան ճանաչո՞ւմ ես:

– Օ, այո: Սենք միմյանց լավ գիտենք: Նա քեզ շա՞տ է հետաքրքրում:

– Նա ինձ դուր է գալիս, և ես շատ ուրախ եմ, որ շատ համբերատար էր պարիս նկատմամբ:

– Դե, եթե ընդամենը դա է: Դու պարտավոր ես նրան հարգանք մատուցել, Հարրի: Նա շատ չքմաղ է, լավ պարում է, և դու ինքդ էլ արդեն նրան սիրահարված ես: Ես կարծում եմ, որ կարող ես հաջողությամբ ունենալ:

– Ախ, նման փառասիրություն չունեմ:

– Հիմա դու փոքր-ինչ ստում ես: Ես հո գիտեմ, որ դու աշխարհում ինչ-որ տեղ սիրեցյալ ունես քողած և նրան տեսնում ես կես տարին մեկ անգամ, որպեսզի հետը վիճես: Իհարկե, քո կողմից շատ լավ է, որ աշխատում ես այդ գարմանալի ընկերուհուդ հավատարիմ մնալ, բայց թույլ տուր ինձ դրան այդքան էլ լրջորեն չվերաբերվել: Ես, առհասարակ, կասկածում եմ, որ դու սերն ընդունում ես սարսափելի լրջորեն: Դու կարող ես այդպես անել, կարող ես սիրել քո իդեալական սիրով, որքան կամենում ես, դա քո խնդիրն է, դրա համար ես շատ չեմ անհանգստանում: Սակայն ես պետք է անհանգստանամ այն բանի համար, որ դու փոքր-ինչ ավելի լավ սովորես կյանքի մասնի ու թեթև հմտություններն ու խաղերը, այդ բնագավառում ես քո ուսուցչուհին կլինեմ, ավելի լավ, քան քո իդեալական սիրեցյալն էր, կարող ես չկասկածել: Քեզ չէր խանգարի իսկապես, որ պառկելիդ որևէ գեղեցիկ աղջկա հետ, Տափաստանի գայլ:

– Հերմինե,– բացականչեցի ես տանջահար,– հապա ինձ մայիք: Ծեր մարդ եմ ես:

– Ջահել մարդ ես դու: Եվ ինչպես որ ծուլացել ես պարել սովորելը, այդպես էլ քիչ է մնում բաց քողմես սիրել սովորելը: Օ, իմ բարեկամ, իդեալական և ողբերգական սիրուն դու, անշուշտ, ընդունակ ես գերազանցորեն, չեմ կասկածում, որ դա քեզ մոտ հրաշալի է ստացվում: Հիմա դու կսովորես նաև մի

քիչ սովորական և մաքդկայնորեն սիրել: Գործի սկիզբն արդեն արված է, շուտով քեզ պետք կլինի հաջողությունները խորացնել: Դե, դու դեռ ստիպված ես բռնառն սովորել, դա մենք կսկսենք վաղվանից: Ես կգամ ժամը երեքին: Ընդհանրապես, դուր եկա՞վ քեզ այսօրվա երաժշտությունը:

– Գերազանց էր:

– Տեսնո՞ւմ ես, դա մույնպես առաջընթաց է, ինչ-որ բան դու սովորում ես: Առայժմ տանել չէիր կարող այդ ամբողջ պարային ու ջազային երաժշտությունը, այն քեզ համար անլուրջ էր, և ահա տեսնում ես, որ այդ երաժշտությունը բոլորովին էլ պետք չէ լրջորեն ընդունել, և որ այն կարող է նաև շատ սիրելի ու գրավիչ լինել: Ի դեպ, առանց Պաբլոյի այդ ողջ նվագախումբը ոչինչ է: Նա է գլխավորում, շունչ տալիս դրան:

Ինչպես որ գրամոֆոնը իմ աշխատասենյակում կործանեց ասկետիկ ոգևորության մթնոլորտը, ինչպես որ ամերիկյան պարերը օտարի պես և ավերելով ներխուժեցին խնամքով մշակված իմ երաժշտական աշխարհը, այդպես էլ առայսօր հստակորեն գծված և խստորեն ներփակ իմ կյանքի մեջ բոլոր կողմերից ներխուժեց նոր, երկյուղալի և տարերային մի բան: Տափաստանի գայլի մասին քննախտությունը և Հերմիտեն ճշմարիտ էին հազարավոր հոգիների մասին իրենց ուսմունքով, նախկին բոլոր հոգիների կողքին հիմա իմ մեջ օրական դրսևորվում էին նորանոր հոգիներ, նրանք պահանջներ էին ներկայացնում, աղմկում, և ես, ինչպես նկարում, իմ առաջ տեսնում էի մինչայժմյան իմ մոլորությունը: Ես կարևորել էի միայն առանձին ընդունակություններ և սովորություններ, որոնցում ուժեղ էի պատահաբար և ստեղծել էի Հարրիի նկարը, ապրում էի Հարրիի կյանքով, որն, ըստ էության, ոչինչ էր, բացի պոեզիայի, երաժշտության և փիլիսոփայության աշխարհից, որտեղ շատ զարգացած մասնագետ էր նա, իմ անձնավորության ողջ մնացորդը, ընդունակություններիս, ձգտումներիս, մղումներիս մնացյալ ողջ քառսը ես ընդունում էի իբրև ձանձրալի և կապում էի Տափաստանի գայլի անվան հետ:

Ընդ որում՝ ինքնախաբեությունից իմ ազատագրումը, իմ անձնավորության այս փլուզումը բոլորովին էլ հաճելի ու զվարճալի զբաղմունք չէին. ընդհակառակը, դրանք ավելի հաճախ ցավալի էին, երբեմն մույնիսկ՝ անտանելի: Գրամոֆոնը երբև՛ն հնչում էր դժոխսային ձայներով այն միջավայրում, որ-

տեղ ամեն ինչ նախատեսված էր այլ հնչյունների համար: Եվ մեկ-մեկ, որևէ մոդայիկ ռեստորանում, երբ ամեն տեսակ զվարճասերների ու արկածախնդիրների հետ իմ ուամստեպն էի պարում, ինքս ինձ թվում էի դավաճան մի մարդ, որ ուրացել է այն ամենը, ինչ կյանքում թանկ ու սրբազան է եղել: Եթե Հերմիներն ինձ մենակ թողներ ութ օր, ապա հեռու փախչելով՝ ես վերստին կազատվեի այս հոգնեցուցիչ ու ծիծաղելի արկածախնդրական փորձերից: Բայց Հերմիներն իմ կողքին էր միշտ, թեև նրան ամեն օր չէի տեսնում, բայց նա միշտ տեսնում էր ինձ, ուղղություն տալիս, հսկում, գնահատական տալիս իմ գործերին, անգամ ըմբոստության ու փախուստի բոլոր մտքերս նա ժպտալով կարդում էր իմ դեմքին:

Այն բանի փլուզումին զուգընթաց, ինչը ես նախկինում անվանում էի իմ անձնավորություն, սկսում էի նաև հասկանալ, թե ինչու, չնայած իմ ամբողջ հուսահատությանը, այդպես սարսափելի վախենում էի մահվանից և սկսում նկատել, որ այս ամոթալի ու մողկալի վախը մահվան հանդեպ մույնպես իմ հին, քաղբենիական, կեղծ էության մի մասն էր: Այդ նախկին պարոն Հալլերը՝ ընդունակ հեղինակը, Մոցարտի ու Գյոթեի գիտակը, արվեստի մետաֆիզիկային, հանճարին և ողբերգականությանը, մարդկայնությանը վերաբերող հետաքրքիր գործերի հեղինակը, գրքերով լեփլեցուն իմ խցի մենակյացը, ենթարկվում էր մանրամասն ինքնաքննադատության և պարտվում էր: Այդ ընդունակ և հետաքրքրաշարժ պարոն Հալլերը թեև քարոզում էր բանականություն և մարդկայնություն և ընդդիմանում պատերազմի դաժանությանը, սակայն պատերազմի ժամանակ թույլ չէր տվել իրեն պատի տակ կանգնեցնելու և գնդակահարելու, ինչը, ըստ էության, նրա մտածողության տրամաբանական ավարտը կլիներ, այլ գտել էր հարմարվելու ինչ-որ ձև, անշուշտ, շատ վայելուչ ու պատվարժան, որը, այնուամենայնիվ, հենց փոխզիջում էր: Այնուհետև, նա իշխանության և շահագործման հակառակորդն էր, սակայն բանկերում ուներ շատ արդյունաբերական ձեռնարկությունների արժեքթեր, որոնց բերած տոկոսները առանց խղճի խայթի նա ուտում էր: Եվ այդպես էին նրա գործերը բոլոր հարցերում: Թեև Հարրի Հալլերը իրեն ներկայացնում էր իբրև հրաշալի իդեալիստ և աշխարհատյաց, իբրև մեթամադձոտ մենակյաց և իբրև միակալ առաքյալ, սակայն իրականում նա բուրժուա էր,

այն կյանքը, որ վարում էր Հերմինեն, համարում էր դատապարտելի, գայրաճում էր ռեստորաններում շոպլված գիշերների, այնտեղ մսխած թալերների համար, զգում էր, որ խիղճը մաքուր չէ և բոլորովին չէր ձգտում իր ազատագրմանն ու կատարելագործմանը, այլ, ընդհակառակը, մշտապես մղվում էր դեպի ետ՝ դեպի այն հարմարավետ ժամանակները, երբ իր հոգևոր անսանձ զվարճանքները դեռևս ուրախացնում էին նրան և փառք բերում: Դիշտ մույն ձևով, մինչպատերազմական երանելի օրերի համար, հոգոց էին հանում թերթերի այն ընթերցողները, որոնց մա արհամարհում էր ու ծաղրում, որովհետև դա ավելի հարմար էր, քան տեսածից դաս առնելը: Թուհի, սատանա, զգվանք էր պատճառում մա, այդ Հարրի Հալլերը: Եվ, այդուամենայնիվ, ես պոկ չէի գալիս նրանից կամ էլ նրա՝ արդեն տարրալուծվող դիմակից, հոգևոր աշխարհի հետ նրա կոտրատվելուց, անկարգի և պատահականի (այդ թվում և՛ մահվան) հանդեպ նրա սարսափից և նոր Հարրիին, պարային դահլիճների այդ փոքր-ինչ վեհերտ ու ծիծաղաշարժ դիլետանտին մախանձով ու ծաղրանքով լի համեմատում էի մախլին, կեղծ իդեալական Հարրիի պատկերի հետ, որի մեջ մա՝ նոր Հարրին, արդեն հայտնագործել էր բոլոր այն տհաճ գործերը, որ նրան այն ժամանակ, պրոֆեսորի տան Գյոթեի նկարի մեջ այնքան գայրացրել էին: Անձամբ մա՝ հին Հարրին, հենց մույնպիսի, քաղքենիորեն իդեալականացված Գյոթե էր եղել, մի տեսակ հոգևոր իշխան՝ խիստ ազնվական դիմագծերով, վեհությամբ, հոգու և մարդկայնության ճառագումով, ինչպես ադամանդ և գրեթե ազդված իր իսկ հոգու ազնվականությունից: Մակայն, սատանան տանի, շատ խիստ էր ճաքճքել այդ ազնվական պատկերը, այսօր միանգամայն ողբալի վիճակում էր ներկայանում իդեալական պարուն Հալլերը: Նրա տեսքը մման էր բարձրաստիճան պաշտոնյայի, որին թալանել էին ավազակները և բողել պատառոտված անդրավարտիքով, մա խելքը կվարվեր, եթե հաշտվեր շրջմուխի իր վիճակի հետ, սակայն դրա փոխարեն իր ցնցոտիները կրում էր այնպես, կարծես թե դրանց վրա դեռ կախված են շքանշաններ և արտասվելով՝ շարունակում էր հավակնել իր կորուսյալ պաշտոնին:

Ես շարունակ հանդիպում էի երաժիշտ Պաբլոյին, նրա մասին իմ կարծիքը անհրաժեշտ էր փոխել թնկուզև այն պատճա-

ռով, որ Հերմինեն այդքան սիրում էր նրան և այդքան եռանդով փնտրում նրա ընկերակցությունը: Իմ հիշողության մեջ Պարլոն մնացել էր գեղեցկատես ոչնչություն, մանր, ինչ-որ ունայն պճնամու, գուռ և անհոգ երեխա, որն ուրախությամբ խփում է տոնավաճառային իր թմբուկը և որին հեշտությամբ կարելի է կաշառել գովեստի խոսքերով և շոկոլադով: Բայց Պարլոն չէր հարցնում իմ կարծիքը, այն նրա համար անհետաքրքիր էր այնպես, ինչպես և իմ երաժշտական գիտելիքները: Նա ինձ լսում էր քաղաքավարությամբ ու սիրով՝ չղաղարելով ժպտալուց, սակայն երբեք չէր տալիս իսկական պատասխան: Չնայած դրան՝ թվում էր, որ ես ինչ-որ հետաքրքրություն եմ առաջ բերել նրա մեջ, նա ձգտում էր ամեն կերպ դուր գալ ինձ և ինձ ցույց տալ իր համակրանքը: Երբ մի անգամ այդ անարդյունք գրույցներից ես գայրացա և փոքր-ինչ կոպտություններ թույլ տվեցի, նա ճնշված և տխուր դեմքով նայեց ինձ, վերցրեց իմ ձախ ձեռքը և սկսեց փաղաքշել այն, փոքրիկ, ոսկյա մի տուփից ինձ առաջարկեց ինչ-որ բան հոտոտել, դա ինձ կօգներ: Ես՝ նայեցի Հերմինեն՝ հայացքով հարցնելով նրան, նա զլխով արեց, ես վերցրի տուփը և հոտոտեցի: Իրոք, քիչ անց թարմացա և առույգացա, հավանաբար, տուփի մեջ կոկահինի նման մի բան կար: Հերմինեն ինձ պատմեց, որ Պարլոն նման զանազան դեղամիջոցներ ունի, որոնք ստանում է գաղտնի ճանապարհով, երբեմն դրանցից բաժին է հանում ընկերներին և դրանց չափերի ու բաղադրամասերի վարպետ է. ցավազրկող միջոցներ, քնաբեր, բարի երազներ առաջ բերող, ուրախացնող, սիրահարություն հարուցող:

Մի անգամ նրան հանդիպեցի փողոցում, գետափին, և նա անմիջապես միացավ ինձ: Այս անգամ, վերջապես, ինձ հաջողվեց նրան խոսեցնել:

– Պարոն Պարլո, – ասացի ես, նա խաղում էր բարակ, մուգ արծաթյա մի փայտիկի հետ, – Դուք Հերմինեի ընկերն եք, դա է պատճառը, որ հետաքրքրվում եմ Ձեզանով: Բայց Դուք, ասեմ Ձեզ, այնքան էլ չեք օգնում, որ մեր խոսակցությունը հեշտանա: Ես մի քանի անգամ փորձել եմ Ձեզ հետ խոսել երաժշտության մասին, ինձ հետաքրքիր կլինեք լսել Ձեր կարծիքը, Ձեր առարկությունները, Ձեր դատողությունները, բայց Դուք բանի տեղ չեք դնում դա և ինձ չեք տալիս ամենաչնչին պատասխանն անգամ:

Նա սրտանց ծիծաղեց և այս անգամ ինձ չթողեց անպատասխան, այլ ասաց անտարբեր.

— Հասկանում եք, իմ կարծիքով, առհասարակ, հարկ չկա խոսելու երաժշտության մասին: Ես երբևէ երաժշտության մասին չեմ խոսում: Ի՞նչ կարող էի ասել Ջեզո՝ ի պատասխան Ջեր խելացի և ճշմարիտ խոսքերի: Չէ՞ որ Դուք ճիշտ էիք այն ամենում, ինչ ասում էիք: Բայց, հասկանո՞ւմ եք, ես երաժիշտ եմ, ոչ գիտնական և չեմ կարծում, որ երաժշտության մեջ ճշմարտությունը ինչ-որ բան արժե: Երաժշտության մեջ կարևորը այն չէ, որ դու ճշմարիտ ես, որ ճաշակ ունես և կրթություն, և նման բաներ:

— Հասկանալի է: Իսկ ի՞նչն է կարևոր:

— Կարևորն այն է, պարոն Հալլեր, որ նվագում ես, նվագում ես որքան կարելի է լավ, որքան կարելի է շատ և որքան կարելի է ուժեղ: Ահա թե ինչն է խնդիրը, մայե: Երբ ուղեղումս ունենում եմ Բախի կամ Հայդնի բոլոր ստեղծագործությունները և նրանց մասին ասում եմ ամենախելացի բաները, ապա դրանով մարդկանց օգուտ չեմ բերում: Բայց երբ ձեռքս եմ առնում իմ փողը և մի կարգին շիմմի նվագում, ապա դա՝ անկախ նրանից, լավ եմ նվագում, թե վատ, միևնույն է, մարդկանց ուրախություն է պատճառում, նա շարժում է նրանց ոտքերն ու արյունը: Կարևորը հենց միայն դա է: Երբևէ պարահանդեսներում ուշադրություն դարձրեք դեմքերին այն պահին, երբ երկար ընդմիջումից հետո նորից հնչում է երաժշտությունը, ինչպես եմ փայլում աչքերը, ոտքերը վեր թռչում, դեմքերը սկսում եմ ծպտալ: Դա հենց այն է, համուն որի նվագում եմ:

— Շատ լավ, պարոն Պարլո: Բայց գոյություն չունի միայն զգայական երաժշտություն, կա նաև հոգևոր երաժշտություն: Այն երաժշտությունից բացի, որը կատարվում է հենց այս պահին, կա նաև անմահ երաժշտություն, որը շարունակում է ապրել մույնիսկ այն ժամանակ, երբ տվյալ պահին չի կատարվում: Կարելի է մենակ պառկել անկողնում և մտքով կրկնել որևէ մեղեդի «Կախարդական սրինգ»-ից կամ «Կրքեր՝ ըստ Մաթեոսի»-ից: Այդ դեպքում երաժշտությունը կծնվի՝ առանց որևէ մեկի կողմից սրինգին կամ ջութակին դիպչելու:

— Անշուշտ, պարոն Հալլեր, «Անձկությունը» կամ «Վալենսիան»³⁵ մույնպես ամեն գիշեր լուռ վերադառալով եմ մեռակյաց շատ երագողներ, ամենաողորմելի մեքենագրուհին իսկ իր գրասենյակում հիշում է վերջին ուանստեպը և իր տա-

ռաստեղների վրա տկտկացնում նրա մեղեդին: Դուք իրավացի եք, բոլոր այդ մենակները թող ունենան իրենց համր երաժշտությունը՝ լինի «Անձկությունը», «Կախարդական սրինգը», թե «Վալենսիան»: Բայց որտեղի՞ց են նրանք վերցնում իրենց միայնակ, համր երաժշտությունը: Նրանք դա վերցնում են մեզանից՝ երաժիշտներից, նախ պետք է այն կատարել, ունկնդրել, նախևառաջ այն պետք է մտնի արյան մեջ, իսկ հետո արդեն նրա մասին կարելի է մտածել ու երագել տանը, սեփական առանձնասենյակում:

– Համամիտ եմ,– ասացի սառը,– և, այնուամենայնիվ, չի կարելի մույն աստիճանի վրա դնել Մոցարտի և մորազույն ֆորստրոտը: Եվ միևնույնը չէ, Դուք մարդկանց համար աստվածային, անմահ երաժշտություն եք կատարում, թե էժանագին, մեկօրյա կյանք ունեցող երգեր:

Երբ Պարլմն իմ ձայնի մեջ հուզմունք նկատեց, դեմքին անմիջապես սիրալիք արտահայտությունը տվեց, մեղմորեն շոյեց իմ ուսը և ձայնին հաղորդեց անհավատալի նրբություն:

– Ախ, սիրելի պարոն, աստիճանների առնչությամբ Դուք միանգամայն իրավացի եք: Անշուշտ, ես ոչինչ չունեմ այն բանի դեմ, որ Դուք Մոցարտին, Հայդնին և «Վալենսիան» դնեք այն աստիճանի վրա, որը հարմար եք գտնում: Ինձ համար դա միևնույն է, ես աստիճանները չեմ զանազանում, ինձ այդ մասին չեն հարցնում: Մոցարտը, հավանաբար, կինչի մահ հարյուր տարի անց, իսկ «Վալենսիան»՝ երկու տարի անց, հավանաբար, արդեն կմոռացվի, ես կարծում եմ, որ այդ խնդիրը մենք կթողնենք ամենագոր Տիրոջը, նա արդարացի է և իր ձեռքերի մեջ է պահում մեր բոլորի կյանքի ժամանակը, անգամ յուրաքանչյուր վախի ու յուրաքանչյուր ֆորստրոտի, նա ճիշտ կվարվի հաստատապես: Սակայն մենք՝ երաժիշտներս, պետք է մեր գործը ունենանք, այն, ինչ մեր պարտականությունն ու խնդիրն է. մենք պետք է նվագենք այն, ինչ այս պահին ցանկանում են մարդիկ, և պետք է նվագենք այնքան լավ, գեղեցիկ և ազդու, որքան կարող ենք:

Հառաչելով՝ ես համաձայնեցի: Այս մարդուն բան հասկացնելը դժվար էր:

Շատ պահեր էին լինում, երբ հինն ու նորը, ցավը և ուրախությունը, սարսափը և հրճվանքը զարմանալիորեն իրար էին խառնվում: Ես մեկ երկինք էի բարձրանում, մեկ իջնում էի

դժոխք, հաճախ լինում էի երկուսում էլ միաժամանակ: Հին Հարրին և նորը ապրում էին ևրբեմն դաժան վեճերի մեջ, երբեմն՝ իրար հետ հաշտ ու խաղաղ: Հին Հարրին երբեմն թվում էր լիովին մեռած, թվում էր, որ նա մահացել է ու թաղվել, բայց հանկարծ վերստին մեջտեղ էր գալիս, հրամաններ արձակում, իշխանություն բանեցնում՝ լավ տեղյակ լինելով ամեն ինչին, իսկ նոր, կրտսեր, ջահել Հարրին ամաչում էր, լուռ և թույլ էր տալիս իրեն պատին սեղմել: Պատահում էր, որ ջահել Հարրին բռնում էր ծերի կոկորդից և սեղմում ինչպես հարկն է, լսվում էին տնքոցներ, ընթանում էր անզիջում պայքար, վերակենդանանում էին ածելու մասին մտքերը:

Բայց հաճախ ցավն ու երջանկությունը միասնական ալիքով հարվածում էին ինձ: Այդպես եղավ այն պահին, երբ ես, իմ առաջին քաց պարային ելույթից հետո, երեկոյան մտա իմ մնջասենյակ և անասելի զարմանքով, ապշությամբ, սարսափով ու հիացքով տեսա գեղանի Մարիային՝ իմ անկողնում պառկած:

Բոլոր անակնկալներից, որ մինչ այդ Հերմինեն նախապատրաստել էր ինձ համար, սա ամենաազդեցիկն էր: Զանի որ ոչ մի պահ չէի կարող կանկածել, թե Հերմինեն այն աղջիկն է, որ ինձ կուղարկի այս դրախտային թռչունը: Այդ երեկո՝ որպես բացառություն, ես չէի անցկացրել Հերմինեի հետ, այլ Մայր տաճարում լսել էի հին, հոգևոր երաժշտության մի ընտիր կատարում. դա գեղեցիկ և մեղամաղձոտ թռիչք էր դեպի իմ նախկին կյանքը, իմ երիտասարդության անդաստանները, իդեալական Հարրիի տարածքները: Եկեղեցու բարձր, գոթական սրահում, որի հոյակապ, ցանցկեն գմբեթը հոգևոր կենդանությանը երկինք էր բարձրանում թույլ լույսերի մեջ, ես լսեցի Բուքստեհուդի³⁶, Պախելբելի³⁷, Բախի, Հայդնի պիեսները, վերստին քայլեցի իմ սիրելի, հին ճանապարհներով, վերստին լսեցի հրաշալի ծայնը՝ Բախ կատարող մի երգչուհու, որի հետ երբևէ բարեկամներ էինք և արտակարգ շատ կատարումներ էինք լսել: Հնավանդ երաժշտության ծայները, նրա անսահման արժեքը և սրբությունը իմ հիշողության մեջ վերակենդանացրեցին երիտասարդության բոլոր թռիչքները, զմայլանքներն ու ոգևորությունը, տխուր և խորասուզված նստեցի եկեղեցու երգչախմբի բարձր դասում՝ մեկ ժամով հյուրընկալվելով ազնվական, երանելի այն աշխարհում, որ մի ժամանակ իմ հայրենիքն էր եղել: Հայտնի մի դուետ կատարելիս աչքերիցս

համկարծ արցումք հոսեց, ես չսպասեցի համերգի ավարտին, հրաժարվեցի երգչուհուն հրաժեշտ տալուց (օ՛, որքան շողշո-
ղուն երեկոներ էի անցկացրել մի ժամանակ նման համերգնե-
րից հետո երաժիշտների հետ), անձայն դուրս եկա Մայր տա-
ճարից և հոգնած քայլեցի գիշերային փողոցներով, որտեղ ա-
մենուրեք, ռեստորանների պատուհաններից այն կողմ ,ջագա-
յին երգիչները կատարում էին իմ ներկա կյանքի մեղեդիները:
Օ՛, ինչ մոայլ քյուրիմացություն ստացվեց իմ կյանքից:

Գիշերային այս թափառումի ժամանակ ես երկար մտածե-
ցի նաև իմ՝ երաժշտության հանդեպ ունեցած առանձնահա-
տուկ վերաբերմունքի մասին, և այդ որքան հուզիչ, նույնքան էլ
տհաճ վերաբերմունքի մեջ առ երաժշտություն վերստին տեսա
գերմանական ողջ մտավորականության ճակատագիրը: Գեր-
մանական հոգու մեջ իշխում է մայրական իրավունքը, բնութ-
յան հետ կապվածությունը՝ երաժշտության առաջնայնության
կարգով, որը անհայտ է մեկ այլ ժողովրդի: Մենք՝ մտավորա-
կաններս, փոխանակ տղամարդու պես ըմբոստանայինք սրա
դևմ և մտքին, լոգոսին, խոսքին ականջալուր լինեինք, բոլորս
միասին երագում ենք առանց խոսքի լեզվի մասին, որն ընդու-
նակ է արտահայտելու անարտահայտելին, պատկերելու ան-
պատկերելին: Փոխանակ այն բանի, որ հնարավոր չափով
հավատարմորեն և ազնվորեն նվագենք սեփական գործիքի
վրա, մտավոր գերմանացին մշտապես դիմադրել է բառին ու
բանականությանը և սիրախաղ է արել երաժշտության հետ:
Եվ երաժշտության մեջ, ձայնի հրաշալիորեն երանավետ
պատկերների աշխարհում, հրաշալիորեն գեղեցիկ զգաց-
մունքներում և տրամադրություններում, որոնք երբեք չէին վե-
րածվում իրականության, գերմանական ոգին մոռացության
տվեց ինքն իրեն և աչքաթող արեց իր իսկական անելիքները:
Մենք՝ մտավորականներս, բոլորս անխտիր, չգիտեինք կյան-
քը, օտար էինք նրան ու թշնամի, այդ պատճառով էլ մեր՝ գեր-
մանական իրականության մեջ, մեր պատմության մեջ, մեր
քաղաքականության մեջ, մեր հասարակական գիտակցության
մեջ մտավորականի դերն այդքան ողորմելի էր: Այո, անշուշտ,
հաճախ էի այս մտքերին տրվում, ժամանակ առ ժամանակ
խորապես բաղձնելով առ այն, որպեսզի ինձ համար մեկ ան-
գամ և ընդմիշտ լինեմ լուրջ և գործնական՝ փոխանակ անվերջ
զբաղվելու գեղագիտությամբ և արվեստի ոգու խնդիրներով:

Բայց դա ամեն անգամ ավարտվում էր հիասթափությամբ, ճակատագրին համակերպվելով: Պարոնայք գեներալները և ծանր արդյունաբերության տները միանգամայն իրավացի էին. մեզանից՝ «մտավորականներից», բան հասկանալ չէր լինի, մենք ավելորդ, իրականությունից օտարացած, խելացի գվարճաբանների անպատասխանատու հասարակություն էինք: Թուխ, ածելի...

Այս մտքերով ու երաժշտության արձագանքներով լեցուն, ծանրաբեռ սրտով, որ համակված էր վշտով ու կյանքի, իրականության, իմաստի և անդարձ կորցրածի հանդեպ հուսահատ կարոտով, ի վերջո, ես վերադարձա տուն, բարձրացա իմ աստիճաններով, վառեցի սենյակիս լույսը, անօգուտ փորձեցի մի քիչ կարդալ, մտածեցի խոստմանս մասին, որն ինձ ստիպում էր վաղը երեկոյան գնալ «Մեսիլ» սրճարան վիսկի խմելու և պարելու, և զգացի դառնություն ու չարություն ոչ միայն ինքս իմ, այլև Հերմինեի հանդեպ: Որքան էլ բարի ու անկեղծ, որքան էլ հրաշալի արարած լիներ նա, շատ ավելի լավ կլիներ, եթե այն ժամանակ ինձ թույլ տար մեռնել՝ փոխանակ ներքաշելու այս խելագար, օտարացած, տագնապալի, անիսկական աշխարհի մեջ, որտեղ մշտապես լինելու եմ խորթ և լավագույն բաներն իմ մեջ ավերվելու են ու մատնվելու կորստյան:

Եվ տխուր մարեցի լույսը, տխուր մտա իմ ննջարան, տխուր սկսեցի հանվել, բայց այդ պահին ինչ-որ անսովոր բուրմունք շփոթության մատնեց ինձ, օծանելիքի հոտ էր փչում, և շրջվելով՝ տեսա գեղեցիկ Մարիային իմ անկողնում պառկած, ժպտերես, փոքր-ինչ վախեցած, մեծ, կապույտ աչքերով:

– Մարիա, – ասացի: Եվ իմ առաջին միտքն այս էր՝ տանտիրուհիս ինձ դուրս կանի բնակարանից, եթե սա իմանա:

– Ես եկա, – ասաց նա ցածր, – Դուք չարանո՞ւմ եք ինձ վրա:

– Ոչ, ոչ: Ես գիտեմ, Հերմինեն է Ձեզ տվել բանալին: Դե, հա:

– Օհ, Դուք չարանում եք: Ես կզմամ:

– Ոչ, գեղանի Մարիա, մնացեք: Միայն քե այսօր երեկոյան ես շատ տխրեցի, ուրախանալ այսօր չկարողացա, հավանաբար, կկարողանամ վաղը:

Ես փոքր-ինչ քերվեցի նրա կողմը, նա իր մեծ, ամուր ափերի մեջ առավ իմ գլուխը, մոտեցրեց իրեն և երկար համբուրեց ինձ: Ապա ես նստեցի նրա կողքին՝ անկողնուն, բռնեցի ձեռքը, խնդրեցի կամաց խոսել, որ մեզ չլսեն, նայեցի նրա գեղեցիկ, կյանքով լի դեմքին, որն ինչպես մեծ ծաղիկ՝ օտար ու հրաշալի, հանգչում էր իմ բարձին: Դ-անդադորեն իմ ձեռքը մոտեցրեց իր շրթունքներին, տարավ վերմակի տակ և դրեց իր տաք, հանդարտ շնչող կրծքին:

– Կարող ես ուրախ չլինել, – ասաց նա, – Հերմինեն ինձ արդեն ասել է, որ դու վիշտ ունես: Դա ամեն մեկն էլ հասկանում է: Իսկ ես դեռ դո՞ւր եմ գալիս քեզ: Հա՞: Վերջերս, պարելիս, դու շատ սիրահարված էիր:

Ես համբուրեցի նրա աչքերը, բերանը, պարանոցը և կուրծքը: Հենց նոր ես մտածում էի Հերմինեի մասին դառնությամբ ու կշտամբանքով: Բայց ահա ձեռքերիս մեջ պահում էի նրա ընծան և երախտապարտ էի: Մարիայի սիրային քնքշանքները վիրավորանք չէին պատճառում այն հրաշալի երաժշտությանը, որ լսել էի այսօր, դրանք պատշաճ էին նրան և համակված նրանով: Գեղեցկուհու վրայից կամաց-կամաց մի կողմ տարա ծածկոցը, մինչև որ իմ համբույրներով հասա նրա ոտնաձայրերին: Երբ պառկեցի նրա կողքին, ծաղկե դեմքը ժպտաց ինձ ամենագետ ժպիտով ու բարյացակամ:

Այդ գիշեր, Մարիայի կողքին, ես բնեցի ոչ երկար, բայց խոր ու լավ, ինչպես երեխա: Իսկ արթնության պահերին ըմպեցի նրա գեղեցիկ, պայծառ ջահելությունը և անաղմուկ գրուցելով հետը՝ իմացա հետաքրքիր շատ բաներ նրա և Հերմինեի կյանքի մասին: Ես շատ քիչ բան գիտեի նման կյանքի մասին, նախկինում միայն թատերական աշխարհում էին երբեմն հանդիպում նման արարածներ՝ և՛ կանայք, և՛ տղամարդիկ, և՛ կիսաարվեստագետներ, և՛ կիսապոռնիկներ: Միայն այժմ ես փոքր-ինչ խորը տեսա այդ հետաքրքիր, այդ զարմանալիորեն անմեղ, այդ զարմանալիորեն աղավաղված գոյությունները: Այդ աղջիկները, մեծ մասամբ աղքատ տներից, չափազանց խելոք և չափազանց սիրունատես են, որպեսզի իրենց ամբողջ կյանքը հանձնեն վատ վարձատրվող ու անուրախ ինչ-որ ծառայության դիմաց՝ հանուն մի կտոր հացի, բռնաբերելու և ապրում էին կամ պատահական վճարներով, կամ իրենց գրավչության ու հաճելիության հաշվին: Երբեմն ամիսներ-

րով նրանք նստում էին գրամեքենայի առաջ, երբեմն դառնում էին ունևոր ցովակյացների սիրուհիներ, ստանում էին գրպանի փող ու նվերներ, պատահում էր՝ ապրում էին մոռթխների մեջ, շքեղ հյուրանոցներում և շրջում էին ավտոմեքենաներով, պատահում էին և այլ ժամանակներ, երբ հանգրվան էին գտնում ձեղմահարկերում, ու թև երբեմն, չափազանց նպաստավոր առաջարկների դեպքում, համաձայնվում էին ամուսնանալ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, չէին ձգտում դրան։ Նրանցից շատերը սիրո մեջ տարփալից չէին և իրենց շնորհները տալիս էին միայն տեսածությանը և ամենաբարձր արժեքի դիմաց։ Մյուսները, և դրանց մեջ՝ մահ Մարիան, անսովոր չափով աչքի էին ընկնում սիրելու ընդունակությամբ և սիրո պահանջով, շատերը զիտեին սեր ամել երկու սեռերի հետ էլ, նրանք ապրում էին բացառապես միայն համուն սիրո և մշտապես, պաշտոնական և վճարումակ գուզընկերների կողքին, ունենում էին մահ այլևայլ սիրային կապ։ Ժրաջան ու բազմահոգ, հոգսառատ ու թեթևամիտ, խելացի, բայց և անզիտակից ապրում էին այդ թիթեռները իրենց ողբան երախայական, նույնքան և նուրբ կյանքով, անկախ՝ տրվելով ոչ յուրաքանչյուրին, սպասելով իրենց երջանկությանը ու լավ եղանակին, սիրահարված կյանքին և, այդուամենայնիվ, ավելի քիչ կապված նրան, քան քաղքենիները, մշտապես պատրաստ՝ հետևելու որևէ հեքիաթային ասպետի՝ մեկնելու նրա ամբողջ, մշտապես պատրաստ, թև կիսով չափ զիտակցելով ծանր ու տխուր իրենց վախճանը։

Մարիան այն զարմանալի առաջին զիշերը և հետագա օրերում ինձ սովորեցրեց շատ բան, ոչ միայն զգացմունքների նոր, զնայելի խաղեր ու վայելքներ, այլև նոր իմացություն, նոր ըմբռնումներ, նոր սեր։ Պարերի և զվարճավայրերի, կինոյի, սրճարանների և հյուրանոցային թեյարանների աշխարհը, որ ինձ՝ մենակյացիս ու զեղազեղիս համար շարունակում էր ունենալ ինչ-որ թերաթև, ինչ-որ արգելված և ստորացուցիչ կողմեր, Մարիայի համար, Հերմինեի և նրանց ընկերուհիների համար պարզապես աշխարհ էր, այն ոչ բարի էր, ոչ չար, ոչ ցանկալի և ոչ էլ ատելության արժանի, այդ աշխարհում ծաղկում էր նրանց կարճ, անձկությամբ լի կյանքը, այդ աշխարհը տան պես էր ու ճանաչ նրանց համար։ Նրանք սիրում էին շամպայնը կամ որևէ առանձնահատուկ տապակա, ինչպես

որ մենք ենք սիրում որևէ կոմպոզիտորի կամ բանաստեղծի և որևէ նոր, մոդայիկ պարային երաժշտության կամ ջազային երգչի սենստիմենտալ, քաղցր-մեղոր երգի վրա վատնում էին նույն այն ոգևորությունը, հուզմունքը և խանդաղատանքը, ինչը մենք զգում ենք Նիցշեի կամ Համսունի հանդեպ: Մարիան ինձ պատմում էր այդ գեղեցկատես սաքսոֆոնահարի՝ Պաբլոյի մասին և խոսում ամերիկյան մի song-ից*, որը Պաբլոն երբեմն կատարում էր նրանց համար, և խոսում էր այնպիսի հափշտակությամբ, այնպիսի զարմանքով ու սիրով, որ ես հուզվում ու զգացվում էի ավելի քան բարձրաճաշակ մեկի զմայլանքը կարող էր լինել որևէ ընտիր արվեստի առնչությամբ: Ես պատրաստ էի սքանչանալ նրա հետ միասին, ինչպիսին էլ այդ song-ը³⁸ լիներ: Մարիայի սիրառատ բառերը, նրա տարփանքով պայծառացած հայացքը խոր ճեղքեր էր առաջ բերում իմ գեղագիտության մեջ: Գեղեցիկը, այդուամենայնիվ, մնում էր այն սակավ, ընտիր գեղեցիկը, որը, իմ կարծիքով, բնավ ենթակա չէր կասկածի ու վիճարկման, ամենից առաջ՝ Մոցարտը, Բայց որտե՞ղ էր նահմանը: Մի՞թե մենք՝ բոլոր գիտակներս ու քննադատներս, պատանության տարիներին չենք պաշտել արվեստի ստեղծագործություններ և արվեստագետների, որոնք հիմա թվում են կասկածելի ու տեհած: Մի՞թե այդպես չի եղել Լիստի, Վագների, անգամ Բեթհովենի հետ: Ամերիկյան song-ի հանդեպ Մարիայի՝ մանկականորեն կրքոտ հափշտակությունը նույնպիսի մաքուր, գեղեցիկ, ոչ մի կասկածի չենթարկվող գեղագիտական ապրում չէ՞ր, ինչպիսին միջնակարգ դպրոցի որևէ ուսուցչի զմայլանքը կարող էր լինել «Տրիստան» օպերայի հանդեպ, կամ որևէ դիրիժորի ոգևորությունը «Իմներորդ» սիմֆոնիան կատարելու ժամանակ: Եվ մի՞թե այս ամենը զարմանալիորեն չէր համընկնում պարոն Պաբլոյի տեսակետների հետ և արդարացնում դրանք:

Այդ գեղեցկատես Պաբլոյին, ինձ թվում է, Մարիան նույնպես շատ սիրում էր:

– Նա գեղեցիկ մարդ է,– ասացի ես,– ինձ էլ շատ է դուր գալիս: Բայց ասա, Մարիա, ինչպես կարող ես դու նրա հետ սիրել նաև ինձ, ձանձրալի, ծեր մարդուս, որը գեղեցիկ չէ, մազերն արդեն ճերմակին են տալիս, և ոչ սաքսոֆոն նվագել զիտի, ոչ էլ անգլիական սիրային երգեր երգել:

* Song – երգ (անգլ.):

– Այդպես վատ մի խոսիր,– կտրեց նա:– Դա, ախր, շատ բնական է: Դու նույնպես ինձ դուր ես գալիս, դու նույնպես ինչ-որ գեղեցիկ, սիրելի և առանձնահատուկ կողմեր ունես: Դու իրավունք չունես լինել այլ, քան կաս: Այդպիսի բաների մասին մարդիկ չեն խոսում և չեն պահանջում հաշվետվություն: Տես, երբ դու համբուրում ես իմ պարանոցը կամ ականջը, ապա ես զգում եմ, որ դու սիրում ես ինձ, որ ես քեզ դուր եմ գալիս: Դու կարողանում ես համբուրել յուրատեսակ, ասես, փոքր-ինչ վախեցած, և դա ինձ ասում է՝ նա քեզ սիրում է, դրանով նա իր երախտագիտությունն է հայտնում քեզ, որ դու սքանչելի ես: Ես դա շատ, շատ եմ սիրում: Եվ հետո՝ մեկ ուրիշ տղամարդու հետ ինձ դուր է գալիս դրա ճիշտ հակառակը, երբ քվում է՝ նա ոչինչ չի անում ինձ համար և այնպես է համբուրում, կարծես իր կողմից մեծ գթասրտություն է հանդես բերում:

Մենք մորից բուն մտանք: Ես մորից արթնացա՝ շարունակելով գրկել նրան՝ իմ գեղեցիկ, գեղեցիկ ծաղկին:

Եվ զարմանալի բան՝ այդ գեղեցիկ ծաղիկը անփութիւս մնում էր իբրև ընծա, որն ինձ նվիրել էր Հերմիներն: Անփութիւս կանգնած էր նա Մարիայի հետևում՝ դիմակի մման փակելով նրա դեմքը: Եվ հանկարծ, իմիջիայլոց, հիշեցի Էրիկային, իմ հեռու, չար սիրեցյալին, իմ խեղճ ընկերուհուն: Նա պակաս գեղեցիկ չէր, քան Մարիան, թեև այդքան ծաղկուն ու ազատ չէր, բայց ուներ սիրո արվեստի հանճարեղ շնորհներ, և իբրև պարզ ու ցավագին, սիրելի ու իմ ճակատագրի մեջ խոր մտած պատկեր՝ մի պահ կանգնեց իմ առաջ, ապա մորից անհետացավ՝ թաղվելով քնի մեջ, մոռացության, տխուր հեռաստաններին:

Եվ այդպես, այդ գեղեցիկ, քնքուշ գիշերվա մեջ իմ առաջ կանգնեցին իմ կյանքի բազում պատկերներ, իսկ ես երկար ապրել էի այնպես դատարկ, ողորմելի և առանց պատկերների: Այժմ, Էրոսից ներշնչված, խոր ու բազմազան պատկերները բխում էին աղբյուրի պես, և հիացքից ու վշտից մի պահ իմ սիրտը նվաղեց այն մտքից, թե որքան հարուստ է եղել իմ կյանքի պատկերասրահը, հավերժական աստղերով ու աստղասփյուռներով որքան լիքն է եղել խեղճ Տափաստանի գայլի հոգին: Քնքշորեն ու պայծառ, ինչպես հեռավոր լեռան անսահման կապույտին խառնված երազային գոյություն, նայում էին մանկությունս ու մայրս, պղնձաձայն ու պարզորոշ հնչում էր իմ բարեկամների ձայնը՝ սկսած առասպելական Հերմա-

նից, որ Հերմինեի հոգևոր եղբայրն էր, բուրավետ ու անիրական, ինչպես ջրից բարձրացող ծովային ցողաթաթախ ծաղիկներ՝ դուրս էին լողում պատկերները բազմաթիվ կանանց, որոնց սիրել էի, որոնց ցանկացել էի ու երգել, որոնցից քչերին տիրել էի ու դարձրել իմ սեփականությունը: Երևաց նաև իմ կինը, որի հետ ապրել էի երկար տարիներ, որն ինձ սովորեցրել էր ընկերություն, անհամաձայնություն, հնազանդություն: Նրան կատմամբ, չնայած բոլոր անբավականություններին, իմ ներսում պահպանվում էր խոր վստահություն մինչև այն օրը, երբ ինձ՝ խելագարվածիս ու հիվանդիս, լքեց հանկարծակի փախուստով ու կատաղի մերժմամբ, և ես հասկացա, թե որքան շատ եմ սիրել և որքան խորն եմ հավատացել նրան, որ նրա կողմից հավատարմության խախտումը այդքան ծանր նստեց վրաս՝ խորտակելով ամբողջ կյանքս:

Այդ պատկերները, դրանք հարյուրներով էին, անուններով և առանց անունների, բոլորը կրկին ինձ մոտ էին հավաքվել, ջահելացած ու նորացած բարձրանում էին այդ սիրային գիշերվա աղբյուրներից, և ես վերստին հասկացա, որ դժբախտության մեջ ես որքան երկար եմ մնացել, որ դրանք իմ կյանքի այն ունեցվածքն ու արժեքներն են, որոնք անխախտ են, պատմության աստղեր դառած այդ դեմքերը, որոնց թեև մոռացել, սակայն չէի կարողացել ոչնչացնել, որոնց հերթագայությունը հենց իմ կյանքի ասքն էր, իսկ նրանց աստղային փայլը՝ իմ գոյության անանց վաստակը: Իմ կյանքը տանջալից էր եղել, խտտորված ու ապերջանիկ, այն տանում էր դեպի հրաժարում ու մերժում, այն դառն էր՝ իմ ճակատագրին խառնված ողջ մարդկության ճակատագրի աղից, բայց այն հարուստ էր եղել, հպարտ և հարուստ, անգամ թշվառության մեջ արքայական կյանք էր: Որքան էլ որ այդ կյանքի ճանապարհի վերջին հատվածը վատնվում էր այդպես անուրախ, այդուամենայնիվ, այդ կյանքը իր արմատներում ազնիվ էր, այն ուներ դեմք և ռասա, այն պարվում էր ոչ թե մանր դրամների, այլ աստղերի համար:

Դա համեմատաբար վաղուց էր, և շատ բաներ էին անցել ու փոխվել այն ժամանակներից, ես հիմա վատ եմ հիշում այդ գիշերվա մանրամասները, հիշում եմ միայն առանձին բառեր մեր խոսակցությունից, սիրային քնքշանքներից ծնված առանձին դիմախաղեր ու հպումներ, հիշում եմ պայծառ ակնթարթները, երբ մենք արթնանում էինք սիրո խոնջանքի ծանր քնից:

Բայց այդ գիշեր, առաջին անգամ իմ անկման ժամանակներից սկսած, իմ սեփական կյանքը նայեց ինձ վրա անողորմ վառվող աչքերով, այդ գիշերն էր, երբ ես վերստին պատահականությունն իբրև ճակատագիր, իմ գոյության ավերակները իբրև աստվածային բեկորներ զգացի։ Իմ հոգին շողում էր վերստին, իմ աչքը վերստին տեսնում էր, և, ակնթարթային պատկերից դողահար, մտածում էի, որ բավական է արագորեն ի մի բերեմ ավերված պատկերների աշխարհը, բավական է հարրի-հալլերյան տափաստանագայլային կյանքը՝ իբրև ամբողջություն, բարձրացնեմ, հասցնեմ կերպարի, և ինքս անձամբ կմտնեմ կերպարների աշխարհ ու կդառնամ անմահ։ Մի՞թե դա այն նպատակը չէր, դեպի ուր թափավազք էր վերցնում և որին փորձում էր հասնել մարդկային յուրաքանչյուր կյանք։

Առավոտյան, նախաճաշ Մարիայի հետ կիսելուց հետո, ես պետք է նրան տնից քաբուն դուրս բերեի, և դա ինձ հաջողվեց։ Նույն օրը, քաղաքի մոտիկ թաղամասերից մեկում, Մարիայի և ինձ համար փոքր մի սենյակ վարձեցի, որը միմիայն մեր հանդիպումների համար էր նախատեսված։

Պարի իմ ուսուցչուհի Հերմինեն եկավ իր պարտականությանը հավատարիմ, և ես ստիպված էի բոստոն սովորել։ Նա խիստ էր և անողորմ, և ինձ ոչ մի պարապմունքից չազատեց, քանզի վճռված էր, որ նրա հետ պետք է գնամ հաջորդ դիմակահանդեսին։ Նա ինձնից դրամ խնդրեց զգեստի համար, որի մասին, սակայն, խոսափեց որևէ բան ասել ինձ։ Այցելել նրան կամ գոնե իմանալ, թե որտեղ է ապրում՝ ինձ դեռ արգելված էր։

Մինչև դիմակահանդեսն ընկած ժամանակը, մոտ երեք շաբաթ, արտակարգ գեղեցիկ անցավ, ինձ թվում էր, որ Մարիան իսկապես սիրված առաջին կինն էր իմ կյանքում, որին ունեցել եմ։ Այն կանանցից, որոնց սիրում էի, մշտապես պահանջում էի միտք ու կրթվածություն՝ առանց նկատելու, որ նույնիսկ ամենախելոք և համեմատաբար ամենակիրթ կինը նույնիսկ ոչ մի անգամ չէր համապատասխանում իմ բնավորությանը, այլ միշտ հակառակվում էր դրան, կանանց մոտ գալով՝ ես ինձ հետ բերում էի իմ խնդիրները և մտածումները, և ինձ միանգամայն անհնար էր թվում մեկ ժամից ավելի սիրել որևէ աղջկա, որը չի կարողացել ոչ մի գիրք, չի հասկանում, թե ինչ բան է ընթերցանությունը և չէր կարող զանազանել Չայլովսկուն Բեթ-

հովենից: Մարիան կրթություն չուներ, նա չուներ այդ կողան-
ցիկ ճանապարհների և փոխարինող աշխարհների կարիքը,
նրա խնդիրները՝ բոլորն էլ ուղղակի ծագում էին զգայություն-
ներից: Իրեն տրված զգացողությամբ, իր առանձնահատուկ
մարմնակառուցվածքով, գույներով, իր մազերով, ձայնով,
մաշկով, իր խառնվածքով գտնել, սիրած տղամարդուց կա-
խարդանքով դուրս կորզել պատասխան, ըմբռնում, և կենսալի,
երջանկացնող պատասխան խաղ սեփական յուրաքանչյուր
շնորհի, սեփական գծերի յուրաքանչյուր փոփոխման, սեփա-
կան մարմնի յուրաքանչյուր ամենամուրբ ոլորքի դիմաց՝ ահա
սա էր նրա արվեստն ու առաջադրանքը: Նրա հետ առաջին,
վեհերոտ պարի ժամանակ արդեն ես հասկացա, կռահեցի այդ
հանճարեղ, զմայլդեն բարձր մշակման հասցված զգայակա-
նությունը և կախարդվել էի դրանով: Անշուշտ, պատահական
չէր նաև այն, որ ամենագետ Հերմիներն ինձ տաքավ հենց նրա
մոտ: Նրա բույրը և նրա ողջ կերպարը ամառային էր, վար-
դանման:

Ես չունեի Մարիայի եզակի կամ առաջնակարգ սիրեցյալը
լինելու երջանկությունը, ես շատերից մեկն էի: Պատահում էր,
որ նա ինձ համար ժամանակ չէր ունենում, երբեմն ինձ տրա-
մադրում էր ետկեսօրյա մեկ ժամ, ավելի քիչ անգամներ՝ մի
ամբողջ գիշեր: Նա ինձնից փող չէր ուզում, դրա հետևում,
երևի, Հերմիներն էր թաքնված: Սակայն նվերներ վերցնում էր
հաճությամբ, և երբ նրան, օրինակ, իբրև փոքրիկ ընծա, տվեցի
նոր, կարմիր ներկված կաշվե դրամապանակ, իրավունք ունեի
դրա մեջ տեղավորել նաև մի երկու-երեք ոսկեդրամ: Այդ կար-
միր դրամապանակի համար, առհասարակ, նա ինձ վրա շատ
ծիծաղեց: Դրամապանակը շատ գեղեցիկ էր, բայց պահան-
ջարկ չունեցող, հնացած ապրանք էր: Այդ գործերից, որոնց
մասին ես քիչ զաղափար ունեի և հասկանում էի այնքան, որ-
քան էսկիմոսների լեզվից, Մարիայից շատ բան սովորեցի: Ա-
մենից առաջ սովորեցի, որ այդ փոքրիկ խաղալիքները, մոդա-
յի և ճոխության առարկաները ոչ միայն դատարկ և անպետք
բաներ չեն և սոսկ դրամասեր ֆաբրիկատերերի ու արհեստա-
վորների գյուտը, այլ փոքր, ավելի ճիշտ՝ մեծ աշխարհը լիի-
րավ, գեղեցիկ բազմազան իրերի, որոնք բոլորը ունեն մեկ
նպատակ՝ ծառայել սիրուն, նրբացնել զգացմունքները, կեն-
դանացնել մեռած միջավայրը՝ կախարդանքով այն օժտելով

սիրտ նոր օրգաններով՝ դիմափոշիներից և օծանելիքից մինչև պարակոշիկներ, մասամբ մինչև ծխախոտատուփ, գոտու ճարմանդից մինչև պայուսակ: Այդ պայուսակը պայուսակ չէր, դրամապանակը՝ դրամապանակ, ծաղիկները՝ ծաղիկ, հովհարը՝ հովհար, այդ ամենը սիրտ, մոգության, հմայքի պլաստիկ նյութ էր, սուրհանդակ, մաքսանենգ իր, զենք, մարտականչ:

Ո՞ւմ էր Մարիան անկեղծորեն սիրում՝ դրա մասին ես հաճախ էի մտածում: Ամենից շատ, իմ կարծիքով, սիրում էր սաքսոֆոնահար, օտար, սև աչքերով և երկար, գունատ, նուրբ ու մեկամաղձիկ ձեռքերով ջահել Պարլոյին: Ես այդ Պարլոյին սիրտ մեջ կարծում էի փոքր-ինչ երազկոտ, փափկասուն և կրավորական, բայց Մարիան ինձ հավատացրեց, որ նա, թեև դանդաղ է հասնում խանդավառության, սակայն հետո դառնում է ավելի ու ավելի ձիգ, ավելի դիմացկուն, ավելի այրական ու ավելի պահանջկոտ, քան որևէ բռնցքամարտիկ կամ մծույգավար: Այդպես, ես իմացա ու հասկացա գաղտնիքներ սրա ու նրա մասին, ջազի, դերասանների, շատ կանանց, մեր շրջապատի աղջիկների ու սղամարդկանց մասին, իմացա ամեն աեսակի գաղտնիքներ, առնչությունների ու թշմամանքների մակերեսից նայեցի դրանց խորքը, դանդաղորեն (ես, որ այս աշխարհում միանգամայն օտար, առնչություններից զուրկ մարմին էի) դարձա մտերիմ ու հաղորդակից անձնավորություն: Հերմինեի մասին մույնպես շատ բան իմացա: Բայց ամենից հաճախ հիմա հանդիպում էի պարոն Պարլոյի հետ, որը շատ էր սիրում Մարիային: Երբեմն Մարիան իր հետ բերում էր Պարլոյի գաղտնի դեղամիջոցներից, ինձ մույնպես դրանք մեկ-մեկ հաճույք էին պատճառում, և Պարլոն մշտապես առանձնահատուկ ջանք էր թափում ինձ ծառայություններ մատուցելու համար: Մի անգամ նա այդ մասին ինձ ասաց՝ առանց այս ու այն կողմ ընկնելու:

– Դուք այնքան դժբախտ եք, դա լավ չէ, այդպես չի կարելի: Ցավում եմ: Մի փոքր օպիում ծխեք:

Այս ուրախ, խելոք, մանկական ու դրա հետ միասին անբացատրելի մարդու մասին իմ կարծիքը շարունակ փոխվում էր, մենք դարձանք բարեկամներ, ոչ հազվադեպ ես վերցնում էի նրա դեղամիջոցներից: Մարիային իմ սիրահարվածությունը նա ընդունում էր ինչ-որ ուրախությամբ: Մի անգամ նա «տոն» կազմակերպեց իր սենյակում, քաղաքի արվարձանային հյու-

րանոցներից մեկի ձեղնահարկում: Այնտեղ միայն մի աթոռ կար, Մարիան և ես ստիպված էինք մահճակալին նստել: Նա լամիչք բերեց մեզ, դա երեք տարբեր շշերից լցված խորհրդավոր, հրաշալի լիկյոր էր: Հևտո, երբ ես շատ լավ տրամադրության մեջ էի, վառվող աչքերով առաջարկեց մեզ սիրային օրգիա տոնել երեքով: Ես դա կտրուկ մերժեցի, այդպիսի արարքն ինձ համար անընդունելի էր, բայց, այդուամենայնիվ, կողքանց մայեցի Մարիայի կողմը՝ իմանալու, թե ինչպիսին է նրա պահվածքը, ու թեև նա անմիջապես հաստատեց իմ կարծիքը, սակայն տեսա, թե ինչպես էին վառվում նրա աչքերը և զգացի նրա ափսոսանքը այն մերժելու համար: Իմ մերժումից Պարլոն հիասթափվել էր, բայց ոչ վիրավորվել:

– Ափսոս, – ասաց նա, – Հարրին շատ է վախենում բարոյականությունից: Ոչինչ: Բայց կստացվեր հրաշալի, շատ հրաշալի: Բայց ես փոխարինող մի բան կմտածեմ:

Մեզանից յուրաքանչյուրը մի քանի շունչ օպիում ծխեցինք և անշարժ նստած՝ բաց աչքերով երեքս էլ ապրեցինք Պարլոյի ներշնչած տեսարանը, ընդ որում՝ Մարիան սքանչացումից դողում էր: Երբ դրանից հետո ես ինձ փոքր-ինչ վատ զգացի, Պարլոն ինձ պառկեցրեց մահճակալին, մի քանի կաթիլ ինչ-որ դեղ տվեց, և երբ մի քանի րոպե անց արդեն փակում էի աչքերս, զգացի ինչ-որ մեկի շատ հպանցիկ, հազիվ զգալի համբույրները իմ կուպերին: Ես դա ընդունեցի այնպես, ասես այն կարծիքին էի, որ Մարիան է ինձ համբուրում: Բայց ես լավ գիտեի, որ համբուրում էր Պարլոն:

Իսկ մի անգամ՝ երեկոյան, նա ինձ զարմացրեց էլ ավելի: Մտավ իմ սենյակ, ասաց, որ քսան ֆրանկի կարիք ունի, որի համար դիմում է ինձ: Նա ինձ առաջարկում էր դա իբրև փոխանակություն, որպեսզի մի գիշեր իր փոխարեն Մարիայի հետ լինեմ ես:

– Պարլո, – սարսափած ասացի ես, – Դուք ինքներդ էլ չգիտեք, թե ինչ եք խոսում: Դրամով ուրիշին գիջել սիրած աղջկան՝ դա մեզ մոտ համարվում է ամենաամոթալին: Ես Ձեր առաջարկը չեմ ընդունում, Պարլո:

Նա կարեկցանքով մայեց ինձ:

– Դուք դա չեք ուզում, պարոն Հարրի, լավ: Միշտ ինքներդ Ձեզ համար դժվարություններ եք ստեղծում: Ուրեմն՝ այս գիշեր Դուք չեք լինի Մարիայի հետ, եթե դա ավելի հաճելի է Ձեզ

համար, և տվեք ինձ դրամը հենց այնպես, ես այն կվերադարձնեմ: Դրա կարիքը ես շատ ունեմ:

– Ինչո՞ւ:

– Ազոստիմոյի համար, Դուք ճանաչում եք նրան, փոքրամարմին, երկրորդ ջութակը: Արդեն ուր օր է՝ ինչ հիվանդ է, և ոչ ոք չի խնամում նրան: Մի պֆեննիզ դրամ չունի, իսկ իմն էլ վերջացել է:

Հետաքրքրության, մաև ինչ-որ չափով ինձ պատժելու համար Պարլոյի հետ գնացի Ազոստիմոյի կողմը, նրա համար Պարլոն կաթ և դեղ բերեց նրա սենյակ, ձեղնահարկի իրոք խղճալի մի խուց, անկողին գցեց, օղակախեց սենյակը, ջերմից վառվող գլուխը փաթաթեց գեղեցիկ, արվեստի բոլոր կանոններով պատրաստված թրջոցով՝ ամեն ինչ անելով արագ, նրբորեն և գործի իմացությամբ, ինչպես գթության քույր: Այդ նույն երեկոյան ես նրան տեսա. մինչև առավոտ նվագում էր «Միտի» սրճարանում:

Հերմինեի հետ հաճախ երկար ու մանրամասն խոսում էինք Մարիայի մասին, նրա ձեռքերի, ուսերի, ազդրերի մասին, ծիծաղելու, համբուրելու, պարելու նրա ձևերի մասին:

– Նա արդեն քեզ ցո՞ւյց է տվել դրանք,– մի անգամ հարցրեց Հերմինեն և նկարագրեց համբուրելու ժամանակ լեզվի առանձնահատուկ մի խաղ:

Ես խնդրեցի, որ նա հենց հիմա անձամբ ցույց տա ինձ այդ բանը, բայց նա լրջորեն մերժեց:

– Դա կլինի ավելի ուշ,– ասաց նա,– դու դեռ չես սիրահարվել ինձ:

Ես նրան հարցրեցի, թե որտեղի՞ց գիտի Մարիայի համբուրելու ձևերը և նրա կյանքի բազմաթիվ գաղտնիքները, որոնց մասին կարող է իմանալ միմիայն սիրած տղամարդը:

– Օհ,– ասաց նա,– չէ՞ որ մենք ընկերներ ենք: Մի՞թե դու կարծում ես, որ մեր միջև կարող էին լինել գաղտնի բաներ: Ես բավականին հաճախ բնել եմ նրա կողքին և խաղացել նրա հետ: Այո, դու չքնաղ աղջիկ ես ձեռք գցել, որն ավելին կարող է, քան մյուսները:

– Ես կարծում եմ, Հերմինե, որ, այդուամենայնիվ, դուք էլ միմյանցից գաղտնիքներ ունեք: Թե՞ դու նրան պատմելու ես մաև այն ամենը, ինչ գիտես իմ մասին:

– Ոչ, դա արդեն ուրիշ բան է, որ Մարիան չի հասկանա: Մարիան հրաշալի է, քո բախտը բերել է, բայց քո և իմ միջև

կան բաներ, որոնց մասին նա գաղափար անգամ չունի: Ես նրան շատ եմ պատմել քո մասին, բնական է, շատ ավելին, քան դուր կգար քեզ, չէ՞ որ ես ստիպված էի նրան զայրակոչել քեզանով: Բայց հասկանալ քեզ, բարեկամ, ինչպես ես եմ հասկանում, ոչ Մարիան կարող է, ոչ էլ որևէ մեկը: Քո մասին ինչ-որ բան էլ ես նրանից իմացա, քո մասին գիտեմ այն ամենը, ինչ գիտի Մարիան: Ես քեզ համարյա գիտեմ այնքան լավ, որքան, ասենք, կիմանայի, եթե պառկեիրք միասին:

Երբ ես Մարիային հանդիպեցի նորից, ինձ համար զարմանալի ու վայրենաբարո էր տեղյակ լինելը, որ նա իր կրծքին սեղմել է Հերմիներին այնպես, ինչպես ինձ, որ նա Հերմիների մարմինը, մազերը և մաշկը զգացել, համբուրել, գնահատել ու փորձել է նույն կերպ, ինչպես և իմը: Ինձ համար երևան էին գալիս նոր, անուղղակի, բարդ առնչություններ ու կապեր, սիրո և կյանքի նոր հնարավորություններ, և ես մտածում էի Տավաստանի գայլի վերաբերյալ բնախոսության հազարավոր հոգիների մասին:

Այդ կարճ ժամանակահատվածում՝ Մարիայի հետ իմ ծանոթության և մեծ դիմակահանդեսի միջակայքում, ես ուղղակի երջանիկ էի, այդուամենայնիվ, ոչ մի անգամ չունեցա այն զգացողությունը, որ դա փրկությունն է, նվաճված երանությունը, այլ շատ պարզ զգում էի, որ այս ամենը սոսկ նախաբան է ու նախապատրաստություն, որ ամեն ինչ սրընթացորեն շարժվում է առաջ, որ գլխավորը հետո է գալու:

Ես պարել սովորեցի այնքան, որ ինձ արդեն հնարավոր էր թվում մասնակցել դիմակահանդեսին, որի մասին խոսակցությունները օրեցօր շատանում էին: Հերմիներն զաղտնիք ուներ, նա այդպես էլ ինձ չհայտնեց, թե դիմակահանդեսին ինչ զգեստով էր լինելու ինքը: Նա ասում էր, որ ես դա ինչ-որ կերպ կիմանամ, իսկ եթե չկարողանամ իմանալ, ինքն ինձ կօգնի, բայց նախապես ինձ ոչինչ չպետք է հայտնի լինի: Նա նաև ոչ մի հետաքրքրություն չէր ցուցաբերում դիմակահանդեսին իմ ծրագրերի հանդեպ, և ես վճռեցի, որ, առհասարակ, զգեստներս չփոխեմ: Մարիան, երբ ցանկանում էի նրան դիմակահանդեսի հրավիրել, ինձ հայտնեց, որ այդ տոնակատարությանը ինքն արդեն ասպետ ունի, ձեռք է բերել նաև մուտքի տոմս, և ես, մի փոքր հիասթափված, մտածեցի, որ դիմակահանդեսին ներկայանալու եմ մենակ: Դա քաղաքի ամենա-

պատվավոր հանդերձավորված պարահանդեսն էր, որ ամեն տարի «Գլորուսի» սրահներում կազմակերպվում էր արվեստի մարդկանց կողմից:

Այդ օրերին Հերմինեն քիչ էի տեսնում, դիմակահանդեսի մախօրեն մա ինձ հետ էր մի կարճ ժամանակով. եկել էր անցատոմսի հետևից, որ գնել էի իր համար, և իմ սենյակում հանգիստ մատած էր ինձ հետ, և ահա այդ պահին սկսվեց մի խոսակցություն, որը ինձ համար տարօրինակ էր և բողեց խոր տպավորություն:

– Հիմա, ըստ էության, քո գործերը լավ են, – ասաց Հերմինեն, – պարերը օգտակար եղան քեզ: Ով քեզ չորս շաբաթ չի տեսել, հազիվ քե հիմա ճանաչի:

– Այո, – պատասխանեցի, – տարիներ շարունակ իմ գործերը երբեք այսպես լավ չեն եղել: Այդ ամենը քեզանից է գալիս, Հերմինե:

– Օհ, ո՞չ քո գեղեցկուհի Մարիայից:

– Ոչ, նրան մույնպես դու ես ինձ միջոց: Նա հրաշալի է:

– Մարիան այն կինն է, որի կարիքը դու ունես, Տափաստանի գայլ: Գեղեցիկ, ջահել, լավ տրամադրությամբ, սիրո մեջ՝ շատ բանիմաց և ոչ ամեն օրվա համար մատչելի: Եթե դու նրան չկիսեիր մյուսների հետ, եթե մա քեզ մոտ միայն ժամանակավոր հյուր չլիներ, այդքան լավ չէր լինի:

Այո, ես մույնպես ընդունում էի դա:

– Ուրեմն, դու հիմա ունես այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է քեզ:

– Ոչ, Հերմինե, այդպես չէ: Ես իմ մեջ ինչ-որ շատ գեղեցիկ ու սքանչելի բան ունեմ, մի մեծ ուրախություն, մի սիրելի սփռվանք: Ես ուղղակի երջանիկ կլինեմ...

– Այ քեզ բան: Էլ ի՞նչ ես դու ուզում:

– Ես ավելին եմ ուզում: Երջանիկ լինելուց գոհ չեմ ես, դրա համար չեմ ստեղծվել, դա իմ կոչումը չէ: Իմ կոչումը հակառակն է դրա:

– Այսինքն՝ դժբա՞խտ լինել: Դե, դու այն բավականաչափ ունեիր, այն ժամանակ, երբ ածելու պատճառով չլիր կարողանում այլևս տուն վերադառնալ:

– Ոչ, Հերմինե, դա ուրիշ բան է: Այն ժամանակ ես, ճիշտ է, դժբախտ էի: Բայց դա հիմար դժբախտություն էր, անպատու:

– Ինչո՞ւ:

– Որովհետև այլապես չէի ունենա այս վախը մահվան հանդեպ, որը ցանկանում էի: Դժբախտությունը, որի կարիքն ունեմ ես և երագում եմ, այլ է, դա այն է, ինչը թույլ կառաքնած տառապել ազաւորեն և մեռնել երանությամբ: Դա այն դժբախտությունն է կամ երջանկությունը, որին ես սպասում եմ:

– Ես քեզ հասկանում եմ: Այդ գործում մենք բոլոր ու եղբայր ենք: Բայց ինչու ես հակառակ այն երջանկությանը, որ գտել ես հիմա Մարիայի հետ: Ինչո՞ւ գոհ չես:

– Ես ոչինչ չունեմ այդ երջանկության դեմ, օ՛հ, ոչ, ես սիրում եմ այն, երախտապարտ եմ նրան: Մարիան հրաշալի է, ինչպես անձրևոտ ամառվա արևոտ օր: Բայց զգում եմ, որ այն երկար տևել չի կարող: Այս երջանկությունը ևս անպտուղ է: Այն գոհացնում է, սակայն գոհ լինելն ինձ համար կարևոր չէ: Նա քնեցնում է Տափաստանի գայլին, նրան դարձնում է կուշտ: Դա այն երջանկությունը չէ, որի համար արժե մեռնել:

– Այսինքն՝ մեռնել պե՞տք է, Տափաստանի գայլ:

– Իմ կարծիքով՝ այո: Ես շատ գոհ եմ իմ երջանկությունից, որոշ ժամանակ դեռ կարող եմ տանել այն: Բայց երբ երջանկությունն ինձ որոշ ժամանակ մենակ է թողնում, որպեսզի արթնանամ և բաղձանքներ ունենամ, իմ ողջ բաղձանքները ծախսվում են ոչ թե նրա վրա, որ ընդմիջտ պահպանեմ այդ երջանկությունը, այլ՝ որպեսզի տառապեմ նորից, միայն թե ավելի գեղեցիկ և ավելի քիչ խղճահարույց, ինչպես նախկինում: Ես երագում եմ տառապանքներ, որոնք ինձ մահվան համար կդարձնեին պատրաստ ու նրա հետ համաձայն:

Հերմիներն քնքշորեն մայեց իմ աչքերի մեջ այն մոռյլ հայացքով, որ այնպես հանկարծակի կարող էր երևալ նրա դեմքին: Հոյակապ, սարսափազդու հայացք: Դանդաղորեն, բառերը մեկ-մեկ ընտրելով և միմյանց կողքին դնելով՝ նա ասաց այնքան ցածր, որ լարվեցի՝ լսելու համար:

– Ես քեզ ուզում եմ մի բան ասել, մի բան, որ վաղուց արդեն գիտեի, և դու ինքդ էլ արդեն գիտես դա, բայց, հավանաբար, ինքդ քեզ դեռ չես ասել: Ես կասեմ քեզ հիմա, թե ինչ գիտեմ իմ մասին, քո մասին և մեր ճակատագրի մասին: Դու, Հարրի, արվեստագետ էիր և մտածող, ուրախություններով և հավատով լի մարդ, մշտապես հակված դեպի մեծը, հավերժականը, երբեք գեղեցիկից ու փոքրից չգոհացող: Սակայն որքան ավելի էր կյանքը քեզ արթնացնում և մոտեցնում քո ինքնությանը,

այնքան ավելի մեծանում էր քո ցավը, այնքան ավելի խորն էիր թաղվում տառապանքի, վախի և հուսահատության մեջ՝ մինչև կոկորդոզ, և այն ամենը, ինչ դու նախկինում գիտեիր, սիրում էիր ու պաշտում՝ իբրև գեղեցիկ և սրբազան, մարդկանց և մեր բարձր նշանակության հանդեպ քո ողջ նախկին հավատը քեզ չօգնեց ոչնչով, կորցրեց իր արժեքը և փշուր-փշուր եղավ: Շնչահեղձ եղավ քո հավատը: Իսկ շնչահեղձությունը դաժան մահ է: Երբ չու ե, Հարրի: Դա՛ է քո ճակատագիրը:

Դա է, դա է, դա է, համաճայնեցի ես՝ զլխով անելով:

– Դու կյանքի մասին ինչ-որ պատկերացում ունեիր, ինչ-որ հավատ, ինչ-որ պահանջ, դու պատրաստ էիր գործելու, տառապելու և գոհաբերության, իսկ հետո աստիճանաբար տեսար, որ կյանքը քեզանից ոչ մի գործ ու գոհաբերություն և նման ոչ մի բան չի պահանջում, որ կյանքը հերոսական ասք չէ՝ հերոսական կերպարներով ու նման քաներով հանդերձ, այլ բյուրգերական սարքավորված քնակարան, որի մեջ կատարելապես գոհ են ուտելով ու խմելով, սուրճով ու գուլպա գործելով, թղթախաղով և ռադիոերաժշտությամբ: Եվ ով կամենում է ու կրում է իր ներսում հերոսական ու գեղեցիկ ինչ-որ այլ բան, մեծ բանաստեղծների պաշտամունք կամ պաշտամունք սրբերի, նա հիմար է կամ ասպետ Դոն Կիխոտ: Բարի: Ինձ հետ էլ է այդպես պատահել, իմ բարեկամ: Ես լավ ընդունակություններ ունեցող աղջիկ էի՝ ծնված նրա համար, որպեսզի ապրեի բարձր օրինակի համաճայն, որպեսզի իմ առջև դնեի բարձր պահանջներ, կատարեի արժանապատիվ գործեր: Ես կարող էի մեծ բախտի արժանանալ, և դառնալ թագավորի կին, հեղափոխականի սիրուհի, հանճարի քույր, նահատակի մայր: Իսկ կյանքը ինձ թույլ տվեց լինել ընդամենը ինչ-որ չափով տանելի ճաշակի տեր կուրտիզանուհի, բայց դա էլ ինձ տրվեց մեծ դժվարությամբ: Այսպես է, ահա, իմ բանը: Սի ժամանակ ես անհույս էի, և իմ մեջ երկար փնտրում էի մեղավորին: Կյանքը, մտածում էի, միշտ էլ, ի վերջո, ճշմարիտ է, և երբ նա իմ գեղեցիկ երագները ծաղրում էր, ուրեմն, մտածում էի, իմ երագներն էին հիմար ու անարդարացի: Բայց դա ոչնչով չօգնեց: Ու բանի որ ես լավ աչքեր ու ականջներ ունեի, նաև հետաքրքրություններ, ես էլ սկսեցի կողքից դիտել այդ, այսպես կոչված կյանքը, իմ ծանոթներին ու հարևաններին, հիսուն և ավելի մարդկանց ու ճակատագրեր, և ես, Հարրի, նկատեցի. իմ ե-

բազմերը ճշմարիտ էին, հազար անգամ ճշմարիտ, ինչպես որ քոնը: Կյանքը, սակայն, իրականությունն անարդարացի էին: Այն, որ իմ կարգի կինն այլ ընտրություն չի գտնում, քան ինչոր դրամատիրոջ մոտ գրամեքենայի առաջ ողորմելիորեն և անմտորեն ծնբանալը կամ հանուն հենց այդ դրամների նրա հետ ամուսնանալը, կամ պոռնիկի պես մի բան դառնալը, նույնքան անարդար էր, որքան այն, որ քեզ նման մարդը՝ մատնված՝ մեհալության, վախի և հուսահատության, ստիպված է նետվել դեպի անծիմ: Իմ կյանքը, դժբախտությունը, գուցե, ավելի նյութական ու բարոյական կողմ ունեին, քո կյանքը՝ հոգևոր, բայց ճանապարհը նույնն էր: Դու կարծում ես ֆոքստրոսի հանդեպ քո վախը, սրճարանների և պարահարթակների նկատմամբ քո հակակրանքը, ջազային երաժշտության և ամեն տեսակի անպետքությունների նկատմամբ քո հակառակությունը ես չե՞մ կարող հասկանալ: Հասկանում եմ շատ լավ, նմանապես քո խորշանքը քաղաքականությունից, կուսակցությունների, մամուլի անսպասախանատու աղմուկից ու բարբաջանքներից ծնված քո տխրությունը, քո հուսահատությունը պատերազմից՝ անցյալ, թե գալիք, մտածելու, կարդալու, կառուցելու, երաժշտություն հորինելու, տոնահանդեսներ անելու, կրթություն ստանալու ժամանակակից ձևերից: Դու իրավացի ես, Տափաստանի ցայլ հազար անգամ իրավացի, բայց և այնպես՝ դու պետք է մեռնես: Այս պարզունակ, հարմարվող, այդքան քշով բավարարվող այսօրվա աշխարհի համար դու շատ խստապահանջ ու քաղցած ես, այդ աշխարհը մի կողմ կշարտի քեզ, դու մի չափում ավելին ունես, քան անհրաժեշտ է նրան: Ով այսօր ուզում է ապրել և իր կյանքից գոհ լինել, նա իրավունք չունի լինել քեզ և ինձ նման: Ով ճնկճնկոցի փոխարեն պահանջում է երաժշտություն, հայացքների փոխարեն՝ ուրախություններ, դրամի փոխարեն՝ հոգի, վազվզոցի փոխարեն՝ իսկական աշխատանք, զվարճալիքի փոխարեն՝ իսկական կրքեր, նրա համար մեր այս փառավոր աշխարհը հայրենիք չէ...

Նա մայեց ցած՝ գետնին և մտքերի մեջ ընկավ:

– Հերմինե, – կանչեցի ևս քնքշությամբ, – քույր, ինչ գեղեցիկ աչքեր ունես: Եվ, այդուհանդերձ, դու ինձ սովորեցրիր ֆոքստրոտ պարել: Բայց ինչպե՞ս հասկանալ այն, որ մեզ նման մարդիկ՝ մի չափում ավելին ունեցողները, այստեղ ապրել չեն կա-

բողանում: Ի՞նչն է պատճառը: Դա միայն մե՞ր ժամանակներում է, հիմա՞ և այդպես: Թե՞ միշտ այդպես է եղել:

– Չգիտեմ: Ի պատիվ աշխարհի՝ պատրաստ եմ ենթադրել, որ դա միայն մեր ժամանակներում է, որ այն սոսկ հիվանդություն է, ժամանակավոր՝ դժբախտություն: Առաջնորդները եռանդորեն և հաջողությամբ աշխատում են հաջորդ պատերազմի վրա, իսկ մենք՝ մնացյալներս, այդ ընթացքում պարում ենք ֆոքստրոտ, փող ենք աշխատում և ուտում ենք շոկոլադ. չէ՞ որ նման ժամանակներում աշխարհը պետք է իսկապես համեստ տեսք ունենա: Հուսով լինենք, որ մյուս ժամանակները ավելի լավն են եղել և էլ ավելի լավն են լինելու, ավելի հարուստ, ավելի ծավալուն, ավելի խորը: Բայց դա մեզ չի օգնելու: Եվ, հավանաբար, միշտ էլ այդպես է եղել...

– Միշտ, ինչպես այսօ՞ր: Մշտապես միայն քաղաքագետների, խարդախների, սպասավորների և քեֆչիների աշխա՞րհ, իսկ մարդկանց համար շնչելու օդ չկա:

– Դե, ես դա չգիտեմ, ոչ որ դա չգիտի: Ու նաև միևնույնը չէ՞: Բայց ես հիմա, իմ բարեկամ, մտածում եմ քո սիրեցյալի մասին, որից ինձ երբեմն պատմել ես և նամակներ կարդացել՝ Մոցարտի: Հապա ինչպես է նա ապրել: Նրա ժամանակներում ո՞վ էր աշխարհը կառավարում, օգտվում ամենալավ բաներից, իշխում և ուներ կշիռ. Մոցարտը կամ խարդախները, Մոցարտը կամ տափակ մարդուկները: Եվ ինչպես է նա մահացել ու թաղվել: Եվ այդպես, կարծում եմ, միշտ է եղել ու միշտ է լինելու, և այն, ինչ նրանք դպրոցներում անվանում են «համաշխարհային պատմություն» և կրթություն ստանալու համար պետք է անգիր սովորեն՝ այդ բոլոր հերոսներով, հանճարներով, մեծամեծ գործերով ու կրքերով, այդ ամենը մերկ սուտ է՝ հայտնագործված դպրոցական ուսուցիչների կողմից կրթական նպատակների համար, որպեսզի երեխաները նախատեսված տարիների ընթացքում ինչ-որ բանով զբաղված լինեն: Միշտ այդպես է եղել և այդպես էլ լինելու է, որ ժամանակն ու աշխարհը, ոսկին և իշխանությունը պատկանելու են մանր ու տափակ մարդկանց, իսկ մյուսներին, իսկական մարդկանց, ոչինչ չի պատկանելու: Ոչինչ, միայն մահը:

– Եվ ոչի՞նչ ավելի:

– Ոչ, նաև հավիտենականությունը:

– Դու ի նկատի ունես անունը, փառքը և սերունդնե՞րը:

– Ոչ, գայլաձագ, ոչ փառքը, մի՞թե դա որևէ արժեք ունի: Եվ դու հավատո՞ւմ ես, որ բոլոր իսկապես կարգին ու լիարժեք մարդիկ արժանացել են փառքի և հայտնի են հետագա սերունդներին:

– Ոչ, բնականաբար՝ ոչ:

– Ուրեմն՝ դա փառքը չէ: Փառքը գոյություն ունի սոսկ այնպես, կրթության համար, դա դժբաղդական ռաուցիչների զբաղմունքն է: Փառքը չէ, օ, ոչ: Այլ այն, ինչ ես անվանում եմ հավիտենականություն: Բարեպաշտները այն անվանում են Աստծո արքայություն: Ինքս ինձ մտածում եմ՝ մենք բոլորս՝ խստապահանջներս, բաղձանքներով ապրողներս, ավելորդ չափ ունեցողներս, երբեք էլ չէինք կարող ապրել, եթե այս աշխարհի օդից բացի գոյություն չունենար մաև այլ աշխարհի օդ, եթե ժամանակից բացի գոյություն չունենար հավիտենականություն, և դա հենց իսկական արքայությունն է: Դրան է պատկանում Մոցարտի երաժշտությունը և բոմբե՝ բանաստեղծների գործերը, դրան են պատկանում սրբերը, ովքեր հրաշքներ են գործել, կրել են տանջալից մահ և մարդկանց տվել մեծ կյանքի օրինակներ: Սակայն հավիտենականությանը ճիշտ նույն կարգով պատկանում է մաև յուրաքանչյուր իսկական քաջության օրինակ, յուրաքանչյուր իսկական զգացմունքի ուժ, նույնիսկ եթե ոչ որ չգիտի այդ մասին, չի տեսել, չի գրել և չի թողել հետագա սերունդներին ի պահ: Հավիտենականության մեջ չկան սերունդներ, այլ միմիայն ժամանակակիցներ:

– Դա ճշմարիտ է, – ասացի ես:

– Բարեպաշտները, – մտածկոտ շարունակեց մա, – այդ մասին ամեն դեպքում գիտեին ավելի, քան մյուսները: Նրանք այդ նպատակով էլ հաստատում էին սրբեր և այն, ինչ նրանք «սրբերի համայնք» են անվանում: Սրբերը, որ իսկական մարդիկ են, կրտսեր եղբայրներն են Փրկչի: Դեպի նրանց տանող ճանապարհին յուրաքանչյուր բարի արարքի, յուրաքանչյուր խիզախ մտքի, յուրաքանչյուր սիրո հետ երկարում է մեր կյանքը: Սրբերի համայնքը, որ անցյալում նկարիչների կողմից պատկերվում էր ոսկեգօծ երկնքի ֆոնին, լուսաճառագ, գեղեցիկ և խաղաղությամբ լի, այլ բան չէ, քան այն, ինչը քիչ առաջ ես անվանեցի «հավիտենականություն»: Դա արքայությունն է ժամանակներից ու երևույթներից այն կողմ: Նրան ենք մենք պատկանում, այնտեղ է մեր հայրենիքը, այնտեղ է ձգտում

մեր սիրտը, Տափաստանի գայլ, ահա թե ինչու ենք մենք բաղ-
ձում մահը: Այնտեղ դու նորից կգտնես քո Գյոթեին և քո Նո-
վալիսին և Մոցարտին, իսկ ես՝ իմ սրբերին, Զրիստոֆորին,
Ֆիլիպ ֆոն Ներրիին³⁹ և բոլորին: Շատ սրբեր կան, որ սկզբում
եղել են վատթար մեղավորներ, մեղքը նույնպես կարող է ճա-
նապարհ լինել դեպի սրբություն, մեղքը և արատը: Դու կարող
է ծիծաղես, բայց ես հաճախ մտածում եմ, որ իմ բարեկամ
Պարոն նույնպես, երևի թե, ծալոված սուրբ է: Ախ, Հարրի,
մենք պետք է անցնենք այնքան կեղտի ու անհեթեթության մի-
ջով, որպեսզի հասնենք տուն: Եվ մենք չունենք ոչ ոք, որ՝ ա-
ռաջնորդի մեզ, մեր միակ առաջնորդը հայրենի տան կարտոն է:

Իր վերջին խոսքերը նա նորից բոլորովին ցածրաձայն ա-
սաց, և հիմա սենյակում խաղաղ լռություն էր, արևը մայր էր
մտել, և իմ գրադարանի գրքերին նրա լույսերը գրում էին ոսկե
դողդոջուն տառեր: Հերմինեի գլուխն առա իմ ափերի մեջ,
համբուրեցի նրա ճակատը, երեսս դրեցի նրա երեսին, քույր ու
եղբոր պես, և այդպես մնացինք մի պահ: Հաճույքով կուզենա-
յի այդպես էլ մնալ և այսօր այլևս ոչ մի տեղ չգնալ: Բայց այդ
գիշեր, որ մեծ դիմակահանդեսից առաջ վերջինն էր, Մարիան
խոստացել էր նվիրել ինձ:

Բայց Մարիայի մոտ զնալու ճանապարհին ես չէի մտա-
ծում նրա մասին, այլ այն, ինչ ասաց Հերմինեն: Դրանք բոլո-
րը, ինչպես թվում էր ինձ, նրա մտքերը չէին, այլ իմը, որ այդ
պայծառատեսը, կարդալով ու ներշնչվելով, վերադարձնում էր
ինձ այնպես, կարծես՝ դրանք հենց նոր էին ձևավորվել և իբրև
նոր՝ ասվել ինձ համար: Այն, ինչ Հերմինեն ասաց հավիտենա-
կանության մասին, այդ պահին ինձ հատկապես համակեց
նրա հանդեպ խոր երախտագիտությամբ: Ես հասկացա, որ
զգում եմ նրա կարիքը և առանց նրա չէի կարող ապրել ու նաև
մեռնել: Սրբազան անդրաշխարհը, անկախ որևէ ժամանա-
կից, հավիտենական արժեքների աշխարհը, աստվածային
էությունը այսօր վերստին ես նվեր ստացա իմ ընկերուհուց և
պարի ուսուցչուհուց: Ես ստիպված հիշեցի Գյոթեի մասին իմ
երազը, ծեր իմաստունի պատկերը, որ այնպես ծիծաղում էր
ոչ մարդկային ծիծաղով ու խոսում ինձ հետ իր անմահ կա-
տակներով: Հիմա նոր հասկացա ես նրա ծիծաղը, անմահ ծի-
ծաղը: Այն անառարկայական էր, այդ ծիծաղը, միայն լույս էր
այն, միայն թափանցիկություն, դա այն էր, ինչ մնում է արդ-
յունքում, երբ իսկական մարդը, անցնելով մարդկային տառա-

պանքների, արատների, խելահեղությունների, կրքերի և թյուրիմացությունների միջով, հասնում է հավիտենականության և համաշխարհային տարածության: Եվ «հավիտենականությունը» այլ բան չէր, քան ձերբագատում ժամանակներից, մի տնսակ ժամանակների վերադարձ դեպի անմեղություն, նրանց հակադարձ փոխակերպում տարածության:

Ես Մարիային փնտրում էի այնտեղ, որտեղ միշտ մեր երեկոների ընթացքում ճաշում էինք, բայց նա դեռ չէր երևում: Արվարձանային խաղաղ զարեջրատանը, պատրաստի սեղանի մոտ նստած՝ ես սպասում էի ու շարունակում մտածել մեր խոսակցության մասին: Բոլոր այդ մտքերը, որ ծնվել էին իմ և Հերմինեի մեջ, ինձ այնքան հարազատ թվացին, վաղմջորեն այնքան ծանոթ, կարծես պեղված լինեին իմ անձնական առասպելից, կերպարների իմ աշխարհից: Անմահները, որ ապրում են անժամանակ տարածության մեջ՝ ներանձնացված, կերպար դարձած, և բյուրեղյա հավիտենականությունը հոսում է՝ քսվելով նրանց և իր մեջ առնելով նրանց, ինչպես եթեր, և սառը աստղերով շողարձակ պարզությունը այդ վերերկրային աշխարհի. ինչու է ինձ այդքան հարազատ այս ամենը: Ես միտքս լարեցի և հիշեցի առանձին հատվածներ Մոցարտի «Գանգատներից», Բախի «Լավ տեմպերացված դաշնամուրից», և ամեն տեղ այդ երաժշտության մեջ, ինձ թվում էր, ճառագում էր նույն այդ սառը, աստղային թափանցիկությունը, իշխում էր նույն եթերային պարզությունը: Այո, հենց այդպես, այդ երաժշտությունը կարծես թե սառած, տարածության վերածված ժամանակ լիներ, և նրա վերևում անվերջորեն ճախրում էր մի գերմարդկային պարզություն, հավիտենական, աստվածային մի ծիծաղ: Օհ, դրան շատ լավ համապատասխան կլինեին նաև իմ երազի ծեր Գյոթեն: Եվ հանկարծ իմ շուրջը բոլորը լսեցի այդ անհասանելի ծիծաղը, լսեցի անմահների ծիծաղը: Նստած էի կախարդված, կախարդված դուրս բերեցի մատիտը ժլետիս գրպանից, գտա թուղթ, իմ առաջ սեղանին տեսա գլխիկների գնացուցակը, շրջեցի այն և գրեցի հակառակ էջին, գրեցի բանաստեղծություն, որը միայն հաջորդ օրը գտա իմ գրպանում: Ահա այն.

ԱՆՄԱՀՆԵՐԸ

Երկրի ձորերից աղմուկը կյանքի

Ելնում է դեպ մեզ լայնքով անեզևրք,

Քաղցածի աղերս, կշտացածի երգ,
 Եվ արյան հոտը դահճախնջույթի:
 Կրքերն են ծաղկում և տենչը փողի,
 Լոկ ձեռքեր դահճի կամ՝ աղոթողի,
 Ահն հալածում է, ախտերը՝ տանջում,
 Մարդկային ցեղը սողում է ճահճում:
 Շնչում է մոլի խղճերով աններ,
 Խժռում ինքն իրեն և թքում կրկին,
 Պատերազմներ է ծնում, արվեստներ,
 Ջարդարում տունն իր՝ մատնած կրակին:
 Ապրում է, խաբում, մահ շնանում,
 Տոնավաճառի աշխարհը այդ խենթ
 Ամեն մեկի հետ մորից է ծնվում
 Եվ մորից մեռնում ամեն մեկի հետ:
 Իսկ մենք ապրում ենք այստեղ՝ հեռավոր
 Աստղասառցային եթերի մեջ մեր,
 Ոչ ժամանակ ենք ճանաչում, ոչ օր,
 Ոչ այր ենք, ոչ կին, ոչ ջահել, ոչ ծեր:
 Հանցանքներին ձեր ժամոռ անպատում,
 Ոճիրներին ու անթիվ ախտերին՝
 Նայում ենք ինչպես հեռու աստղերին,
 Երկար է օրը մեզ մոտ՝ եթերում,
 Լուռ մայելով ձեր գործերին ետին,
 Լուռ հետևելով աստղերի երթին՝
 Շնչում ենք կյանքով հավերժամեռ,
 Եվ բարեկամն ենք երկնքի արդար,
 Սառն, անփոփոխ է գոյությունը մեր,
 Սառն, աստեղային՝ մեր ծիծաղը հար:

Հետո եկավ Մարիան: Եվ աշխույժ ընթրիքից հետո նրա հետ եկանք մեր սենյակ: Այդ երեկո մա ավելի գեղեցիկ էր, ավելի ջերմ ու սրտառույշ, քան երբևէ, և ընծայեց ինձ քնքշություններ ու սիրախաղեր, որոնց մեջ տեսա տրվելու անգուղական պատրաստակամություն:

– Մարիա, – ասացի ես, – դու այսօր շռայլ ես, ինչպես աստվածուհի: Մեր երկուսին մի տանջիր մահու չափ, չէ՞ որ առավոտյան դիմակահանդեսն է: Ի՞նչ ասպետ ես վաղն ունենալու: Վախենամ, իմ թանկագին ծաղիկ, որ դա լինելու է հեքիաթի

իշխան, և նա վախճանելու է քեզ, ու դու այլևս չես վերադառնա ինձ մոտ: Դու ինձ այսօր սիրում ես զրեթե այնպես, ինչպես դա անում են խենթ սիրահարները վերջին հրաժեշտի ժամանակ:

Նա շրթունքները կիպ մոտեցրեց իմ ականջին ու շշնջաց.

– Մի ասա այդպես, Հարրի: Յուրաքանչյուր անգամը կարող է լինել վերջինը: Երբ Հերմիոնեն վերցնում է քեզ, դու այլևս ինձ մոտ չես գալիս: Հավանաբար, առավոտյան նա կվերցնի քեզ:

Երբեք այն օրերի առանձնահատուկ զգացումը, նրանց զարմանալիորեն եզակի, քաղցրադառն տրամադրությունը ավելի ուժեղ չեմ զգացել, ինչպես դիմակահանդեսի նախորդ գիշերը: Այն, ինչ զգում էի ես, երջանկությունն էր. Մարիայի գեղեցկությունն ու անձնվիրումը, հարյուրավոր քնքշագույն զգացումների, հպումների, միմյանց շնչով ապրելու վայելքները, որոնք ես՝ իբրև մարդ, ճանաչում էի միայն այդքան ուշ՝ օրորվելով բավականության մեղմիկ, դողդոջուն ալիքների վրա: Եվ, այդուհանդերձ, դա միայն պատյանն էր. ներսում ամեն ինչ լի էր իմաստով, լարվածությամբ ու ճակատագրով և երբ սիրառատորեն ու նվաղումով տրվում էի սիրո քաղցր, զրգոյիչ մանրություններին, կարծես լողալով մաքուր, տաք երջանկության մեջ, զգում էի սրտանց, թե ինչպես է իմ ճակատագիրը գլխապառույտ արագությամբ մղվում առաջ, ինչպես խրտմած նժույգ՝ հալածված ընթանալով վիհին ընդառաջ, ընդառաջ կործանումին՝ վախով, ըղձանքով, առ մահի անձնվիրումով լի: Ինչպես որ մի փոքր առաջ ես մտավախությամբ ու երկյուղով ընդդիմանում էի սոսկ զգայական սիրո հաճելի քեթևամտությանը, ինչպես որ վերջերս արտասվում էի Մարիայի ժպտացող, տեղի տալուն պատրաստ գեղեցկությունից, այդպես էլ այժմ վախ էի զգում մահվանից, բայց մի վախ, որն արդեն գիտեի՝ շուտով փոխվելու էր անձնվիրումի ու վերկության:

Մինչ մենք լուռ տրված էինք մեր սիրո բազմաեզ խաղերին, և պատկանում էինք միմյանց ավելի սրտանց, քան երբևէ, իմ հոգին հրաժեշտ էր տալիս Մարիային, հրաժեշտ այն ամենին, ինչ նշանակում էր նա ինձ համար: Նրա միջոցով ես սովորեցի ավարտից առաջ մեկ անգամ ևս մանկականորեն տրվել մակերեսային խաղին, փնտրել անցողիկ զգացողություններ, սեռի անմեղության մեջ երեխա և կենդանի լինելու մի վիճակ, որին իմ նախկին կյանքում ծանոթ էի միայն իբրև

հազվագյուտ բացառություն, քանի որ զգայական կյանքը և սեռը ինձ համար համարյա միշտ ունեցել են մեղքի ավերորդ դառը, քաղցր, բայց երկյուղալի համը արգելված պտղի, որից հոգին արժևորող մարդը պետք է զգուշանա: Այժմ Հերմիներն և Մարիան ինձ ցույց էին տվել այդ այգին՝ իր անմեղության մեջ, ես երախտապարտ էի, որ այդ այգու հյուրն էի եղել, սակայն ինձ համար հասել էր ժամը ավելի առաջ գնալու, չափազանց գեղեցիկ ու արևոտ 1-րդ այդ այգին: Վերստին մոլվել դեպի կյանքի պսակը, վերստին ապաշխարել կյանքի անվերջանալի մեղքը՝ այդ էր նշանակված ինձ համար: Թեթև կյանքը, թեթև սերը, թեթև մահը ինձ համար չէին:

Աղջիկների ակնարկներից հասկացա, որ վաղը՝ դիմակահանդեսին կամ այն վերջանալուց հետո, ծրագրված են միանգամայն առանձնահատուկ հաճույքներ ու շվայտ խրախճանքներ: Հավանաբար, դա էր վերջը, հավանաբար, ճիշտ էր Մարիան իր գուշակությամբ, և մենք այսօր միմյանց կողքի պառկած ենք վերջին անգամ: Հավանաբար, վաղը ճակատագիրը նո՞ր ճանապարհի ցույց տա: Մա լի 1-ի այրող բաղձանքով, լի էի խեղդող վախով և հուսահատորեն կառչելով Մարիայից՝ մի անգամ նորից, ազահորեն ու տենդի մեջ, անցնում էի նրա այգու բոլոր շավիղներով ու թավոտներով, մի անգամ նորից ճաշակում էի դրախտածառի քաղցր պտուղը:

Այդ զիշերվա բաց թողած բունը ես ըմբռնեցի ցերեկը: Առավոտյան գնացի բաղնիք, հետո, մահու չափ հոգնած, վերադարձա տուն, մթնեցրեցի ննջասենյակս, գրպանումս գտա իմ բանաստեղծությունը, նորից մոռացա նրա մասին, անմիջապես պառկեցի, մոռացա Մարիայի մասին, Հերմիների և դիմակահանդեսի և քնեցի ամբողջ ցերեկը: Երբ երեկոյան վեր կացա, միայն սափքվելիս հիշեցի, որ մեկ ժամից արդեն սկսվում է դիմակահանդեսը, և ես պետք է նախապատրաստեմ ֆրակիս վերնաշապիկը: Լավ տրամադրությամբ ավարտելով պատրաստություններս՝ դուրս եկա տնից, որ մի բան ուտեմ:

Դա առաջին դիմակահանդեսն էր, որին պետք է մասնակցեի: Նախկինում, առհասարակ, ես մեկ-մեկ այցելում էի նման տոնահանդեսներ, դրանք երբեմն գտնում 1-ի գեղեցիկ, բայց չ1-ի պարում, այլ միայն դիտում էի, և ոգևորությունը, որով այդ մասին պատմում էին, որով սպասում էին դրանց ուրիշները, ինձ միշտ թվում էին ծիծաղելի: Իսկ այսօրվա դիմակահանդես-

սը ինձ համար էլ իրադարձություն էր, նրանով ես ուրախանում էի լարվածությամբ և ոչ առանց երկյուղի: Քանի որ ես ոչ մի դամա չունեի, որոշեցի այնտեղ գնալ միայն ուշ, դա ինձ խորհուրդ էր տվել նաև Հերմիներն:

Վերջերս հազվադեպ էի այցելում «Պողպատե սաղավարտ» գինետուն՝ իմ նախկին ապաստարանը, որտեղ հուսալքված մարդիկ անցկացնում էին իրենց երեկոները, խմում էին իրենց գինին, խաղում ամուրիի իրենց կյանքը: Այդ գինետունն այլևս չէր համապատասխանում իմ այժմվա կյանքին: Բայց այսօր երեկոյան իմ ոտքերը, կարծես՝ իրենք իրենց, ինձ նորից ձգում-տանում էին այնտեղ, ճակատագրի և հրաժեշտի այն երկյուղած-ուրախ զգացումով, որն այժմ համակել էր ինձ, իմ կյանքի բոլոր իրադարձությունները և հիշատակի վայրերը մի անգամ էլ լուսավորվեցին անցյալի գեղեցիկ, ցավազին փայլով, նաև այդ փոքր, ծխամած գինետունը, որտեղ դեռ վերջերս համարվում էի մշտական այցելու, որտեղ դեռ վերջերս ինձ բավական էր մի շիշ տեղական գինին՝ իբրև բթացնող միջոց, որպեսզի մի գիշեր էլ պառկեի միայնակի իմ անկողնում, որպեսզի մեկ օրով նորից կարողանայի կյանքը կրել: Այլ, առավել գրգռիչ միջոցներ փորձեցի այդ ժամանակներից սկսած, կուլ տվեցի առավել քաղցր թույներ: Ժպտալով՝ մտա հին գինետուն: Տիրուհու ողջույնը և մշտական այցելուների՝ գլխով լուռ բարևելը դիմավորեցին ինձ: Առաջարկեցին և բերեցին տապակած ճուտ, գլուղական հաստ բաժակի մեջ լցվեց սպիտակ, ջահել էլզասյան գինի, ուրախ ինձ էին մայում մաքուր, սպիտակ փայտյա սեղանները, հին, դեղնած մանրահատակը: Եվ մինչ ես ուտում էի ու խմում, իմ ներսում ավելի ու ավելի ուժեղանում էր թառամումի և հրաժեշտի զգացումը, քաղցր ու հիվանդագին, երբեք ամբողջովին չփութված, բայց հիմա արդեն փլուզման համար հասունացած՝ իմ նախկին կյանքի բոլոր վայրերի ու առարկաների հետ միասին լինելու զգացումը: «Ժամանակակից» մարդը դա անվանում է սենտիմենտալություն, նա այլևս չի սիրում առարկաները, մույնիսկ ամենասրբազան առարկաները՝ իր ավտոմոբիլը, որ հույս ունի հենց առաջին հնարավորության դեպքում փոխարինել նոր տեսակով: Այս ժամանակակից մարդը նույնպես է, գործնական, առողջ և ձիգ, գերազանց մի առանձնատիպ, որ իրեն դեռ հիանալիորեն ցույց է տալու հաջորդ պատերազմում: Դա ինձ

չէր հետաքրքրում, ես ոչ միայն ժամանակակից մարդ, այլևս երիտասարդ չէի, ես դուրս էի ընկել ժամանակից և շարունակում էի ընթանալ ինչ-որ տեղ՝ ավելի մոտենալով մահվանը, պատրաստվելով մահվանը: Ես ոչինչ չունեի սենտիմենտալության դեմ, չուրախ էի ու կրախտապարտ, որ այրված սրտիս մեջ զգացմունքների նման ինչ-որ բան է պահպանվել: Եվ այդպես, այդ հիմն զինետանը տրվել էի հիշողություններին, հիմն, տձև աթոռներին իմ կապվածությանը, տրվել էի ծխախոտի ու գինու բույրերին, սովորույթի, ջերմության, հայրենիքի նմանության այն աղոտ լույսերին, որ զգում էի այդ ամենի մեջ: Հրաժեշտ տալը գեղեցիկ է, այն քնքշացնում է: Միրելի էր ինձ համար իմ ծանրամեծ մատերը, իմ գեղջկական բաժակը, էլ-գասյան գինու սառը մրգահամը, իմ հավատարմությունն ամեն ինչին և բոլորին այս սրահում, սիրելի էին հարբեցողների երազկոտ դեմքերը, այդ հուսահատների, որոնց եղբայրն էի եղել երկար ժամանակ: Բյուրգերական զգայապաշտություն էր դա, որ ըմբռնում էի այստեղ՝ թեթևորեն համեմված պանդոկների հնաժողովական լուսավորչական բուրմունքով այն ժամանակների, երբ պանդոկները, գինին և սիգարները դուռն առգելված, խորհրդավոր ու հրաշալի բաներ էին: Իսկ Տափաստանի գայլը տեղից չէր բարձրանում, որպեսզի ցույց տա ժանիքները և կտոր-կտոր անի իմ զգայապաշտությունը: Հանգիստ մատել էի ես այնտեղ՝ լուսավորված անցյալով, արդեն ընկնող աստղի բույլ լույսով:

Ներս մտավ փողոցային մանրավաճառը՝ իր բոված շագանակով, և ես մի բուռ գնեցի: Ներս մտավ մի ծեր կին՝ ծաղիկներով, նրանից գնեցի մի քանի մեխակ ու նվիլեցի զինետան տիրուհուն: Միայն երբ ցանկացա վճարել և ձեռքս իզուր տարա պիջակիս սովորական գրպանը, նկատեցի, որ ֆրակով եմ: Դիմակահանդեսը: Հերմինեն:

Բայց դեռ շատ վաղ էր, ես չէի կարողանում վճռել, որ այդ պահին վեր կենամ ու գնամ «Գլորուս»: Բացի այդ, ինչպես վերջերս էր ամեն տեսակ զվարճանքների ժամանակ պատահում ինձ հետ, զգում էի ներքին ինչ-որ դիմադրություն ու արգելակում, մեծ, լեփլեցուն, աղմկոտ սրահներ մտնելու ինչ-որ կաշկանդվածություն, օտար միջավայրի, զվարճասեր մարդկանց աշխարհի, պարերի հանդեպ դպրոցականին պատշաճ ինչ-որ վեհերաժայրություն:

Քարշ գալով փողոցներով ու անցնելով մի կինոթատրոնի մոտով՝ նայում էի լույսերի խրճերին ու վիթխարի լուսազդագրերին, ուզում էի շարունակել ճանապարհս, բայց հետ դարձա և ներս մտա: Մոտավորապես մինչև ժամը տասնմեկը այստեղ կարող էի շատ հանգիստ նստել մթնոլորտի մեջ: Ծառայողը ցույց տվեց ճանապարհը՝ լուսավորելով այն ձեռքի լապտերով, ես անցա վարագույրը և հայտնվեցի մութ դահլիճում, գտա ազատ տեղ և անսպասելիորեն հայտնվեցի Հին կտակարանում: Յուցադրվում էր մեկը այն կինոնկարներից, որոնք, կարծես, շախմատի համար չէին, այլ ազնիվ ու սրբազան նպատակի՝ արված մեծ ծախսերի գնով ու մեծ հմտությամբ, որոնց ետճաշյա ժամերին բերվում են անզամ հոգևոր դպրոցների սաները՝ իրենց ուսուցիչների կողմից: Յուցադրվում էր Մովսեսի և իսրայելցիների պատմությունը Եզրիպտոսում՝ մարդկանց, ձիերի, ուղտերի, պալատների, փարավոնի հարստությունների և անապատի վառվող ավազներում հրեաների տառապանքների բազմաթիվ պատկերներով: Ես տեսնում էի Մովսեսին, տեսնում էի, թե ինչպես է նա, որ ուներ Ուղտ Ուիթմենի սանրվածքը՝ թատերական վառահեղ մի Մովսես, Վոթան աստծո լայն քայլերով⁴⁰ ու երկար գավազանով, կրակոտ ու մռայլ, հրեաների առջևից բնկած, քափառում է անապատներում: Ես տեսնում էի նրան Կարմիր ծովի ափին՝ Աստծուն աղոթելիս, և տեսա, թե ինչպես Կարմիր ծովը բացվեց ու ճանապարհ տվեց նրան՝ ջրային երկու լեռնակուտակ հորձանքների միջև առաջացնելով կիրճ (թե ինչ ճանապարհով էին կինոարտադրողները գլուխ բերել դա՝ այդ մասին կարող էին երկար վիճել այս կրոնական կինոնկարի դիտմանը իրենց քահանայի կողմից բերված երիտասարդ բողոքական սաները), տեսա, թե ինչպես այդտեղով անցան մարգարեն և ահաբեկված ժողովուրդը, տեսա, թե ինչպես նրանց հետևից երևաց փարավոնի մարտակառքը, տեսա, թե ինչպես եզիպտացիները զրոհեցին ափը, սարսափած կանգ առան, ապա հանդգնեցին առաջ նետվել, և տեսա, թե ինչպես են փառահեղ, ոսկեսաղավարտ փարավոնի ու նրա բոլոր մարտակառքերի ու մարդկանց վրա փլվում, իրար վրա գալիս ջրային երկու լեռները, և հիշեցի երկու բասի համար գրված Հեմդեյի դուետը, որտեղ հրաշալիորեն պատկերված է այս իրադարձությունը: Տեսա, թե ինչպես է հետո Մովսեսը՝ ժայռոտ անապատների մռայլ հերոսը, բարձրանում

Սիմա լեռ, և տեսա, թե ինչպես և Եհովան՝ փոթորիկի, ամպրոպի և բուսային ազդանշանների միջոցով հայտնում տասը պատվիրանները, որի ընթացքում նրա անաբժան ժողովուրդը լեռան ստորոտին կառուցում է Ոսկե Հորթը և համարյա խելահեղորեն տրվում զվարճանքների: Ինձ համար զարմանալի և անհավատալի էր տեսնել այդ ամենը, և սրբազան պատմությունները, նրա հերոսներն ու հրաշքները, որ երբևէ մեր մանկության վրա փռել էին մեկ այլ աշխարհի, ինչ-որ գերմարդկայինի մասին առաջին աղուտ տպավորությունները, մուտքի համար նախապես վճարելով՝ կարելի էր տեսնել այստեղ՝ երախտապարտ հասարակության առաջ ցուցադրված, որ լուռ ծամում է հետը բերած մի կտոր բլիրը՝ այս ժամանակների հնուտի ու անարժեք մշակույթից մի հրաշալի, մի փոքր պատկեր: Աստված իմ, այս խոգության առաջն առնելու համար լավ կլիներ, որ այն ժամանակ կոտորվեին ոչ միայն եզիպտացիները, այլև հրեաներն ու բոլոր մնացած մարդիկ, մեռնեին բռնի ու վայելուչ մահով, այլ ոչ թե այս սարսափելի, թվացյալ մահով, որով մեռնում ենք այսօր: Այո, արդարացի կլիներ:

Իմ թաքուն կաշկանդվածությունը, իմ բնագդական երկյուղը դիմակահանդեսի նկատմամբ կինոնկարի ու նրա կողմից հարուցած զգացումներով չնվազեցին, այլ տեհաճորեն ուժեղացան, և ես, Հերմինեի մասին մտածելով, ստիպված էի ուժ գործադրել ինձ վրա, որպեսզի ի վերջո քայլեմ դեպի «Գլորիա» ու մտնեմ ներս: Ուշ էր, և դիմակահանդեսը վաղուց իր լիարժեք ընթացքի մեջ էր մտել: Ջգաստ ու վախճած՝ հազիվ էի հանել վերարկուս, երբ անմիջապես հայտնվեցի դիմակահանդեսի աշխույժ իրարանցման մեջ, ինձ մտերմորեն հրում էին ամեն կողմից, աղջիկները պահանջում էին, որ իրենց շամպայն հյուրասիրեն, ծաղրածուները խփում էին ուսերիս և խոսում դուռով: Ուշադրություն չդարձնելով ոչ մեկին՝ լիքը լցված դահլիճներով մի կերպ հասա հանդերձարանին, ստացա համարս, այն մեծ խնամքով տեղավորեցի գրպանումս՝ մտածելով, որ այն, հավանաբար, շուտով ետ եմ տալու, երբ բավականաչափ կհոգնեմ այս աղմուկից:

Վիթխարի շենքի բոլոր դահլիճներում տոնական հանդես էր, բոլոր սրահներում պարում էին, անգամ նկուղային հարկաբաժինը, բոլոր միջանցքները և սանդուղքները լեվիեցում էին դիմակներով, պարով, երաժշտությամբ, ծիծաղով ու վազվզու-

քով: Շնչահեղձ լինելով՝ մի կերպ առաջ էի գնում այդ քառսի միջով, նեղրական երգչախմբից անցնելով գեղջկական երաժշտության, մեծ, լույսերով ողողված դահլիճից՝ դեպի միջանցքները, սանդուղքները, աստիճանները, բուֆետները, դեպի այն սենյակները, որտեղ շամպայն էին խմում: Պատերին կախված էին ամենաերիտասարդ նկարիչների վայրենի, ուրախ նկարներ: Բոլորն այստեղ էին՝ նկարիչները, լրագրողները, գիտնականները, առևտրականները և դրանց հետ միասին նաև քաղաքի ողջ զվարճասեր հասարակությունը: Նվագախմբերից մեկում նստած Լ.ր միստր Պաբլոն և ոգևորված փչում էր իր կեռ փողը: Երբ նա ճանաչեց ինձ, բարձր նվագով ողջունեց: Սեղմվելով ամբոխից՝ ես մի սրահից անցնում էի մյուսը, բարձրանում, իջնում էի սանդուղքները, նկուղային հարկաբաժնում նկարիչները միջանցքներից մեկին դժոխքի տեսք էին տվել, և սատանաների երաժշտական խումբը այնտեղ կատաղորեն աղմկում էր թմբուկների վրա: Աստիճանաբար սկսեցի աչքս պահել՝ տեսնելու համար, թե որտեղ է Հերմինեն, որտեղ է Մարիան, փնտրել նրանց, մի քանի անգամ փորձեցի անցնել մեծ դահլիճ, բայց ամեն անգամ շեղվում էի ճանապարհիցս կամ տեղի տալիս դիմացից եկող ամբոխին: Կեսգիշեր էր, իսկ ես դեռ ոչ մեկին չէի գտել, թեև դեռ չէի պարել, բայց արդեն քրտնած էի, գլուխս պտտվում էր, նստեցի առաջին պատահած աթոռին, բոլորովին անձանոթ մարդկանց մեջ, ասացի, որ գինի բերևն ինձ և գտա, որ նման աղմկոտ տոնահանդեսներին ինձ նման ծեր մարդկանց մասնակցելը ճիշտ չէ: Համակերպված՝ խմեցի իմ գինին, հայացքս հառեցի կանանց հոլանի թևերին ու մեջքերին, տեսա, թե ինչպես են կողքիցս անցնում տարօրինակ դիմակներ հագած բազմաթիվ մարդիկ, լոեցի, երբ հրմշտեցին կողքից, ինձնից անձայն հեռացրեցի մի քանի աղջիկների, որ ուզում էին նստել ծնկներիս կամ պարել ինձ հետ: «Ծեր փնթփնթան», — կանչեց նրանցից մեկը, և նա իրավացի էր: Վճռեցի ի պետու քաջության և տրամադրության մի փոքր խմել, բայց գինին նույնպես դուր չեկավ և դժվարությամբ կարողացա խմել-վերջացնել երկրորդ բաժակը: Եվ աստիճանաբար զգում էի, թե ինչպես է իմ թիկունքում կանգնում Տափաստանի գայլը և դուրս հանում լեզուն: Ոչինչ չէր ստացվում, ես այստեղ օտար էի: Բայց եկել էի լավագույն նպատակներով, սակայն ուրախանալ այստեղ ինձ չէր հաջող-

վում, և այս բարձր, բուռն ցնծությունը, քրքիչը և ամբողջ մոլեգին իրարանցումը ինձ թվում էին հիմար ու շինծու:

Եվ այնպես եղավ, որ ժամը մեկին, հիասթափված ու չաբացած, նորից մոլվեցի դեպի հանդերձարանը, որ վերցնեմ վերարկուս ու գնամ: Դա պարտություն էր, վերադարձ դեպի Տափաստանի գայլը, և Հերմինեն դա չէր ներելու ինձ: Բայց այլ կերպ չէի կարող: Դժվարությամբ կտրելով ամբոխը և շարժվելով դեպի հանդերձարանը՝ ես մի անգամ ևս ուշադիր իմ շուրջը նայեցի՝ տեսնելու, թե չե՞ն երևում ինձ ծանոթ աղջիկները: Իզուր: Ահա և ես կանգնած էի հանդերձարանի պատուհանի մոտ, քաղաքավարի ծառայողը, կանգնած բազրիքի այն կողմում, արդեն ինձ էր պարզել ձևերը, և ես ձեռքս տարա ժիլետիս գրպանը. համարն այնտեղ չէր: Սատանան տանի, դա՞ էր ինձ պակաս: Երբ տխուր թափառում էի դահլիճում, երբ խմում էի անհամ զինին և այստեղից հեռանալու վճռի հետ կռիվ տալով՝ ձեռքս միշտ տանում էի գրպանս, միշտ այդ կտր, տափակ համարանիշը գտնում էի իր տեղում: Իսկ հիմա այն չկար: Ամեն ինչ իմ դեմ էր:

— Համարանի՞շն եք կորցրել, — հարցրեց մոտիկ կանգնած կարմրադեղնավուն, վոքրիկ մի սատանա՝ ճշան ձայնով: — Վերցրու իմը, բարեկամ, — և արագ ինձ պարզեց իր համարանիշը:

Մինչ ես մեքենաբար վերցրեցի և մատներիս մեջ շուռումուռ էի տալիս այն, վոքրամարմին գաճաճը անհետացավ:

Երբ, այնուամենայնիվ, աչքերիս մոտեցրի փոքր, կլոր կարտոնի այդ կտորը, տեսնելու համարանիշը, վրան ոչ մի նիշ էլ չկար, այլ միայն մանր տառերով ինչ-որ խզբզանքներ: Հանդերձապահին խնդրեցի սպասել, մոտեցա ամենամոտ աշտանակին և դրա տակ կանգնած՝ կարդացի: Մանր, երերուն, դժվար ընթեռնելի տառերով այնտեղ ինչ-որ բան էր խզբզած.

Այս գիշեր ժամը չորսից մեզական քառորոն

— *միայն խելագարների համար —*

Մուտքի վարձը՝ բանականություն

Ոչ բոլորի համար: Հերմինեն դժոխքում է:

Ինչպես խաղատիկնիկ, որի մետաղալարերը խաղացնողի ձեռքից մի պահ սահել, դուրս են ընկել և մի կարճ, անշարժ

մահից ու թրությունից հետո վերստին կենդանանում է, վերստին սկսում է խաղալ, պարում է ու կատարում իր դերը, այդպես և ես, մոզական մետաղալարից ցնցված, ճկուն շարժումներով, ջահել ու եռանդուն, վազ տվեցի ես՝ դեպի այն խառնամբոխը, որից հենց նոր հոգնած, անուրախ ու ծերացած փախչում էի: Մեղավորներից մեկն այդ աճապարանքով չէր շարժվի, որ հասներ դժոխք: Քիչ առաջ տրորում էին իմ լաքե կոշիկները, ինձ համար զգվելի էր օծանելիքով ներծծված, թանձր օդը, ինձ թուլացնում էր տապը, իսկ ելիմա թեթևաշարժ, փետուրե ոտքերիս վրա, ուսնաստեպի չափի տակ ես վազում էի բոլոր դահլիճներով դեպի դժոխք, զգում էի կախարդանքով լի օդը, ես դարձել էի անկշիռ, ինձ տանում էր այդ ջերմությունը, այդ ամբողջ շառաչող երաժշտությունը, գույների գլխասպտույտը, կանանց ուսերի բուրմունքը, հարյուրավորների աղմուկը, ծիծաղը, պարային ռիթմը, սյրվող աչքերի այդ ամբողջ փայլը: Իսպանացի մի պարուհի թռավ իմ գիրկը. «Պարի՛ր ինձ հետ»: «Չի կարելի,– ասացի,– պետք է դժոխք գնամ, բայց քեզանից հետո մի համբույր կվերցնեմ հաճույքով»: Դիմակի տակ կարմիր շրթունքներն ինձ ընդառաջ եկան, և հենց համբուրելիս՝ ճանաչեցի Մարիային: Ամուր առա նրան իմ թևերի մեջ, նրա լիքը շրթունքները ծաղկել էին ինչպես ամառային հասուն վարդ: Եվ մենք պարում էինք արդեն՝ շրթունք շրթունքի, և պարելով անցանք Պաբլոյի կողքով, որ սիրահարված կախվել էր իր քնքշորեն հեկեկացող փողից, և մեզ իր մեջ էր առել նրա շողուն ու կիսով չափ բացակա, գեղեցիկ, կենդանական հայացքը: Բայց հագիվ էինք մի պարաքայլ կատարել, երբ երաժշտությունն ընդհատվեց, ես տեհաճությամբ իմ գրկից բաց թողեցի Մարիային:

– Սիրով նորից կպարելի քեզ հետ,– ասացի ես՝ արբեցած նրա ջերմությամբ,– մի քանի քայլ արա ինձ հետ, Մարիա, և սիրահարված եմ քո գեղեցիկ թևերին, քույլ տուր մի պահ ևս մայեմ դրանց: Բայց, հասկանում ևս, Հերմիներն կանչել է ինձ: Նա դժոխքում է:

– Այդպես էլ մտածում էի: Մնաս բարով, Հարրի, ես քեզ սիրով կհիշեմ:

Նա մնաս բարով ասաց: Դա հրաժեշտ էր, դա աշուն էր, ճակատագիր, որով այդպես հասուն ու լիքը բուրում էր անառային վարդը:

Ես շարունակեցի վագրս, նուրբ հրմշտոցով լի երկար միջանցքներով, սանդուղքներով ի վար՝ դեպի դժոխք: Այնանդ ձյութի պես սև պատերի վրա վառվում էին չարությամբ պայծառ լուսամփոփներ և տենդորեն նվազում էր սատանաների նվազախումբը: Բարին մոտ՝ սրճարանային բարձր աթոռների վրա, նստած էր մի գեղեցիկ պատանի՝ առանց դիմակի, ֆրակով, նա իր հեզմական հայացքով կարճ զննեց ինձ: Պարողների հորձանքը ինձ սեղմեց պատին, շատ նեղ այս տարածքում պարտում էին մոտ քսան գույգ: Ազահությամբ ու վախով նայեցի բոլոր կանանց, մեծ մասը դեռ դիմակներով էին, մի քանիսը ժպտացին ինձ, բայց դրանցից ոչ մեկը Հերմինեն չէր: Գեղեցիկ պատանին հեզմական նայում էր իր բարձր աթոռից: Պարի հաջորդ ընդմիջմանը մտածեցի՝ Հերմինեն կգա և ինձ կհրավիրի: Պարը վերջացավ, բայց ոչ ոք ինձ չմոտեցավ:

Գնացի բարի կողմը, որ սեղմված էր փոքր, ցածր սրահի անկյունում: Պատանու աթոռի մոտ կանգնելով՝ խնդրեցի վիսկի: Մինչ խմում էի, տեսա երիտասարդի կիսադեմը, նա շատ ծանոթ ու սքանչելի տեսք ուներ, կարծես՝ շատ հեռու ժամանակների նկար՝ անցյալի թեթևակի փոշով քանկ դարձած: Օհ, հանկարծ գլխի ընկա. չէ՞ որ դա Հերմանն է, պատանության տարիների իմ ընկերը:

– Հերման, – ասացի ես վարանքով:

Նա ծիծաղեց:

– Հարրի, դու ինձ գտա՞ր:

Դա Հերմինեն էր, միայն փոքր-ինչ այլ սանրվածքով և թեթևորեն շպարված, անսովոր ու գոմատ էր՝ նրա խելացի դեմքը մոդայիկ բարձր օձիքի միջից, զարմանալիորեն փոքր էին նրա ձեռքերը, որ երևում էին լայն, սև ֆրակի թևերի ու սպիտակ թեզանիքների միջից, զարմանալի նուրբ էին ոտքերը՝ տղամարդու սև-սպիտակ, մետաքսե գուլպաների մեջ, որ երևում էին սև, երկար տաբատի տակից:

– Սա՞ է այն զգեստը, Հերմինե, որով ուզում էիր այնպես անել, որ սիրահարվեմ քեզ:

– Առայժմ, – գլխով արեց նա, – սիրահարության եմ հասցրել մի քանի դամաների: Հիմա քո հերթն է: Արի, նախ մի բաժակ շամպայն խմենք:

Մենք խմում էինք՝ նստած մեր բարձր աթոռներին, մինչ մեր կողքին շարունակվում էր սլարը և թնդում էր բուռն, անողոր

լարային երաժշտությունը: Եվ Հերմինեի կողմից առանց որևէ ջանքերի, շատ շուտով ես սիրահարվեցի նրան: Քանի որ նա տղամարդու զգեստներ էր կրում, ես չէի կարող նրա հետ պարել, չէի կարող թույլ տալ ոչ մի քնքշություն, ոչ մի նախաձեռնություն, ու չնայած տղամարդու դիմակով ու հագուստներով թվում էր հեռու և անհաղորդ, նրա հայացքները, բառերը, շարժումները շնչում էին կանացիության բոլոր հրապույրներով: Առանց նրան մատով անգամ դիպչելու՝ ես ենթարկվեցի նրա կախարդանքին, և այդ կախարդանքը ինքնին նրա մի մասն էր, դա երկսեռ սիրո կախարդանք էր⁴¹: Քանի որ նա ինձ հետ խոսում էր Հերմանի և մանկության մասին, իմ և իր մանկության, մինչսեռական հասունացման այն տարիների մասին, երբ սիրո մանկական ուժը ուղղվում է ոչ միայն երկու սեռերին, այլև առհասարակ ամեն ինչին ու բոլորին, զգայականին ու հոգևորին, և ամեն ինչ օժտում սիրո այն կախարդանքով ու կերպավորվելու հեքիաթային այն ընդունակությամբ, ինչը միայն ընտրյալները և բանաստեղծներն են վերապրում ուշ տարիքում: Հերմինեն, անկասկած, պատանի էր խաղում, ծխում էր սիգարետներ, գրուցում էր թեթև ու խելացի, երբեմն փոքր-ինչ հեզմական, սակայն ամեն ինչում լուսավորված էր֊սով, ամեն ինչ իմ զգայաբաններին հասնելու ճանապարհին փոխակերպվում էր գեղեցիկ հրապուրանքի:

Որքան լավ ու ճշմարիտ, իմ կարծիքով, ես գիտեի Հերմինեին և որքան կատարյալ ու նորովի այդ գիշեր ինձ համար բացվեց նա: Ինչ նրբությամբ ու անտես ձևերով նա իմ շուրջը հյուսեց բաղձալի ցանցը, ինչ խաղերով ու ջրահարսի պես տվեց ինձ խմելու բաղցր թույնը:

Մենք նստած էինք, գրուցում էինք ու խմում շամպայն: Այդ ու ձախ նայելով՝ թափառում էինք սրահներով, արկածախնդիր խաղերի մեջ էինք մտնում՝ ընտրելով գույգերը և ականջ դնելով նրանց սիրային քչփչոցներին: Նա ինձ ցույց էր տալիս կանանց, որոնց հետ պետք է պարելի, և խորհուրդ էր տալիս գործածել գայթակղության առանձին հմտություններ, որ անհրաժեշտ էին այս կամ այն կնոջ հետ վարվելիս: Մենք հանդես էինք գալիս իբրև հակառակորդներ, մի պահ երկուսս էլ կպչում էինք միևնույն կնոջը, փոխելով միմյանց, երկուսս էլ պարում էինք նրա հետ, երկուսս էլ փորձում էինք նվաճել նրան: Բայց այդ ամենը սոսկ դիմակահանդես էր, միայն խաղ

էր մեր Երկուսի միջև, որ ավելի էր մերձեցնում մեզ, բորբոքում իրարով: Ամեն ինչ հեքիաս էր, ամեն ինչ մեկ չափումով ավելի հարուստ էր, մեկ իմաստով ավելի խորը, խաղ էր ու խորհրդանշան: Մենք տեսանք շատ գեղեցիկ, ջահել մի կին, որը փոքր-ինչ տառապած ու դժգոհ տեսք ուներ, Հերմանը պարեց նրա հետ, ծաղիկներ տվեց նրան, նրա հետ անհետացավ շամպայն խմելու տաղավարներից մեկում, իսկ հետո ինձ պատմեց, որ այդ կնոջը նվաճել է ոչ թե իբրև տղամարդ, այլ իբրև կին՝ լեսբոսյան կախարդանքով: Մակայն ինձ համար այդ ամբողջ աղմկալից տոնը՝ պարերից քնդացող լիքը դառնալով, այդ դիմակավոր հարքած ժողովուրդը աստիճանաբար վերածվում էին մի խելագար, անիրական դրախտի, իրենց բույրերով, մեկը մյուսից ետ չմնալով, ինձ գայթակղում էին ծաղիկները, մասներով վտրձելով՝ անցնում էի մրգից միրգ, օձերը հրապուրանքով նայում էին կանաչ սաղարթների ստվերներից, լուռու ծաղիկը սավառնում էր սև ճահիճի վերևում, կախարդական թռչունները իրենց կողմն էին գրավում ճյուղերի մեջ, բայց ամեն ինչ ինձ տանում էր դեպի բաղձալի նպատակը, ամեն ինչ ինձ վերստին լցնում էր տենչանքով առ միակը: Մի անգամ պարեցի ինչ-որ անծանոթ աղջկա հետ, շիկնած ու գայթակղիչ՝ նա օրորվում էր գինուց, և երբ մենք սավառնում էինք անիրականի սահմաններում, ասաց նա՝ հանկարծ ծիծաղելով. «Քեզ ճանաչել չի լինի: Այսօր երեկոյան դու հիմար և տհաճ տեսք ունեիր»: Եվ ես ճանաչեցի այն աղջկան, որը մի ժամ առաջ ինձ ասել էր «ծեր փնթփնթան»: Այժմ նրան թվում էր, թե ձեռք էր բերել ինձ, բայց հաջորդ պարի ժամանակ ես այլ կնոջ գրկում էի, որն ինձ թովել էր: Ես պարեցի երկու կամ ավելի ժամ, պարեցի բոլոր պարերը, նաև այնպիսի, որ չէի սովորել: Իմ կողքին շարունակ հայտնվում էր Հերմանը՝ ժպտացող պատանին, գլխով էր անում և անհետանում ամբոխի մեջ:

Մի զգացում, որ անծանոթ մնաց ինձ հիսուն տարեկանում, թեև այն հայտնի է յուրաքանչյուր դեռահաս աղջկա և ուսանողի, բախտ ունեցա ապրելու այս հանդեսի գիշերը. տոնահանդեսի զգացումը, արքեցունն ընդհանուր ուրախությամբ, զանգվածի մեջ անձի ոչնչացման գաղտնիքը, *Unio mystica*-յի հրճվանքը: Ես հաճախ էի լսել այդ մասին պատմություններ,

* *Unio mystica* – միասնական միություն (լատ.):

դրանք ծանոթ են ամեն մի սպասուհու, և հաճախ էի կայծեր տեսել այդ մասին պատմողի աչքերի մեջ, իսկ ինքս միշտ միայն քերահավատ էի դրան և քեթև ժպտում մախանձով: Հուսալքվածի, ինքն իրենից ազատագրվածի հարբած աչքերի այդ ճառագումը, այդ ժպիտն ու գրկեթ խելագար ինքնագալվածությունը նրանց, ովքեր կլանվում են ընդհանուրի արբեցումով, ես իմ կյանքում տեսել էի հարյուրավոր անգամներ, ինչպես բարձր, այնպես էլ ցածր օրինակներով՝ հարբած նորակոչիկների ու նավաստիների, մաև մեծ նկարիչների մոտ, ովքեր համակված էին տոնահանդեսների ոգևորությամբ, ոչ սլակաս չափով տեսել էի նաև երիտասարդ զինվորների աչքերում, որոնք մեկնում էին պատերազմ, իսկ վերջին ժամանակներս երջանիկ օտարացման փայլն ու ժպիտը՝ զարմանալով, սիրելով, ծաղրելով ու մախանձելով, տեսել էի իմ բարեկամ Պարլոյի մոտ, երբ նա, նվազաիմքի կրաժշտությամբ հարբած, երջանկորեն կախվում էր իր սաքսոֆոնի վրա կամ սքանչացած, զմայլանքով նայում նվագավարին, թմբկահարին, բանջո նվագողին: Այդպիսի ժպիտը, մանկական այդպիսի ճառագումը, մտածում էի մեկ-մեկ, տրված են միայն շատ երիտասարդ մարդկանց կամ ժողովուրդների, որոնք թույլ չեն տալիս իրենցից առանձնացնել իրենց անհատներին: Բայց այսօր, այս երանկի գիշերը ճառագում էի ես ինքս՝ Տափաստանի գայլ Հարդիս, ինքս փայլում էի՝ այդ ժպիտը դեմքիս, լողում էի այդ խոր, մանկական, հեքիաթային երջանկության մեջ, շնչում էի ընդհանրության, երաժշտության, ռիթմի, զինու և սիրո հրճվանքի այդ քաղցր կրագով ու հափշտակությամբ, ինչի մասին զովասանքները երբևէ այնպես հաճախ ծաղրանքով ու գերազանցության ողորմելի զգացումով ես լսում էի դիմակահանդեսին ներկա գտնված որևէ ուսուցչի շուրթերից: Ես այլևս ես չէի, իմ անհատականությունը, ինչպես աղը՝ ջրում, լուծվել էր տոնական արբեցման մեջ: Ես պարում էի այս կամ այն կնոջ հետ, բայց այդ կինը ոչ միայն նա էր, որին ես ունեի իմ գրկում, որի մագերը քսվում էին ինձ, որի բուրմունքը լսում էի ես, այլ բոլորը, մյուս բոլոր կանայք նրա հետ, ովքեր միևնույն սրահում, միևնույն պարի, միևնույն երաժշտության ռիթմի տակ պարում էին ինչպես ես, և որոնց ճառագող դեմքերը վիթխարի, հեքիաթային ծաղիկների մման տախում-անցնում էին իմ կողքով, բոլորը պատկանում էին ինձ, ևս պատկանում էի բոլորին,

ամեն մեկս բոլորից մաս ունեինք: Նաև տղամարդիկ էին դրանց մեջ, ես նաև նրանցից մեկն էի, նրանք նույնպես ինձ օտար չէին, նրանց ժպիտը իմն էր, կանանց նկատմամբ նրանց ուսնձգությունները իմն էին, իմը՝ նրանցն էին:)

Այդ ձմեռ աշխարհը նվաճել էր մի նոր պար՝ «Անճկություն» անունով ֆոքստրոտը: Մի երկու անգամ, ի դեպ, կատարեցին այս «Անճկությունը»՝ մշտապես առաջ բերելով նոր հետաքրքրություն, մենք բոլորս նրանով համակվեցինք ու արբեցանք, բոլորս բթի տակ մրմնջում էինք նրա մեղեդիին: Ես պարում էի առանց դադարի, պարում էի յուրաքանչյուր կնոջ հետ, որ հանդիպում էր իմ ճանապարհին՝ անչափ ջահել աղջիկների, ծաղկող կանանց, ամուսն պես հասուն կամ թախծոտ-թառամած կանանց հետ՝ բոլորից էլ սքանչացած, ժպտալով, երջանիկ ու ճառագող: Եվ երբ Պարլոն ինձ տեսավ այդպես պայծառացած, ինձ, որին միշտ համարում էր շատ փնթփնթան, ողորմելի սատանա, նրա շողացող աչքերը անմիջապես ուղղվեցին ինձ, նա ոգևորված վեր կացավ նվագախմբի իր աթոռից, եռանդորեն փչեց իր փողը, ապա բարձրացավ աթոռին և վերևում կանգնած, երանությամբ ու տենդորեն օրորվելով իր փողի հետ «Անճկության» ոխքմով, շարունակեց փչել իր լիքը բշերով, թե ես, թե իմ ընկերուհին նրան օղային համբույրներ ուղարկեցինք ու բարձր երգեցինք նրա հետ: Այս, մտածում էի ես, ինչ ուզում է, թող լինի, զոհե մեկ անգամ երջանիկ եղա, պայծառ, զոհե մեկ անգամ ազատվեցի ինքս ինձնից, եղբայր եղա Պարլոյին, եղա մանուկ:

Ժամանակի զգացումը ես կորցրել էի, չգիտեի, թե քանի ժամ կամ ակնթարթ տևեց այդ հարբած երջանկությունը: Չնկատեցի նաև, որ տոնահանդեսը այնքանով, որքանով նրա լարվածությունը մեծանում էր, ավելի ու ավելի կենտրոնանում էր մի նեղ տարածության վրա: Հյուրերից շատերն արդեն հեռացել էին, միջանցքներում արդեն լուռ էր, շատ լույսեր արդեն հանգել էին, սանդղահարթակը մատնվել էր մահվան, վերևի դահլիճներում մեկը մյուսի հետևից լռում էին երգչախմբերը, և երաժիշտները հեռանում էին, միայն մեծ դահլիճում և ցածրում՝ դժոխքում, ավելի ու ավելի բորբոքվելով՝ աղմկում էր հարբածների գունագեղ հասարակությունը: Քանի որ Հերմիների՝ պատանու հետ ես պարել չէի կարող, նրա հետ հանդիպում ու ողջունում էինք միմյանց միայն հպանցիկ, պարային դադարեն-

րի ժամանակ, և, ի վերջո, նրան կորցրեցի բոլորովին ոչ միայն աչքերով, այլև մտքով: Մտքեր այլևս չկային: Ես տարրալուծվել էի պարերի, հարբած ամբոխի մեջ, ինձ էին հպվում հոտեր, ձայներ, հառաչանքներ, բառեր, ինձ ողջունում ու բորբոքում էին օտար աչքեր, շրջապատել էին օտար դեմքեր, շրթունքներ, այտեր, ուսեր, կրծքեր, ծնկներ, ինձ, իբրև այիք, երաժշտությունը նկատում էր այս ու այն կողմ:

Հանկարծ, կես արթնության մեջ, դեռ մնացած վերջին հյուրերի շարքում, որոնք այժմ լցվել էին փոքր դահլիճներից մեկը, դա վերջին դահլիճն էր, որտեղ հնչում էր երաժշտություն, հանկարծ նկատեցի մի սև Pierrette*, նրա դեմքը ներկված էր սպիտակ, գեղեցիկ, թարմ մի աղջիկ, միակը, որի դեմքը ծածկում էր դիմակը, հրապուրիչ մարմնով, որի մման այս ամբողջ գիշերվա ընթացքում դեռ չէի տեսել: Մինչ մյուսների տեսքից, նրանց կարմրած, տաքացած դեմքերից, ճմռված զգեստներից, թառամած օձիքներից ու գանգուրներից նկատելի էր, որ արդեն ուշ ժամ է, սև Pierrette-ն՝ թարմ դեմքով, որ երևում էր դիմակի տակից, առանց ծալքերի զգեստով, կուսական գանգուրներով, ձյունասպիտակ թեգանիքներով ու թարմ սանրվածքով, կանգնած էր կարծես նուփ-նոր: Նա դեպի իրեն էր ձգում ինձ, ես գրկեցի նրան, մտցրեցի պարի մեջ, նրա խուպուպը խուտուտ է տալիս ծնոտս, մազերը շոյում էին այտերս, ավելի քնքշորեն և ավելի մտերմորեն, քան որևէ այլ պարուհի այդ գիշեր, նրա պիրկ, ջահել մարմինն ընդառաջ էր գալիս իմ շարժումներին, հեռանում էր նրանցից և խաղալով՝ մշտապես պարտադրում էր ու գայթակղում նորանոր հպումների: Եվ հանկարծ, երբ պարելու ժամանակ կոացա և իմ շրթունքների դեմ փնտրում էի նրա շրթունքները, այդ շրթունքները ժպտացին ինքնահավան ու վաղուց ճանաչ ժպիտով, ես ճանաչեցի այդ ամուր ծնոտը, երջանկորեն ճանաչեցի ուսերը, նրա արմունկները, ձեռքերը: Դա Հերմինեն էր, ոչ այլևս Հերմանը, զգեստները փոխած, թարմ, քեթև օձանելիքով ցողված և շպարված: Այրվելով՝ իրար հանդիպեցին մեր շրթունքները, մի ակնթարթ նրա ողջ մարմինը, ընդհուպ մինչև ծնկները, ագահաբար ու ինքնամոռաց սեղմվել էր ինձ, ապա ինձնից ետ տարավ շրթունքները և պարեց գուսպ ու խուսափուկ: Երբ ա-

* Pierrette - ֆրանսիական կատակերգություններում կին գործող անձ (ֆր.):

վարավեց երաժշտությունը, մենք իրար փաթաթված մնացինք կանգնած, հրաբորբոք բոլոր գույգերը ծափահարում էին մեզ, ոտները գետին խփում ու բղավում՝ հոգնած նվագախմբին պարտադրելով կրկնել «Անձկությունը»: Եվ մեկին բոլորս զգացինք սոսափառ, վարագույների հետևում տեսանք գունատ լույսը, զգացինք ուրախության մոտեցող ավարտը, նշանեցինք մոտեցող հոգնածությունը և մի անգամ նորից՝ կտրորեն, ժպտալով, հուսահատ, նեավեցինք դեպի պարը, դեպի երաժշտությունը, դեպի լուսային մակերևացությունը, մոլեգնորեն մտանք չափի մեջ, մեկ անգամ էլ երանությամբ զգացինք, թե ինչպես է այդ վիթխարի ալիքը տակով տալիս մեզ: Այդ պարի ընթացքում Հերմինեն մոռացավ իր մեծամտությունը, իր հեզմանքը, սառնությունը, նա հասկացավ, որ ինքը այլևս դրանց կարիքը չունի, որպեսզի ինձ սիրահարել տա իրեն: Ես արդեն պատականում էի նրան: Եվ նա հանձնվեց՝ պարով, հայացքով, համբույրներով, ժպիտներով: Այս տենդահար գիշերվա բոլոր կանայք, բոլորը, որոնց հետ ես պարում էի, բոլորը, որոնց ես բորբոքել էի, բոլորը, ովքեր բորբոքել էին ինձ, բոլորը, որոնց տարփածում էի ես, բոլորը, որոնց ազահորեն սեղմվում էի ես, բոլորը, որոնց նայում էի սիրո կարոտով, միաձուլվեցին ու դարձան այն մեկը, որ ծաղկում էր իմ գրկում:

Երկար տևեց հարսանեկան այդ պարը: Երկու, երեք անգամ լոեց երաժշտությունը, փողհարները ցած էին կախում իրենց գործիքները, դաշնակահարը վեր էր կենում, առաջին ջութակահարը ուժասպառ տարութերում էր գլուխը, և յուրաքանչյուր անգամ վերջին պարողների աղերսագին արբեցումներից նվագում էին մեկ անգամ էլ, նվագում էին արագ, ավելի կատաղի: Այնուհետև (մենք դեռ կանգնած էինք՝ իրար փաթաթված և վերջին անհոգ պարից հագլիվ շնչելով) դաշնամուրի կափարիչը աղմուկով փակվեց, մեր ձեռքերը ցած կախվեցին այնպես, ինչպես փողերն ու ջութակները, և սրնգահարը, աչքով անելով, փակեց սրինգը սուփի մեջ, դռները բացվեցին, սառը օդը խուժեց ներս, երևացին սպասավորները՝ վերարկուներով, և բարմենը անջատեց լույսը: Ուրվականային և ահալի ինչ-որ բան կար համընդհանուր այս հեռացման մեջ, և պարողները, որ քիչ առաջ այրվում էին կրակված, փաթաթվեցին իրենց վերարկուներով և բարձրացրեցին օձիքները: Հերմինեն կանգնած էր գունատ, բայց ժպտում էր: Նա դանդաղ բարձ-

րացրեց ձեռքերը և սկսեց մագերը հարդարել, նրա քնատակը հազիվ նշմարելի փայլեց լույսի մեջ, անսահմանորեն բնքուշ մի ստվեր այդտեղից անցավ դեպի փակ կուրծքը, և ինձ բվաց, որ այդ մեղմ, օրորվող ստվերագիծը, ժպիտի նման, իր մեջ է ամփոփել նրա ողջ հրապույրը, նրա գեղեցիկ մարմնի բոլոր խաղերն ու հնարավորությունները:

Մենք կանգնել ու նայում էինք միմյանց, սրահում գտնվող վերջին մարդիկս, վերջիններս այդ տան մեջ: Լսեցի, թե ինչպես ներքևում՝ ինչ-որ տեղ, դուռ փակվեց, ջարդվեց բաժակ, խլացավ մի քրքիջ՝ խառնվելով գործի զգված ավտոմոբիլների չար, աճապարող աղմուկին: Ինչ-որ տեղ՝ անհասկանալի հեռավորության ու բարձրության վրա, լսեցի, թե ինչպես հնչեց մի քրքիջ, անսովոր հնչեղ և ուրախ, սակայն սառսափազդու և օտար քրքիջ, ասես՝ բյուրեղյա ու սառցե մի ծիծաղ, պայծառ և ճառագող, սակայն սառն ու անխնայ: Բայց որտեղից էր հնչում ինձ ծանոթ այդ զարմանալի ծիծաղը: Դա չկարողացա հասկանալ:

Երկար կանգնել ու նայում էինք իրար: Մի ակնթարթում ես արթնացա և զգաստացա, զգացի, թե ինչպես է քիկունքից վրաս ծանրանում անսահման հոգնությունը, զգացի, թե ահաճորեն ինչպես է ինձ կաշում քրտինքից խոնավ ու սառը հագուստը, տեսա ճոճված ու քրտնքակող թեզանիքներից դուրս ցցված իմ կարմիր ու ջղուս ձեռքերը: Բայց այդ բոլորն անմիջապես անհետացավ, Հերմիների հայացքը ջնջեց այդ ամենը: Նրա հայացքի դեմ, որով թվաց՝ ինձ էր նայում իմ սեփական հոգին, փլուզվեց ողջ իրականությունը, այդ թվում և նրա հանդեպ իմ զգայական հրապուրանքի իրողությունը: Կախարդված նայում էինք մենք միմյանց, իմ խեղճ, փոքր հոգին նայում էր ինձ:

– Դու պատրա՞ստ ես, – հարցրեց Հերմինեն, և նրա ժպիտը անհետացավ, ինչպես որ անհետացել էր մահ նրա կրծքի ստվերը: Հեռվում և բարձրում, անծանոթ տարածություններում մարեց այդ օտար ծիծաղը:

Ես գլխով նշան արեցի: Օ, այո, ես պատրաստ էի:

Այժմ դռների մեջ երևաց Պարլոն՝ երաժիշտը, և լուսավորեց մեզ իր պայծառ աչքերով, որոնք, ըստ էության, կենդանու աչքեր էին, բայց կենդանու աչքերը միշտ լուրջ են, իսկ նրա աչքերը միշտ ծիծաղում էին, և հենց ծիծաղն էլ դրանք դարձնում էր մարդկային: Իր ամբողջ սրտագին մտերմությամբ նա ձեռ-

քով նշան արեց մեզ: Հագել էր տնային գույնզգույն մետաքսե պիջակ, որի կարմիր դարձածալի վրա ամբողջովին տամկացած վերնաշապիկի օձիքը և տանջահար, գունատ դեմքը քվում էին շատ թառամած, բայց ճառագող, սև աչքերը քողարկում էին դա: Դրանք քողարկում էին նաև իրականությունը, նաև կախարդում էին դրանք:

Մենք հետևեցինք նրա նշանին, և դռների մոտ նա ցածրածայն ասաց ինձ.

– Նորայր Հարրի, քեզ հրավիրում եմ փոքրիկ ներկայացման: Մուտքը միայն խելագարների համար, արժեքը՝ բանականություն: Պատրաստ եք:

Ես կրկին գլխով արեցի:

Այ թե փառավոր տղա է: Քնքշորեն և հոգատարությամբ նա մտավ մեր թևը, Հերմինեն՝ աջից, ինձ՝ ձախից, և սանդուղքներով մեզ տարավ վեր՝ մի փոքր, կլոր սենյակ, որ վերևից լուսավորված էր կապույտ լույսով ու գրեթե դատարկ էր, այնտեղ ոչինչ չկար, բացի փոքր, կլոր սևդանից և երեք բազկաթոռից, որոնց վրա և նստեցինք:

Որտե՞ղ էինք մենք: Քնա՞ծ էի ևս: Տա՞նն էի: Նստած էի մեքենայի մեջ և գնո՞ւմ էի: Ոչ, ես նստած էի կապույտ լուսավորված, կլոր մի սենյակում, մոսթացված օդում, չափազանց անոսր իրականության շերտի մեջ: Ինչո՞ւ էր Հերմինեն այդքան գունատ: Ինչո՞ւ էր Պարլոն խոսում այդքան շատ: Գուցե այդ ե՞ս էի նրան ստիպում խոսել, այդ և՞ս էի խոսում նրա բերանով: Եվ ինձ չէ՞ր նայում արդյոք նրա սև աչքերից հենց իմ հոգին՝ մոլորված, սոսկահար թռչունը, ճիշտ այնպես, ինչպես նայում էր Հերմինենի գորշ աչքերից:

Բարեկամ Պարլոն մեզ էր նայում իր ողջ մտերմությամբ, որ բարի էր ու փոքր-ինչ հանդիսավոր, և խոսում էր, խոսում երկար ու շատ: Նա, որի կապակցված խոսքը ևս երբեք չէի լսել, որին չէր հետաքրքրում ոչ մի բանավեճ ու եզրակացություն, որից ես չէի սպասում որևէ խոհականություն, այժմ խոսում էր, խոսում իր բարի, ջերմ ձայնով, սահուն և առանց սխալների:

– Բարեկամներ, ես ձեզ հրավիրել եմ մի ներկայացման, որին Հարրին սպասում էր արդեն վաղուց, որի մասին վաղուց երազում էր նա: Փոքր-ինչ ուշ է հիմա, բոլորս էլ, հավանաբար, հոգնած ենք մի քիչ: Ուստի եկեք նախ հանգստանանք այստեղ և ամրապնդվենք:

Պատի բացվածքներից մեկից նա վերցրեց երեք բաժակ և փոքր, ծիծաղելի մի շիշ, վերցրեց փոքր, գույնզգույն փայտե-
րից պատրաստված, տարաշխարհիկ մի տուփ, լիքը լցրեց բա-
ժակները, տուփից հանեց երեք բարակ, երկար, դեղին սիգար-
ներ, մետաքսյա պիջակի գրպանից հանեց վառիչը և վառեց
մեր սիգարները: Մենք, ետ ընկնելով մեր բազկաթոռներին,
սկսեցինք դանդաղորեն ծխել մեր սիգարները, որոնք խնկի
մման քանձր ծուխ էին արձակում, և մանր, հանդարտ կումե-
րով խմել թթվաքաղցր, զարմանալի անծանոթ ու օտարահամ
հեղուկը, որն, արդարև, անսահման աշխուժացնող և երջան-
կացնող ներգործություն թողեց, մարդ, ասես, լցվում էր զագով
ու կորցնում իր ծանրությունը: Այդպես նստած էինք, ծխում
էինք հանդարտ, հանգստանում, խմում փոքր կումերով և զգում
էինք մեզ թեթև և ուրախ: Եվ Պարլոն իր ջերմ ձայնով ցածրա-
ձայն ասաց.

– Ուրախ եմ, սիրելի Հաբրի, որ կարող եմ այսօր մի փոքր
հյուրասիրել Ձեզ: Դուք հաճախ էիք դժգոհում Ձեր կյանքից,
Դուք ձգտում էիք հեռանալ այստեղից, այնպես չէ՞: Դուք երա-
զում էիք այն մասին, որ թողնեք այս ժամանակը, այս աշխար-
հը, այս իրականությունը և մեկ այլ, Ձեզ համապատասխան ի-
րականություն անցնել, առանց ժամանակի մի աշխարհ: Կա-
տարեք դա, սիրելի բարեկամ, ես Ձեզ առաջարկում եմ դա ա-
նել: Դուք արդեն գիտեք, թե որտեղ է քաքնված այդ աշխարհը,
այդ աշխարհը Ձեր իսկ սեփական հոգին է, որ Դուք որոնում
եք: Միայն Ձեր սեփական ներաշխարհում է ապրում այն,
մյուս իրականությունը, որը բաղձում էր Դուք: Ես Ձեզ կարող
եմ տալ սոսկ այն, ինչ արդեն գոյություն ունի Ձեր մեջ: Ձեր ա-
ռաջ կարող եմ բացել սոսկ այն պատկերասրահը, որը կա Ձեր
հոգում: Ես չեմ կարող Ձեզ ավելին տալ, քան միայն առիթ,
խթան, բանալի: Ես կօգնեմ Ձեզ՝ տեսանելի դարձնելու Ձեր սե-
փական հոգին, ահա և բոլորը:

Նա ձեռքը նորից տարավ իր գույնզգույն պիջակի գրպանը
և հանեց մի փոքր հայելի:

– Տեսեք, մինչև այսօր Դուք ինքներդ Ձեզ տեսնում էիք այս
տեսքով:

Նա հայելին պահեց իմ աչքերի դեմ (հիշեցի մի մանկական
բանաստեղծություն՝ «Փոքրիկ հայելի, հայելի ձեռքի»)՝⁴² և ես,
մի փոքր տարտամ ու մթամած, տեսա սարսափազդու, ներ-
քուստ շարժում, ներքուստ սաստիկ զրգոված ու խռովված մի

նկար՝ անձամբ ինձ, Հարրի Հալլերին, և այդ Հարրիի ներսում՝ Տափաստանի գայլին՝ վայրի, գեղեցիկ, սակայն մոլորված ու տազնապած մայրող գայլին, որի աչքերում մեկ թախիծ, մեկ չարություն էր առկայծում, և գայլի այդ կերպարանքն անդադար շարժմամբ հոսում էր Հարրիի միջով, մնան վտակի, որ այլ երանգ է հաղորդում գետին, և երկուսն էլ, տանջալիորեն կովելով իրար դեմ, խժռում են մեկմեկու՝ կերպավորվելու անխուսափելի տենչանքով լի։ Տխուր, տխուր մայրում էր ինձ հոսում, կիսակերպարանք գայլը իր գեղեցիկ, վայրի աչքերով։

– Այդպիսին էիք Դուք ինքներդ տեսնում Ձեզ,– կրկնեց Պաբլոն քնքշորեն և նորից հայելին դրեց գրպանը։

Ես երախտագիտությամբ փակեցի աչքերս և խմեցի ըմպելիքից։

– Ահա և մենք հանգստացանք,– ասաց Պաբլոն,– ամրացանք և մի քիչ շատախոսեցինք։ Եթե այլևս հոգնած չեք զգում, Ձեզ հիմա կտանեն իմ գաղտնի պատուհանի մոտ և ցույց կտան իմ փոքրիկ բատրոնը։ Համաձայն եք։

Մենք վեր կացանք։ Ժպտալով՝ առջևից գնում էր Պաբլոն, մա մի դուռ բացեց, մի կողմ քաշեց ինչ-որ վարագույր, և մենք հայտնվեցինք բատրոնի կլոր, պայտանման միջանցքում, միջանցքի հենց մեջտեղում, և երկու կողմերից, անչափ շատ, անհաշվելիորեն շատ օթյակների դռների մոտով ձգվում էին անցումները։

– Սա մեր բատրոնն է,– բացատրեց Պաբլոն,– գվարճալի բատրոն է, հույս ունեմ, որ այստեղ Ձեզ կհաջողվի ծիծաղել։

Այդ ասելով՝ մա բարձր ծիծաղեց, արտաբերեց միայն մի քանի հնչյուն, բայց դրանք շեշտակիորեն ծակեցին անցան իմ միջով, դա հենց այն հնչող, օտարոտի ծիծաղն էր, որն արդեն լսել էի։

– Իմ փոքրիկ բատրոնն ունի այնքան օթյակներ, որքան Դուք կցանկանաք՝ տասը, հարյուր կամ հազար, և յուրաքանչյուր դռնից այն կողմ Ձեզ սպասում է այն, ինչ հիմա փնտրում եք։ Սա մի հոյակապ պատկերասրահ է, սիրելի բարեկամ, բայց Դուք չպետք է այն աչքի անցկացնեք այն հայացքով, ինչպիսին Դուք կաք։ Դուք կաշկանդված ու կուրացած կլինեք նրանով, ինչը սովոր եք անվանել Ձեր անձնավորությունը։ Անկասկած, արդեն հասկացել եք, որ ժամանակի հաղթահարումը, իրականությունից ազատվելը և ուրիշ էլ ինչ անուն տալու լինեք Ձեր տերությանը, այլ բան չեն նշանակում, բան Ձեր,

այսպես կոչված, անճնավորությունից ազատագրման ցանկություն: Դա բանտ է, որում Դուք մատած եք: Եվ եթե Դուք թատրոն մտնեիք այնպիսին, ինչպիսին կաք, ամեն ինչ կտեսնեիք Հարրիի աչքերով, Տափաստանի գայլի հնացած ակնոցով: Դուք հրավիրվել եք հենց նրա համար, որ ազատվեք այդ ակնոցից և այդ պատվարժան անճնավորությանը սիրով հանձնեք այստեղի հանդերձարան, որտեղից ցանկացած ժամանակ նա կարող է դրվել Ձեր տրամադրության տակ: Հրաշալի պարահամդեսը, որին Դուք մասնակցեցիք, Տափաստանի գայլի մասին քննախոսությունը, վերջապես, նաև փոքրաքանակ խթանիչը, որ քիչ առաջ ստացաք, հավանաբար նախապատրաստեցին Ձեզ բավականաչափ: Դուք, Հարրի, Ձեր պատվարժան անձը հանդերձարան հանձնելուց հետո տնօրինության տակ կունենաք թատրոնի ձախ կողմը, իսկ Հերմիոնն՝ աջ, հանդիպել դուք կարող եք ցանկացած ժամանակ, ներսում: Հերմիոնե, խնդրեմ, կարճ ժամանակով անցիր վարագույրից այն կողմ, ես կուզեմայի նախ՝ Հարրիին տանել:

Հերմիոնեն անհետացավ աջ կողմում, անցնելով հսկայական հայելու միջով, որ ծածկում էր երկու պատերը հատակից մինչև առաստաղ:

– Այսպես, Հարրի, եկեք հիմա և պահպանեք լավ տրամադրությունը: Բարձրացնել Ձեր տրամադրությունը, սովորեցնել Ձեզ ծիծաղել՝ սա է այս ողջ ներկայացման նպատակը: Ես հուսով եմ, որ Դուք կթերևացնեք իմ հոգսը: Դուք Ձեզ լա՞վ եք զգում: Այո՞: Չե՞ք վախենում: Ուրեմն՝ լավ է, շատ լավ: Այժմ, առանց վախի և սրտանց, հաճույքով Դուք կմտնեք մեր թվացյալ աշխարհը, ինչպես ընդունված է, փոքրիկ, թվացյալ ինքնասպանությամբ:

Նա գրպանից նորից հանեց ձեռքի հայելին և պահեց իմ դեմքին մոտ: Կրկին ինձ նայեց մոլորյալ, մշուշված, կովազան Տափաստանի գայլի կերպարանքով լվացված Հարրին, ինձ լավ ծանոթ և ճիշտն ասած՝ ոչ այնքան համակրելի մի պատկեր, որի ոչնչացումը ինձ համար մեծ հոգս չէր կարող լինել:

– Այլևս ավելորդ դարձած այս հայելային պատկերը Դուք այժմ կջնջեք, սիրելի բարեկամ, այն այժմ ոչ մի բանի պես չէ: Բավական է, որ Դուք, երբ դա հնարմար կլինի Ձեր տրամադրությանը, նայեք նրան անկեղծ ծիծաղով: Այժմ Դուք գտնվում եք երգիծանքի դպրոցում, Դուք պետք է ծիծաղել սո-

վորեր: Իսկ յուրաքանչյուր բարձր երգիծանք սկսվում է նրանով, որ դադարում ես յրջորեն ընդունել սեփական անձը:

Ես սկեռում մայեցի փոքրիկ հայելու մեջ՝ հայելի-փոքրիկ-ծեռքի-հայելիի, որում իր դիմացնցումներն էր անում Հարրի-գայր: Մի պահ իմ մեջ, հոգուս խորքում, մի բան ձգվեց՝ թույլ, բայց ցավազին, ինչպես հիշողությունը, ինչպես հայրենի տան կարոտ, ինչպես գոջում: Ապա թեթև ճնշվածությունը փոխվեց նոր զգացումով, նման նրան, որ մարդ զգում է, երբ կոկաինով սառեցված լնդից դուրս է քաշվում հիվանդ ատամը՝ խոր թեթևացման, նաև զարմանքի զգացում, որ բոլորովին էլ ցավոտ չէ: Եվ այդ զգացումին միախառնվում էր ինչ-որ քարն զվարթություն և խիսնդ, որին դիմադրել ես չէի կարող, այնպես որ բռնվեցի փրկիչ ծիծաղով:

Հայելում փոքրիկ, աղոտ պատկերը ցնցվեց և անհետացավ, հայելու փոքր, կլոր մակերեսը մի պահ կարծես այրված լիներ, դարձել էր գորշ, անհարթ և անթափանց: Ծիծաղելով՝ Պաբլոն մի կողմ նետեց ապակու այդ կտորը, զրորվելով հատակի վրա՝ այն կորավ անվերջանալի միջանցքների ինչ-որ անկյունում:

— Լավ ծիծաղեցիր, Հարրի,— կանչեց Պաբլոն,— դու դեռ կտվորես ծիծաղել անմահների նման: Վերջապես՝ դու սպանեցիր Տափաստանի-գայլին: Դա չէր կարելի ամեյլով անել: Տես, որ նա մեռած մնա: Այժմ դու կարող ես թողնել հիմար իրականությունը: Առաջիկայում դրա համար մենք բրուդեր-շաֆթ կ'իմենք: Սիրելիս, դու երբեք ինձ այնքան դուր չես եկել, որքան այսօր: Եվ եթե քեզ համար դա հետո էլ չի կորցնելու իր արժեքը, մենք կարող ենք քեզ հետ միասին փիլիսոփայել, բանավիճել, խոսել երաժշտության, Մոցարտի, Գլուկի, Պլատոնի, Գյոթեի մասին այնքան, որքան կամենում ես: Դու այժմ կհասկանաս, թե ինչու դա նախկինում չէր ստացվում: Հույս ունեմ, որ քո բախար կրեռի, և այսօր դու Տափաստանի գայլից ազատ կլինես: Քանզի քո ինքնասպանությունը, բնականաբար, բոլորովին էլ վերջնականը չէ, այժմ մենք գտնվում ենք մոզական թատրոնում, այստեղ միայն նկարներ են, իրականություն չկա: Քեզ համար ընտրիք գեղեցիկ և զվարթ նկարներ և ապացուցիր, որ դու իրականում սիրահարված չես քո կասկածելի անձին: Բայց եթե դու, այնուամենայնիվ, ուզում ես վերադարձնել այն, ապա բավական է՝ նայես հայելուն, որ հիմա

ցույց կաամ քեզ: Դու, ախր, գիտես հին իմաստությունը՝ մի փոքր ձեռքի հայելին ավելի լավ է, քան երկուսը՝ պատին: Հա-
հա:— Նա նորից ծիծաղեց այնպես գեղեցիկ ու սարսափազ-
դու:— Այդպես, իսկ այժմ մնում է լավ մի աննշան, ուրախ արա-
բողություն կատարել: Դու այժմ դեն նետեցիր քո անհատա-
կանության ակնոցը, հապա մի վերջին անգամ էլ նայիր իրա-
կան հայելու մեջ: Դա քեզ ուրախություն կպատճառի:

Ծիծաղով և զվարթ շոյանքներով նա ինձ պտտեցրեց այն-
պես, որ հայտնվեցի պատի վիթխարի հայելու առաջ: Այնտեղ
ես տեսնում էի ինձ:

Ինչ-որ կարճ մի ակնթարթի ընթացքում ես տեսա ծանոթ
Հարրիին, սակայն անսովոր բարձր տրամադրության մեջ՝
պայծառ, ժպտացող դեմքով: Բայց հագիվ էի նրան ճանաչել,
երբ նա քայքայվեց, նրանից առանձնացավ երկրորդ կերպա-
րանքը, երրորդը, տասներորդը, քսաներորդը, և այդ վիթխարի
հայելին ամբողջությամբ լցվեց միայն Հարրիով կամ Հարրիի
կերպարանքներով, անթիվ Հարրիներ, որոնցից յուրաքանչյու-
րին ես տեսնում և ճանաչում էի միայն վայրկյանի մի կարճ՝
կայծակնային ակնթարթում: Այդ բազմաթիվ Հարրիներից մի
քանիսն ունեին այն հասակը, ինչ ես, մի քանիսն ավելի ծեր
էին, կային գառամյալ Հարրիներ, մյուսները բոլորովին ջահել
էին, պատանիներ, երեխաներ, դպրոցահասակներ, մանչեր,
մանկիկներ: Հիսունամյա և քսանամյա Հարրիները վազում
էին ու թռչկոտում իրար հետ, երեսնամյաները և հինգ տարե-
կանները՝ լուրջ և ուրախ, պատկառելի և ծիծաղաշարժ, լավ
հագնված և քրքրված զգեստներով, նաև ամբողջովին մերկ,
անմազ և երկար խոպոպներով, և դրանք բոլորը ես էի, և յու-
րաքանչյուրին ես տեսնում ու ճանաչում էի վայրկյանի արա-
գությամբ, ապա կերպարանքը անհետանում էր, նրանք փախ-
չում, հեռանում էին տարբեր կողմեր՝ աջ, ձախ, դեպի հայելու
խորքը, հայելուց դուրս: Մեկը, մի բարետես, ջահել փոքրիկ,
ժպտալով թռավ Պարբոյի կրծքին, գրկեց նրան և փախավ նրա
հետ: Իսկ մեկ ուրիշը, որ առանձնապես դուր էր գնալիս ինձ,
տասնվեց կամ տասնյոթ տարեկան մի հրաշալի, հրապուրիչ
պատանի, կայծակի պես ներս ընկավ միջանցք, ազահութ-
յամբ կարդաց բոլոր դռների վրայի մակագրությունները, ես
վազ տվեցի նրա հետևից, դռներից մեկի առջև նա կանգ ա-
ռավ, աչքովս ընկավ այնտեղ գրվածը.

**Բոլոր աղջիկները բռնն են
Վճարիր մեկ մարկ**

Գրավիչ տղան վեր ցատկեց, առաջ մղելով գլուխը՝ դռան քաց ճեղքից մտավ ներս ու անհետացավ դռան հետևում:

Պարլոն նույնպես անհետացավ, հայելին, թվաց, նույնպես անհետացավ, և նրա բոլոր անհամար Հարրի-կերպարանքները: Ես զգացի, որ այժմ թողնված եմ ինքս իմ ու թատրոնի կամքին, հետաքրքրությամբ անցա դռնից դուռ, և յուրաքանչյուր դռան վրա կարդում էի որևէ մի մակագրություն, հրապուրանք, խոստում:

**Առաջարկում ենք գվարճալի որս
Խոշոր որս՝ ավտոմոբիլ**

մակագրությունը ինձ գրավեց, ես բացեցի նեղ դուռը և ներս մտա:

Ինձ անմիջապես փախցրեց-տարավ ինչ-որ աղմկոտ ու տազնապալի աշխարհ: Փողոցներով սլանում էին ավտոմոբիլներ, մասամբ՝ զրահապատ, և որս էին անում հետիոտների վրա, անցնում էին՝ ճխելով նրանց և ծեփելով տների պատերին: Ես անմիջապես գլխի ընկա. դա մարդկանց և մեքենաների միջև կռիվն էր⁴³, որ նախապատրաստվում էր վաղուց, վաղուց էր սպասվում, վաղուց էր սարսափ հարուցում և, ահա, վերջապես բռնկվել էր: Ամենուրեք թափված էին դիակներ և բզկտված մարմինների կտորներ, ամենուրեք երևում էին նաև ջախջախված, ծոմոված, կիսայրված ավտոմոբիլներ, այդ խելագար խառնաշփոթի վրա պտտվում էին ինքնաթիռները, նրանց վրա նույնպես բազմաթիվ տանիքներից ու պատուհաններից կրակում էին հրացաններով և զնդացիրներով: Վայրենի, ճոխ ու գրգռիչ պլակատները բոլոր պատերից վիթխարի տառերով, որ վառվում էին, ինչպես ջահեր, ազգից պահանջում էին՝ վերջնականապես անցնել մեքենաների դեմ պայքարող մարդկանց կողմը, վերջնականապես ոչնչացնել ճարպոտ, լավ հագնված, շարված հարուստներին, ովքեր մեքենաների օգնությամբ ճարպ են քանում մյուսներից, և նրանց հետ միասին նաև նրանց մեծ, փռտացող, չարությամբ հռնդացող, դիվային ձայների արծակող ավտոմեքենաները, վերջնականա-

պես կրակի մատնել գործարանները և փոքր-ինչ մաքրել ու ազատել բռնաբարված երկիրը, որպեսզի խոտ աճի նորից, որպեսզի ցնեննտի փռշու մեջ թաղված աշխարհի կրկին վերածվի անտառի, մարգագետնի, դաշտի, գետի և ճահճի: Երանց հակառակ, մյուս պլակատները՝ հրաշալիորեն պատրաստված, ճոխ ռճավորումներով, ավելի նուրբ, պակաս մանկամիտ երանգներով, արտակարգ խելացի և հմուտ ձևակերպումներով բոլոր ունեորներին և շրջահայացներին հուզված նախագգուշացնում էին սպառնացող ամարխիայի քառսից, իսկապես սրտառուչ երանգներով պատկերում կարգուկանոնի, աշխատանքի, սևփականության, մշակույթի, իրավունքի երջանկությունը և փառաբանում էին մեքենաներն իբրև մարդկանց ամենաբարձր ու վերջին հայտնագործություններ, որոնց օգնությամբ նրանք կարող են դառնալ աստվածներ: Մտահոգ և զարմանքով կարդում էի այդ պլակատները, թե կարմիրները և թե կանաչները, ինձ վրա սրտառուչ տպավորություն էին թողնում նրանց կրակոտ պերճախոսությունը, նրանց երկաթյա տրամաբանությունը, նրանք իրավացի էին, և խորապես համոզված կարդացածիս մեջ՝ կանգնում էի մեկ այս, մեկ մյուս պլակատի առաջ, չնայած զգում էի, որ ինձ խանգարում է շուրջբոլորս ընթացող բավական ուժեղ, փոխադարձ հրաձգությունը: Ինչ արած, հիմնականը պարզ էր. պատերազմ էր՝ թեժ, փառավոր և չափազանց համակրելի պատերազմ, որտեղ խոսքը ոչ կայսեր, ոչ հանրապետության, ոչ երկրի սահմանների, ոչ դրոշների և կուսակցությունների ու դրանց նման դեկորատիվ ու թատերական բաների մասին է, դրանք, ըստ էության, դատարկ բաներ են, այլ պատերազմի, որտեղ յուրաքանչյուրն, ում չէր բավարարում օդը և ում կյանքը զգվեցրել է, արտահայտում էր իր անբավականությունը կարուկ միջոցներով և ձգտում էր հասնել մետաղական քաղաքակրթության աշխարհի համընդհանուր ոչնչացման: Ես տեսնում էի, թե ինչպես է բոլորի աչքերում հնչել ու անթաքույց ծիծաղում սպանության ու փլուզումի հրճվանքը, և իմ ներսում փարթամորեն ու առատ ծաղկում էին այդ վայրի, կարմիր ծաղիկները, և նրանց ծիծաղում պակաս չէր և աղմուկը: Ես ուրախությամբ տրվեցի պայքարին:

Բայց ամենից հրաշալին այն էր, որ հանկարծ իմ կողքին հայտնվեց դպրոցական ընկերս՝ Գուստավը, որի մասին արդեն տասնյակ տարիներ ոչինչ չգիտեի, իմ վաղ մանկության

ամենաանսանձ, ամենաուժեղ և կենսախիճող ընկերը: Իմ սիրտը ուրախացավ, երբ առաջս տեսա նրա բաց կապույտ աչքերը: Նա նշան արեց ինձ, և ես ուրախությամբ անմիջապես հետևեցի նրան:

– Աստված իմ, Գոստավ,– կանչեցի ես երջանիկ,– քեզ նորից եմ տեսնում: Ի՞նչ ես անում այստեղ:

Նա վրդովված ծիծաղեց, ինչպես մանկության օրերին:

– Անխելո, մի՞թե պետք է այդպես արագ-արագ հարձակվել հարցերով ու շատախոսությամբ: Աստվածաբանության պրոֆեսոր եմ ես հիմա, ահա և դա իմացար, բայց այժմ աստվածաբանության ժամանակ չէ, ծերուկ, այլ սլատերագմի, բարերախոսարար: Գնացի՛նք:

Փոքրաչափ մեքենայից, որ փնջալով գալիս էր ողիւղ դեպի մեզ, նա կրակեց, վայր զցնց վարորդին, կապիկի պես ճարպկորեն թռավ մեքենայի մեջ, կանգնեցրեց այն, նստեցրեց ինձ, ապա խելագար արագությամբ, հրացանների կրակոցների ու շրջված ավտոմեքենաների միջով սլացանք առաջ՝ հեռանալով քաղաքից:

– Դու գործարանատերերի՞ կողմն ես,– հարցրեցի ընկերոջս:

– Ի՞նչ ես ասում, դա ճաշակի խնդիր է, դուրս գանք քաղաքից՝ կխոսենք այդ մասին: Բայց՝ ոչ, սպասիր, ավելի շատ կողմ եմ նրան, որ մենք ընտրենք հակառակ կուսակցությունը, թեև, ըստ էության, դա բոլորովին կարևոր չէ: Ես աստվածաբան եմ, և իմ նախնի Լյութերը իր ժամանակին օգնում էր իշխաններին և հարուստներին՝ ընդդեմ գյուղացիների, իսկ մենք հիմա այդ բանը մի փոքր կուղղենք: Դեն զցելու մեքենա է, հավանաբար մի քանի կիլոմետրից կանգ առնի:

Արագ, ինչպես երկնային քամի, մեր ավտոմեքենան աղմուկով դուրս եկավ քաղաքից դեպի կանաչ, հանգիստ մարգագետինները, մեծ հարթավայրով անցանք շատ մղոններ, ապա դանդաղորեն բարձրացանք և խորացանք բարձր լեռների մեջ: Այստեղ կանգ առանք հնարք, սայթաքում ճանապարհի վրա, ուր, խիզախ ոլորաններով անցնցելով զառիթափ ժայռի և ցածրիկ եզրապատի արանքով, բարձրանում էր վեր, վեր՝ դեպի լեռնագոգին շողացող կապույտ լիճը:

– Գեղեցիկ վայր է,– ասացի ես:

– Շատ գեղեցիկ է: Մենք իրավունք ունենք այն Սոցիների ճանապարհ կոչել, այստեղ քիչ սոցիներ չեն կոտորվելու, Հարրի սողա, կտեսնես:

Ճանապարհին կանգնած էր մի մեծ, խառակալան սոճի, և սոճու վրա՝ վերևում, տեսանք տախտակներից պատրաստված հյուղակ՝ դիտակետի պես մի բան: Բարձր ծիծաղելով՝ Գուստավը խորամանկորեն ինձ նշան արեց իր կապույտ աչքերով, մենք մեքենայից արագորեն իջանք, ծառաբնով բարձրացանք վեր, և ծանր շնչելով՝ թաքնվեցինք հյուղակում, որ մեզ շատ դուր եկավ: Այդտեղ գտանք հրացաններ, ատրճանակներ, փամփուշտներով լի արկղեր: Եվ հագիվ էինք հասցրել փոքր-ինչ շունչ առնել և հարմարվել մեր դարանատևողում, երբ մոտիկ ոլորանից լսվեց կարուկ և տիրական ազդանշանը մեծ, շքեղ մի ավտոմեքենայի, որը մեծ արագությամբ, ռոնալով առաջ էր ընթանում լեռնային հարթ ճանապարհով: Հրացանները արդեն մեր ձեռքին էին: Անչափ հետաքրքիր էր:

– Նշան բռնենք վարորդին,– արագ հրաման տվեց Գուստավը. ծանր մեքենան ներքևում անցնում էր հենց մեր կողքից:

Ես փութով նշան բռնեցի և սեղմեցի ձգանը՝ ուղիղ վարորդի կապույտ գլխարկին: Մարդը տապալվեց, մեքենան շարունակեց առաջ ընթանալ, խփվեց ժայռին, ընկրկեց ետ, ինչպես մի մեծ, գեր իշամեղու՝ ծանրորեն ու չորությամբ խփվեց ցածրիկ եզրապատին ու շրջվելով՝ կարճ, անձայն ճռինչով գլորվեց անդունդը:

– Պատրաստ է,– ծիծաղեց Գուստավը, հաջորդն իմն է:

Եվ սլանալով՝ մոտենում էր հաջորդ մեքենան, նրա մեջ երևում էին երեք թե չորս ուղևորների կերպարանքներ, կանացի մի գլխի մոտ, անշարժ և հորիզոնական դիրքով, փողփողում էր շարժի ծայրը, բաց կապույտ շարժի, ճիշտն ասած՝ ես խղճացի նրան, ինչ իմանաս, գուցե նրա տակ ծիծաղում է կանացի շատ գեղեցիկ մի դեմք: Աստված իմ, եթե մենք ավագակներ ենք խաղում, ապա արդարացի և գեղեցիկ կլինեն, գուցե, հետևել մեր մեծ մախնիների օրինակին և սպանության մեր փառավոր զվարճանքը չտարածել գեղանի կանանց վրա: Բայց Գուստավն արդեն կրակել էր: Վարորդը ցնցվեց, փլվեց ինքն իր վրա, ավտոմեքենան բարձրացավ օդ, խփվեց ուղղահայաց ժայռին, թրխկալով ետ ընկավ ճանապարհի վրա՝ անիվները վեր: Մենք սպասում էինք, ոչինչ չէր շարժվում, մար-

դիկ անձայն պատկած էին մեքենայի տակ՝ ինչպես թակարդն ընկածներ: Մեքենան դեռ աղմկում էր, հոնդում, և օդի մեջ ծիծաղելիորեն պտտեցնում անիվները, բայց հանկարծ սարսափելի դողդյուն արձակեց և բռնկվեց պայծառ բոցով:

– «Ֆորդ» էր, – ասաց Գուստավը, – պետք է ցած իջնել և նորից կարգի բերել ճանապարհը:

Մենք իջանք ցած և դիտեցինք այրվող մեքենան: Այն այրվեց շատ արագ, այդ ընթացքում ջահել ծառերից լինգեր սարքեցինք, մեքենան հրեցինք մի կողմ ու եզրապատից շուռ տվեցինք ցած, որից հետո ներքևում՝ քփերի մեջ, ինչ-որ բան էր ճարճատում: Մեքենան շրջելիս՝ դիակներից երկուսը դուրս ընկան և հիմա ընկած էին ճանապարհին՝ հանդերձները կիսով չափ այրված: Նրանցից մեկի վրա բավականին լավ պահպանվել էր պիջակը, ես նայեցի նրա գրպանները՝ հույս ունենալով իմանալ, թե ով է նա: Գտա դրամապանակ, նրա մեջ՝ այցետոմսեր: Վերցրեցի դրանցից մեկը և կարդացի հետևյալ բառերը. «Tat twam asi»^{*}:

– Շատ սրամիտ է, – ասաց Գուստավը: – Բայց իրականում այնքան էլ կարևոր չէ, թե ինչ անուններ ունեն այս մարդիկ, որոնց հենց նոր սպանեցինք: Նրանք էլ մեզ նման խեղճուկրակներ են, անուններից քիչ բան է կախված: Այս աշխարհը արժանի է կործանման, և մենք էլ՝ նրա հետ: Տասը բռպեով սառը ցնցուղը ամենաանցավ փրկությունը կլինեք դրա համար:

Մենք սպանվածներին ավտոմեքենաների հետևից նետեցինք ցած: Ազդանշան տալով՝ մի նոր ավտոմեքենա էր մոտենում: Դրա վրա կրակեցինք ուղղակի ճանապարհից՝ միասին: Այն, հարբածի պես օրորվելով, շարունակեց մի փոքր առաջ սլանալ, ապա շրջվեց և մնաց այդպես շնչակտուր ընկած, մի ուղևոր հանգիստ նստած էր ներսում, մի ջահել, գեղեցկատես աղջիկ, բոլորովին անվնաս, բայց գունատ և խիստ դողահար՝ դուրս եկավ մեքենայից: Բարեկամաբար ողջունեցինք նրան և առաջարկեցինք մեր ծառայությունները: Նա անչափ սարսափած էր, չէր կարողանում խոսել և մի պահ մեզ էր նայում ցնորվածի նման:

– Լավ, մենք մախ զբաղվենք ծերուկով, – ասաց Գուստավը և շրջվեց դեպի ուղևորը, որը շարունակում էր նստած մնալ մեքենայում՝ բռնած սպանված վարորդի նստատեղից: Դա մի

^{*} «Tat twam asi» – այդ դու ես (սանսկրիտ):

պարոն էր՝ կարճ, գորշ մազերով, նա չէր փակել իր խելացի, բաց գորշավուն աչքերը, բայց, ինչպես երևում է, խիստ վնասվել էր, ամեն դեպքում՝ նրա բերանից արյուն էր հոսում, իսկ սլարանոցը ինչ-որ տազնապալիորեն թեք էր պահում և անշարժ:

– Թույլ տվեք, հարգարժան պարոն, իմ անունն է Գուստավ: Մենք թույլ տվեցինք մեզ սպանել Ձեր վարորդին: Կարո՞ղ ենք իմանալ, թե ում հետ պատիվ ունենք:

Ծերունու մանր, գորշ աչքերը նայում էին սառն ու տխուր:

– Ես ավագ դատախազ ~~Լեոքիմոս~~ եմ, – ասաց նա դանդաղ: – Դուք ոչ միայն սպանեցիք իմ խեղճ վարորդին, այլև ինձ, ես զգում եմ, որ իմ վերջը մոտ է: Բայց ինչու կրակեցիք մեզ վրա:

– Դուք շատ արագ էիք գնում:

– Մենք գնում էինք չափավոր արագությամբ:

– Այն, ինչ երեկ չափավոր էր, այսօր այլևս չափավոր չէ, պարոն ավագ դատախազ: Այսօր մենք այն կարծիքին ենք, որ ցանկացած արագությունը, որով կարող է ընթանալ ավտոմեքենան, չափազանց մեծ է: Մենք այսօր ոչնչացնում ենք ավտոմեքենաները, բոլորը և մյուս մեքենաները նույնպես:

– Ձեր հրացանները նույնպե՞ս:

– Դրանց հերթը նույնպես կգա, երբ դրանց համար ժամանակ ունենանք: Հավանաբար, վաղը կամ մյուս օրը մենք բոլորով մեռնելու ենք: Չէ՞ որ Դուք գիտեք, որ մեր աշխարհամասը սարսափելիորեն բազմամարդ է դարձել: Այո, իսկ այսպես ավելի ազատ կլինի շնչելը:

– Ուրեմն, Դուք կրակում եք բոլորի՞ վրա, առանց ընտրության՞:

– Իհարկե: Ոմանց համար կարելի է, անկասկած, ափսոսալ: Օրինակ՝ այս ջահել, գեղեցիկ կնոջ՝ նա հավանաբար Ձեր դուստրն է:

– Ոչ, նա իմ մեքենագրուհին է:

– Ավելի լավ: Դե, հիմա դուրս եկեք, խնդրեմ, կամ թույլ տվեք Ձեզ դուրս բերել ավտոմեքենայից, քանի որ այն ոչնչացվելու է:

– Նախընտրում եմ ոչնչացվել ավտոմեքենայի հետ միասին:

– Ինչպես կկամենաք: Թույլ տվեք ևս մեկ հարց: Դուք դատախազ եք: Ինձ համար միշտ անհասկանալի էր, թե ինչպես

կարող է մարդ դատախազ լինել: Դուք սպրում եք այն բանի հաշվին, որ այլ մարդկանց, մեծ մասամբ խեղճ ողորմելիների, մեղադրում եք և դատապարտում պատժի: Այդպես չէ՞:

– Այդպես է: Ես կատարում եմ իմ պարտականությունը: Դա իմ գործն է: Ինչպես որ դահճի պարտականությունն է՝ մահապատժի ենթարկել իմ կողմից դատապարտվածներին: Դուք ինքներդ էլ Չեզ վրա վերցրել եք մման պարտականություն: Չէ՞ որ Դուք նույնպես սպանում եք:

– Ճիշտ է, միայն քե մենք չենք սպանում պարտականությունից ելնելով, այլ հաճույքից կամ ավելի ճիշտ՝ անբավականությունից, այն բանից, որ հուսահատվել ենք աշխարհից: Այդ պատճառով էլ սպանությունը մեզ որոշակիորեն զվարճացնում է: Սպանությունը Չեզ չի՞ զվարճացնում:

– Դուք ինձ ծանոթացնում եք: Բարի եղեր՝ վերջացնել Չեզ գործերը: Եթե պարտքի զգացումը Չեզ անժանոր է...

Նա լռեց և ծռեց շրթունքները, ասես՝ ուզում էր քրել: Բայց շատ քիչ արյուն դուրս եկավ, որ մնաց շրթունքներին կպած:

– Սպասեք, – ասաց Գուստավը քաղաքավարի: – Անշուշտ, պարտքի զգացում ես չունեմ, այլևս չունեմ: Նախկինում, պարտականության բերումով, ես շատ էի առնչվում այդ հասկացության հետ, ես աստվածաբանության պրոֆեսոր էի: Բացի դրանից, ես զինվոր էի և մասնակցել եմ պատերազմին: Այն, ինչ թվում էր պարտականություն, և ինչ կարգադրում էին ավագներն ու ղեկավարները, ոչ մի լավ բան չեն ներկայացնում իրենից, ես մախրնտրում էի հակառակն անել: Բայց եթե ես չունեմ պարտքի զգացում, ապա ունեմ հասկացողություն մեղքի, դրանք, հավանաբար, միևնույն բաներն են: Քանի որ ինձ մայր է ծնել, ուրեմն ես մեղավոր եմ, դատապարտված եմ ապրելու, պարտավոր եմ որևէ պետության հպատակ լինել, զինվոր լինել, սպանել, վճարել տուրքերս՝ ի նպաստ ռազմական մրցավազքի: Եվ հիմա, այս պահին կյանքի մեղքը վերստին, ինչպես պատերազմի ժամանակ, ստիպում է սպանել: Բայց այս անգամ ես սպանում եմ առանց զգվանքի, ես հաշտվել եմ իմ մեղքի հետ, ես ոչինչ չունեմ այն բանի դեմ, որպեսզի այս հիմար, խցանափակ աշխարհը փլուզվի, ես ուրախ կլինեմ, եթե կարողանամ օգնել, և ուրախությամբ ինքս էլ կմեռնեմ:

Դատախազը չափից դուրս լարված էր, որպեսզի կարողանար արյունոտված շրթունքներով ժպտալ: Դա նրան չէր հա-

ջողվում ինչպես հարկն է, բայց նրա բարի մղումը հասկանալի էր:

– Լավ է,– ասաց նա:– Ուրեմն՝ մենք գործընկերներ ենք: Իմի հիմա, պարոն գործընկեր, խնդրում եմ կատարեք Ձեր պարտքը:

Մինչ այս, մինչ այն՝ գեղեցկատես աղջիկը ուշաթափվել, ընկել էր ճամփեզրին:

Այդ պահին նորից հնչեց ավտոմեքենայի հոնդոց, որ մոտենում էր մեծ արագությամբ: Մենք աղջկան մի կողմ տարանք, սեղմվեցինք ժայռին և թույլ տվեցինք, որ մոտեցող ավտոմեքենան խփվի մյուսին: Սա կարուկ արգելակեց ընթացքը, ծառս եղավ, ոչ մի վնասվածք չստանալով՝ մնաց տեղում կանգնած: Մենք արագորեն մեր ձեռքն առանք հրացանները և նշան բռնեցինք նորեկներին:

– Դուրս եկեք,– հրաման տվեց Գուստավը:– Ձեռքներդ վեր:

Երեք տղամարդ էին, որ դուրս եկան ավտոմեքենայից և հնազանդ վեր պարզեցին ձեռքերը:

– Ձեր մեջ բժիշկ կա՞,– հարցրեց Գուստավը:

Նրանք բացասաբար շարժեցին գլուխները:

– Այդ դեպքում՝ բարի եղեք, դուրս բերեք ավտոմեքենայի մեջ մնացած այս մարդուն, նա ծանր վիրավոր է: Նրան Ձեր մեքենայով տարեք մոտակա քաղաքը: Առաջ, վերցրեցինք:

Շուտով ծերունուն տեղավորեցին մյուս ավտոմեքենայի մեջ, Գուստավը հրաման տվեց, և բոլորը մեկնեցին:

Իսկ այդ ընթացքում մեր մեքենագրուսին նորից ուշքի էր եկել և հետևում էր իրրադարձություններին: Ինձ համար հաճելի էր, որ մենք այդպիսի գեղեցիկ ավար ունեցանք:

– Օրիորդ,– ասաց Գուստավը,– Դուք կորցրեցիք Ձեր գործատուին: Հույս ունեմ, որ այդ ծերուկը ուրիշ ոչնչով Ձեզ մոտիկ չէր: Ձեզ վերցնում եմ ես, մեզ լավ ընկեր եղեք: Այսպես, իսկ հիմա շտապենք: Շուտով այստեղ մնալը տհաճ կլինի: Դուք ծառ քարձրանալ կարո՞ղ եք: Այո՞: Ուրեմն, քարձրացեք մեզ հետ, մենք Ձեզ կօգնենք:

Բոլորս էլ՝ երեքով, աշխատելով որքան հնարավոր է՝ արագ, քարձրացանք ծառը, որտեղ մեր հյուղական էր: Օրիորդը վերևում իրեն վատ զգաց, բայց մի քիչ կոնյակ խմելով՝ այնքան քարմացավ, որ գնահատեց դեպի լեռները և լիճը բացվող փառավոր բնապատկերը, ապա հայտնեց, որ իր անունն է Դորա:

Դրանից անմիջապես հետո ներքևում նորից ավտոմեքենա երևաց, որը, կանգ չառնելով, զգուշորյամբ շրջանցեց տապալվածը և կտրուկ արագացրեց ընթացքը:

– Դասալիք,– ծիծաղեց Գուստավը և գնդակահար արեց վարորդին: Ավտոմեքենան, փոքր-ինչ պար գալով, մի ուսույուն կատարեց դեպի ցածրիկ եզրապատը, խփեց՝ փլցրեց այն և քերթորյամբ կախվեց անդունդի վրա:

– Դորա,– ասացի,– Դուք կարո՞ղ եք հրացան գործածել:

Դորան այն անել չէր կարող, բայց մեզանից սովորեց, թե ինչպես-են հրացան լցնում: Սկզբում անպատրաստ էր և մատն արյունոտելու աստիճան ճգմեց, լաց եղավ և պահանջեց անգլիական սպեղանի: Բայց Գուստավը նրանց բացատրեց, որ պատերազմ է, և նա պետք է ցույց տա, որ ինքը հրաշալի, բաջ աղջիկ է: Հետո ամեն ինչ ստացվեց, ինչպես հարկն է:

– Բայց ի՞նչ է լինելու մեզ հետ,– հարցրեց նա հետո:

– Ես չգիտեմ,– ասաց Գուստավը:– Իմ բարեկամ Հարրին շատ է սիրում գեղեցիկ կանանց, նա Ձեր ընկերն է լինելու:

– Բայց նրանք կզան ոստիկաններով ու զինվորներով և կսպանեն մեզ:

– Ոստիկաններ և դրանց նմաններ այլևս գոյություն չունեն: Մենք պետք է ընտրություն կատարենք, Դորա: Կամ հանգիստ մնում ենք այստեղ՝ վերևում, և գնդակոծում ենք անցնող բոլոր ավտոմեքենաները: Կամ էլ ինքներս վերցնում ենք մի ավտոմեքենա, մեկնում ենք այստեղից և թույլ տալիս, որ ուրիշները գնդակոծեն մեզ: Միևնույն է, թե որ կուսակցության հետ եք լինելու: Ես այստեղ մնալու կողմնակից եմ:

Ներքևում նորից ավտոմեքենա երևաց, մեզ հասավ նրա լիաթոք ազդանշանը: Շուտով նրա վերջն էլ տվեցինք, և նա շրջվեց, մնաց անիվները վեր տնկած:

– Ծիծաղելի է,– ասացի ես,– որ կրակելը կարող է այդքան բավականություն պատճառել: Բայց չէ՞ որ ~~նախկինում~~ ես պատերազմին դեմ էի:

Գուստավը ժպտաց:

– Այո, հենց այդ է, որ աշխարհում չափից դուրս շատ է մարդկանց թիվը: Նախկինում դա այնքան էլ նկատելի չէր: Բայց այսօր, երբ յուրաքանչյուրը ցանկանում է ոչ միայն օդ շնչել, այլև ավտոմոբիլ ունենալ, այդ բանը նկատվում է: Բնականաբար, այն, ինչ մենք անում ենք հիմա, անբանական է, ե-

ընխայություն, ինչպես որ պատերազմն է մեծ երևիսայություն: Ավելի ուշ, ինչ-որ ժամանակ մարդկությունը կսովորի իր բազմացումը, բանական միջոցներով սահմանափակել: Առայժմ մենք անտանելի այս իրավիճակի հանդեպ մեր վերաբերմունքը դրսևորում ենք բավական անբանական ձևով, բայց, ըստ էության, անում ենք այն, ինչ անհրաժեշտ է՝ մենք քանակություն ենք կրճատում:

- Այո, - ասացի ես, - ինչ մենք անում ենք, հավանաբար խելագարություն է, և, այդուամենայնիվ, գուցե թե լավ է ու անհրաժեշտ: Լավ չէ, երբ մարդկությունը գերլարում է բանականությունը և փորձում բանականության օգնությամբ կարգի բերել բաներ, որոնք մատչելի չեն բանականությանը: Այդ դեպքում ծնվում են այնպիսի խղեալներ, ինչպիսիք են ամերիկացիների կամ բոլշևիկների խղեալները, երկուսն էլ չափազանց բանական են, բայց, այդուհանդերձ, դրանք սարսափելիորեն բռնաբարում են ու կողոպտում են կյանքը, քանի որ պարզունակորեն շատ են հասարակացնում այն: Մարդու կերպարը, երբևէ եղած բարձր իդեալը, սպառնում է դառնալ կաղապարված պատճեն: Մենք՝ խելագարներս, նորից ենք ազնվացնելու մարդկությանը:

Ծիծաղելով՝ Գուստավը պատասխան տվեց.

- Ծերուկ, դու խոսում ես հրաշալիորեն խելացի, իմացության այդ աղբյուրին ականջ դնելը և՛ ուրախալի է, և՛ օգտակար: Եվ, հավանաբար, դու ինչ-որ տեղ իրավացի ես: Բայց բարի եղիր հիմա և նորից լցրու քո հրացանը, դու փոքր-ինչ երազների մեջ ընկար: Ամեն ակնթարթի կարող են այժյամներ երևալ ու անցնել, նրանց մենք չենք կարող փիլիսոփայելով սպանել, փողի մեջ զնդակ է պետք ունենալ:

Մի ավտոմեքենա երևաց ու անմիջապես շունչը փչեց, ճանապարհն այժմ փակված էր: Ողջ մնացած մեկը, գեր, շիկագլուխ մի մարդ, ավտոմեքենայի կողքին կանգնելով, սկսեց կատաղի շարժումներ անել, նայում էր վեր ու վար և հայտնագործելով մեր թաքստոցը՝ մոմլաչելով մոտ վագեց, ատրճանակից մի քանի անգամ կրակեց վեր՝ մեզ վրա:

- Հեռացեք, թե չէ հենց հիմա կկրակեմ, - գոռաց Գուստավը:

Մարդը նշամ բռնեց նրան և մի անգամ էլ կրակեց: Այդ ժամանակ մենք տապալեցինք նրան երկու կրակոցով:

Երկու ավտոմեքենա էլ եկան, որոնք խփվեցին մեր կողմից: Հեռու ճանապարհը խաղաղվեց ու դատարկվեց, երևում է՝ նրա վտանգավորության մասին տարածվել էր տեղեկություն: Մենք ժամանակ ունեինք դիտելու գեղեցիկ տեսարանը: Լճից այն կողմ՝ հովտում, ընկած էր մի փոքրիկ քաղաք, այնտեղից ծուխ էր բարձրանում, և շուտով տեսանք, թե ինչպես է կրակը մի կողմից մյուսն անցնում: Լսվում էին նաև կրակոցներ: Դորան մի փոքր լաց եղավ, ես շոյեցի նրա բաց այտերը:

– Ուրեմն՝ մենք բոլորս էլ պետք է մեռնե՞նք, – հարցրեց նա:

Ոչ որ պատասխան չտվեց: Այդ ժամանակ ներքևում երևաց մի հևտիտոն, նկատեց շրջված ավտոմեքենաները, հոտոտեց դրանք բոլոր կողմերից, թեքվեց դրանցից մեկի վրա, դուրս բերեց մի գույնզգույն անձրևանոց, կանացի պայուսակ, գինու շիշ, հանգիստ նստեց Լգրասլատին, խմեց շշից, կերավ պայուսակից համած ինչ-որ բան, որ փաթաթված էր անագաթոթի մեջ, լրիվ դատարկեց շիշը, գոհ շարունակեց ճանապարհը՝ հովանոցը թևի տակ: Նա հանգիստ գնում էր իր ճանապարհը, և ես Գուստավին ասացի.

– Դու հիմա կկարողանայի՞ր կրակել այդ հրաշալի տղայի վրա, ծակեիր գլուխը: Աստված վկա՝ ես չեի կարող:

– Այդ բանն անել չի էլ պահանջվում, – մրթմրբաց ընկերս:

Բայց նա հոգեպես նեղված էր: Բավական է, որ մենք տեսնենք մարդու, որն իրեն պահում է դեռևս անվնաս, բարեհոգի և մանկականորեն, որը դեռևս ապրում է անմեղության մեջ, որպեսզի մեր այս ողջ գովված ու անհրաժեշտ արարքները միանգամից թվան հիմար և անդուր մի բան: Թուի, սատանա, այսբան շատ թափված արյուն: Մենք ամաչեցինք: Բայց ասում են, որ գեներալները նույնպես պատերազմի ժամանակ երբեմն ապրում են այդպիսի զգացումներ:

– Այստեղ մենք երկար չենք կարող մնալ, – գանգատվեց Դորան, – եկեք ցած իջնենք, ավտոմեքենաների մեջ հաստատու տեղու բան կգտնենք: Դուք չե՞ք սովածացել՝ բուշկիկներդ:

Ներքևում՝ այրվող քաղաքում, հնչեցին զանգերը՝ տազնապահար ու երկյուղալի: Մենք պատրաստվեցինք ցած իջնել: Երբ Դորային օգնում էի անցնել ճաղաշարը, համբուրեցի նրա ծնկները: Լսվեց նրա հնչեղ ծիծաղը: Բայց այդ պահին սյունները չդիմացան, և մենք երկուսով փլվեցինք դատարկության մեջ...

Ես ինձ վերստին գտա կյոռ միջմանցրում՝ որսի արկածից խոր տպավորված: Եվ ամենուրեք, անթիվ-անհամար բոլոր դռների վրա, գրավչությամբ փայլում էին մակագրություններ.

Mutabor*⁴⁴

Փոխակերպում ուզած կենդանու և ուզած բույսի

Կամասուտրա⁴⁵

Ուսուցում հնդկական սիրո արվեստի
Դասընթացներ սկսնակների համար.
սիրո 42 տարբեր հնարքներ

Հաճույք ինքնասպանությունից
Մեռնում ես ծիծաղից

Ուզո՞ւմ եք վերածվել ոգու
Արևելքի իմաստությունը

Օ՛, եթե ունենայի հազար լեզու
Միայն տղամարդկանց համար .

Եվրոպայի մայրամուտը⁴⁶

Գները իջեցված են: Ամեն ինչ մրցակցությունից դուրս

Արվեստի բովանդակությունը
Ժամանակի փոխակերպումը տարածության
երաժշտության միջոցով

Ծիծաղող արցունքներ
Երգիծանքի աշխատասենյակ

* Mutabor - Ես փոխակերպվում եմ (լատ.):

Մենակյացի խաղեր
Յանկացած շփման լիակատար փոխարինում

Մակագրությունների շարքը ձգվում էր անվերջորեն: Դրանցից մեկը հայտարարում էր.

**Անձնավորության կառուցման դաս
Հաջողությունը երաշխավորվում է.**

Դա գրավեց ուշադրությունս, և ես ներս մտա:

Ինձ ընդունեց մռայլ, լուռ մի սենյակ, այնտեղ, առանց արքոռի, արևելյան սովորությամբ հատակին նստած էր մի մարդ, որի առջևում շախմատի տախտակի մոման⁴⁷ ինչ-որ բան կար: Առաջին պահ թվաց, թե նա բարեկամ Պարլոն է, ամեն դեպքում, նրա մոման գույնգույն մետաքսյա պիջակ էր կրում և ուներ նրան նմանվող մուգ, ճառագող աչքեր:

– Դուք Պարլոն եք, – հարցրեցի ես:

– Ես ոչ ոք չեմ, – բացատրեց նա բարեկամաբար: – Այստեղ մենք ոչ մի անուն չունենք, մենք այստեղ անձեր չենք: Ես շախմատի վարպետ եմ: Ուզո՞ւմ եք անձնավորություն կառուցելու դաս վերցնել:

– Այո, խնդրեմ:

– Այդ դեպքում՝ բարի եղեր ինձ ներկայացնել մի երկու տասնյակ ձեր կերպածներից:

– Իմ կերպածների՞ց...

– Կերպածներից, որոնց մեջ, ինչպես տեսար, բաժան-բաժան եղավ Ձեր, այսպես կոչված, անձնավորությունը: Առանց դրանց ես չեմ կարող խաղալ:

Նա իմ առջևում պահեց մի ~~հայելի, նորից դուրս մեջ ես տեսա իմ անձնավորության ամբողջականությունը՝ բաժանված բազմաթիվ ես-երի մեջ, նրանց քանակությունը, թվաց, էլ ավելի շատացել է: Կերպածները, սակայն, հիմա շատ մանր էին, շախմատային սովորական խաղաքարերի չափի, և շախմատ խաղացողը լուռ, փստափ մատնաշարժումներով դրանցից ընտրեց մի քանի տասնյակ և դրեց հատակին՝ շախմատի տախտակի կողքին: Այդ անելով՝ նա խոսեց միապաղաղ, մոման այն մարդուն, ով գիտի կրկնել լավ սերտած խոսքը կամ դասախոսությունը.~~

– Ձեզ հայտնի է սխալ և չարաբաստիկ այն պատկերացումը, թե մարդը կայուն միասնություն է: Ձեզ նմանապես հայտնի է, որ մարդը բաղկացած է բազմաթիվ հոգիներից, ես-ի մեծ բազմազանությունից: Անձի թվացյալ միասնության տարանջատումը այս բազմազան կերպարների համարվում է խելագարություն, գիտությունը դրա համար գտել է անվանում՝ մտագարություն: Գիտությունը այդտեղ իրավացի է այնքանով, որքանով ոչ մի բազմության չի կարելի իշխել առանց ուղեցույցի, առանց հայտնի կարգաբերման, հայտնի խմբավորման: Անճշտությունը այդտեղ այն է, որ ենթադրվում է, թե, իբր, հնարավոր է ես-ի ենթաձևերի միայն մի, մեկ անգամ և ընդմիշտ տրված, անփոփոխ կարգուկանոն: Գիտության այս մոլորությունը ունի մի շարք տեղեր հետևանքներ, նրա արժեքը սոսկ այն է, որ թեթևացնում է պետական ծառայության մեջ գտնվող ուսուցիչների և դաստիարակների աշխատանքը և նրանց ազատում է մտածելու ու փորձարարությամբ զբաղվելու դժվարությունից: Այս մոլորության հետևանքով, հաճախ «կանոնավոր», նույնիսկ հասարակականորեն բարձրարժեք են համարվում շատ մարդիկ, ովքեր անբուժելի հիվանդ են խելագարությամբ, և ընդհակառակը՝ իբրև խելագարների են նայում շատերին, ինչպիսիք են հանճարները: Ուստի՝ անկատար գիտական հոգեբանությունը մենք լրացնում ենք մի հասկացությամբ, որ անվանում ենք կառուցման արվեստ: Նրան, ով տեսել է իր ես-ի փլուզումը, մենք ցույց ենք տալիս, որ նա ցանկացած ժամանակ կարող է վերադասավորել նրա կտորները ցանկացած ձևով ու դրանով հասնել կենսախաղի անվերջամալի բազմազանության: Ինչպես գրողն է լիարժեք կերպարներով ստեղծում դրամա, այդպես էլ մենք մեր ես-ի բաժանբաժան եղած կերպաձևերից մշտապես ստեղծում ենք նորանոր ամբողջություններ՝ նոր խաղերով ու լարվածություններով և հավերժարար նոր իրավիճակներով հանդերձ:

Լուռ, խելացի մատներով նա վերցրեց իմ կերպաձևերը, բոլոր այդ ծերերին, պատանիներին, երեխաներին, կանանց, բոլոր այդ գվարթներին ու տխուրներին, ուժեղներին ու քնքուշներին, ճարպիկներին ու անօգնականներին և նրանցից տախտակի վրա արագորեն դասավորեց մի խաղաղիրք, որում նրանք անմիջապես դասավորվեցին իբրև խմբեր ու ընտանիքներ՝ հանուն խաղի և պայքարի, հանուն բարեկամության և

թշնամանքի՝ ստեղծելով մի փոքրիկ աշխարհ: Իմ հիացած աչքերի առաջ նա ստիպում էր այդ կենդանի, բայց խստորեն կարգաբերված փոքրիկ աշխարհին շարժվել, խաղալ և պայքարել, ստեղծել միություններ և պատերազմներ վարել, սիրահարվել միմյանց, ամուսնանալ, բազմանալ: Դա, իրոք, բազմակերպար, շարժում և լարված դրամա էր:

Ահա նա դեմքի ուրախ արտահայտությամբ ձևոքը սահեցրեց տախտակի վրայով, դրանք հավաքեց իրար վրա և մտախոհ, չմահավան նկարիչի պես, այդ նույն կերպարանքներից դասավորեց բոլորովին նոր մի խաղավիճակ՝ բոլորովին այլ խմբավորումներով, առնչություններով և հյուսվածքներով: Երկրորդ խաղը առաջինինի նման էր. միևնույն աշխարհն էր, և այն պատրաստված էր միևնույն նյութից, բայց փոխվել էր հնչերանգը, այլ էր արագությունը, ուրիշ էին գործողությունների շարժառիթները, իրավիճակները ձևեր և լին բերել այլ տեսք:

Եվ այդպես, այդ խելացի շինարարը պատկերներով, որոնցից յուրաքանչյուրը անձամբ իմ մի մասն էր, ստեղծում էր խաղ խաղի հետևից, դրանք բոլորը հեռավոր ձևով հիշեցնում էին միմյանց, բոլորն էլ ակներևաբար պատկանում էին միևնույն աշխարհին, ունեին միևնույն ծագումը, բայց դրանցից յուրաքանչյուրը ամբողջության մեջ նոր էր:

– Սա հենց կյանքի արվեստն է, – խոսեց նա ուսուցողաբար: – Դուք ինքներդ այսուհետ կարող եք Ձեր կյանքի խաղը Ձեր ուզած ձևով զարգացնել և աշխուժացնել, բարդացնել և հարստացնել, դա Ձեր հնարավորությունների սահմաններում է: Ինչպես որ խելագարությունն է, ամենաբարձր իմաստով, ամեն մի իմաստության սկիզբ, այնպես էլ մտազարթույնը ամեն մի արվեստի, ամեն մի երևակայության ակունքն է: Նույնիսկ գիտնականները այս բանը կհսով չափի գիտեն արդեն, որի մասին կարելի է կարդալ, օրինակ՝ «Իշխանի կախարդական եղջյուրի մեջ»⁴⁸, մի հրաշալի գրքույկ, որում գիտնականի քրտնաջան և ջանասեր աշխատանքը ազնվացնում է խելացի համագործակցությունը մի բանի խելագար նկարիչների, որոնք փակված են եղել հոգեբուժաբաններում: Ձեզ հետ վերցրեք Ձեր կերպածները, այդ խաղը Ձեզ դեռ ուրախություն է պատճառելու: Կերպարանքը, որ այսօր վերածել է անտանելի խրտվիլակի և փչացնում է Ձեզ խաղը, Դուք վաղը նրան կաստիճանագրեք՝ դարձնելով անվնաս, երկրորդական դեմք: Իսկ սիրելի, խեղճ կերպածից, որ թվում է՝ արդեն դատա-

պարտված է մշտական անհաջողությունների ու փորձանքների, հաջորդ խաղի ժամանակ ստեղծել իշխանուհի: Չեզ, պարոն, ցանկանում եմ լավ տրամադրություն:

Մեծ երախտագիտությամբ ես խոնարհվեցի այդ տաղանդավոր շախմատային վարպետի առաջ, կերպարանքները լցրեցի իմ գրպանը և նեղ դռնով դուրս եկա:

Ընդհանրապես մտածում էի, որ ուղղակի կմտնեմ միջանցքի հատակին ու ժամկետով, մի ամբողջ հավիտենականություն կխաղամ կերպարանքներով, բայց հազիվ էի նորից հայտնվել կլոր, պայծառ լուսավորված թատերական միջանցքում, երբ ինձ քշեցին-տարան նոր հոսանքներ, որոնք ուժեղ էին ինձնից: Իմ աչքերի առաջ պայծառորեն բռնկվեց մի պլակատ.

Տախաստանի գայլեր վարժեցնողի հրաշքները

Բազմաթիվ զգացմունքներ առաջ բերեց իմ մեջ այդ մակագրությունը, ամեն տեսակ վախեր ու հարկադրանքներ, որ գալիս էին իմ նախկին կյանքից, լքված իրականությունից՝ տանջալիորեն սեղմելով իմ սիրտը: Դողացող ձեռքով բացեցի դուռը և մտա ինչ-որ տոմսավաճառային կրպակ, որտեղ տեսա երկաթյա վանդակապատ, այն ինձ բաժանում էր աղքատիկ տախտակամածներից: Իսկ տախտակամածների վրա կանգնած էր զազաններ վարժեցնողը՝ սնապարծ տեսք ունեցող և գոռոզ մի պարոն, որը հակառակ մեծ բեղերի, զորեղ դաստակների և գունագարդ կրկեսային հագուստի, ինչ-որ նենգ, բավականին տհաճ ձևով նման էր ինձ: Այդ ուժեղ մարդը, կապից բռնած, ինչպես շուն (խղճալի պատկեր) տանում էր մեծ, գեղեցիկ, բայց սարսափելիորեն նիհարած և ստրկական-երկյուղած հայացքով մի գայլ: Եվ որքան տհաճ, նույնքան էլ հետաքրքիր, որքան գարշելի, նույնքան և թաքունորեն քաղցր էր դիտել, թե ինչպես էր այդ դաժան վարժեցնողն այդպիսի ազնվագարն և, այդուհանդերձ, այդպես ամոքալիորեն հնազանդ զիշատչին ցուցադրում ապշեցուցիչ հնարանքների ու տեսարանների շարքով:

Այդ մարդը՝ իմ անիծյալ ծաղրանկարային երկվորյակը, իր գայլին, ամեն դեպքում, ընտելացրել էր հրաշալի: Գայլը հնազանդ լուծ էր յուրաքանչյուր հրաման, շան պես ուշադիր արձագանքում էր յուրաքանչյուր կանչի ու մտրակահարվածի,

նա ծնկի էր իջնում, մեռած էր ձևանում, կանգնում էր ետին ոտքերի վրա, հլու և խելացիորեն ատամների մեջ պահում էր բոբոնահաց, ձու, մսակտոր, զամբյուղ, ավելին՝ վարժեցնողի մտրակը, որ ցած գցեց վերջինս, նա վերցրեց և երախի մեջ պահած՝ բերեց նրան՝ անտանելի ստորաքարշությանը օրորելով պոչը: Գայլին մոտեցրին նապաստակ, իսկ հետո՝ սպիտակ գառնուկ, ու քեւ նա մերկացրեց ժանիքները, քեւ մեծ ախորժակից գրգռված՝ բերանից հոսեցին ջրերը, բայց նա կենդանիներից ոչ մեկին ձեռք չտվեց, այլ, հրամանի համաձայն, հոյակապ մի թռիչքով ցատկեց նրանց վրայով, որ դողահար սեղմվել էին հատակին, ավելին՝ պառկեց նապաստակի և գառնուկի միջև, երկուսին էլ գրկեց առջևի թաթերով և նրանց հետ կազմեց հուզիչ ընտանեկան ամբողջություն: Այնուհետև նա մարդու ձեռքից կերավ մի կտոր շոկոլադ: Տանջալիորեն ծանր էր տեսնել, թե անհավանական ինչ աստիճանի է հասել այս գայլը սեփական բնությունն ուրանալու դասերի մեջ, և իմ մազերը քիզ-քիզ էին կանգնում:

Բայց այդ տանջանքների համար հուզված հանդիսականները և գայլն ինքը նույնպես ներկայացման երկրորդ մասում վարձատրվեցին: Ընտելացման այս բարդ ծրագրից հետո, այն բանից հետո, երբ վարժեցնողը հաղթականորեն, քաղցր ժպիտը դնալով, թեքվեց գայլ-գառնուկ խմբի վրա, դերերը փոխվեցին: Հարրիին նմանակող վարժեցնողը հանկարծ իր մտրակը, հարգալից խոնարհումով, դրեց գայլի ոտքերի առաջ և սկսեց դողալ, կուչ գալ և խղճալի տեսք ընդունել ճիշտ այնպես, ինչպես քիչ առաջ գայլը: Իսկ գայլը ժպտալով լիզում էր երախը, նրանից անհետացան ամեն տեսակ լարվածությունն ու շինծու կեցվածք, նրա հայացքը պայծառացավ, ամբողջ մարմինը ձգվեց ու ծաղկեց վերստին ձեռք բերած վայրենությանը:

✓ Այժմ հրամայում էր գայլը, իսկ մարդը՝ հնազանդվում: Ենթարկվելով հրամաններին՝ մարդը ծնկի էր իջնում, գայլ էր խաղում, դուրս հանում լեզուն, լցունված ատամներով պատառտում էր իր վրայի հագուստները: Նայած՝ ինչպես կհրամայեր մարդ վարժեցնողը, քայլում էր իր երկու կամ չորս ոտքերի վրա, ծառայություններ էր մատուցում, ձևանում էր մեռած, մեջքին դրած տանում էր գայլին, նրա հետևից տանում էր մտրակը: Ըան հնազանդությամբ ու հնարամտորեն տրվելով խելացնոր երևակայության՝ նա իրեն ենթարկում էր ուզած

նվաստացման և ծամածոության: Բայց մտալ մի գեղեցիկ աղ-
ջիկ, մոտեցալ ընտելացված մարդուն, շոյեց նրա ծնոտը, քսեց
իր այտը նրա այտին, բայց մարդը շարունակեց մնալ չորս ոտ-
քի վրա, մնաց վայրի կենդանի, թափահարեց գլուխը, գեղեց-
կուհուն ատամներ ցույց տվեց, վերջին պահին այնպես սպառ-
նալի ու գայլակերպ, որ աղջիկը փախաւ: Նրան առաջարկ-
վեց շոկոլադ, բայց նա արհամարհանքով հոտոտեց ու մի կողմ
հրեց: Իսկ վերջում նորից բերեցին սալիտակ գառնուկին ու գեր,
խայտաբղետ նապաստակին, և ուշիմ մարդը կատարեց՝ իր
վերջին համարը, այնպես խաղաց գայլ, որ միայն ուրախութ-
յուն էր նայելը: Մատներով ու ատամներով բռնելով ճղճղացող
կենդանիներին՝ նրանցից պոկեց մորթու և մսի կտորներ, քնծի-
ծաղ տալով ծամեց նրանց դեռևս կենդանի միսը և աչքերը
փակ, ինքնամոռաց արբեցումով ու կրքով խմեց նրանց տաք
արյունը:

Ահաբեկված՝ ես դուրս փախա: Այդ մոզական թատրոնը,
ինչպես ես էի կարծում, անաղարտ դրախտ չէր, նրա գեղեցիկ
արտաքինը թաքցնում էր իսկական դժոխք: Օ՛, Աստված իմ,
մի՞թե այստեղ նույնպես չկար փրկություն:

Երկյուղով բռնված՝ այս ու այն կողմ էի վազում, բերանիս
մեջ զգում էի արյան համը և համը շոկոլադի, մեկը մյուսից
զգվելի, սաստիկ մղումով ցանկանում էի խուսափել այդ
պղտոր ալիքից, եռանդով փորձում էի ինքս իմ մեջ ավելի տա-
նելի, ավելի մտերիմ պատկերներով համակվել: «Օ՛, բարե-
կամներ, վերջ այս ձայներին»⁴⁹, - հնչում էր իմ ներսում, և ես
սարսափով հիշեցի ռազմաճակատից ուղարկված այն հրեշա-
վոր լուսանկարները, որ ժամանակ առ ժամանակ իմ աչքով
էին ընկնում պատերազմի տարիներին՝ իրար վրա լցված ան-
կարգ դիակներ, որոնց դեմքերը հակազագերը փոխակերպել
էին սատանայական մոութներին: Որքան հիմար էի այն ժամա-
նակ դեռ և պարզամիտ, եթե ինձ՝ պատերազմն ատող մարդա-
սերիս, սարսափի էին մատնում այդ նկարները: Այսօր ես գի-
տեի արդեն, որ ոչ մի վարժեցնող, ոչ մի նախարար, ոչ մի գե-
ներալ, ոչ մի խելագար ընդունակ չէ իր ուղեղում նյութել այն
բոլոր մտքերն ու պատկերները, որ դրանք լինեին նույնքան
հրեշավոր, նույնքան վայրի ու չար, նույնքան բիրտ ու անմիտ,
ինչպիսիք որ ապրում էին անձամբ իմ մեջ:

Հոգոց հանելով՝ հիշեցի մի մակագրություն, որը, ինչպես տեսա ներկայացման սկզբում, հարուցեց այն գեղեցիկ պատանու հիացմունքը, այն է՝

Բոլոր աղջիկները բռնն են

և ինձ թվաց, որ ամեն դեպքում, ուրիշ այլ բան, քան սա, չարժե ցանկալ: Ուրախացած այն բանի համար, որ կարող եմ նորից փախչել-հեռանալ անիծյալ գայլաշխարհից, ես ներս մտա:

Հրա՛շք. այնքա՛ն հեքիաթային և միաժամանակ այնքան մտերիմ էր դա, որ ես սարսռացի, այնտեղ ինձ վրա փովեց պատանության իմ բույրը, իմ մանկական-պատանեկան ժամանակների քամին, և իմ սիրտը լցվեց այն օրերի արյամբ: Այն ամենը, ինչ հենց նոր արել ու մտածել էի, թոթափվեց ինձ-նից, և ես կրկին ջահելացա: Դեռ մեկ ժամ, դեռ մեկ րոպե առաջ ես կարծում էի, թե բավական լավ գիտեմ, թե ինչ բան է սերը, ցանկությունը, բաղձանքը, բայց դա ծեր մարդու սեր ու ցանկություն էր եղել: Այժմ ես նորից ջահել էի, և այն, ինչ զգում էի իմ ներսում, իմ մեջ հոսող այդ այրող կրակը, հզոր ուժով ձգող այդ տենչանքը, այդ խոնավ մարտյան քամին, կաշկանդումներից ազատող այդ կրքոտությունը, ջահել էին, նոր ու իսկական: Օհ, ինչպես էին վերստին բռնկվում մոռացված կրակները, ինչպես էին լիաթոք ու խորհրդավոր հնչում անցյալի ձայները, ինչպես էր խաղում արյունս, ինչպես էր ճչում ու համերգում հոգիս: Ես տղա էի, տասնհինգ կամ տասնվեց տարեկան, գլուխս լիքն էր հունարենով, լատիներենով և բանաստեղծների գեղեցիկ տողերով, իմ մտածումները լիքն էին ձգտումներով ու պատվախնդրությամբ, իմ երևակայությունը՝ արվեստագետի երանգներով, բայց շատ ավելի խոր, ուժեղ և ազդեցիկ, քան բոլոր այդ բոցավառ կրակները, իմ ներսում այրվում ու խաղում էր սիրո կրակը, սեռի քաղցը, հաճույքի մաշող նախազգացումը:

Ես կանգնած էի ժայռոտ բլրին, որ բարձրանում էր իմ հայրենի փոքրիկ քաղաքի վրա, զգում էի խոնավ քամու և առաջին մամուշակների բուրմունքը, ներքևում, փոքրիկ քաղաքից երևում էր փայլող գետը, երևում էին իմ հայրական տան պատուհանները, և այդ ամենը մայում էր, հնչում ու բուրում էր արբեցմամբ այնպես լի, այնպես նոր և արարմամբ հագեցած,

այնպես էր շողում գունեղանգնելով և զարնանային քամու մեջ փողփողում էր այնպես վերերկրային ու անմիջական, ինչպես որ տեսել էի մի ժամանակ աշխարհը իմ առաջին պատանուքյան լեցուն, բանաստեղծական ժամերին: Ես կանգնած էի բլուրին, քամին տարուբերում էր իմ երկար մագերը, սիրո տենչանքով համակված, մոլորուն մատներով հենց նոր կանաչած ինչ-որ թփից պոկեցի ջահել, կիսաբաց մի բողբոջ, պահեցի աչքերիս դեմ, հոտ քաշեցի (և հենց այդ պահին հոտն ինձ այրեց հիշողություններով այն ամենի մասին, ինչ եղել էր անցյալում), ապա խաղ անելով՝ փոքրիկ, կանաչ բողբոջը դրեցի բերանս, որ դեռ չէր համբուրել ոչ մի աղջկա, ու սկսեցի ծամել: Եվ այդ առիպ, բուրավետ-դառը համից ես հանկարծ ճշգրտորեն զգացի, թե ինչ է կատարվում ինձ հետ՝ ամեն ինչ նորից վերադարձել էր: Ես վերստին ապրում էի իմ ուշ պատանուքյան տարիներից մեկ ժամ, վաղ զարնան մի կիրակի՝ այն օրը, երբ մենակ զբոսնելով՝ հանդիպեցի Ռոզա Կրայպերին, և այնպես վեհերոտ ողջունեցի, այնպես խենթացած սիրահարվեցի նրան:

Այն ժամանակ երկյուղով լի սպասմամբ էի ես նայում գեղեցիկ աղջկան, որ մենակ ու երազկոտ բարձրանում էր բլուրը և դեռ ինձ չէր նկատել, տեսնում էի նրա մագերը՝ հյուսածո հաստ ծամերը՝ այտերի մոտ ազատ մագափմջելով, որ խաղում էին քամու տակ: Ես տեսնում էի, առաջին անգամ իմ կյանքում, թե որքան գեղեցիկ է այդ աղջիկը, որքան գեղեցիկ ու հրաշալի է քամու պարը նրա քնքուշ մագերի մեջ, որքան գեղեցիկ ու տենչանքներ արթնացնող է նրա ջահել մարմնանդամների վրա նուրբ, կապույտ զգեստը, և, ինչպես ծամած բողբոջի դառը թնդահամից, ես ամբողջովին զգացի զարնան վեհերոտ-քաղցր ուրախությունն ու ահր, այդպես էլ այդ աղջկան տեսնելուն պես իմ մեջ լցվեց սիրո սպանիչ նախազգացումը, կնոջ պատկերացումը՝ անսահման հնարավորությունների ու խոստումների ցնցող կանխավայելքներով, անպատմելի հաճույքներով, մտքից դուրս խոռվքներով, վախերով ու տանջանքներով, մեծագույն ազատագրումով ու խորագույն մեղքով: Օ՛, ինչպես էր լեզուս այրում դառը զարնանահամը: Օ՛, ինչպես էր նրա կարմիր այտերի մոտ ազատ արձակված մագերի մեջ խաղալով՝ կոհակվում քամին: Հետո նա մոտեցավ ինձ, նայեց, ծիծաղեց, ճանաչեց ինձ, մի պահ փոքր-ինչ շիկ-

նեց և շրջեց հայացքը, հետո եւ ողջունեցի նրան՝ հանելով ճեմարականի իմ գլխարկը, և Ռոզան անմիջապէս հավաքեց իրեն, ողջունեց ինձ՝ կանացիորեն մի քիչ բարձր պահած գլուխը, և դանդաղ, վստահ ու հաղթանակած շարունակեց ճանապարհը՝ պարտուրված սիրային հազարավոր տենչանքներով, պահանջներով ու մեծարանքներով, որ եւ ուղարկում էի նրա հետեւից:

Այդպէս էր եղել մի ժամանակ, երեսունհինգ տարի առաջ մի կիրակի օր, և այդ ամբողջ անցածը վերադարձել էր այս պահին՝ բլուրն ու քաղաքը, մարտյան քամին ու բողբոջի համը, Ռոզան ու նրա շագանակագույն մազերը, այս ահագնացող տենչանքն ու քաղցր, խեղդող վախը: Ամեն ինչ այնպէս էր, ինչպէս այն ժամանակ, և ինձ թվաց, որ եւ իմ կյանքում երբեք այնպէս չեմ սիրել, ինչպէս այն ժամանակ Ռոզային: Բայց այս անգամ ինձ տրված էր նրան հանդիպել այլ կերպ, քան անցած անգամ: Եւ տեսա նրա շառագունելը, երբ ճանաչեց ինձ, տեսա շիկմանքը քաթցնելու նրա ջանքերը և անմիջապէս հասկացա, որ նա սիրում է ինձ, որ նրա համար այս հանդիպումը նույն նշանակությունն ունի, ինչ որ իմ: Եվ փոխանակ նորից գլխարկս հանելու և հանված գլխարկով հանդիսավոր կանգնելու, մինչ նա կանգնէր իմ կողքով, այս անգամ, չնայած վախին և ամաչկոտությունը, արեցի այն, ինչ թելադրում էր իմ արյունը, և բղավեցի. «Ռոզա, փառք Աստծո, որ դու եկել ես՝ գեղեցիկ, գեղեցիկ աղջիկ: Եւ քեզ այնպէս եմ սիրում»: Դա, հավանաբար, ամենասարամիտ խոսքը չէր, որ այդ պահին պետք է ասեի, բայց այդտեղ բոլորովին խելք պետք չէր, այդքանը միանգամայն բավարար էր: Ռոզան կանացի կեցվածք չընդունեց և չշարունակեց ճանապարհը, Ռոզան մնաց կանգնած, նայեց ինձ, ավելի շառագունեց, քան նախկինում և ասաց. «Ողջույն, Հարրի, դու իսկապէս սիրում ես ինձ»: Այդ ասելիս նրա շագանակագույն աչքերը շողում էին հաստատական դեմքին, և եւ զգացի. իմ անցած ողջ կյանքը և սերը կեղծ, անհեթեթ և հիմարությամբ լի դժբախտություն են եղել այն պահից սկսած, երբ եւ այդ կիրակի օրը Ռոզային քույր տվեցի հեռանալ: Բայց հիմա սխալը ուղղվում էր, և ամեն ինչ լավ էր:

Մենք ձեռք ձեռքի տվեցինք և ձեռք ձեռքի տված, դանդաղ քայլեցինք առաջ՝ անասելիորեն երջանիկ, անչափ շփոթահար, մենք չգիտեինք ինչ խոսել և ինչ անել, շփոթմունքից

սկսեցինք վազ տալ ու վարգել, մինչև որ շունչներս չկտրվեց ու կանգ չառանք՝ առանց բաց թողնելու միմյանց ձեռքը: Մենք երկուսս էլ դեռ երեխաներ էինք և չգիտեի՜նք, թե ինչ պետք է անենք միմյանց հետ, այն կիրակի օրը մենք չէինք հասել անգամ առաջին համբույրին, բայց մենք անսահմանորեն երջանիկ էինք: Մենք կանգ առանք և ազատ շունչ քաշեցինք, նստեցինք խոտերին, և ես շոյեցի նրա ձեռքը, իսկ նա մյուս ձեռքով երկյուղած հպվեց իմ մազերին, ապա վեր կացանք նորից, փորձեցինք չափել, թե մեզանից ում հասակն է ավելի բարձր, ճիշտն ասած՝ ես մի մատնաչափ բարձր էի նրանից, բայց այդ մասին ոչինչ չասացի, այլ համոզված հայտնեցի, որ միանգամայն միևնույն հասակն ունենք և որ Արարիչը մեզ ստեղծել է միմյանց համար, և որ ավելի ուշ մենք ամուսնանալու ենք: Դրա վրա Ռոզան ասաց, որ մանուշակի հոտ է առնում, և ծնկների վրա գարնանային կարճ խոտերի վրայով առաջանալով՝ մենք գտանք մի քանի մանուշակ՝ կարճ ցողուններով, և մեր մանուշակները նվիրեցինք մեկմեկու, և երբ ցրտեց ու լույսը թեթևթանք սկսեց ընկնել ժայռերի վրա, Ռոզան ասաց, որ ինքը պետք է տուն գնա, և մենք երկուսս էլ շատ տխրեցինք, որովհետև ես իրավունք չունեի նրան ուղեկցելու, բայց հիմա մենք իրար հետ ունեինք ընդհանուր գաղտնիք, և դա ամենա հրաշալիին էր, ինչ մենք ունեինք: Ես մնացի վերևում, ժայռերի մեջ, հոտոտում էի Ռոզայի մանուշակները, գառիթափերից մեկի մոտ պառկեցի գետնին, հայացքս դեպի անդունդը և սկսեցի նայել ցած՝ քաղաքին, ու նայեցի այնքան ժամանակ, մինչև որ ներքևում չհայտնվեց Ռոզայի սիրելի կերպարանքը, մինչև որ չտեսա նրա վազ տալը ջրհորի մոտով ու կամրջով: Եվ հիմա ես գիտեի, որ նա հասել է իր հայրական տուն և անցնում է սենյակներով, իսկ ես պառկած եմ այստեղ՝ վերևում, հեռու նրանից, բայց ինձնից դեպի նա ձգվում էր ինչ-որ թել, ինչ-որ հոսանք, իրեն էր մատնում ինչ-որ գաղտնիք:

Մենք նորից տեսնվեցինք, տաքբեր տեղերում՝ ժայռերի վրա, պարտեզի պարսպի տակ այս գարնան ողջ ընթացքում, և երբ յասամանը սկսեց ծաղկել, առաջին անգամ երկյուղած համբուրվեցինք: Քիչ բան կար, ինչ մենք՝ երեխաներս, կարող էինք տալ միմյանց, և մեր համբույրները դեռևս գերծ էին բուցից ու լիությունից, ու նրա ականջների մոտ ազատ արձակված խապուպները ես հանդգնեցի ընդամենը զգուշարար շոյել, բայց

ամբողջ սերն ու հրճվանքը, որին մենք ընդունակ էինք, մերն էր, և յուրաքանչյուր ամաչկոտ հպում, սիրո յուրաքանչյուր դեռ չհասունացած խոսք, միմյանց սպասելու յուրաքանչյուր երկյուղած առիթ մեզ սովորեցնում էր նոր երջանկության, մի նոր աստիճանի բարձրացնում սիրո սանդուղքներով:

Այդպես, սկսելով Ռոզայից և մանուշակից, ես վերստին ապրեցի իմ ողջ սիրային կյանքը՝ էլ ավելի երջանիկ աստղերի տակ: Ռոզային կորցրեցի ես, հայտնվեց Իրմզարդը, և արևը դարձավ ավելի բոբոք, աստղերը՝ ավելի հարբած, բայց ոչ Ռոզան, ոչ Իրմզարդը չդարձան իմը, ես ստիպված էի բարձրանալ աստիճան առ աստիճան, տեսնել շատ բան, շատ բան սովորել, նորից կորցնել Իրմզարդին, մահ Աննային: Յուրաքանչյուր աղջիկ, որին մի ժամանակ սիրել էի իմ պատանության օրերին, սիրում էի նորից, բայց ընդունակ էի յուրաքանչյուրին համակել սիրով, յուրաքանչյուրին ինչ-որ բան տալ, ստանալ յուրաքանչյուրի շնորհները: Յանկությունները, կրագանքները և հնարավորությունները, որ ապրել էին միմիայն իմ երևակայության մեջ, այժմ իրականություն էին և գոյություն ունեին իսկապես: Օ՛, դուք, բոլոր գեղեցիկ ծաղիկներդ՝ Իդա և Լորա, բոլորդ, որոնց սիրել էի մի ժամանակ՝ թեկուզև մի ամառ, մի ամիս, մի ողջ օր:

Ես հասկացա, որ այժմ այն հրաշալի, տաքարյուն, փոքր պատանին եմ, որին տեսել էի նախկինում՝ խենթորեն դեպի սիրո դարպասները մղվելիս, հասկացա, որ այժմ թույլ էի տալիս դրսևորվել ու զարգանալ իմ այդ մասնիկին, այդ՝ ընդամենը տասներորդ, հազարերորդ իրականացված մասնիկին իմ էության ու կյանքի, իմ էության, որին այժմ չէին ծանրաբեռնում ես-իս բոլոր այլազան կերպածները, չէր խանգարում մտածողը, չէր տանջում Տափաստանի գայլը, չէր սահմանափակում բանաստեղծը, ֆանտաստը, բարոյախոսը: Ոչ, ես այլ բան չէի, բան սիրող, այլ տառապանք ու այլ երջանկություն չէի շնչում, քան սիրո տառապանքն ու երջանկությունը: Իրմզարդն արդեն սովորեցնում էր պարել, Իդան՝ համբուրվել, իսկ ամենագեղեցիկը նրանցից՝ Էմման, առաջինն էր, որ աշնանային մի երեկո, կնձենու խշշացող սաղարթների տակ ինձ թույլ տվեց համբուրել իր թուխ ստիճանները և խմել ցանկության գավաթից:

Շատ բան ապրեցի ես Պաբլոյի փոքրիկ թատրոնում, այդ ամենի անգամ մեկ հազարերորդ մասը ես չեմ կարող արտա-

հայտել բառերով: Բոլոր աղջիկները, որոնց մի ժամանակ սիրելի էի, այժմ իմն էին, յուրաքանչյուրն ինձ տալիս էր այն, ինչ կարող էր տալ միմիայն մա, նրանցից ամեն մեկին ես տալիս էի այն, ինչ միայն մա կարող էր ընդունել: Շատ սեր, շատ երջանկություն, շատ հաճույքներ, մաև շատ տազնապներ ու տանջանք բաժին ընկավ ինձ տեսնելու, իմ կյանքում բաց թողած բոլոր սերերս կախարդական ուժով ծաղկում էին իմ այգում այդ հեքիաթային ժամին՝ անմեղ, նուրբ ծաղիկներ, վառ, հրաշեկ ծաղիկներ, մուգ, արագ թառամող ծաղիկներ, առկայծող վավաշտություն, մտերիմ՝ ցնորքներ, այրող թախիծ, տազնապահար մահացում, ճառագող վերածնունդ: Ես գտա կանանց, որոնց կարելի էր տիրել միայն հապճեպորեն ու գրեհով, և ուրիշ կանանց, որոնց երկար ու հոգատարությամբ հրապուրելը իսկական երջանկություն էր: Այժմ վերստին երևում էր իմ կյանքի յուրաքանչյուր մշուշոտ անկյունը, որտեղ մի ժամանակ, թեկուզև մեկ լույսով, ինձ կանչել էր սեռի ձայնը, բորբոքել էր կանացի հայացքը, խելքահաճ էր արել կանացի սպիտակ մաշկի փայլը, և ամբողջ բաց թողածս վերադարձվում էր: Յուրաքանչյուր կին դառնում էր իմը, յուրաքանչյուրը՝ իր ձևով: Երևաց վուշանման խոպուպների տակ մուգ շագանակագույն աչքերով անսովոր կինը, որի կողքին երբևէ կանգնել էի մի ճեպընթացի միջանցքում, պատուհանի տակ, և որը հետագայում մի բանի անգամ երևացել էր ինձ երազներում, մա չէր ասել ոչ մի խոսք, բայց սովորեցրել էր սիրո անակնկալ, վախեցնող, մահացու արվեստը: Եվ ողորկամաշկ, լուռ ապակյա ժպիտով չիմուռիմ՝ Մարսելի նավահանգստում՝ ողորկ, մուգ սև մազերով ու լողացող աչքերով, մա նույնպես գիտեր անպատմելի բաներ: Յուրաքանչյուրն ուներ իր գաղտնիքը, երկրային արքայության իր բույրը, յուրաքանչյուրն համբուրվում էր, ծիծաղում էր իր ձևով, իր՝ առանձնահատուկ ձևով ամաչկոտ էր, իր՝ առանձնահատուկ ձևով անամոթ: Նրանք գալիս էին ու անցնում, հոսանքը նրանց բերում էր ինձ մոտ, տանում էր ինձ նրանց մոտ ու հեռացնում, սեռի հոսանքի մեջ դա դյուրաշարժ, մանկական լողանցում էր՝ բավականություններով, վտանգներով և անակնկալներով լեցուն: Եվ ես ուրախանում էի նրանով, թե որքան հարուստ էր իմ կյանքը, այդքան ողորմելի ու անսեր քվացող Տափաստանի գայլի իմ կյանքը՝ սիրահարվածություններով, բարի դիպվածներով, գայրակողություններով: Ես

դրանք բոլորը գրեթե բաց էի թողել, համարյա բոլորից փախել էի՝ սայթաքելով դրանց վրա, մոռացել էի դրանք որքան հնարավոր է արագ, բայց ահա դրանք բոլորը սլափականվել էին հարյուրներով, առանց կորստի: Եվ հիմա ես տեսնում էի նրանց, տրվում էի նրանց՝ հայտնաբերված նրանց կողմից, սուզված նրանց դժոխքի վարդագույն կիսալույսի մեջ: Վերադարձել էր և այն գայթակղությունը, որ մի ժամանակ ինձ առաջարկել էր Պարլոն, առաջարկել էին ուրիշները, ավելի վաղ շրջանի գայթակղություններ, որոնք այն ժամանակ ևս մի կարգին չէի հասկանում՝ ֆանտաստիկ խաղեր երեքով և չորսով, ժպտալով՝ նրանք ընդունում էին ինձ իրենց խմբի մեջ: Շատ բաներ էին կատարվում, խաղացվում էին այնպիսի խաղեր, որոնք խոսքերով չես պատմի:

Գայթակղությունների, արատների, բախումների անվերջանալի հոսքից ես նորից դուրս եկա հանգիստ, լուռ, պատրաստված, իմացությամբ լեցուն, իմաստուն, փորձված, Հերմինեի համար հասունացած: Իբրև իմ հազարապատում դիցաբանության վերջին կերպար, անվերջանալի շարքի իբրև վերջին անուն՝ դարձավ նա՝ Հերմինեն, ու դրա հետ վերադարձավ և գիտակցությունս ու վերջ տվեց սիրո հեքիաթին, քանզի Հերմինեի հետ չէի ուզում հանդիպել այստեղ, ~~կախարդական հայելու մշուշների մեջ~~, նրան էր պատկանում ոչ միայն իմ շախմատային քարերից մեկը, այլև ~~Հարրիմ ամբողջությամբ~~: Օհ, հիմա հարկ էր, որ իմ շախմատային կերպարները ես դասավորեի այնպես, որ ամեն ինչ կապվեր նրա հետ ու իրականանար:

Հոսանքը ինձ դուրս շարտեց ավի, ես նորից հայտնվեցի քատրոնի լուռ միջանցքում: Ի՞նչ անել հիմա: Ուզում էի ձեռքս տանել դեպի գրպանիս կերպարները, բայց այդ ցանկությունը շուտ անցավ: Անվերջանալի էր ինձ շրջապատող դռների, մակագրությունների, մոզական հայելիների աշխարհը: Ես բնագործն կարդացի ամենամոտ մակագրությունը և ցնցվեցի: Այնտեղ գրված էր.

Ինչպես են սպանում սիրով

Իմ հիշողությունների մեջ անմիջապես կենդանացավ մի պատկեր՝ Հերմինեն, ռեստորանի սեղանի մոտ, զինի ու ուտե-

լիք մոռացած և անսպասելիարեն խորհրդավոր մի խոսակցության մեջ խրված, երբ սարսափելի լռությամբ ասաց, թե ինձ կստիպի սիրահարվել իրեն միայն նրա համար, որպեսզի իմ ձեռքից ընդունի իր մահը: Խավարի ու վախի ծանր սարսուռը ցնցեց իմ սիրտը, ամեն բան նորից կանգնեց իմ առաջ, հոգուս խորքերում հանկարծ նորից զգացի աղետն ու ճակատագիրը: Հուսահատ ձեռքս տարա գրպանս, որ դուրս բերեմ խաղաքարերը, որպեսզի մի փոքր կախարդությամբ զբաղվեմ և շախմատային իմ տախտակի վրա փոփոխեմ դասավորվածությունը: Խաղաքարերի փոխարեն գրպանիցս հանեցի դանակ: Մահից վախեցած՝ վազ տվեցի միջանցքով՝ դռների մոտով, և հանկարծ կանգ առա հսկա հայելու առաջ, նայեցի նրա ներսը: Հայելու մեջ, ճիշտ իմ բարձրության, կանգնած էր գեղեցիկ, վիթխարի մի գայլ, կանգնած էր լուռ՝ վախեցած փայլեցնելով անհամզօտ աչքերը: Ժամանակ առ ժամանակ նա ինձ աչքով էր անում, ծիծաղում էր, որից նրա շրթունքները մի պահ բացվում էին և երևում էր կարմիր լեզուն:

Որտե՞ղ էր Պարլոն: Որտե՞ղ էր Հերմիոնեն: Որտե՞ղ էր խելացի տղան, որ այդպես գեղեցիկ խոսում էր անձնավորություն կառուցելու մասին:

Մի անգամ էլ ես նայեցի հայելու մեջ: Քիչ առաջ խելքս երևի տեղում չէր: Բարձր ապակու մեջ լեզուն տարտրերող ոչ մի գայլ էլ չկար: Հայելու մեջ ես էի կանգնած, կանգնած էր Հարրին՝ գորշ դեմքով, բոլոր խաղերից լքված, բոլոր արատներից հոգնատանջ, սարսափելի զուռատ, բայց, այդուհանդերձ, մարդ, այդուհանդերձ, ինչ-որ մեկը, որի հետ հնարավոր էր խոսել:

– Հարրի, – ասացի, – ի՞նչ ես անում այստեղ:

– Ոչինչ, – պատասխանեց նա հայելու մեջ, – ես միայն սպասում եմ: Սպասում եմ մահին:

– Բայց որտե՞ղ է մահը, – հարցրեցի ես:

– Նա կգա, – ասաց հայելու միջինը:

Եվ ես լսեցի, որ թաղրոմի դատարկ դահլիճների կողմից հնչում է երաժշտություն, գեղեցիկ ու սարսափելի երաժշտություն, այն երաժշտությունը «Դոն Ժուանից», որ ողնկցում է Քարեն հյուրին՝ բեմ մտնելիս: Չարագույժ շեշտերով էին լցնում սառցե հնչյունները ուրվականների այդ տունը՝ գալով անդրաշխարհից, անմահներից:

«Մոցարտն է», - մտածեցի ես և կախարդանքով արթնացրի իմ ներաշխարհի ամենասիրելի և ամենաբարձր դեմքերին:

Այդ պահին իմ ետևում լսվեց ծիծաղ, հնչեղ և սառցասառը մի ծիծաղ, որ ծնվել էր մարդուն անծանոթ անդրաշխարհի տառապյալ, անդրաշխարհի աստվածային հումորից: Մառած ու երջանկացած այդ ծիծաղից՝ ես շրջվեցի, և այդ պահին երևաց Մոցարտը, ծիծաղելով անցավ իմ կողքով և անխռով ուղղվեց դեպի օթյակ տանող դռներից մեկը, բացեց այն, ներս մտավ, և ես անհագությամբ հետևեցի նրան՝ պատանության ժամանակներիս իմ Աստծուն, իմ սիրո և հարգանքի մշտական նպատակին: Երաժշտությունը շարունակում էր հնչել: Մոցարտը կանգնեց օթյակի բազրիքի մոտ, թատրոնից ոչ մի բան չէր երևում, խավարը լցնում էր անսահման տարածությունը:

- Տեսնում եք,- ասաց Մոցարտը,- կարելի է նաև առանց սաքսոֆոնի: Չնայած ես բոլորովին, անշուշտ, չեմ ուզում վիրավորել այդ հրաշալի գործիքը:

- Որտե՞ղ ենք մենք,- հարցրեցի ես:

- Մենք «Դոն Ժուանի» վերջին գործողության մեջ ենք, Լեպորելլոն արդեն ծնկի է իջել: Գերազանց տեսարան է, դե ինչ, երաժշտությունը նույնպես վատը չէ: Թեև նրա մեջ դեռևս շատ է մարդկայինը, այդուհանդերձ՝ լսելի է և անդրաշխարհի ձայնը, լսելի է ծիծաղը, այնպես չէ՞:

- Դա վերջին մեծ երաժշտությունն է՞⁵⁰, որ գրվել է,- ասացի ես հանդիսավոր, դպրոցական աշակերտի նման:- Իհարկե, հետո դեռ Շուբերտը եկավ, եկավ նաև Հուգո Վոլֆը, նաև խեղճ, հրաշալի Շուբերտին ես չպետք է մոռանամ: Դուք կնճոռտում եք Չեր ճակատը, վարպետ, օ՛, այո, նաև Բեթհովենը, նա նույնպես սքանչելի է: Բայց այդ ամենի մեջ, որքան էլ այն գեղեցիկ լինի, առկա են հատվածայնության, փլուզման ինչ-որ տարրեր, նման կատարյալ ամբողջականության երկ «Դոն Ժուան»-ից հետո մարդն այլևս չստեղծեց:

- Մի լարվեք,- սարսափելի ծաղրանքով ծիծաղեց Մոցարտը:- Դուք նույնպես, հրկի, երաժիշտ եք: Իսկ ես թողեցի այդ զբաղմունքը և անցա հանգստի: Միայն մեկ-մեկ, այն էլ կատակի համար, նայում եմ այս իրարանցմանը:

Նա բարձրացրեց ձևոքերը, ասես՝ չափ տալիս լիներ, և ինչ-որ տեղ բարձրացավ լուսինը, թե՞ մեկ այլ լուսատու, բազրիքի վրայով ես նայում էի անսահման տարածություններին, այն-

տեղ լողում էին մշուշներ ու ամպեր, առկայծում էին լեռներն ու ծովերը, մեր ներքևում ծավալվում էր աշխարհի չափ անվերջանալի մի տափարակ, որ նման էր անապատի: Այդ տափարակի վրա մենք տեսանք ծեր, երկարամորուք, պատվարժան տեսքով մի պարոնի, որը տխրադեմ առաջնորդում էր սևեր հագած հազարավոր մարդկանց վիթխարի երթը: Նրա տեսքը տրտում էր ու հուսալքված, և Մոցարտն ասաց!

– Տեսնո՞ւմ եք, դա Բրամսն է: Նա ձգտում է ազատագրման, բայց դրա համար ժամանակը դեռ վաղ է:

Ես հասկացա, որ սևագգեստ հազարավորները՝ բոլորն էլ այն ձայների ու մոտանների կատարողներն են, որոնք, աստվածայինի տեսանկյունից, ավելորդ կլինեին նրա պարտիտուրաներում:

– Չափից դուրս թանձր գործիքավորում է, չափից դուրս շատ նյութ է ծախսված, – գլուխը տարուբերեց Մոցարտը:

Եվ անմիջապես դրանից հետո մենք տեսանք Ռիխարդ Վագներին, որ քայլում էր նույնչափ անհավելի մարդկանց գլուխ անցած և զգացինք, թե ինչպիսի ծանր քեռ են նրա համար այդ հազարավորները: Նա նույնպես, մենք էլ տեսանք, քարշ էր գալիս նահատակի քայլերով:

– Իմ պատանության տարիներին, – տխուր նկատեցի ես, – այս երկու երաժիշտները համարվում էին միմյանց ծայրաստիճան հակառակ:

Մոցարտը ծիծաղեց:

– Այո, դա միշտ այդպես է: Եթե նայենք որոշակի հեռավորությունից, ապա նման հակադրությունները սովորաբար ավելի ու ավելի են իրար նմանվում: Թանձր գործիքավորումը, ի դեպ, ոչ Վագների և ոչ էլ Բրամսի անձնական սխալն էր, դա մոլորությունն էր ժամանակի:

– Ինչպե՞ս: Եվ դրա համար նրանք պետք է այդպես թա՞նկ վճարեն, – կանչեցի ես դատապարտող շեշտով:

– Իհարկե: Ամեն ինչ կպարզվի աստիճանաբար: Միայն այն բանից հետո, երբ նրանք կփակեն ժամանակի հետ իրենց պարտքերը, կերևա, թե, արդյոք, մնացե՞լ են այնքան անհատական գծեր, որոնց համար արժե դրանք գեղչել:

– Բայց նրանք երկուսն էլ մեղավոր չեն դրա համար:

– Իհարկե՝ ոչ: Նրանք մեղավոր չեն մաս, որ Ադամը խնձորը կերել է, բայց ստիպված են դրա համար ապաշխարել:

– Դա սարսափելի է:

– Անշուշտ, կյանքը միշտ էլ սարսափելի է: Մենք մեղավոր չենք, բայց պատասխանատվություն ենք կրում: Ծնվել ես, և արդեն մեղավոր ես: Ինչ գարնանալի կրոնական դաստիարակություն եք ստացել, եթե չգիտեք դա:

Ես ինձ շատ դժբախտ զգացի: Ես տեսա ինքս ինձ իբրև մահվան հոգնություն ունեցող մի ուխտագնաց, որ թափառում է անդրաշխարհի անապատով՝ ծանրաբեռ բազմաթիվ անպետք գրքերով, որ ինքս էի գրել, բոլոր այդ հողվածներով, բոլոր այդ գրառումներով, հետևից՝ գրաշարների բանակը, որ պետք է աշխատեր դրանց վրա, ընթերցողների, որ պետք է այդ բոլորը կուլ տային: Աստված իմ: Եվ բացի դրանից, կային մահ Ադամն ու խնձորը, և վաղնջական մնացած ամբողջ մեղքը: Այդ ամենը, ուրեմն, պետք էր բավել, անցնել անվերջանալի քավարանի միջով, և միայն դրանից հետո կարող էր ծնվել հարցը, թե, արդյոք, այս ամենից հետո առկա՞ է որևէ անձնական, որևէ սեփական բան, թե՞ իմ բոլոր ջանքերը և դրանց հետևանքը եղել է միայն դաստարկ փրվուրը ծովում, միայն անհմաստ խաղ իրադարձությունների հոսքի մեջ:

Իմ երկար դեմքը նկատելով՝ Մոցարտը բարձր ծիծաղեց: Ծիծաղից մա օդի մեջ շրջվեց և սկսեց դուփդուփել ոտքերով: Այդ անելիս՝ բաղվեց ինձ վրա.

– Հե՛յ, ջահել, կծեցիր լեզուդ անվայել, փայծաղդ սկսեց ցավե՞լ: Հիշեցի՞ր ընթերցողներիդ էլի, էդ մոռոթներին սարսափելի, ախորժակով որկրամոլի, և քո գրաշարներին, հերետիկոս գարշապարներին, անիծյալ սաղրիչներին, երկերեսանի լեզվազարներին: Այսպես դեռ խնդացած չէի, ով դու՝ գարմիկդ հրեշի, բարձր այնքան ծիծաղեցի, որ խելքս խապառ կորցրի, քիչ մնաց՝ վարտիքս քրջեի: Ով դու, որ հավատում ես անդադար, հանուն խոսքերիդ տպատառ, հանուն քո սրտի տանջահար, ես մոմ կվառեմ ընկերաբար, բայց սոսկ կատակի համար: Ստի տուպրակդ բացեցիր, ինչ ասես՝ փչեցիր, մեծ աղմուկ հանեցիր, չար կատակներ սարքեցիր, շատ պաշ խաղացրեցիր, վատ հոտ հանեցիր: Աստված վկա՝ դժոխք կընկնես, գրածներիդ համար անմիտ քոթակ կուտես, գի բոլորն էլ գողացել ես:

Սա արդեն ինձ թվաց չափից դուրս, զայրույթից այլևս ժամանակ չունեի տրտմությամբ արվելու: Բռնեցի Մոցարտի մո-

րութից, նա թռավ-բարձրացավ վեր, նրա մոտքը սկսեց երկարել, ինչպես գիսաստղի պոչ, որի մի ծայրից եւ էի կախվել և սլանում էի տիեզերքով: Մատանան տանի, ինչ ցոյրտ էր այս աշխարհում: Այդ անմահները սարսափելի սիրում էին նոսրացված սառցային օդը: Բայց դա ուրախացնում էր, այդ սառցային օդը, դա եւ զգացի արդեն մի կախված ակնթարթ, որից հետո կորցրեցի գիտակցությունս: Ինձ համակեց սաստիկ սուր, պողպատի պես փայլուն, սառցե զվարթությունը, միևնույն ինչևէ, մոլեգին, ոչ երկրային ծիծաղի հրճվանքը, որով ծիծաղել էր Մոցարտը: Բայց այդ պահին շունչս կտրվեց և գիտակցությունս կորցրեցի:

Ես վերստին ուշքի եկա շփոթահար ու ջարդված, միջանցքի սպիտակ լույսը արտացոլվում էր փայլուն հատակին: Ես անմահների հետ չէի, դեռևս նրանց հետ չէի: Դեռ հանելուկների, տառապանքի, Տափաստանի գայլերի, տանջալից հակասությունների այսրաշխարհում էի: Նողկալի վայր է, այստեղ ապրելը անտանելի է: Դրան պետք է վերջ տրվեր:

Պատի մեծ հայելու մեջ՝ իմ դիմաց, կանգնած էր Հարրին: Նրա տեսքը վատն էր, շատ չէր զանազանվում նրանից, որ Հարրին ուներ այն զիշեր պրոֆեսորին այցելելուց կամ «Սև արծվի» պարահանդեսից հետո: Բայց դա շատ վաղուց էր, շատ տարիներ, հարյուրամյակներ առաջ: Հարրին ծերացել էր, սովորել էր պարել, այցելել էր մոզական թատրոն, նա լսել էր Մոցարտի ծիծաղը, պարերից, կանանցից, ածելիներից նա այլևս չէր վախենում: Նույնիսկ չափավորապես օժտված մարդն է հասունանում՝ վազքով անցնելով հարյուրամյակների միջով: Ես հայելու մեջ երկար նայում էի Հարրիին՝ դեռ լավ գիտեի նրան, նա դեռ մի փոքր նման էր տասնհինգամյա Հարրիին, որը մարտի կիլակիներից մեկում, ժայռերի մեջ, հանդիպել էր Ռոզային և նրա առաջ հանել ճեմարանականի իր գլխարկը: Եվ, այդուհանդերձ, այն ժամանակներից հետո⁵¹, հիմա, նա ծերացել էր հարյուրավոր տարիներով, գրադվել էր երաժշտությամբ և փիլիսոփայությամբ ու կշտացել դրանցից, «Պողպատե սաղավարում» խմել էր էլգայան գինի և բարեհամբավ գիտնականների հետ բանավիճել Կրիշնայի շուրջ, սիրել էր Մարիային ու Էրիկային, դարձել էր Հերմիների բարեկամը, ավտոմեքենաներ էր գնդակոծել, քնել էր ռոդրկամարմին չինուիու հետ, հանդիպել էր Գյոթեին ու Մոցարտին և զա-

նագան տեղերում կտրել-մտել էր ժամանակների ու թվացյալ իրականության ցանցը, որի մեջ նա դեռ բռնված էր: Վերստին կորցրել էր իր շախմատային խաղաքարերը, բայց գրպանում դեռ ուներ մի հրաշալի դանակ: Առաջ, ծերուկ Հարրի, ծեր, հոգնած պառավ:

Թուի, ինչ դառնահամ էր կյանքը: Ես հայելու մեջ թրեցի Հարրիի վրա, ոտքով խփեցի նրան և ջարդուվիշուր արեցի: Հանդարտ անցա արձագանք տվող միջանցքով, ուշադիր դիտեցի դռները, որ այնքան հրաշալի բաներ էին խոստանում ինձ. դրանց վրա այլևս ոչ մի մակագրություն չկար: Անձայն անցա մոզական թատրոնի հարյուրավոր դռների առջևով: Այսօր չէ՞ր, որ դիմակահանդեսում էի: Այդ օրվանից անցել են հարյուրավոր տարիներ: Շուտով այլևս ոչ մի տարի չի լինելու: Ինչ-որ բան դեռ կար անելու: Հերմինեն սպասում էր դեռ: Տարօրինակ հարսանիք էր լինելու դա: Մի պղտոր ալիք ինձ տարավ առաջ, մռայլորեն լողում էի ինչ-որ ուղղությամբ՝ ես՝ ստրուկս, Տափաստանի գայլս: Թուի, սատանա:

Վերջին դռան մոտ կանգ առա: Պղտոր ալիքը ինձ բռեց այնտեղ: Օ՛, Ռոզա, օ՛, հեռավոր պատանություն, օ՛, Գյոթե և Մոցարտ:

Բացեցի դուռը: Այն, ինչ գտա դռան ետևում, սովորական և գեղեցիկ մի պատկեր էր: Հատակին՝ գորգի վրա, տեսա երկու մերկ մարդկանց՝ պառկած, գեղեցիկ Հերմինեն և գեղեցիկ Պաբլոն, կողք կողքի, խոր քնած, խիստ հոգնած սիրո խաղերից, որ թվում էին անհագուրդ, բայց շատ արագ հոգնեցնող: Գեղեցիկ, գեղեցիկ արարածներ, աննման պատկերներ, հրաշալի մարմիններ: Հերմինեի ձախ կրծքի տակ թարմ, կլոր մի նշան կար, մուգ արմահոսքով՝ սիրո խայթը Պաբլոյի գեղեցիկ, փայլուն ատամներից մնացած: Այնտեղ, որտեղ նշանն էր, ես խրեցի իմ դանակը՝ որքան մխրձվեց շողոր: Արյունը հոսեց Հերմինեի ճերմակ, մուրբ մաշկն ի վար: Ես այդ արյունը կենդանցների համբույրով, եթե ամեն ինչ մի փոքր այլ լիներ, եթե դասավորվեր մի փոքր այլ կերպ: Բայց ես դա չարեցի, միայն նայում էի ուշադիր, թե ինչպես է հոսում արյունը, և տեսա, որ մի պահ բացվեցին նրա աչքերը՝ ցավով ու խոր զարմանքով լի: «Հերմինեն ինչո՞ւ է զարմացած»,— մտածեցի ես: Այնուհետև մտածեցի, որ անհրաժեշտ է փակել նրա աչքերը: Բայց դրանք իրենց իրենց փակվեցին մորից: Գործը արված էր: Նա միայն

փոքր-ինչ թեքվեց կողքի, ես տեսա, թե ինչպես թևատակից դեպի կուրծքը ձգվեց բնբշանուրը մի ստվերացողը, որն ինձ հիշեցնում էր ինչ-որ բան: Մոռացա: Ապա Հերմիներն անշարժացավ:

Երկար նայում էի ես նրան: Վերջապես, կարծես արթնացա քնից և ցանկություն ունեցա զնալու: Այդ պահին տեսա, թե ինչպես ձգվեց Պարլոն, տեսա, թե ինչպես էր բացում աչքերը և ուղղում անդամները, տեսա, թե ինչպես է կրկացել մեռած գեղեցկուհու վրա և ժպտում է: Երբեք այդ տղան լուրջ լինել չի կարող, մտածեցի, ամեն ինչի վրա ծիծաղում է: Պարլոն զգուշորեն ետ ծալեց գորգի անկյունը և մինչև կուրծքը ծածկեց Հերմիներին, այնպես որ վերքը այլևս չէր երևում և անաղմուկ դուրս եկավ օթյակից: Ո՞ր գնաց նա: Բոլորն ինձ մենա՞կ են թողնում: Ես մենակ մնացի կիսածածկ մեռյալի հետ, որին սիրում էի ու նախանձում: Նրա գունատ ճակատն ի վար կախված էր մանկական խոպոպը, խիստ գունատ դեմքի վրա փայլում էին կարմիր շրթունքները, որ մի փոքր բացված էին, նրա մազերը հրաշալի բուրում էին՝ երևան հանելով փոքրիկ, բնբշանուրը ականջը:

Ահա և նրա ցանկությունը իրականացավ: Մինչ ամբողջությամբ կդառնար իմը, ես սպանեցի իմ սիրեցյալին: Ես կատարել էի անհավատալի բան, և, ահա, ծնկի իջա՝ չիմանալով, թե ինչ է նշանակում այդ արարքը, չիմանալով անգամ՝ ճիշտ է այն, արդարացի, թե՞ ընդհակառակը: Ի՞նչ կասեր այդ արարքի մասին այն խելացի շախմատ խաղացողը, ի՞նչ կասեր Պարլոն: Ոչինչ չգլխտեի, ես անկարող էի մտածել: Հանգչող դեմքի վրա ավելի ու ավելի պայծառ էին շողում ներկված շրթունքները: Այդպես էր եղել իմ մոջ կյանքը, այդպիսին էին իմ փոքրիկ երջանկությունն ու սերը՝ ճիշտ և ճիշտ նման այս լուծ շրթունքներին՝ քեթևորեն վարդագույն մեռած դեմքի վրա:

Եվ ահա մեռած դեմքից, մեռած ճերմակ ուսերից, մեռած ճերմակ ձեռքերից, դանդաղորեն սողալով, վեր էին բարձրանում սարսափը, ձմեռային ամայությունը և մենակությունը, դանդաղորեն, դանդաղորեն աճող սառնությունը, որի մեջ իմ ձեռքերն ու շրթունքները սկսեցին սառչել: Մի՞թե ես հանգցրեցի արևը: Մի՞թե սպանեցի ամենայն կենդանի սիրտ: Մի՞թե սա ներխուժումն էր տիեզերքի մահացու ցրտի:

Դողահար նայում էի նրա քարացած ճակատին, քարացած խոսկոպներին, ականջախեցու գունատ-սառնավուն առկայծումին: Մառնությունը, որ փչում էր նրանցից, մահացու էր և, այդուհանդերձ՝ գեղեցիկ. այն հնչում էր, հրաշալիորեն ծածանվում, դա երաժշտություն էր:

Մի՞թե մի ժամանակ, նախկին օրերում, ևս արդևն չէի զգացել այս սարսափը, որը միևնույն պահին կարծես մման լիներ երջանկության: Մի՞թե արդեն մի անգամ ես չլի լսել այս երաժշտությունը: Այո, Մոցարտի մոտ, ամմահներին:

Հիշեցի բանաստեղծությունը, որ ինքս մի օր՝ նախկինում, գտել էի ինչ-որ տեղ.

Իսկ մենք ապրում ենք այստեղ՝ հեռավոր

Աստղասառցային երեքի մեջ մեր,

Ոչ ժամանակ ենք ճանաչում, ոչ օր,

Ոչ այր ենք, ոչ կին, ոչ ջահել, ոչ ծեր...

Մառն, անփոփոխ է գոյությունը մեր,

Մառն, աստղային՝ մեր ծիծաղը հար:

Այդ պահին օթյակի դուռը բացվեց ու ներս մտավ, ևս նրան ճանաչեցի միայն երկրորդ անգամ նայելով, Մոցարտը՝ առանց կեղծամի, առանց մինչև ծնկները հասնող վարսիքի և առանց ճարմանդավոր կոշիկների, այլ ժամանակակից հագուստով: Նա շատ մոտ նստեց իմ կողքին, այնքան մոտ, որ ձեռքս կհասներ նրան ետ պահելու համար, որպեսզի նրան չքսվեր Հերմինեի կրծքից հատակին թափված արյունը: Նա նստեց ու սկսեց կենտրոնացած զբաղվել մանր մի քանի սարքերով ու գործիքներով, որ դրված էին կողքին: Նա շատ մտախոգ ինչ-որ բաներ էր պտտեցնում գործիքներով, և ևս զարմանքով նայում էի նրա ճարպիկ, արագաշարժ մատներին, որ մի ժամանակ սիրով տեսել էի դաշնամուր նվագելիս: Մտախոհ նայում էի նրան, ավելի ճիշտ՝ ոչ մտախոհ, այլ երագկոտ, ամբողջովին արվելով նրա գեղեցիկ, խելացի տպավորությանը՝ ջերմանալով և փոքր-ինչ երկյուղելով նրա մերձությունից: Թե ինչ էր նա անում, ինչ էր պտտեցնում ու հարմարեցնում՝ կարևոր չէր ինձ համար:

Իսկ դա ուղիորդումնիչ էր, որը նա կարգի բերեց, գտավ համապատասխան ալիքը և միացնելով բարձրախոսը՝ ասաց.

– Սա Մյունխենն է, հաղորդում են Հենդելի ֆա-մաժոր «Կոնչերտո գրոսսոն»:

Եվ, իրոք, ի հաստատումն իմ աննկարագրելի զարմանքի և սոսկումի, թիթեղյա սատանայական ձագարը շուտով դուրս քթեց բրոնխային խորխի ու ծամված ռետինի այն խառնուրդը, որը երաժշտություն են անվանում գրամոֆոն ունեցողները և ռադիոյի մասնագետները, իսկ պղտոր խորխի և խոխոցների հետևում, ինչպես կեղտի քանձր շերտի տակ՝ իբրև հին, արժեքավոր գեղանկար, երևում էր այդ աստվածային երաժշտության ազնվական էությունը. արքայական կառույցը, սառը, խորախոր շունչը, նրա լայն, լարավոր լիաձայնությունը:

Աստված իմ,– կանչեցի ես սարսափալ,– ի՞նչ եք անում, Մոցարտ: Մի՞թե անլուրջ եք այնքան, որ Ձեզ և ինձ ստիպում եք լսել այս անպետքությունը, որ մեզ վրա եք բաց թողնում այս նողկալի գործիքը՝ մեր ժամանակի հաղթանշանը, նրա վերջին հաղթական գեները արվեստը ոչնչացնելու կովում: Մի՞թե առանց դրա չի կարելի, Մոցարտ:

Օ՛ր, ինչպես ծիծաղեց այդ ահավոր մարդը, ինչ սառը և ուրվականային, ինչ անձայն և, այդուամենայնիվ, ամեն ինչ ավերող ծիծաղով: Անկեղծ հաճույքով նայում էր նա իմ տանջանքին, պտտեցնում էր անիծյալ պտուտակները, շրջում թիթեղյա ձագարը: Ծիծաղելով՝ շարունակում էր տաքածության մեջ կաթ-կաթ ծորացնել աղավաղված, անշնչացած և թունավորված երաժշտությունը, ծիծաղելով՝ պատասխան տվեց ինձ.

– Խնդրեմ, թողեք ոգևորությունը, իմ բարի հարևան: Ի դեպ, Դուք ուշադրություն դարձրե՞լ եք այս ռիտարդանդոյին* Գյուտ է, ել՞: Այո, այդ դեպքում ընդունեք Ձեր մեջ, ով անհամբեր պարոն, այս ռիտարդանդոյի գաղափարը, լսո՞ւմ եք բասերը: Նրանք անցնում են քայլքով, ինչպես աստվածներ, և թող ծերուկ Հենդելի այս գյուտը թափանցի ու հանգստացնի Ձեր անհանգիստ սիրտը: Ունկնդիր եղեք, ով մարդուկ, լսեք առանց ոգևորության և առանց կատակի, քե ինչպես է, իրոք, այս ծիծաղելի գործիքի անհուսալիարեն հիմար աղմուկի տակ առկայծում աստվածային երաժշտության հեռավոր էությունը: Ուշադիր լսեք, այն Ձեզ շատ բան կսովորեցնի: Ի նկատի ունեցեք, քե ինչպես է այս խելագար ձայնափողը անում, թվում է,

* Ռիտարդանդո – երաժշտական տեմպ (լատ. → իտ.):

աշխարհի ամենահիմար, ամենաանպետք և ամենաարգելված բանը և ինչ-որ տեղ կատարվող երաժշտությունն առանց ընտրության, հիմարավարի և կուրորեն, միաժամանակ ցավալիռեն աղավաղելով այն՝ ցփնում նրա համար բոլորովին օտար, նրան ամենաանհարիր տեղերում և, այդուամենայնիվ, ինչպես չի կարողանում ոչնչացնել այդ երաժշտության նախնական ոգին, այլ նրա վրա միմիայն ցուցադրում իր՝ տեխնիկայի անօգնականությունն ու անհոգի գործնականությունը: Լավ լսեք, ով մարդուկ, դա պետք է Ձեզ: Մրեք ձեր ականջները: Այդպես: Եվ հիմա դուք լսում եք ոչ միայն ռադիոընդունիչի կողմից բռնաբարված Հենդել, որ մույնիսկ այս ամենամոդկալի տեսքով աստվածային է, Դուք, հարգելիս, միաժամանակ տեսնում ու լսում եք կյանքի մի գերազանց օրինակ առհասարակ: Երբ լսում եք ռադիոընդունիչը, Դուք լսում ու տեսնում եք նախնական կոնվրզադավարի և նրա արտահայտության, հավերժության ու ժամանակի, աստվածայինի և մարդկայինի միջև: Նման այն բանին, սիրելիս, ինչպես ռադիոն տասը բուպեի ընթացքում աշխարհի ամենահոյակապ երաժշտությունը վերածում է ամմտության, այն առանց ընտրության դուրս շալրտում ամենաանհնարին վայրերում, քաղքենի սալոններում և ձեղնահարկային մանր սենյակներում՝ իր շաղակրատ, շատակեր, հորանջող, քնող աբոնետների միջավայրում, ինչպես է նա երաժշտությունից զոդանում նրա զգայական գեղեցկությունը, ինչպես է փչացնում այն, ծամածոում և լըծումըռտում, բայց, այնուամենայնիվ, չի կարողանում ամբողջովին սպանել նրա ոգին, մույն կարգով և կյանքը, այսպես կոչված՝ իրականությունը, առանց ընտրության այս ու այն կողմ է շալրտում աշխարհի հոյակապ կերպածները, բույլ է տալիս, որ Հենդելի երաժշտությանը հաջորդի միջին արդյունաբերական ձեռնարկություններում հաշվեկշռի հաշվարկման մեխանիզմի մասին հաշվետվությունը, նվագախմբի երաժշտության կախարդական հնչյունները վերածում տեհած հնչախորիսի, ամենուրեք իր տեխնիկան, իր գործամոլությունը, իր ամայացնող բնական կարիքը և ոչնչամտությունը խցկում գաղավարի և իրականության, նվագախմբի և ականջի միջև: Ամբողջ կյանքն է այդպիսին, փոքրիկս, և մենք պետք է թողնենք նրան մնալ այդպիսին, և եթե ավանակներ չենք, պետք է ուրախ լինենք դրա համար: Ձեր նման մարդկանց բոլորովին չի սագում քննադատել

ռադիոն կամ կյանքը: Ավելի լավ է՝ ~~Դուք սովորեք նախ լռո-~~
~~րեն լսել: Սովորեք լռջորեն վերաբերվել այն բանին, ինչ արժա-~~
~~նի է լուրջ վերաբերմունքի, և ծիծաղեք մնացյալ բաների վրա:~~
Իսկ մի՞թե Դուք ինքներդ վարվել եք ավելի լավ, ավելի ազնիվ,
ավելի խելոք, ավելի ճաշակավոր: Օ՛, ոչ, մայր Հաղթի, Դուք
այդպես չեք վարվել: Դուք Ձեր կյանքից դուրս եք բերել հի-
վանդության ինչ-որ զգվելի պատմություն, Ձեր շնորհներից՝
դժբախտություն: Եվ Դուք, ինչպես տեսնում եմ, այսպիսի գե-
ղեցիկ, այսպիսի հմայիչ ջանքով աղջկա համար չեք գտել այլ
բան, քան դանակահար անելը և սպանելը: Դուք դա համա-
րո՞ւմ եք ճիշտ:

– Դի՞շտ: Օ՛, ոչ, – բացականչեցի ես:– Աստված իմ, այդ ա-
մենն այնպես սուտ է, այնպես դաժանորեն հիմար ու վատ: Ես
անասուն եմ, Մոցարտ, չար, հիմար անասուն, հիվանդ և փչա-
ցած, Դուք հազար անգամ իրավացի եք: Իսկ ինչ վերաբերում
է այս աղջկան, ապա նա ինքն է այդպես կամեցել, ես միայն
նրա ցանկությունն եմ կատարել:

Մոցարտն անձայն ծիծաղեց, բայց բարի եղավ անջատել
ռադիոընդունիչը:

Իմ արդարացումը, չնայած ես դրան հավատում էի դեռ մա-
քուր սրտով, ինձ անսպասելիորեն թվաց բավական հիմար:
Երբ մի ժամանակ Հերմինեն, հիշեցի հանկարծակի, խոսում էր
ժամանակի և հավերժության մասին, ես անմիջապես պատ-
րաստ էի նրա մտքերը իմ մտքերի արտացոլում համարել: Իսկ
միտքն այն մասին, թե ես պետք է սպանեմ նրան, Հերմինեի
սեփական գյուտն ու ցանկությունն էր և ինձ հետ ամենաչնչին
կապ չունեք, ես ընդունում էի իբրև ինքնին հասկանալի բան:
Բայց ինչու այն ժամանակ այդ սարսափելի և օտարոտի միտ-
քը ես չէի ընդունել պարզապես, չէի հավատացել, այլ նույնիսկ
գուշակել էի վաղորդք: Ո՞չ այն պատճառով, գուցե, որ այն իմ
սեփական միտքն էր: Եվ ինչու սպանեցի Հերմինեին հենց այն
պահին, երբ նրան գտա Պաբլոյի գրկում՝ մերկ: Մոցարտի ան-
ձայն ծիծաղը հնչեց ամենիմաստությամբ ու ծաղրանքով լի:

– Հարբի, – ասաց նա, – Դուք կատակաբան եք: Մի՞թե իրա-
կանում այս գեղեցիկ աղջիկը Ձեզնից այլ բան չէր ցանկա-
նում, քան դանակի հարվածը: Դա պատմեք որևէ այլ մարդու:
Դե, չնայած դանակը խրեցիք գերազանց, բայց խեղճ աղջիկը
շունչը փչել է: Ժամանակն է, երևի, որ ինքդ քեզ համար պար-

գաբաներ Ձեր կնամեծարության հետևանքները այս տիկնոջ նկատմամբ: Թե՞ Դուք ցանկանում եք խուսափել պատասխանատվությունից:

— Ոչ,— բացականչեցի ես:— Մի՞թե Դուք ոչինչ չեք հասկանում: Խուսափել պատասխանատվությունից: Եթե ես որևէ բան եմ փափագում, ապա միայն ապաշխարանք, ապաշխարանք, ապաշխարանք, գլուխս կացնի տակ դնել և ինձ պատժել, ինձ ոչնչացնել:

Մոցարտը նայում էր ինձ անտանելի ծաղրանքով:

— Որքան պաքետիկ եք միշտ: Բայց Դուք դեռ կրնտելանաք երգիծանքին, Հարրի: Երգիծանքը մշտապես կախաղան հանվածի երգիծանքն է, և հարկ եղած դեպքում Դուք կրնտելանաք դրան հենց կախաղանի վրա: Պատրաստ եղե՞ք դրան: Այո՞: Բարի, այդ դեպքում գնացե՛ք դատախազի մոտ և ներկայացրե՛ք երգիծանքից զուրկ ողջ դատական քաշքշուկը մինչև այն պահը, երբ վաղ առավոտյան, բանտում սառնասրտորեն կկտրեն Ձեր գլուխը: Դուք, ուրեմն, պատրաստ եք:

Հանկարծ իմ աչքերի դեմ բռնկվեց մակագրություն.

Հարրիի մահապատիժը

և ես, ի նշան համաձայնության, գլխով արեցի: Գնադապատ, փոքր լուսամուտներով չորս պատերի միջև դատարկ գավիթ, մաքուր սրբած, հարդարված գիլյոտին, պարեզոտ և սևեր հագած մի տասնյակ պարոններ, և ես կանգնած էի մեջտեղում՝ վաղ առավոտվա պաղ օդից դողահար, խեղճ սիրտս սարսափից կծկված, սակայն պատրաստ և համաձայն: Հրամանին հնազանդ՝ ես առաջ եկա և ծնկի իջա: Դատախազը հանեց իր գլխարկը ու քեթևակի հագաց, և մնացած բոլորը նույնպես քեթևակի հագացին: Նա բացեց պաշտոնական ինչ-որ թուղթ և սկսեց կարդալ.

— Պարոնայք, ձեր առաջ կանգնած է Հարրի Հալլերը՝ մեղադրյալ և իր մեղքը ընդունած, այն է՝ մեր մոզական քատրոնը միտումնավոր չար նպատակներով օգտագործելու: Հալլերը ոչ միայն փրավորել է բարձր արվեստը, շփոթելով մեր գեղեցիկ պատկերասրահը, այսպես կոչված, իրականության հետ և աղջկա հայելային անդրադարձը մահացու խոցելով դանակի հայելային անդրադարձումով, այլև, դրանից բացի, ոչ երգի-

ծական եղանակով ցուցարներէ է մեր քաղաքները իրրև ինքնապաշտպան մեքենա գործածելու մտադրություն: Այդ պատճառով մենք Հայերին դատապարտում ենք հավիտյան ապրելու պատժի և զրկում ենք տասներկու ժամով մեր քաղաքն մտնելու իրավունքից: Մեղադրյալը չի կարող ազատվել նաև մեկ անգամ ծաղրի ենթարկվելու պատժից: Պարոնայք, սկսե՛ք մեկ, երկու, երեք:

Եվ երեք թվի հետ բոլոր ներկաները բարեխղճորեն բռնվեցին ծիծաղով, բարձրյալների խմբի ծիծաղով, ահագիտ, անդրաշխարհի պն ծիծաղով, որը մարդկանց համար անտանելի է:

Երբ ուշքի եկա, կողքիս առաջվա պես նստած Մոցարտը թիթիացրեց ուսիս և ասաց.

– Դուք լսեցի՞ք Չեր դատավճիռը: Ուրեմն, ստիպված եք ընդունել, որ առաջիկայում ևս լսելու եք կյանքի ռադիոներաժշտությունը: Դա Չեզ համար օգտակար կլինի: Դուք, սիրելի հիմարիկ, անսովոր չափով թույլ ընդունակություններ ունեք, բայց հիմա քիչ-քիչ հասկացար, թե ինչ է պահանջվում Չեզանից: Դուք պետք է սովորեք ծիծաղել՝ ահա թե ինչ է պետք: Դուք պարտավոր եք հասկանալ կյանքի ծիծաղը, այս կյանքի կախաղանային ծիծաղը: Բայց Դուք, բնականաբար, նաև պատրաստ եք ամեն բանի այս աշխարհում, ոչ միայն նրան, ինչ պահանջվում է Չեզանից: Դուք պատրաստ եք մահացու դանակահարել աղջկա, պատրաստ եք հանդիսավորապես մահապատժի ենթարկվել: Դուք, հավանաբար, պատրաստ կլինեք նաև հարյուր տարի շարունակ ծաղկել ինքներդ Չեզ և խարազանել: Թե՞ ոչ:

– Օ՛, այո, սրտանց պատրաստ եմ, – բացականչեցի ես խեղճացած:

– Բնական է: Չեզ, մեծահոգի իմ պարոն, կարելի է մղել ամեն մի հիմար և ծիծաղից զուրկ արարքի, ամեն բանի, ինչը պաթետիկ է և զուրկ է կատակից: Իսկ ինձ նման բանի մղել անհնար է, Չեր ամբողջ ռոմանտիկ ապաշխարանքի համար չէի տա անգամ մեկ գրռ: Դուք ուզում եք մահապատժի ենթարկվել: Դուք ուզում եք, որ Չեր զլուխը կտրեն, ով դիվոտաժ մարդ: Այդ հիմար գաղափարի համար Դուք պատրաստ եք դեռ տասնյակ սպանություններ կատարել: Դուք կամենում եք մեռնել, փոքրոգի մարդ, ոչ թե ապրել: Սատանան տանի, բայց

Դուք պետք է հենց ապրեք: Արդարացի կլինեք, որ Ձեզ դատապարտեին ամենածանր պատժին:—

— Օհ, իսկ ո՞րն է այդ պատիժը:

— Մենք կարող էինք, օրինակ, այս աղջկան վերակենդանացնել և քեզ ամուսնացնել նրա հետ:

— Ոչ, ես դրան պատրաստ չեմ: Աղետ կլինեք դա:

— Կարծես քե դու արդեն իսկ աղետի մեջ չես: Բայց պաթետիկային և սպանությանը այժմ պետք է վերջ տրվի: Խելքի եկեք վերջապես: Դուք պատրաստվում եք ապրել և պարտավոր եք ծիծաղել սովորել: Դուք պարտավոր եք կյանքի ռադիոտրաժշտության ունկնդիր լինելուն սովորել, պարտավոր եք փառաբանել նրա հետևում թաքնված ոգին, պարտավոր եք ծիծաղել սովորել նրա թոհուրոհի վրա: Ընդամենը սա է, Ձեզանից այլ բան չեն պահանջում:

Յաճրաձայն, սեղմած ատամներիս արանքից հարցրեցի.

— Իսկ եթե հրաժարվե՞մ: Իսկ եթե Ձեզ, պարոն Մոցարտ, իրավունք չտա՞մ տնօրինել Տափաստանի գայլին և ուղղորդել նրա ճակատագիրը:

— Այդ դեպքում,— բարեկամաբար ասաց Մոցարտը,— ես կառաջարկեի Ձեզ մեկ անգամ էլ ծխել իմ հրաշալի սիգարետից:

Եվ մինչ նա ասաց դա և ինչ-որ կախարդանքով պիջակի գրպանից հանելով սիգարը՝ պարզեց ինձ, նա այլևս Մոցարտը չէր, այլ ինձ էր նայում ջերմ, տարաշխարհիկ աչքերով մեկը և դա իմ բարեկամ Պաբլոն էր, միաժամանակ, ինչպես երկվորյակ, նման էր այն մարդուն, որը ինձ սովորեցրեց պատկերիկներով շախմատ խաղալ:

— Պաբլո,— կանչեցի ես սարսուռով,— Պաբլո, որտե՞ղ ենք մենք:

Պաբլոն ինձ տվեց սիգարը և նրան մոտեցրեց կրակը:

— Մենք,— ժպտաց նա,— իմ մոզական թատրոնում ենք, և եթե, բան է, ուզում ես տանգո սովորել, գեներալ դառնալ կամ գրուցել Ալեքսանդր Մեծի հետ, ապա այդ ամենը հաջորդ անգամ կկատարվի քեզ համար: Բայց քեզ, Հարրի, պետք է ասեմ, որ ինձ մի փոքր հուսախաբ արեցիր: Դու բոլորովին կորցրեցիր գլուխդ, դու փչացրեցիր իմ փոքրիկ թատրոնի երգիծանքը և պատճառ դարձար անկարգությունների, դու հարվածեցիր դանակով և իրականության բծերով պղծեցիր պատկերնե-

րի մեր փառավոր աշխարհը: Հուսով եմ, որ դու, ամեն դեպքում, դա կատարեցիր զոնե խանդից մղված, երբ տեսար Հերմինեին ու ինձ այստեղ պատկած: Այդ պատկերի հետ, ցավոք սրտի, դու չկարողացար վարվել ըստ պատշաճի, հուսով եմ, որու այդ խաղը կսովորես ապելի լավ: Ոչինչ, դա կարելի է ուղղել:

Նա վերցրեց Հերմինեին, որ նրա մատների մեջ դարձավ փոքր խաղապատկերիկ և այն խոթեց պլիջակի գրպանը, որտեղից քիչ առաջ հանել էր սիգարը:

Հաճելի էր քաղցրահամ, թանձր ծխի բույրը, ես ինձ զգում էի ամայացած և պատրաստ էի մի տարի քուն մտել:

Օ՛, ես հասկացա ամեն ինչ, հասկացա Պարլոյին, հասկացա Մոցարտին, իմ ետևում ինչ-որ տեղ լսեցի նրա ծիծաղը, գիտեի, որ կենսախաղի հարյուր-հազարավոր պատկերիկները իմ գրպանում են, ես զարմանքով հասկացել էի դրանց իմաստը, կուզենայի նորից մի անգամ էլ սկսել խաղը, նրա տառապանքները մի անգամ էլ ճաշակել, նրա անհեթեթություններից մի անգամ էլ սոսկալ, մի անգամ էլ, անթիվ անգամներ նորից անցնել իմ ներաշխարհի դժոխքի միջով:

Օրերից մի օր ես կսովորեմ այս խաղը ավելի լավ խաղալ: Օրերից մի օր ես կսովորեմ ծիծաղել: Ինձ էր սպասում Պարլոն: Մոցարտն սպասում էր ինձ:

ՀԵՐՄԱՆ ՀԵՍՍԵՆ ԵՎ ԻՐ ԱՆՍՈՎՈՐ ՎԵՊԸ

20-րդ դարի գրականության պատմության մեջ Հերման Հեսսեն (1877-1962) ամենախնդրաառից դեմքերից մեկն է: Նրա անունը մեր օրերում կապվում է հոգևոր մեծ ներուժ ունեցող և բարոյական բարձր իդեալների միտված գրականության հետ: Արտակարգ օժտվածությունը նրան հնարավորություն էր տալիս ստեղծագործել գրական գրերն իր իմացական ժանրերով, թեև փառք նրան բերեց արձակը, մասամբ նաև քնարեգությունը: 1987թ. Մայնի Ֆրանկֆուրտում հրատարակված 12 հատորյակը ամփոփում է գրողի ամբողջական ժառանգությունը, որում, ի շարք արձակի և բանաստեղծության, տեղ են գտել նաև Հեսսենի դրամատիկական, օրագրային, քննադատական-մշակութաբանական, հրապարակախոսական գործերը և հարուստ նամականին: Ավելացնենք, որ Հեսսեն նաև նկարում էր, գրում երաժշտություն:

Կյանքի վերջին տարիներին, խոսելով իր հոգեմտավոր զարգացման մասին, Հեսսեն նշում է այն երեք ակունքները, որոնց ուժեղ ազդեցությունը կրել է ինքը՝ հայրական տան քրիստոնեական, ազգայնականությունից ամբողջությամբ զերծ ուզին, մեծ չինացիների ուսմունքները և մշակույթի պատմաբան Յակոբ Բուրկհարդտը:

Հեսսեն ապրեց բարդ, դարձողարձիկ ժամանակներում: Նրա գրական ճանապարհին աչքի է ընկնում տևականությամբ (շուրջ 60 տարի), սեփական գեղարվեստական ինքնության համառ և տքնաջան որոնմամբ: Նա ուշ հասավ գեղարվեստական խոսքի այն որակին, որին ձգտում էր շարունակ, հասավ ինքնաճանաչման դժվարին ճանապարհով, և նրա ժառանգությունը մի ընդհանուր հայացքի տակ առնելիս՝ անհնար է չտեսնել սկզբնական և ուշ արձակի միջև առկա գեղագիտական գաղափարական վիթխարի զանազանությունները:

Սկսնակ Հեստեն, «Պետեր Կամենցինդ» (1904), «Անիվների տակ» (1906). «Գերտորտ» (1910), խորապես ավանդապաշտ էր, շարունակողը Մյորիկեից, Ռաաբեից, Շթորմից ու Շթիֆտերից եկող գեղագիտության ու աշխարհընկալման («...ես ապրում էի ողջ աշխարհի հետ ներդաշն», – այդ տարիների մասին գրում է Հեստեն): Հետագա տարիներին, սակայն, 10-ական քվականների կեսերից սկսած, գրողի ուշադրությունը առավելապես կենտրոնացնում է դրսից և ներսից քառսի մեջ հայտնված ու տառապող մարդու և նրա հոգևոր ամբողջականության որոնման խնդիրների վրա՝ «Դեմիան» (1919), «Միդհարա» (1922) «Տափաստանի գայլը» (1927): Վերջին շրջանում Հեստեի համար առավել բնորոշ է դառնում իրականության մոգական ընկալումը («Հուլունքախաղ»): Ակնհայտ գանազանություններ ունենալով հանդերձ՝ նրա երկերը, սակայն, ներքին տրամաբանությամբ, իբրև միևնույն առասպելի տարրեր հասակներ, շաղկապված են իրար: «Գրեթե բոլոր արձակ գործերը, որ գրել եմ ես, – նշում է Հեստեն, – ոգու կենսագրություններ են, նրանց մեջ խտնվում է ոչ թե պատմությունների, սյուժետային բարդ ու խճճված հյուսվածքների մասին, այլ դրանք, ըստ էության, մենախոսություններ են, որոնցում՝ դիտարկվում է մեկ եզակի դեմք...»:

Հերստեի արձակը բազմաշերտ է, բազմադեմ: Նրանում կարելի է տեսնել անցյալի և մոդեռն գրական գանազան ուղությունների ու մտածողությունների դրոշմը դաստիարակության վեպից մինչև էքսպրեսիոնիզմ, սենտիմենտալիզմից մինչև սյուրռեալիզմ: Գերմանական գրականության պատմության մեջ ընդունված է, օրինակ, նրա սկզբնական շրջանի գործերը համարել նոր ռոմանտիկական (Հ. Պոնգս), թեև ռոմանտիզմի գծեր ակնհայտ են Հեստեի գրեթե բոլոր վեպերում:

Հեստեի ստեղծագործությունը նաև խորապես ինքնակենսագրական է: Նա ծնվել է Հարավային Գերմանիայի Կալվ քաղաքում, հասակ առել ու ձևավորվել շվաբական բարեպաշտության, բարենկոզի խոստովյալ, քրիստոնեական-պիետիզմի և բարոյական հստակ պատկերացումների միջավայրում: Ընտանեկան ավանդույթից է գալիս նաև երիտասարդ Հեստեի ոգևորությունը արևելյան (հնդկական և չինական) իմաստասիրական ուսմունքներով (հայրը և մայրը մի կարճ ժամանակա-

հատված միսիոներներն էին Հնդկաստանում), որից սակայն Հեսսեն հետագայում ստեղծեց մի ամբողջ «կյանքի փիլիսոփայություն»:

Հեսսեի գրական դիմնանկարի կարևոր գծերից է և «շվաբական համառությունը»: «Բավական է լսել՝ «Դու պարտավոր ես», որպեսզի իմ մեջ ամեն ինչ տակնուվրա լինեք, և ես դառնում էի անուղղելի», – հիշում է գրողը:

Ստեղծագործական գրեթե ողջ ճանապարհի ընթացքում նա հավատարիմ մնաց իր մտածողությանն ու կենսակերպին, եղավ մենակյաց՝ բառի բուն, արևելյան իմաստով, ապրեց եվրոպական մեծ քաղաքներից ու մշակույթի կենտրոններից գրեթե հեռու, բայց ոչ հեռու մշակութային ու քաղաքական կյանքից: Բայց դա կաֆկայական մեկուսացումը չէր՝ կյանքի բոլոր ձևերի արմատական մերժմամբ: Ընդհակառակը, Հեսսեն ապրեց լիարժեք կյանքով և կարողացավ հաստատել իր կենսակերպի, ստեղծագործական իր ճանապարհի և մտածողության ճշմարտացիությունը: Լավագույն երկերը, որ ստեղծվեցին նրա գրչի տակ, 20-րդ դարի մարդու հոգևոր որոնումների արդյունք են և անկեղծ ճիգեր՝ միմյանց մոտեցնելու Ոգին և Բնությունը, Դուրսը և Ներսը, Բանականությունը և Բնագիր, Գիտությունը և Արվեստը:

«Տափաստանի գայլը» վեպը ամփոփումը եղավ 10-20-ական թվականների որոնումների, որոնք գրողի համար ամենածանրն էին ու ճգնաժամայինը, բայց և ամենարեղունը: Վեպը մեծապես ամրապնդեց այն հաջողությունը, որ գրողին բերել էր «Դեմիանը»:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը արմատապես փոխեց Հեսսեի հայացքը մարդու և իրերի հանդեպ, նրան բևաղորդեց մոտեցումներ և սկզբունքներ, որոնք մինչ այդ անծանոթ էին: Պատերազմի բերած հոգևոր ցնցումներին հաջորդեցին նաև անձնական կորուստները (մահացավ հայրը (1916), ապա խելագարվեց կինը՝ ծանր հոգեկան հիվանդության ախտորոշմամբ): Հոգեբանության, հատկապես հոգեվերլուծության խնդիրները ակամա հայտնվեցին գրողի ուշադրության կենտրոնում: Ի տարբերություն ժամանակակից առանձին գրողների (օրինակ՝ Ռիկեի կամ Չեստերտոնի), ովքեր թերահավատ էին Ֆրեյդի հայտնագործությունների նկատմամբ,

Հեսսեն ամբողջությամբ տարվեց հոգեվերլուծությամբ, նրա մանրիմները դարձան Կ. Գ. Յունզը և նրա աշակերտ Յ. Բ. Լանգը, որոնցից նա վերցնում էր հոգեբուծության դասեր: Հեսսեն, մույնիսկ պահպանելով իրեն յուրահատուկ քննական մոտեցումը, 1918թ. գրեց էսսե՝ «Արվեստագետը և հոգեվերլուծությունը» վերնագրով: Ներաշխարհային խնդիրները, որ Հեսսեի գրականության համար մշտապես առանցքային էին, անձի ֆրեյդյան կառուցվածքի և հատկապես Յունզի խորքային հոգեբանության մեկնաբանություններով ստացան նոր բովանդակություն: Անշուշտ, դեպի ներսը հայացքը նորություն չէր գրականության պատմության համար. «Ճանաչիր ինքդ քեզ» կարգախոսից մինչև Օգոստինոս Երանելու, Շեքսպիրի, Գյոթեի և այլոց հոգեբանական հայտնագործությունները, օրինակ՝ Համլետի հանրահայտ խոստովանությունը՝ «...իմ մեջ այնպիսի բաներ եմ տեսնում, որ ավելի լավ էր՝ մայրս ինձ ծնած չլիներ», քաջածանոթ էին Հեսսեին: Մակայն հենց հոգեվերլուծությունը նրան հնարավորություն տվեց որոշակիորեն տեսնելու հասարակական մեծ ու փոքր աղետների և մարդու անհատական արատների խոր կապվածությունը՝ իբրև օբյեկտիվ ճշմարտություն: Կենսական շատ արժեքներ, որ նախկինում տիեզերաստեղծման կառուցվածքի մեջ թվում էին անխախտ ու մեկընդմիջ տրված, այժմ ենթարկվելով քննության՝ աստիճանաբար սկսում են քայքայվել: Մարդը նայում է իր ներսը և հայտնվում մեծ անկարգության մեջ: Ներսից ու դրսից փտանգված մարդը դառնում է դարասկզբի Եվրոպայի մասին պատմող ամեն ճշմարիտ գրական կերպարը:

Հեսսեն չափազանց ծանր էր տանում նաև հասարակական-քաղաքական քառսը: Վայմարյան հանրապետության մասին, նրա գոյության ողջ ընթացքում (1919-1933), ամենից հաճախ գործածվողը հենց քառսային բնորոշումն էր: Պատ՝ի-հական չէ, որ Հեսսեն 1923թ. հրաժարվեց գերմանական քաղաքացիությունից և տեղափոխվեց Շվեյցարիա: Էդդ տղամադրությունների բնորոշ արտահայտությունն է «Հայացք դեպի քառսը» էսսեն (1919): Դոստոևսկու գրականության քննությանը նվիրված այս գործում Հեսսեն գրում էր. «Արդեն կես Եվրոպան... քառսի ճանապարհին է, և անդունդ է զահալիծում սրբազան մոլորությամբ արքած ու դրա հետ երգելով, երգելով

հարքած ու փառաբանված, ինչպես Դմիտրի Կարամազովն էր երգում»:

«Տափաստանի գայլը» վեպ է հիվանդ հասարակության և հիվանդ մարդու մասին: Հերոսը տառապում է մի հիվանդության, որ հոգեբանության մեջ հայտնի է երկվություն (Ambiwalenz) անունով (այն մանրամասնորեն դիտարկված է նաև Կաֆկայի, Թ. Մանի, Հ. Բրոխի, Ռ. Մուզիլի վեպերում և պատմվածքներում): Հիվանդության հիմքում դնելով մարդու և զագանի հակասությունը՝ Հեսսեն իր վեպին հաղորդում է ոչ միայն սոցիալական, այլև քաղաքական բովանդակություն՝ դարձնելով այն ուղղակի գեղարվեստական անդրադարձը դարասկզբի եվրոպական ավերիչ պատերազմների ու հեղափոխությունների: Վեպի գաղափարական շեշտադրումների առումով կարևոր է նաև այն, որ ոչ միայն պատկերվում է հիվանդությունը, այլև բուժման դեղատոմս է առաջարկվում, դա վեպին հաղորդում է բարոյախոսական, ինչ-որ չափով՝ դաստիարակության վեպերին բնորոշ գծեր: Դ

20-րդ դարի բոլոր մեծ վեպերի մեծ «Տափաստանի գայլը» ևս բազմաշերտ է, ունի դիցաբանական, փիլիսոփայական և սոցիալ-հոգեբանական իր մեկնակետերը: Թ. Մանը նրա մասին գրում է. «Անհրաժեշտ է ասել, որ «Տափաստանի գայլը» վեպ է, որն իր փորձարարական հանդգնությամբ եա չի մնում Ջոյսի «Ուլիսից» և Ժիլի «Դրամանենգներից» Վեպի կառուցվածքը եռաստիճան է: Գլխավոր հերոս Հարրի Հալլերին մենք տեսնում ենք երեք տարբեր չափումներում: Նախ՝ այսպես կոչված, «Հրատարակչի առաջաբանում», որ ծառայում է իբրև նախադրություն, ապա «Հարրի Հալլերի հիշողություններում», որոնք «Միայն խելագարների համար» վերտառությունն ունեն և կազմում են վեպի բուն տեքստը և վերջապես՝ «Քննախոսություն Տափաստանի գայլի մասին» միջական հատվածում, որը կարևոր կառուցվածքային և կապող օղակ է վիպական մյուս մասերի միջև: Դազմաքիվ ուսումնասիրողներ (առաջինը՝ Թ. Ֆիլկովսկին, 1930) իրավամբ նշում են վիպական կառուցվածքի մեծ հարազատությունը սոնատին (այդ դեպքում «Քննախոսությունը» կարող է համարվել իբրև ինտերմենցո): Կառուցվածքի մեծ ձևի ընտրությունը ստեղծում է պատմության երեք հեռանկարների հնարավորություն և

ընձեռում նյութի, գաղափարների, հերոսի դիտարկման բազմազանություն: Վեպի կառուցվածքային մտահղացումներից է նաև հեղինակային ես-ի տարրալուծումը Հարրի Հալլերի և մյուս կերպարների մեջ, մի առանձնահատկություն, որ Հեսսեն վեպում առաջարկում է տեսնել «Ֆաուստի» և մյուս բոլոր մեծ ստեղծագործությունների մեջ, այսինքն՝ եթե Գյոթեի ռոբեր-գության մեջ հիմնական մի բանի կերպարները ոչ այլ որ են, քան հենց Ֆաուստի կամ հեղինակային ես-ի դրսևորումներ, ապա նույն տրամաբանությամբ «Տափաստանի գայլը» վեպը ունի միայն մեկ կերպար՝ Հարրի Հալլերը (կամ Հերման Հեսսեն), մյուսները Հարրիի այլազան դրսևորումներն են:

Ընկալն աղքատիկ է գործողություններով, դրա փոխարեն Հարրին շատ «փիլիսոփայում է» (Վտանգավոր գիծ, որից զգուշացնում էր ժամանակին Գյոթեն), վերապրում իր կյանքն ու ժամանակը: Նա միանգամայն իրական անձնավորություն է, հիսնամյա միայնակ գրող, որն ինքն իրենից ու հասարակությունից օտարացման ճանապարհով հայտնվել է փակուղում, չի կարող ապրել, իր անձնավորությունը ամբողջությամբ տեղավորել է «Տափաստանի գայլ» հասկացության մեջ և ձեռնահարկի իր նեղիկ սենյակում տրվում է ոգու պարապմունքների ու մշտական գրույցների Նովալիսի, Ժան Պոլի, Նիցշեի և ամենից շատ՝ Գյոթեի ու Մոցարտի հետ, որոնց անվանում է անմահներ (անվանումը Հեսսեն է անցել Հյոլդեռիմից) կամ իրեն տալիս գիշերային պանդոկների անձկությանը՝ Նա մերժում է բուրժուական հասարակությունը՝ նրա մեջ տեսնելով սոսկ արդյունաբերական բնագոյներով շարժվող և քաղբենի մարդկանց զանգված, որը ուռնատակ է տալիս անցյալի բոլոր բարձր արժեքները՝ արվեստը, կրոնը, բանականությունը, և սփռում է չարություն, պատերազմ: Ներքին գայլը նրան անվերջ մղում է ինքնասպանության: Գայլը վեպում ունի երկակի իմաստ, խորհրդանշում է ամենայն բանականություն, անկեղծություն, ուժեղ կամք՝ դիմադրելու արդի քաղաքակրթության բարոյական անկումներին, բայց նաև՝ վայրենություն, աս-գսպություն և մերկ զգայականություն: Հարրի մեջ ընթացող մարդու և գայլի կռիվը, ի վերջո, վերածվում է բանականության և բնագոյի կռիվի, և առաջնությունը, բնականաբար, տրվում է բանականությանը՝ գայլը պետք է ոչնչանա: Տառապանքնե-

րի բարձրակետին, երբ արդեն մոտ է ածելին ձեռքը վերցնելու պահը, Հարրին պատահաբար հանդիպում է կուրսիզանուհի Հերմինեին և նրա օգնությամբ անցնում ինքնաճանաչման քավարանով: Հերմինեն, Մարիան, Պաբլոն, դիմակահանդեսը, Գլոբեն, մոզական թատրոնը, ի վերջո, Մոցարտը Հարրիի ինքնաճանաչման վտուներն են: Դիմակահանդեսում Հարրին անբռնում է տոia mystica և տեսնում իր անհատականության ոչնչացումն ընդհանուրի մեջ: Պաբլոն նրան բացատրում է, որ մոզական թատրոնի նպատակը նրան ապրել ու ծիծաղել սովորեցնելն է: Մինչ Մոցարտից «ծիծաղի դասեր» առնելը՝ ամբողջության որոնման ճանապարհին Հարրին Պաբլոյի մոզական թատրոնում տրվում է իր ցանկություններին ու կրքերին: «Ավտոմորիլների որս», «Տափաստանի գայլեր վարժեցնողի հրաշքները», «Բոլոր աղջիկները քոնն են» և «Անձնավորության կառուցման դաս» կարգախոսներով ընթացող թատերական ներկայացումներում (հարյուր-հազարավոր հնարավոր տարբեր տարբերակներից դրանք է հատկապես ընտրում Հարրին) մենք տեսնում ենք նախ ֆրեյդյան մարդուն՝ իր սեռական և սովերման անսահման բնագոյներով, ապա և բազմազան կյանքի քառսից անսովոր, հետաքրքիր, ինչ-որ չափով երգիծանքի, բայց հաստատապես դառնության ուժեղ շեշտերով հեքիաթ ստեղծելու Հեսսեի գրական բարձր վարպետությունը: Մոզական թատրոնի տեսարանները, որ շատ են ելիշեցնում մուլտիպլիկացիայի արվեստը, և որոնց միջոցով Հեսսեն սրբնթաց ավարտի է հասցնում վեպը, շատ ավելի խորն են ու իմաստալից, քան թվում են առաջին տպավորությամբ: Նայելով իր ներսը՝ Հարրին խոստովանում է. «Այսօր ես գիտեի արդեն, որ ոչ մի վարժեցնող, ոչ մի նախարար, ոչ մի գեներալ, ոչ մի խելագար ընդունակ չէ իր ուղեղում նյութել այն բոլոր մտքերն ու պատկերները, և որ դրանք լինեն նույնքան հրեշավոր, նույնքան վայրի ու չար, նույնքան բիրտ ու անմիտ, որքան որ անձամբ իմ մեջ եղածներն էին» (այս և-վերը բերված համլետյան խոստովանությունների միջև սկզբունքային տարբերություն չկա, ինքնաճանաչող գիտակցության միևնույն ողբերգականությունն է): «Խելքի եկեք վերջապես, — Հարրիին ասում է Մոցարտը, — Դուք պարտավոր եք ապրել և ծիծաղել սովորել: Դուք պարտավոր եք սովորել կյանքի ռադիկալաժշտությանը

ունկնդիր լինել, պարտավոր եք փառաբանել նրա հետևում քարնված ոգին, պարտավոր եք ծիծաղել սովորել նրա քոհուրոհի վրա: Ընդամենը սա է, Չեզանից այլ բան չի պահանջվում»: Եվ սա ոչ միայն Մոցարտի, այլև Դյոթեի և առհասարակ բոլոր անմահների կենսական փիլիսոփայության բանաձևն է՝ վեպի ընկալմամբ:

Ի վերջո, հաշտվելով իրականության անհաղթահարելիության հետ՝ Հարրին համակվում է վերածննդի և ծիծաղով ու ճիշտ նորից ապրելու տեսիլքով. «Պաբլոն սպասում էր ինձ: Ինձ սպասում էր Մոցարտը»:

Անշուշտ, բավական իրական գծերով, քաղքենիական-բյուրգերական միջավայրի փայլուն մեկնաբանություններով վեպում պատկերվում է այն իրականությունը, որի մեջ ինքնասպանության է պատրաստվում Հարրին («Մարդը, որ ի վիճակի է հասկանալ Բուրդալին, չի կարող ապրել այս աշխարհում»): Սակայն այստեղ գլխավորը դա չէ: Բացի այդ, այն փակուղին, որում հայտնվել է Հարրի Հալլերը, տիեզերական չէ և համոզիչ լինելու չափ ողբերգական: Դա ոչ Յոզեֆ Կ-ի էքզիստենցիալ («Դատավարություն») և ոչ էլ Հանս Կաստորպի («Կախարդական լեռը») ինտելեկտուալ փակուղին է, որից հետո հերոսները կամ ոչնչացնում են, կամ անէալում: Հեսսեն իր հերոսի համար պատրաստում է բոլորովին այլ ճակատագիր: Նա շրջանցում է փակուղին: Նամակներից մեկում Հեսսեն գրում է. «Տափաստանի գայլի» բովանդակությունը և վերջնական նպատակը ոչ թե ժամանակաշրջանի քննադատությունն է, այլ Մոցարտը և անմահները»: Այսինքն՝ ավելի կարևորվում են մարդու կատարելագործումն ու հաշտեցումը, որոնցով Հեսսենի վեպը խստորեն տարբերվում է մոդեռնի շատ գործերից (մոդեռն արվեստին մեծավ մասամբ բնորոշ չեն ուսուցողական տոները): Հեսսեն դրան հասնում է մոգական թատրոնի և հեքիաթի ճանապարհով:

Այս հաշտեցումը, իր և իր միջավայրի հետ ներդաշն ապրելու անհրաժեշտության գաղափարը բնորոշ է Հեսսենի գրեթե բոլոր վեպերին: «Միդիարտ» վեպի հերոսը, օրինակ, կյանքը քննելու իրավունքը վերապահելով միմիայն մեծ մտածողներին, ասում է. «Իսկ ինձ մնում է միայն աշխարհը սիրել կարողանալ, այն չարհամարհել, աշխարհը և ինձ չատել, աշխար-

հին, ինձ և բոլոր արարածներին սիրով, զայրմանքով ու ակնածանքով նայել»:

Մեռաֆորներով, խորհրդանիշներով արտակարգ հարուստ այս վեպում (հայելի, քամելիա, լուռոս, կարիճ, ոսկեցույք, ծիծաղ և այլն) առանձնահատուկ գաղափարական կշիռ է ստանում երաժշտությունը՝ իր սովորական իմաստից աստիճանաբար վերածվելով գերմանական և առհասարակ մարդկային ոգու ճանաչման բանալու: Գերմանական գրականության մեջ Հոֆմանից հետո Հեսսեն և ապա Թ. Մանը երաժշտությունը դարձրեցին այն միջոցը, որով հնարավոր է խոսել արդի բարդ աշխարհի մասին: Երաժշտության մասին դատողություններով լեցուն են Հեսսեի գրեթե բոլոր երկերը («Էմիլիան», «Բլինգգոդի վերջին ամառը», «Հովեկները»), սակայն «Տափաստանի գայլը» և հատկապես «Հուլունքախաղը» կարող են ինչ-որ չափով նույնիսկ երաժշտական ձևնարկներ համարվել: Մարդկային ամբողջականության իդեալին ձգտող Հարրիի համար Մոցարտի «Լախսարդական սրինգը» այն երաժշտությունն է, որը կարող է մարդուն վերադարձնել ներդաշնակ կեցության, ոչնչացնել նրա մեջ ոչ միայն մարդու և գայլի, այլև բազմաթիվ ես-երի հակամարտությունը (նա կարծում է, որ մարդու էության մեջ ոչ թե երկու, այլ բազմաթիվ ես-եր են առկա), մինչդեռ ժամանակակից երաժշտությունը և պարերը մարդուն մղում են ոչ թե ամբողջականության, այլ բնագղային աղճատումների, զգայական կրքերի ու նսամոլության, ի վերջո, հասարակական քառսի, որը Հեսսեի համար անտանելի էր: Ջազի դեմ դիմադրությունը ամերիկանացման դեմ գերմանական հասարակության դարասկզբի շարժումների արտահայտություն է, սակայն խորհրդանշում է նաև ընդհանրապես արվեստի զանգվածայնացման և հասարակայնացման դեմ ըմբոստությունը («Տարօրինակ է, բայց փաստ, որ ժամանակակից աշխարհում Հեսսեն ամենալայն ճանաչումը վայելում է հենց ԱՄՆ-ում»):

Հնգերանական առումով, վեպը կատարուիս է, Հեսսեն ամեն կերպ ցանկուն է իր հերոսին դիմելիստայան ռդերեզակա-
նության ծանր միջավայրից տեղափոխել բնականոն, արևոտ, ապողոնյան տարածքներ և վերջապես հասնում է դրան՝ իրականության գծերի համարյա ամբողջությամբ կորստյան ճանապարհով: Հաշտեցումը (ուտոպիան), որի կրողները վեպում

Մոցարտն է, Գյոթեն և անմահները, հավանաբար, անհնար է առանց այդպիսի կորուստների: Եվ եթե վեպի սկզբում աշխարհի հետ անհաշտ և տառապող Հարրին անհատականացված է, ապա հետագայում, նանցնելով ինքնաճանաչման քափարանով՝ աստիճանաբար կերպարանափոխվում է, հաշտվելու հետ միասին՝ կորցնում անհատականության իր գծերը, միջինացվում: Ջրկվելով «գայլային» իր շնորհներից՝ նա դառնում է հարյուր-հազարավորներից մեկը, որն այլևս հանճարեղ զրոյ չէ, այլ հեքիաթի հերոս, որը արդեն սովորել է ապրել և պատրաստ է երջանիկ լինել: Հեսսեն Հարրիին առաջնորդում է ոչ թե դեպի ինքնասպանություն, որը թեև իրական կյանք, բայց ոչ հարազատ Հեսսեի մտածողությանը, այլ դեպի ինքնահաղթահարում: Վիպական այսպիսի լուծման մեջ հատկապես զգալի է Նիցշեի շունչը: «Մարդս մի բան է, որ պետք է հաղթահարվի», – ասում էր Ջրադաշտը:

Վիպական կառուցվածքում կարևորագույն տարր հանդիսացող մոգական թատրոնի հետ և կապվում նաև վեպի դիցաբանական մեկնակետը: Հեսսեն փորձում է հեքիաթի սովորական սահմաններից անցնել այն կողմ, առնչվել խաղին՝ վեպի փիլիսոփայական հարցադրումները տեղափոխելով գրավոր խոսքի ենագույն և ծիսական ոլորտներ: Խաղի՝ իբրև կյանքի ընկալման որոշակի փիլիսոփայության գաղափարը ևս լայնորեն արձարծվում է Հեսսեի գրականության մեջ: Օրինակ՝ «Ճանապարհորդություն դեպի Արևելք» վեպի հերոս Լեոն, որ ճանապարհորդների առաջնորդն է, նրանց սովորեցնում է կյանքն ընկալել իբրև մեծ խաղ, այն պարտքի կառարման կամ պատերազմի վերածելը նշանակում է փչացնել կյանքը: Իսկ ահա «Հուլունքախաղ» վեպում գաղափարը դառնում է ընդհանրական: «Առանց մոգության ուժ չէր լինի տանելու այս աշխարհը», – խոստովանում և գրողը:

«Տափաստանի գայլը» վեպը գերմանական հասարակության կողմից չընդունվեց միայն հիացմունքով: Վեպի մասին եղան նաև բացասական գնահատականներ: Հեսսեն քննադատվեց իրականությունը չհասկանալու և կեղծելու մեջ՝ ի տարբերություն գրական էլիտայի (Թ. Ման, Թ. Էլիոթ, Ա. Ժիդ, Մ. Յվայզ և ուրիշներ), որ բարձր կարծիք ուներ վեպի և առհասարակ Հեսսեի գրականության մասին: Միայն 40-ական թվա-

կանններից՝ հատկապես Նոբելյան մրցանակ ստանալուց (1946) հետո, Եվրոպայում և այլուր մեծապես աճեց գրողի համբավը:

«Տափաստանի գայլը» վեպն այսօր թարգմանվել է ավելի քան երեսուն լեզուներով, նկարահանվել է (1987):

Հայերեն հրատարակվում է առաջին անգամ:

Արա Առաքելյան
բան. գիտությունների թեկնածու

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Տափաստանի գայլը» վեպը բացառիկ տեղ է գրավում Հերման Հեսսեի ժառանգության մեջ: Վեպի վրա գրողը սկսեց աշխատել 1920-ական թվականների սկզբին՝ Բագելում, և ավարտել 1927թ. Յյուրիխում: Հետաքրքիր է, որ վեպն ավարտելուց հետո Հեսսեն 1927թ. նույն վերնագրով և նույն թեմայով գրում է նաև պատմվածք:

«Տափաստանի գայլը» վեպի վերնագիրը բազմիմաստ է: Նրանքում կարելի է նկատել, մասնավորապես, Ֆ. Նիցշեի «Դիոնիսոսյան դիֆիրամբներ» (1888) շարքի մի բանաստեղծության ազդեցությունը, որում բանաստեղծը պատկերված է երգիծանքով և համարվում է իբրև վայրի, անառն գազան (Raubtier): Դրանով Նիցշեն ակնարկում է նաև անհայրենիք, հասարակությունից օտարացած մտավորականին:

Այս վեպը ծանոթագրելը, առհասարակ, կապված է որոշակի դժվարությունների հետ: Բանն այն է, որ նրանում զգալի ծավալ են կազմում եվրոպացի և արևելյան մտածողների, գիտնականների, գրողների, հատկապես Գյոթեի, Նովելիսի, Նիցշեի, Յունգի և այլոց մտքերի, դատողությունների, գեղարվեստական հատվածների հետ հեռավոր կամ մոտիկ զուգահեռները: Հրատարակությունը շատ չժանրաբեռնելու նպատակով հաճախ խուսափել ենք նման հատվածները ծանոթագրելուց:

Որոշակի չափով օգտագործված են գերմանական կրատարակությունների ծանոթագրություններ:

1 «...մեզ մոտ մնացած գրառումները...» – Յ. Վ. Գյոթենի «Երիտասարդ Վերթերի տառապանքները» վեպից և ռոմանտիկներից մնացած բնորոշ արտահայտություն է, որոնց հետ Հեսսեին կապում են բազմաթիվ գծեր:

2 «Տափաստանի գայլը հիստոմին մոտ մաքդ էր» – Ինքնակենսագրական փաստ է: Վեպը գրելիս Հեսսեն նույնպես հիստոն տարեկան էր:

3 «...որին կոչում էին Հարրի Հալլեր» – Բազմաթիվ կողմերով իր բարոյական, քաղաքական, գեղագիտական ըմբռնումներով գլխավոր հերոսը հիշեցնում է Հերման Հեսսերին: Տվյալ դեպքում համընկնում են նաև նրանց անվան և ազգանվան սկզբնատուերը:

4 «Պատերից կախվեցին նկարներ...» – Ինքնակենսագրական ակնարկ է: Հեսսեն նույնպես նկարում էր:

5 «Սոֆիի ճանապարհորդությունը Մեմելից Սարսոնիա» – Յուհան Տիմոթեոս Հերմեսի (1738-1821) հինգհատորյա մամականի վեպն է:

6 «...Ջրիտսի նշանի տակ եմ...» – Գերմանական դիցաբանության մեջ ջրիտը համարվում է ջրի չար ոգի:

7 «...երբ Ադալբերտ Շքիֆտերին...» – Ավստրիացի գրող Ադալբերտ Շքիֆտերը (1805-1868) անբուժելի եիվանդության տառապանքներին վերջ տալու համար ածելիով կտրում է կոկորդը և մեռնում:

8 «...ոսկեցուր...» – Խորհրդանշական պատկեր է, որ հանդիպում է նաև Հեսսեի «Իրիս» հեքիաթում և կապվում է անհատականության կարևոր, բայց թաքուն կողմերի հետ: Նմանատիպ խորհրդանշական իմաստ ունեն վեպում նաև արխիդեան, քամելիան, ջուրը, կարիճը և այլ առարկաներ:

9 «...այս նեղ, փակ դարպասը...» – Արտահայտությունը հիշեցնում է Նոր կտակարանի հետևյալ խոսքերը. «Ինչքան անձուկ է դուռը և նեղ՝ ճանապարհը, որ տանում է դեպի կյանք, և սակավաթիվ են նրանք, որ գտնում են այն» (Մատթեոս, 7, 14):

10 Մոզական թատրոն – Վեպի առանցքային հասկացություններից մեկն է, որ նշանակում է հոգու կախարդական հայելի, որով հնարավոր է թափանցել մարդու ներաշխարհ:

11 «...օղագնաց Ջանոցցուն...» – Ժան Պոլ Ռիխտերի (1763-1825) «Օղագնաց Ջանոցցույի ծովային գիրքը» վեպի հերոսն է:

12 Աբիլյա Շմելցլ – Ժան Պոլի «Դաշտային քառզկչ Շմելցլի թափառումները ֆլետցում» երկի հերոսն է:

13 Բորբորուդուր – 1835թ. Ճավա կղզում հայտնաբերված բուդդայական ճարտարապետության մոմումենտալ հուշարձան (8-րդ դար մ.թ.):

14 Գուրիտ – Վայր իտալական Պերուջո գավառում:

15 «Բայց երբ տեղավորվեցի...» – Տողերը հիշեցնում են Նովալիսի «Հենրիխ ֆոն Օֆտերդինգեն» վեպի պատկերներից մեկը, երբ Հենրիխը քարայրում, ճգնակյաց ծերունու գրքերից մեկում, զարմանքով

կարդում է իր խակ կյանքի անցյալ և ապագա իրադարձություններին վերաբերող տեղեկություններ:

16 «...մի մեղավորը կարող է...» – Ակնարկում է Նոր կտակարանի խոսքը. «Ասում եմ ձեզ, որ այսպես ուրախություն կլինի երկնքում մի մեղավորի համար, քան իննսունինը արդարների համար, որոնց ապաշխարություն պետք չէ» (Լուկաս, 15,7):

17 «...երգիծանքի մեջ գտնվում է հաշտաբար ելք» – Այստեղ դասադրվում է երգիծանքի մասին Հեսսեի գեղագիտության որոշ կողմեր, նկատելի է ընդհանրությունը Ժան Պոլի, Շոպենհաուերի առանձին դրույթների հետ, սակայն առկա են նաև ազդեցություններ Նիցշեից, մասնավորապես «Ռիբերգության ծագումը երաժշտության ոգուց» (1872) աշխատության մեջ նա հորդորում է. «Դուք պարտավոր եք նախևառաջ այսկողմնային հույսի արվեստը ուսանել, դուք պարտավոր եք ծիծաղել սովորել, իմ պատանի բարեկամներ»: Այս միտքը քառացիորեն կրկնվում է վեպում մի քանի անգամ:

18 «...ստանալով մեր փոքրիկ հայելիներից մեկը...» – Հայելին վեպի հիմնական խորհրդանշիչ-գաղափարներից մեկն է, ինքնաճանաչման կարևոր միջոց:

19 «...հանդիպելով անմահներին...» – Անմահներ՝ բացառիկ անհատներ, ովքեր ներկայացնում են ոգու և մարմնի աստվածային ներդաշնակությունը:

20 «...մարդը այլ բան չէ, քան մեղ, վտանգավոր կամբջով...» – Դատադրությունը կրկին հիշեցնում է Նիցշեի մտքերից մեկը. «Մարդս մեծ է նրանով, որ նա կամուրջ է և ոչ թե նպատակ» («Այսպես խոսեց Ջրադաշտը»): Նիցշեի այս միտքը հիմք է ծառայել նաև Կաֆկայի համար՝ գրելու իր «Կամուրջը» պատմվածքը (1917):

21 «...որ շնորհում է Գեթսեմանի այգին» – Ակնարկում է Նոր կտակարանի պատմությունը Քրիստոսի մեռնականության և վերջին գիշերվա տագնապների մասին: Մոտիվը օգտագործված է նաև Ռիլկեի կողմից՝ «Գեթսեմանի այգին» բանաստեղծության մեջ (1903):

22 «Երանությունը տրված է լույ մանուկներին» – Կրկներգ Ալբերտ Լորացինգի (1801-1851) «Թագավորը և հյուսնը» օպերայից:

23 Մեջբերված բանաստեղծությունը Հեսսեն գրել է 1926թ.: Հյուդեոլինի, Նովալիսի, Գյոթեի մասն, որոնց նկատմամբ պաշտամունք ուներ, Հեսսեն ինքն էլ իր վեպերում հաճախ տեղ էր հատկացնում բանաստեղծական հատվածների: Դրանում կարելի է տեսնել նաև որոշակի տուրք միջնադարյան գերմանական արձակյի ավանդույթին:

24 «...հոգեկան հիվանդություն ստացած իմ կինը...» – Կարևոր փաստ, որ Հեսսեի համար ինքնակենսագրական է: 1919թ. գրողի առաջին կինը՝ Մարիա Բեռնուլին, հոգեկան հիվանդություն ստացավ:

25 «...որ կա Նիցշեի աշնանային երգում» – Խոսքը վերաբերում է Նիցշեի «Մենավոր մարդը» բանաստեղծությանը:

26 «...ս. Մարտին արվարձանում հանդիպեցի» – Վայր, որ գոյություն ունի իրականում: Այն գտնվում է Բազելի հյուսիսարևմտյան մասում:

27 «...գնացեք «Սև արծիվ» – Իրականում գոյություն ունեցող ռեստորան Ցյուրիխում: Այդպիսիք են նաև վեպում հիշատակվող «Օդեոն» ռեստորանը, «Բալանա» հյուրանոցը և շատ այլ տեղանուններ:

28 «Բացի այդ, ինձ անհանգստացնում էր մի կարիճ...» – Կարիճին, ընդհանրապես, միջնադարյան խորհրդապաշտությունը վերագրում է բազմաթիվ բացասական գծեր՝ խարեություն, անհավատարմություն, պարտված սատանա և այլն:

29 Ֆրիդրիխ ֆոն Մատիսոն (1761-1801) – Գերմանացի բանաստեղծ:

30 Գոտֆրիդ Ավգուստ Բյուրգեր (1747-1794) – Գերմանացի բանաստեղծ:

31 Մոլլի -- Բանաստեղծ Բյուրգերի կինն է:

32 Վուլպիուս – Գյոթեի կնոջ օրիորդական անունն է:

33 Վալտեր ֆոն Ֆոգելվեյդե (մոտ 1170 - մոտ 1230) – Գերմանացի միջնադարյան բանաստեղծ, միննեզանգի ամենանշանավոր դեմքը:

34 «Հերմինե՞ է քո անունը» – Հերմինեն՝ իբրև անուն, առհասարակ շատ խոսում է: Այն կապվում է Հերմանի հետ և ընդգծում հեղինակի անվան հետ ունեցած ընդհանրությունը: Բացի այդ, Հերմինեի կերպարը կարող է զուգակցվել առասպելի Հերմեսի հետ, որն ընդհանրապես հովանավորում էր մոգությունը:

35 «Անձկությունը» և «Վալենսիան» Պարային մեղեդիներ էին, որ տարածված էին Եվրոպայում 20-րդ դարասկզբին:

36 Բուքստեհուդ Դիտրիխ (1637-1707) – Գերմանացի երգահան:

37 Պախերլե Յոհան (1653-1706) – Գերմանացի երգահան:

38 Song – Բառի գերմաներեն համարժեքը՝ Gesang-ը, Հեսսեն չի գործածում ոճական առումով: Տվյալ դեպքում song-ը խորհրդանշում է ցածրարժեք, կարևորեալիս երաժշտությունը:

39 «...իսկ ես՝ իմ սրբերին՝ Զրիստոֆորին, Ֆիլիպ Ներրիին – Կաթոլիկ եկեղեցու հանրահայտ սրբեր: Զրիստոֆորը, լեգենդի համաձայն, Զրիստոսին փրկել է գետանցի ժամանակ: Ֆիլիպ Ներրին պատմական անձնավորություն է (1515-1595):

40 «...Վոքան աստծո լայն քայլերով...» – Վոքանը գերմանական դիցաբանության մեջ ամպերայի աստվածն է:

41 «...դա երկսեռ սիրո կախարդանք էր» – (Hermafrodit) Ըստ հունական դիցաբանության՝ ծագում է Հերմեսի և Աֆրոդիտի որդու՝ Հերմաֆրոդիտոսի և Սալմակիդա հավերժահարսի միավորումից:

42 «Փոքրիկ հայելի, հայելի ձեռքի» – Բանաստեղծական տող գերմանական «Չյունանուշիկը» հեքիաթից:

43 «...դա մարդկանց և մեքենաների միջև կոիվն էր...» – Այս քեմայով Հեսսեն ունի քանաստեղծություն՝ «Մեքենաների պատերազմը», որ գրվել է 20-ական թթ. սկզբին: 1923թ. Ռիլկեի գրած «Մայառնում է մեքենան» սոնետը գրեթե նույն տրամադրությունների արտահայտությունն է:

44 *Mutabor* – Կախարդական խոսք Վիլհելմ Հաուֆի (1802-1827) «Խալիֆ-արագիլը» հեքիաթում, որն արտասանելիս կարելի էր վերափոխվել ցանկացած կենդանու:

45 Կամասուտրա – Սիրո արվեստի հին հնդկական դասագիրք:

46 Եվրոպայի մայրամուտը – Այդպես էր վերանգրված Օ. Շպենգլերի (1880-1936) փիլիսոփայական-մշակութաբանական երկը:

47 «...որի առջևում շախմատի տախտակի նման...» – Շախմատը նույնպես սովորական մանրամասն չէ: Այն կուպլում է ինչպես արևելյան իմաստության, այնպես էլ խաղ խորհրդանշական գաղափարի հետ ընդհանրապես:

48 «Իշխանի կախարդական եղջերափողի մեջ...» – Անվանումը համընկնում է ռոմանտիկ գրողներ Առնիմի և Բյենետտանոյի կազմած «Պատանու կախարդական եղջյուրը» ժողովրդական երգերի ժողովածուի վերնագրին, բայց այն ակնարկում է նաև գերմանացի հոգեբույժ Պրինցհորնի անունը, որը 1922թ. հրապարակեց հոգեկան հիվանդների նկարչական փորձերի մասին աշխատություն: Պրինցհորն անվան մեջ առկա է բառախաղ: «Պրինց»՝ իշխան, «հորն»՝ գերմաներեն նշանակում է հենց եղջյուր:

49 «Օ՛, բարեկամներ, վերջ այս ձայներին» – Ռեչիտատիվ, որը նախադրում է Բեթհովենի «Իններորդ սիմֆոնիայի» ավարտական

խմբերգին: Այդպես է վերնագրել Հեսսեն մահ 1914թ. գրած հակա-պատերազմական թեմայով իր հոդվածներից մեկը:

50 «Դու վերջին մեծ երաժշտությունն է...» – (հմմտ.) «Բարի հին ժամանակն անցավ», Մոցարտի մեջ այն հնչեց վերջին անգամ (Ֆր. Նիցշե. «Բարուց և չարից անդին», Երևան, 1992, էջ 135):

51 «Եվ այդուհանդերձ այն ժամանակներից հետո...» Հարրիի «գործունեության» թվարկումը հիշեցնում է «Ֆաուստի» հայանի հատվածը.

Ես քափանցեցի խորքը իմաստության,
Դարձա և՛ բժիշկ, և՛ իրավաբան...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հրատարակչի առաջաբանը	3
Հարրի Հալլերի գրառումները.....	24
Քննախոսություն Տափաստանի գայլի մասին	41
Հերման Հեսսեն և իր անսովոր վեպը	222
Ծանոթագրություններ.....	233

ՀԵՐՄԱՆ ՀԵՍՍԵ
ՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ԳԱՅԼԸ
Վեպ

Герман Гессе
СТЕПНОЙ БОЛК
Роман

Խմբագիր՝ Մ. Ա. Թորոսյան
Նկարիչ՝ Գ. Վ. Մարիկյան
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Է. Շանճապանյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Գ. Ստեփանյան
Համակարգչային շարվածքը՝ Ն. Ա. Վարդանյանի
Համակարգչային էջադրումը՝ Օ. Ղ. Թերզյանի

Չափը՝ 84x108 1/32: Թուղթ՝ տպ. № 1:
Տառատեսակ՝ «Թայմս Արմենիան»:
Տպագրություն՝ օֆսեթ: 12,6 սլայմ. մամ., 11,1 հրատ. մամ.:
Տպաքանակ՝ 500: Պատվեր՝ 62: Գինը՝ պայմանագրային:

«Նաիրի» հրատարակչություն» ՓԲԸ
Երևան-9, Տերյան 91